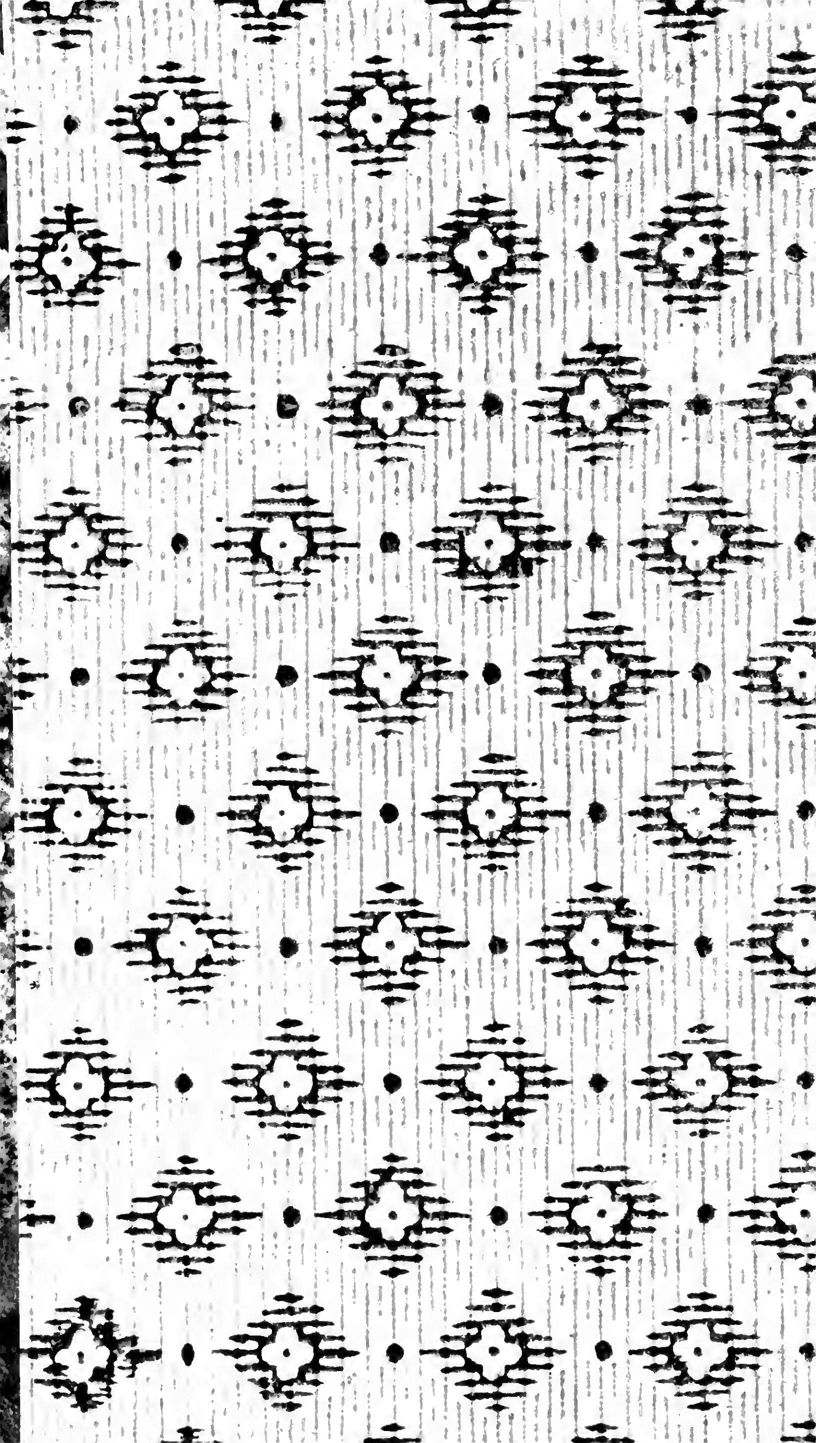

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00004220 0

3/4

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

LIBRI

QUI SUPERSUNT OMNES

CUM INTEGRIS

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTIS

VOLUMEN TERTIUM

BIPONTI

Ex Typographia Societatis

CIƆIƆCCLXXXV.

TITI LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER X.

EPITOME
LIBRI DECIMI.

Coloniæ deductæ sunt Sora, & Alba, & Carseoli. Marsi in deditionem accepti sunt. Collegium augurum ampliatum est, ut essent novem, cum antea quaterni fuissent. Lex de provocatione ad populum a Valerio consule tunc tertium lata est. Duæ tribus adjectæ sunt, Aniensis & Terentina. Samnitibus bellum indictum, & adversus eos sæpe prospere pugnatum est. Cum adversus Etruscos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio & Q. Fabio ducibus, pugnaretur, Romanusque exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius, secutus exemplum patris, devovit se pro exercitu, & morte sua victoriam ejus pugnæ populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui jurejurando obstrictus, quo majore constantia virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. Census actus est. lustrum conditum. censa sunt civium capita ducenta sexaginta duo millia, & trecenta viginti duo.

1. Lucio Genucio, Ser. Cornelio consulibus, ab externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam coloniæ deductæ. Albam in Æquos sex millia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat; sed possederant Samnites. eo quatuor millia hominum missa. Eodem anno Arpinatibus Trebulanisque civitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis sollicitatos compertum: capitaque conjurationis ejus, quæstione ab consulibus ex senatusconsulto habita, virgis cæsi ac securi percussi. Tamen, ne prorsus imbellem agerent annum, parva expeditio in Umbria facta est; quod nuntiabatur, ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. In eam speluncam penetratum cum signis est: & ex eo loco obscuro multa vulnera accepta, maximeque lapidum ictu; donec, altero specus ejus ore (nam pervius erat) invento, utræque fauces congestis lignis accensæ: ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia novissime in ipsas flammas, dum evadere tendunt, absumta. Marcis Livio Dentre & Æmilio consulibus, redintegratum Æquicum bellum. Coloniam ægre patientes velut arcem suis finibus impositam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Ceterum tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam affectis rebus solos per se Æquos ad bellum coortos, ut tumultus ejus causa dictator diceretur C. Junius Bubulcus. is, cum M. Titinio magistro

equitum profectus, primo congressu Æquos subegit; ac, die octavo triumphans in urbem cum rediisset, ædem Salutis, quam consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit.

II. Eodem anno classis Græcorum, Cleonymo duce Lacedæmonio, ad Italiæ litora appulsa, Thurias urbem in Sallentinis cepit. Adversus hunc hostem consul Æmilius missus prœlio uno fugatum compulit in naves. Thuriæ redditæ veteri cultori: Sallentinoque agro pax parta. Junium Bubulcum dictatorem missum in Sallentinos, in quibusdam annalibus invenio: & Cleonymum prius, quam confligendum esset cum Romanis, Italia excessisse. circumvectus inde Brundisii promontorium, medioque sinu Hadriatico ventis latus, cum læva importuosa Italiæ litora, dextra Illyrii Liburnique & Istri, gentes feræ, & magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad litora Venetorum pervenit. ibi expositis paucis, qui loca explorarent, cum audisset, tenue prætentum litus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint, irrigua æstibus maritimis; agros haud procul proximos campestres cerni; ulteriora colles; inde esse ostium fluminis præalti, quo circumagi naves in stationem tutam vidisse: (Meduacus amnis erat:) eo invectam classem subire flumine adverso jussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis. in leviora navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. Ibi egressi, levi præsidio navibus relicto, vicos ex-

pugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt, & dulcedine prædandi longius usque a navibus procedunt. Hæc ubi Patavium sunt nuntiata, (semper autem eos in armis accolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt. altera in regionem, qua effusa populatio nuntiabatur; altera, ne cui prædonum obvia fieret, altero itinere ad stationem navium (millia autem quatuordecim ab oppido aberat) ducta. In naves parvas, custodibus interemtis, impetus factus; territique nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis transjicere. & in terra prosperum æque in palatos prædatores prœlium fuerat: refugientibusque ad stationem Græcis Veneti obsistunt. Ita in medio circumventi hostes cæsique; pars capti classem indicant regemque Cleonymum tria millia abesse. Inde, captivis proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves, ad superanda vada stagnorum apte planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent. profectique ad classem, immobiles naves, & loca ignota plus, quam hostem, timentes, circumvadunt: fugientesque in altum acrius, quam repugnantes, usque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam incensisque navibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus, vix quinta parte navium incolumi, nulla regione maris Hadriatici prospere adita, discessit. Rostra navium spoliaque Laconum, in æde Junonis veteri fixa, multi supersunt, qui viderunt. Patavii monumentum navalis pugnæ eo die, quo pugnatum est, quotan-

nis ſollemni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

III. Eodem anno Romæ cum Veſtinis, petentibus amicitiam, ictum eſt fœdus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare, ab Arretinorum ſeditionibus motu orto, nuntiabatur: ubi Cilnium genus præpotens, divitiarum invidia pelli armis cœptum: ſimul Marſos agrum vi tueri, in quem colonia Carſeoli deducta erat, quatuor millibus hominum ſcriptis. Itaque propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dictator, magiſtrum equitum ſibi legit M. Æmilium Paullum. id magis credo, quam Q. Fabium ea ætate atque eis honoribus Valerio ſubjectum. ceterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu, prœlio uno Marſos fundit. compulſis deinde in urbes munitas, Milioniam, Pleſtinam, Freſiliam, intra dies paucos cepit: & parte agri multatis Marſis, fœdus reſtituit. Tum in Etruſcos verſum bellum. &, cum dictator auſpiciorum repetendorum cauſa profectus Romam eſſet, magiſter equitum, pabulatum egreſſus, ex inſidiis circumvenitur; ſignisque aliquot amiſſis, fœda militum cæde ac fuga in caſtra eſt compulſus. qui terror non eo tantum a Fabio abhorret, quod ſi qua alia arte cognomen ſuum æquavit, tum maxime bellicis laudibus: ſed etiam, quod, memor Papirianæ ſævitiæ, nunquam, ut dictatoris injuſſu dimicaret, adduci potuiſſet.

IV. Nuntiata ea clades Romam majorem, quam res erat, terrorem excivit. nam, ut exercitu de-

leto, ita juſtitium indictum; cuſtodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ; arma, tela in muros congeſta. Omnibus junioribus ſacramento adactis, dictator, ad exercitum miſſus, omnia ſpe tranquilliora & compoſita magiſtri equitum cura, caſtra in tutiorem locum redacta, cohortes, quæ ſigna amiſerant, extra vallum ſine tentoriis deſtitutas, invenit; exercitum avidum pugnæ, quo maturius ignominia aboleretur. Itaque confeſtim caſtra inde in agrum Ruſellanum promovit. Eo & hoſtes ſecuti. & quanquam ex bene geſta re ſummam & in aperto certamine virium ſpem habebant; tamen inſidiis quoque, quas feliciter experti erant, hoſtem tentant. Tecta ſemiruta vici, per vaſtationem agrorum deuſti, haud procul caſtris Romanorum aberant. ibi abditis armatis, pecus in conſpectu præſidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus, propulſum. ad quam illecebram cum moveretur nemo ab Romana ſtatione; paſtorum unus, progreſſus ſub ipſas munitiones, inclamat alios, cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes, *quid ceſſarent, cum per media caſtra Romana tuto agere poſſent?* Hæc cum legato Cærites quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum indignatio ingens eſſet, nec tamen injuſſu movere auderent; jubet peritos linguæ attendere animum, paſtorum ſermo agreſti, an urbano, propior eſſet. Cum referrent, ſonum linguæ, & corporum habitum, & nitorem, cultiora, quam paſtoralia, eſſe; *Ite igitur, dicite*, inquit, *detegant nequidquam conditas inſidias; omnia ſcire Romanum; nec magis jam*

dolo capi, quam armis vinci, posse. Hæc ubi audita sunt, & ad eos, qui consederant in insidiis, perlata, consurrectum repente ex latebris est, & in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. Visa legato major acies, quam quæ ab suo præsidio sustineri posset. itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit; interea ipse impetus hostium sustinet.

V. Nuntio allato, dictator signa ferri, ac sequi armatos jubet. sed celeriora prope omnia imperio erant. Rapta extemplo signa armaque; & vix ab impetu & cursu tenebantur. cum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increscente certamine. Urgent itaque alii alios, hortanturque signiferos, ut ocius eant. quo magis festinantes videt dictator, eo impensius retentat agmen, ac sensim incedere jubet. Etrusci contra, principio exciti pugnæ, omnibus copiis aderant. Et super alios alii nuntiant dictatori, omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam; nec jam ab suis resisti posse: & ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine præsidium esset. Ceterum, satis fretus, esse etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus fessos. Quanquam lente procedunt, jam tamen ad impetum capiendum, equiti utique, modicum erat spatium. prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis timeret: sed reliquerat intervalla inter ordines peditum, qua satis laxo spatio equi

permitti possent. Pariter sustulit clamorem acies; & emissus eques libero cursu in hostem invehitur, incompositisque adversus equestrem procellam subitum pavorem offundit. Itaque, ut prope serum auxilium jam pæne circumventis, ita universa requies data est. integri accepere pugnam: nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. Fusi hostes castra repetunt, inferentibusque jam signa Romanis cedunt, & in ultimam castrorum partem conglobantur. Hærent fugientes in angustiis portarum: pars magna aggerem vallumque conscendunt, si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliqua & evadere possent. Forte quodam loco male densatus agger pondere superstantium in fossam procubuit: atque ea cum Deos pandere viam fugæ conclamassent, plures inermes, quam armati, evadunt. Hoc prœlio fractæ iterum Etruscorum vires: &, pacto annuo stipendio, & duum mensium frumento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata: induciæ biennii datæ. dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, sine ullo memorabili prœlio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantum Arretinorum compositis, & Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius. non petentem, atque adeo etiam absentem, creatum credidere quidam; & per interregem ea comitia facta. id unum non ambigitur, consulatum cum Appulejo Pansa gessisse.

VI. M. Valerio & Q. Appulejo consulibus, satis pacatæ foris res fuere. Etruscum adversa belli res

& induciæ quietum tenebant: Samnitem, multorum annorum cladibus domitum, haud dum fœderis novi pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo præstabat. tamen, ne undique tranquillæ res essent, certamen injectum inter primores civitatis, patricios plebejosque, ab tribunis plebis Q. & Cn. Ogulniis. qui, undique criminandorum Patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebejos: quorum honoribus nihil, præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgarunt, ut, cum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum, quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes, adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio; cum inter augures constet, imparem numerum debere esse, ut tres antiquæ tribus, Ramnes, Titienses, Luceres, suum quæque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, cum ad quatuor quinque adjecti novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Ceterum, quia de plebe adlegebantur, juxta eam rem ægre passi Patres, quam cum consulatum vulgari viderent. Simulabant ad Deos id magis, quam ad se, pertinere: ipsos visuros, ne sacra sua pol-

luantur. id se optare tantum, ne qua in rempublicam clades veniat. Minus autem tetendere, assueti jam tali genere certaminum vinci. & cernebant, adversarios non id, quod olim vix speraverint, affectantes magnos honores, sed omnia jam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consulatus, censurasque & triumphos.

VII. Certatum tamen suadenda dissuadendaque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt, & inter P. Decium Murem. qui cum eadem ferme de jure Patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant, cum plebejis consulatus rogabatur, disseruissent; retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem, quo se habitu pro populo ac legionibus Romanis devovisset. *Tum P. Decium consulem purum piumque Deis immortalibus visum, æque ac si T. Manlius collega ejus devoveretur. eundem P. Decium, qui sacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent Dii, quam Ap. Claudii? castius eum sacra privata facere, & religiosius Deos colere, quam se? quem pœnitere votorum, quæ pro republica nuncupaverint tot consules plebeji, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebejorum ductu & auspicio res geri cœptæ sunt: numerarentur triumphi. jam ne nobilitatis quidem suæ plebejos pœnitere. pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei*

fore ſenatui populoque Romano in patriciis, quam in plebejis ducibus. Quod cum ita ſe habeat, cui Deorum hominumve indignum videri poteſt, inquit, *eos viros, quos vos ſellis curulibus, toga prætexta, tunica palmata, & toga picta, & corona triumphali laureaque honoraritis, quorum domos ſpoliis hoſtium affixis inſignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia inſignia adjicere? qui, Jovis optimi maximi ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium aſcenderit, ſi conſpiciatur cum capide ac lituo, capite velato victimam cædat, auguriumve ex arce capiat? Cujus imaginis titulo conſulatus, cenſuraque, & triumphus, æquo animo legetur; ſi auguratum aut pontificatum adjeceritis, non ſuſtinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim Deûm) eos nos jam populi Romani beneficio eſſe ſpero, qui ſacerdotiis non minus reddamus dignatione noſtra honoris, quam acceperimus; & Deorum magis, quam noſtra cauſa expetamus, ut, quos privatim colimus, publice colamus.*

VIII. *Quid autem ego ſic adhuc egi, tanquam integra ſit cauſa patriciorum de ſacerdotiis, & non jam in poſſeſſione unius ampliſſimi ſimus ſacerdotii? Decemviros ſacris faciundis, carminum Sibyllæ ac fatorum populi hujus interpretes, antiſtites eoſdem Apollinaris ſacri cærimoniarumque aliarum, plebejos videmus. Nec tum patriciis ulla injuria facta eſt, cum duumviris ſacris faciundis adjectus eſt propter plebejos numerus: & nunc tribunus, vir fortis ac ſtrenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adjecit, in quæ plebeji nominentur; non ut vos, Appi, veſtro loco pel-*

lant, ſed ut adjuvent vos homines plebeji divinis quoque rebus procurandis, ſicut in ceteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubeſcere, Appi, collegam in ſacerdotio habere, quem in cenſura, quem in conſulatu collegam habere potuiſti: cujus tam dictatoris magiſter equitum, quam magiſtri equitum dictator eſſe potes. Sabinum advenam, principem nobilitatis veſtræ, ſeu Attum Clauſum, ſeu Ap. Claudium mavultis, illi antiqui patricii in ſuum numerum acceperunt. Ne faſtidieris nos in ſacerdotum numerum accipere. multa nobiſcum decora afferimus; immo omnia eadem, quæ vos ſuperbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe conſul eſt factus. C. Licinius Stolo primus magiſter equitum, C. Marcius Rutilus primus & dictator & cenſor, Q. Publilius Philo primus prætor. Semper iſta audita ſunt eadem, penes vos auſpicia eſſe, vos ſolos gentem habere, vos ſolos juſtum imperium & auſpicium domi militiæque. Æque adhuc proſperum plebejum ac patricium fuit, porroque erit. En unquam fando audiſtis, patricios primo eſſe factos, non de cœlo demiſſos, ſed qui patrem ciere poſſent, id eſt, nihil ultra quam ingenuos? Conſulem jam patrem ciere poſſum, avumque jam poterit filius meus. Nihil eſt aliud in re, Quirites, niſi ut omnia negata adipiſcamur. certamen tantum patricii petunt, nec curant, quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, fauſtum, felixque ſit vobis ac reipublicæ, uti rogas, jubendam cenſeo.

IX. Vocare tribus extemplo populus jubebat, apparebatque accipi legem: ille tamen dies eſt interceſſione ſublatus. poſtero die, deterritis tribu-

nis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur suasor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Ælius Pætus, M. Minucius Fessus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius consul de provocatione legem tulit, diligentius sanctam. tertio ea tum post reges exactos lata est, semper a familia eadem. Causam renovandæ sæpius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo civium lata videtur: quod gravi pœna, si quis verberasset necassetve civem Romanum, sanxit. Valeria lex, cum eum, qui provocasset, virgis cædi, securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quam improbe factum, adjecit. Id (qui tum pudor hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis. nunc vix serio ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Æquos, cum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Appulejus in Umbria Nequinum oppidum circumsedit. locus erat arduus, atque in parte una præceps, ubi nunc Narnia sita est. nec vi, nec munimento capi poterat. Itaque eam infectam rem M. Fulvius Pætinus, T. Manlius Torquatus, novi consules, acceperunt. In eum annum cum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero

tradunt differendi ſibi conſulatus in bellicoſiorem annum: eo anno majori ſe uſui reipublicæ fore, urbano geſto magiſtratu. ita nec diſſimulantem, quid mallet, nec petentem tamen, ædilem curulem cum L. Papirio Curſore factum. Id ne pro certo ponerem, vetuſtior annalium auctor Piſo effecit; quì eo anno ædiles curules fuiſſe tradit C. Domitium Cn. F. Calvinum, & Sp. Carvilium Q. F. Maximum. Id credo cognomen errorem in ædilibus feciſſe: ſecutamque fabulam mixtam ex ædiliciis & conſularibus comitiis, convenientem errori. Et luſtrum eo anno conditum a P. Sempronio Sopho & P. Sulpicio Saverrione cenſoribus: tribuſque additæ duæ,Anienſis ac Terentina. Hæc Romæ geſta.

X. Ceterum ad Nequinum oppidum cum ſegni obſidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædificia juncta muro, ſpecu facto ad ſtationes Romanas itinere occulto perveniunt: inde ad conſulem deducti, præſidium armatum ſe intra mœnia & muros accepturos confirmant. Nec aſpernanda res viſa, neque incaute credenda. cum altero eorum (nam alter obſes retentus) duo exploratores per cuniculum miſſi: per quos ſatis comperta re, trecenti armati, transfuga duce in urbem ingreſſi, nocte portam, quæ proxima erat, cepere. qua refracta, conſul exercituſque Romanus ſine certamine urbem invaſere. Ita Nequinum in ditionem populi Romani venit. Colonia eo adverſus Umbros miſſa, a flumine Narnia appellata: exercitus cum magna præda Romam reductus. Eodem anno ab Etruſcis adverſus inducias paratum bellum.

ſed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus, fines ingreſſus, paulisper a propoſito avertit. Pecunia deinde, qua multum poterant, freti, ſocios ex hoſtibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent. De ſocietate haud abnuunt barbari: de mercede agitur. qua pacta acceptaque, cum parata cetera ad bellum eſſent, ſequique Etruſcus juberet, inficias eunt, *mercedem ſe belli Romanis inferendi pactos. quidquid acceperint, accepiſſe, ne agrum Etruſcum vaſtarent, armiſque laceſſerent cultores. Militaturos tamen ſe, ſi utique Etruſci velint; ſed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur, tandemque aliqua ſede certa conſiſtant.* Multa de eo concilia populorum Etruriæ habita: nec perfici quidquam potuit; non tam quia imminui agrum, quam quia accolas ſibi quiſque adjungere tam efferatæ gentis homines horrebat. ita dimiſſi Galli pecuniam ingentem ſine labore ac periculo partam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruſcum adjecti: eo minus cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo eſt.

XI. T. Manlio conſuli Etruria provincia ſorte evenit; qui, vixdum ingreſſus hoſtium fines, cum exerceretur inter equites, ab rapido curſu circumagendo equo effuſus, extemplo prope exſpiravit. tertius ab eo caſu dies finis vitæ conſuli fuit. Quo velut omine belli accepto, Deos pro ſe commiſiſſe bellum memorantes Etruſci, ſuſtulere animos. Romæ, tum deſiderio viri, tum incommoditate temporis, triſtis nuntius fuit: ut Patres ab juben-

do dictatore consulis subrogandi comitia, ex sententia principum habita, deterruerint. M. Valerium consulem omnes sententiæ centuriæque dixere, quem senatus dictatorem dici jussurus fuerat. tum extemplo in Etruriam ad legiones proficisci jussit. Adventus ejus compressit Etruscos, adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum obsidioni similis esset. neque illos novus consul vastandis agris urendisque tectis, cum passim non villæ solum, sed frequentes quoque vici, incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. Cum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli, quod multis invicem cladibus haud immerito terribile erat, fama Picentium, novorum sociorum, indicio exorta est: *Samnites arma & rebellionem spectare, seque ab iis sollicitatos esse.* Picentibus gratiæ actæ, & magna pars curæ Patribus ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonæ sollicitam civitatem habuit: ventumque ad inopiæ ultimum foret, ut scripsere, quibus ædilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet, ni ejus viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonæ dispensatione, præparando ac convehendo frumento, fuisset. Eo anno (nec traditur causa) interregnum initum. interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia consularia habuit. creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium consules. Principio hujus anni oratores Lucanorum ad novos consules venerunt, questum, *quia conditionibus pellicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exer-*

citu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superque erratum quondam: nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam ut unquam postea nomen Romanum violent. Orare Patres, ut & Lucanos in fidem accipiant, & vim atque injuriam ab se Samnitium arceant. Se, quanquam bello cum Samnitibus suscepto necessaria jam facta adversus Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse.

XII. Brevis consultatio senatus fuit. ad unum omnes jungendum fœdus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus, censent. Benigne responsum Lucanis, ictumque fœdus. Feciales missi, qui Samnitem decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent. quibus obviam missi ab Samnitibus, qui denuntiarent, *Si quod adissent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros.* Hæc postquam audita sunt Romæ, bellum Samnitibus & Patres censuerunt, & populus jussit. Consules inter se provincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt; diversique, ad suum quisque bellum, proficiscuntur. Scipioni, segne bellum & simile prioris anni militiæ exspectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt. Pugnatum majore parte diei, magna utrinque cæde. nox incertis, qua data victoria esset, intervenit: lux insequens victorem victumque ostendit. Nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus, egressus in aciem, ubi profectione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra, vacuis cum plurima præda (nam & stativa

trepide deserta fuerant) potitur. inde in Faliscum agrum copiis reductis, cum impedimenta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad depopulandos hostium fines incedit. Omnia ferro ignique vastantur; prædæ undique actæ: nec solum modo vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque illatus ignis: urbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fulvii consulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguæ victoriæ fuit. Bovianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam vi cepit.

XIII. Eodem anno Carseolos colonia in agrum Æquicolorum deducta. Fulvius consul de Samnitibus triumphavit. Cum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus: palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacunque conditione traxerint ad bellum: increpari magistratus Samnitium, quod exercitum adversus Lucanum hostem comparatum, objecerint Romanis: itaque suis sociorumque viribus consurgere hostes ad bellum, & haudquaquam pari defungendum esse certamine. Hic terror, cum illustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum, primo non petentem, deinde, ut inclinata studia vidit, etiam recusantem, convertit. *Quid se jam senem, ac perfunctum laboribus laborumque præmiis, sollicitarent? Nec corporis, nec animi vigorem remanere eundem: & fortunam ipsam vereri, ne cui Deorum nimia jam in se, & constantior, quam*

velint humanæ res, videatur. Et se gloriæ seniorum succrevisse, & ad suam gloriam consurgentes alios lætum adspicere. nec honores magnos fortissimis viris Romæ, nec honoribus deesse fortes viros. Acuebat hac moderatione tam justa studia; quæ verecundia legum restinguenda ratus, legem recitari jussit, qua intra decem annos eundem consulem refici non liceret. Vix præ strepitu audita lex est: tribunique plebis, *nihil id impedimenti futurum*, ajebant: *se ad populum laturos, uti legibus solveretur.* Et ille quidem in recusando perstabat, *quid ergo attineret leges ferri*, rogitans, *quibus per eosdem, qui tulissent, fraus fieret? Jam regi leges, non regere.* Populus nihilominus suffragia inibat: &, ut quæque intro vocata erat centuria, consulem haud dubie Fabium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, *Dii approbent*, inquit, *quod agitis, acturique estis, Quirites. Ceterum, quoniam in me, quod vos vultis, facturi estis, in collega sit meæ apud vos gratiæ locus. P. Decium, expertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, quæso, mecum consulem faciatis.* Justa suffragatio visa. omnes, quæ supererant, centuriæ Q. Fabium, P. Decium consules dixere. Eo anno plerisque dies dicta ab ædilibus, quia plus, quam quod lege finitum erat, agri possiderent. nec quisquam ferme est purgatus: vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est.

XIV. Consules novi, Q. Fabius Maximus quartum & P. Decius Mus tertium, cum inter se agitarent, uti alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; quantæque in hanc aut in illam provin-

ciam copiæ ſatis, & uter ad utrum bellum dux idoneus magis eſſet; ab Sutrio & Nepete & Faleriis legati, auctores, concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti conſules, quo expeditiores commeatus eſſent, & incertior hoſtis, qua venturum bellum foret, Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Ubi in hoſtium fines ventum eſt, uterque populabundus effuſo agmine incedit. explorant tamen latius, quam populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum hoſtes in occulta valle inſtructi, quam ingreſſos Romanos ſuperiore ex loco adoriri parabant. Fabius, impedimentis in locum tutum remotis, præſidioque modico impoſito, præmonitis militibus adeſſe certamen, quadrato agmine ad prædictas hoſtium latebras ſuccedit. Samnites, deſperato improviſo tumultu, quando in apertum ſemel diſcrimen evaſura eſſet res, & ipſi acie juſta maluerunt concurrere. itaque & in æquum deſcendunt, ac fortunæ ſe, majore animo, quam ſpe, committunt. Ceterum, ſive quia ex omnium Samnitium populis, quodcunque roboris fuerat, contraxerant, ſeu quia diſcrimen ſummæ rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna præbuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hoſtem loco moveri vidit, M. Fulvium & M. Valerium, tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet, & adhortari, *ut, ſi quando unquam equeſtri ope adjutam rempublicam meminerint, illo die annitantur, ut or-*

dinis ejus gloriam invictam præstent. Peditum certamine immobilem hostem restare; omnem reliquam spem in impetu esse equitum. & ipsos nominatim juvenes, pari comitate utrumque, nunc laudibus, nunc promissis onerat. Ceterum, quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires juvarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primæ legionis subtrahere ex acie, & ad montes proximos, quam posset occultissime, circumducere jubet: inde ascensu abdito a conspectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo repente se ostendere. Equites, ducibus tribunis, haud multo plus hostibus, quam suis, ex improviso ante signa evecti, præbuerunt tumultus. Adversus incitatas turmas stetit immota Samnitium acies, nec parte ulla pelli aut perrumpi potuit. Et, postquam irritum inceptum erat, recepti post signa prœlio excesserunt. Crevit ex eo hostium animus; nec sustinere frons prima tam longum certamen increscentemque fiducia sui vim potuisset, ni secunda acies jussu consulis in primum successisset. Ibi integræ vires sistunt invehentem se jam Samnitem: & tempore improvisa ex montibus signa clamorque sublatus non vero tantum metu terruere Samnitium animos. nam & Fabius Decium collegam appropinquare exclamavit, & pro se quisque miles, *adesse alterum consulem, adesse legiones*, gaudio alacres fremunt; errorque utilis Romanis oblatus fugæ formidinisque Samnites implevit, maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoque fessi opprimerentur: &, quia passim in fugam dissipati sunt,

minor cædes, quam pro tanta victoria, fuit. tria millia & quadringenti cæsi, capti trecenti ferme & tringinta: signa militaria capta tria & viginti.

XV. Samnitibus Apuli se ante prœlium conjunxissent, ni P. Decius consul iis ad Maleventum castra objecisset, extractos deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugæ fuit, quam cædis. duo millia Apulorum cæsa: spretoque eo hoste, Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus, diversis vagati partibus, omnia spatio quinque mensium evastarunt. Quadraginta & quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius consulis sex & octoginta. nec valli tantum ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis insigniora monumenta vastitatis circa regionumque depopulatarum. Fabius etiam urbem Cimetram cepit. ibi capta armatorum duo millia quadringenti: cæsi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde, comitiorum causa Romam profectus, maturavit eam rem agere. cum primo vocatæ Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriæ, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer & ambitiosus, non sui magis honoris causa, quam ut patricii recuperarent duo consularia loca, cum suis, tum totius nobilitatis viribus, incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primo, de se eadem fere, quæ priore anno, dicendo, abnuere. circumstare sellam omnis nobilitas: orare, ut ex cœno plebejo consulatum extraheret, majestatemque pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius, silentio facto, media ora-

tione ſtudia hominum ſedavit. *facturum enim ſe fuiſſe* dixit, *ut duorum patriciorum nomina reciperet, ſi alium, quam ſe, conſulem fieri videret: nunc ſe ſui rationem comitiis, cum contra leges futurum ſit, peſſimo exemplo non habiturum.* Ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Claudio conſul eſt factus, priore item conſulatu inter ſe comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugiſſe eum Ap. Claudium collegam, eloquentia civilibuſque artibus haud dubie præſtantem.

XVI. Comitiis perfectis, veteres conſules juſſi bellum in Samnio gerere, prorogato in ſex menſes imperio. Itaque inſequenti quoque anno, L. Volumnio, Ap. Claudio conſulibus, P. Decius, qui conſul in Samnio relictus a collega fuerat, proconſul idem populari non deſtitit agros, donec Samnitium exercitum, nuſquam ſe prœlio committentem, poſtremo expulit finibus. Etruriam pulſi petierunt: &, quod legationibus nequidquam ſæpe tentaverant, id ſe tanto agmine armatorum, mixtis terrore precibus, acturos efficacius rati, poſtulaverunt principum Etruriæ concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. *omnia expertos eſſe, ſi ſuiſmet ipſorum viribus tolerare tantam molem belli poſſent: tentaſſe etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petiſſe pacem a populo Romano, cum bellum tolerare non poſſent: rebellaſſe, quod pax ſervientibus gravior, quam liberis bellum, eſſet. Unam ſibi ſpem reliquam in Etruſcis reſtare. Scire, gentem Italiæ opulentiſſimam armis, viris, pecunia, eſſe: ha-*

bere accolas Gallos, inter ferrum & arma natos, feroces cum ſuopte ingenio, tum adverſus Romanum populum: quem captum a ſe auroque redemtum, haud vana jactantes, memorent. Nihil abeſſe, ſi ſit animus Etruſcis, qui Porſenæ quondam majoribuſque eorum fuerit, quin Romanos, omni agro cis Tiberim pulſos, dimicare pro ſalute ſua, non de intolerando Italiæ regno, cogant. Samnitem illis exercitum paratum, inſtructum armis, ſtipendio, veniſſe: confeſtim ſecuturos, vel ſi ad ipſam Romanam urbem oppugnandam ducant.

XVII. Hæc eos in Etruria jactantes molienteſque, bellum domi Romanum urebat. nam P. Decius, ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato concilio, *Quid per agros*, inquit, *vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin urbes & mœnia aggredimur? nullus jam exercitus Samnio præſidet. ceſſere finibus, ac ſibimet ipſi exſilium conſcivere.* Approbantibus cunctis, ad Murgantiam, validam urbem, oppugnandam ducit: tantuſque ardor militum fuit, & caritate ducis, & ſpe majoris, quam ex agreſtibus populationibus, prædæ, ut uno die vi atque armis urbem caperent. ibi duo millia Samnitium & centum pugnantes circumventi captique: & alia præda ingens capta eſt. quæ ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet. *Haccine*, inquit, *victoria ſola, aut hac præda contenti eſtis futuri? Vultis vos pro virtute ſpes gerere? omnes Samnitium urbes, fortunæque in urbibus relictæ, veſtræ ſunt; quando legiones eorum, tot prœliis*

fusas, postremo finibus expulistis. Vendite ista, & illicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen. ego subinde suggeram, quæ vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos labor haud major, præda major manet. Divendita præda, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti a muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis, in mœnia evasere. captum oppidum ac direptum est: ad duo millia & trecenti occisi; & sex millia hominum capta; & miles ingenti præda potitus: quam vendere, sicut priorem, coactus, Ferentinum inde, quanquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus. Ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit. & defensa summa vi mœnia sunt, & locus erat munimento naturaque tutus: sed evicit omnia assuetus prædæ miles. ad tria millia hostium circa muros cæsa: præda militis fuit. Hujus oppugnatarum urbium decoris pars major in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamque oppugnatas tradunt: sunt, qui novorum consulum hanc gloriam faciant. Quidam non amborum, sed alterius, L. Volumnii: ei Samnium provinciam evenisse.

XVIII. Dum ea in Samnio, cujuscunque ductu auspicioque, gererentur; Romanis in Etruria iterum bellum ingens multis ex gentibus concitur; cujus auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes consciverant bellum: traxerat contagio proximos Umbriæ populos: & Gallica

auxilia mercede ſollicitabantur. omnis ea multitudo ad caſtra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens poſtquam Romam perlatus eſt, cum jam L. Volumnius conſul cum legionibus ſecunda ac tertia, ſociorumque millibus quindecim profectus in Samnium eſſet, Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. duæ Romanæ legiones ſecutæ, prima & quarta, & ſociorum duodecim millia. caſtra haud procul ab hoſte poſita. Ceterum magis eo profectum eſt, quod mature ventum erat, ut quoſdam ſpectantes jam arma Etruriæ populos metus Romani nominis comprimeret, quam quod ductu conſulis quidquam ibi ſatis ſcite aut fortunate geſtum ſit. Multa prœlia locis & temporibus iniquis commiſſa: ſpeſque in dies graviorem hoſtem faciebat. & jam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux ſatis fideret. Literas ad collegam arceſſendum ex Samnio miſſas, in trinis annalibus invenio. piget tamen incertum ponere, cum ea ipſa inter conſules populi Romani, jam iterum eodem honore fungentes, diſcrepatio fuerit: Appio abnuente miſſas: Volumnio affirmante, Appii ſe literis accitum. Jam Volumnius in Samnio tria caſtella ceperat, in quibus ad tria millia hoſtium cæſa erant, dimidium fere ejus captum: & Lucanorum ſeditiones, a plebejis & egentibus ducibus ortas, ſumma optimatium voluntate per Q. Fabium proconſulem, miſſum eo cum veteri exercitu, compreſſerat. Decio depopulandos hoſtium agros relinquit. ipſe cum ſuis copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem advenientem læti omnes ac-

cepere. Appium ex conſcientia ſua credo animum habuiſſe haud immerito iratum, ſi nihil ſcripſerat: illiberali & ingrato animo, ſi eguerat ope, diſſimulantem. Vix enim ſalute mutua reddita, cum obviam egreſſus eſſet, *Satin' ſalvæ*, inquit, *L. Volumni? ut ſeſe in Samnio res habent? Quæ te cauſa, ut provincia tua excederes, induxit?* Volumnius *in Samnio res proſperas eſſe* ait, *literis ejus accitum veniſſe. quæ ſi falſæ fuerint, nec uſus ſui ſit in Etruria, extemplo converſis ſignis abiturum. Tu vero abeas,* inquit, *neque te quiſquam moratur: etenim minime conſentaneum eſt, cum bello tuo forſitan vix ſufficias, hic te ad opem ferendam aliis gloriari veniſſe. Bene, Hercules; verteret*, dicere Volumnius: *malle fruſtra operam inſumtam, quam quidquam incidiſſe, cur non ſatis eſſet Etruriæ unus conſularis exercitus.*

XIX. Digredientes jam conſules legati tribunique ex Appiano exercitu circumſiſtunt: pars imperatorem ſuum orare, *ne collegæ auxilium, quod acciendum ultro fuerit, ſua ſponte oblatum ſperneretur:* plures abeunti Volumnio obſiſtere, atque obteſtari, *ne pravo cum collega certamine rempublicam prodat. Si qua clades incidiſſet, deſertori magis, quam deſerto, noxiæ fore. Eo rem adductam, ut omne rei bene aut ſecus geſtæ in Etruria decus dedecuſque ad L. Volumnium ſit delegatum. neminem quæſiturum, quæ verba Appii, ſed quæ fortuna exercitus fuerit. Dimitti ab Appio eum, ſed a republica & ab exercitu retineri; experiretur modo voluntatem militum.* Hæc monendo obteſtandoque, prope reſtitantes conſules in concionem pertraxerunt. ibi orationes lon-

giores habitæ in eandem ferme ſententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat. Et cum Volumnius, cauſa ſuperior, ne infacundus quidem adverſus eximiam eloquentiam collegæ viſus eſſet; cavillanſque Appius, *ſibi acceptum referre*, diceret, *debere, quod ex muto atque elingui facundum etiam conſulem haberent: priore conſulatu, primis utique menſibus, hiſcere eum nequiſſe, nunc jam populares orationes ſerere.* *Quam mallem*, inquit Volumnius, *tu a me ſtrenue facere, quam ego abs te ſcite loqui didiciſſem. Poſtremo conditionem ferre, quæ decretura ſit, non orator, (neque enim id deſiderare rempublicam) ſed imperator uter ſit melior. Etruriam & Samnium provincias eſſe: utram mallet, eligeret. ſuo exercitu ſe vel in Etruria, vel in Samnio rem geſturum.* Tum militum clamor ortus, *ut ſimul ambo bellum Etruſcum ſuſciperent.* quo animadverſo conſenſu, Volumnius, *Quoniam in collegæ voluntate interpretanda*, inquit, *erravi; non committam, ut, quid vos velitis, obſcurum ſit. manere, an abire me velitis, clamore ſignificate.* Tum vero tantus eſt clamor exortus, ut hoſtes e caſtris exciret. armis arreptis in aciem deſcendunt. & Volumnius ſigna canere, ac vexilla efferri e caſtris juſſit. Appium addubitaſſe ferunt, cernentem, ſeu pugnante, ſeu quieto ſe, fore collegæ victoriam: deinde veritum, ne ſuæ quoque legiones Volumnium ſequerentur, & ipſum flagitantibus ſuis ſignum dediſſe. Ab neutra parte ſatis commode inſtructi fuerunt. nam & Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat; ſuoque impetu magis mi-

lites, quam cujufquam ductu aut imperio, pugnam capeffebant. & Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec fatis temporis ad inftruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hoftem perveniret. itaque fronte inæquali concurfum eft: &, velut forte quadam mutante affuetos inter fe hoftes, Etrufci Volumnio, Samnites, parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnæ difcrimine, ita ut inter prima figna manibus ad cœlum fublatis confpiceretur, ita precatus effe: *Bellona, fi hodie nobis victoriam duis, aft ego templum tibi voveo.* Hæc precatus, velut inftigante Dea, & ipfe collegæ & exercitus virtutem æquavit. Duces imperatoria opera exfequuntur; & milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, annituntur. Ergo fundunt fugantque hoftes, majorem molem haud facile fuftinentes, quam cum qua manus conferere affueti fuerant. urgendo cedentes, infequendoque effufos compulere ad caftra. Ibi, interventu Gellii cohortiumque Sabellarum, paulifper recruduit pugna. iis quoque mox fufis, jam a victoribus caftra oppugnabantur: &, cum Volumnius ipfe portæ figna inferret; Appius, Bellonam victricem identidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum, per foffas irruperunt. Caftra capta direptaque: præda ingens parta & militi conceffa eft. feptem millia ac trecenti hoftium occifi, duo millia & centum viginti capti.

XX. Dum ambo confules omnifque Romana vis in Etrufcum bellum magis inclinat, in Samnio

novi exercitus, exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Vescinos in Campaniam Falernumque agrum transcendunt, ingentesque prædas faciunt. Volumnium, magnis itineribus in Samnium redeuntem, (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu populationibusque Campani agri ad tuendos socios convertit. Ut in Calenum agrum venit, & ipse cernit recentia cladis vestigia, & Caleni narrant, tantum jam prædæ hostes trahere, ut vix explicare agmen possint: itaque jam propalam duces loqui, extemplo eundum in Samnium esse; ut, relicta ibi præda, in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant. Ea, quanquam similia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos prædatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo cognoscit, ad Vulturnum flumen sedere hostem: inde tertia vigilia moturum: iter in Samnium esse. His satis exploratis profectus, tanto intervallo ab hostibus consedit, ut nec adventus suus propinquitate nimia nosci posset, & egredientem e castris hostem opprimeret. Aliquanto ante lucem ad castra accessit; gnarosque Oscæ linguæ, exploratum quid agatur, mittit. Intermixti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt, infrequentia armatis signa egressa, prædam prædæque custodes exire, ignobile agmen, & sua quemque molientem, nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. Tempus aggrediendi aptissimum visum est: & jam lux appetebat. itaque signa canere jussit;

agmenque hoſtium aggreditur. Samnites, præda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præ ſe agere prædam, pars ſtare, incerti utrum progredi, an regredi in caſtra tutius foret, inter cunctationem opprimuntur. & Romani jam tranſcenderant vallum, cædeſque ac tumultus erat in caſtris. Samnitium agmen, præterquam hoſtili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipſi ſoluti vinctos ſolvebant: partim arma in ſarcinis deligata rapiebant, tumultumque, prœlio ipſo terribiliorem, intermixti agmine præbebant. Memorandum deinde edidere facinus: nam Stajum Minacium ducem, adeuntem ordines hortantemque, invadunt; diſſipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipſum circumſiſtunt, inſidentemque equo captum ad conſulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima ſigna Samnitium: prœliumque jam profligatum integratum eſt, nec diutius ſuſtineri potuit. Cæſa ad ſex millia hominum: duo millia & quingenti capti: in eis tribuni militum quatuor: ſigna militaria triginta: &, quod lætiſſimum victoribus fuit, captivorum recepta ſeptem millia & quadringenti; præda ingens ſociorum: accitique edicto domini ad res ſuas noſcendas recipiendaſque. Præſtituta die, quarum rerum non exſtitit dominus, militi conceſſæ; coactique vendere prædam, ne alibi, quam in armis, animum haberent.

XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat: & per eos forte dies ex Etruria allatum erat, poſt deductum inde Vo-

lumnianum exercitum Etruriam concitam in arma, & Gellium Egnatium, Samnitium ducem, & Umbros ad defectionem vocari, & Gallos pretio ingenti follicitari. His nuntiis fenatus conterritus juftitium indici, delectum omnis generis hominum haberi juffit. nec ingenui modo aut juniores facramento adacti, fed feniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati. & defendendæ urbis confilia agitabantur; fummæque rerum prætor P. Sempronius præerat. Ceterum parte curæ exonerarunt fenatum L. Volumnii confulis literæ, quibus cæfos fufofque populatores Campaniæ cognitum eft. Itaque & fupplicationes ob rem bene geftam confulis nomine decernunt. juftitium remittitur, quod fuerat dies decem & octo, fupplicatioque perlæta fuit. Tum de præfidio regionis, depopulatæ ab Samnitibus, agitari cœptum. Itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Vefcinum & Falernum agrum deducerentur: una ad oftium Liris fluvii, quæ Minturnæ appellata; altera in faltu Vefcino, Falernum contingente agrum, ubi Sinope dicitur Græca urbs fuiffe, Sinueffa deinde ab colonis Romanis appellata. Tribunis plebis negotium datum eft, ut plebeifcito juberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea loca colonis deducendis creare. nec, qui nomina darent, facile inveniebantur, quia in ftationem fe prope perpetuam infeftæ regionis, non in agros, mitti rebantur. Avertit ab eis curis fenatum Etruriæ ingravefcens bellum, & crebræ literæ Appii, monentis, ne regionis ejus motum negligerent: *quatuor gentes confer-*

re arma, Etruſcos, Samnites, Umbros, Gallos. jam caſtra bifariam facta eſſe, quia unus locus capere tantam multitudinem non poſſit. Ob hæc, & (jam appetebat tempus) comitiorum cauſa L. Volumnius conſul Romam revocatus: qui prius, quam ad ſuffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitudine belli Etruſci diſſeruit. *jam tum, cum ipſe ibi cum collega rem pariter geſſerit, fuiſſe tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: acceſſiſſe poſtea dici Umbros, & ingentem exercitum Gallorum. Adverſus quatuor populos duces conſules illo die deligi meminiſſent. ſe, niſi confideret, eum conſenſu populi Romani conſulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuiſſe extemplo dicturum.*

XXII. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium conſenſu deſtinaretur; eumque & prærogativæ, & primo vocatæ omnes centuriæ conſulem cum L. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut vincebatur conſenſu, verſa poſtremo ad collegam P. Decium poſcendum. *id ſenectuti ſuæ adminiculum fore: cenſura duobuſque conſulatibus ſimul geſtis expertum ſe, nil concorde collegio firmius ad rempublicam tuendam eſſe. novo imperii ſocio vix jam aſſueſcere ſenilem animum poſſe: cum moribus notis facilius ſe communicaturum conſilia.* Subſcripſit orationi ejus conſul, cum meritis P. Decii laudibus, tum, *quæ ex concordia conſulum bona, quæque ex diſcordia mala in adminiſtratione rerum militarium evenirent*, memorando, *quam prope ultimum diſcrimen ſuis & collegæ*

certaminibus nuper ventum foret: admonendo Decium Fabiumque, *ut uno animo, una mente viverent. esse præterea viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum linguæque certamina rudes: ea ingenia consularia esse. Callidos solertesque, juris atque eloquentiæ consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro præsides habendos, prætoresque ad reddenda jura creandos esse.* His agendis dies est consumtus. postridie ad præscriptum consulis & consularia & prætoria comitia habita. Consules creati Q. Fabius & P. Decius: Ap. Claudius prætor; omnes absentes. & L. Volumnio ex senatusconsulto & scito plebis prorogatum in annum imperium est.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum caussa supplicationes in biduum senatus decrevit. Publice vinum ac tus præbitum. supplicatum iere frequentes viri feminæque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiæ patriciæ, quæ in foro boario est ad ædem rotundam Herculis, inter matronas ortum. Virginiam, Auli filiam, patriciam plebejo nuptam L. Volumnio consuli, matronæ, quod e Patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit. cum se Virginia & patriciam & pudicam in patriciæ Pudicitiæ templum ingressam, & uni nuptam, ad quem virgo deducta sit; nec se viri honorumve ejus ac rerum gestarum pœnitere, vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit. in vico Longo, ubi habitabat, ex parte ædium, quod satis esset loci modico sacello,

exclusit; aramque ibi posuit. &, convocatis plebejis matronis, conquesta injuriam patriciarum, *Hanc ego aram*, inquit, *Pudicitiæ plebejæ dedico: vosque hortor, ut, quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiæ inter matronas sit: detisque operam, ut hæc ara, quam illa, si quid potest, sanctius & a castioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu & hæc ara, quo illa antiquior, culta est; ut nulla, nisi spectatæ pudicitiæ matrona, & quæ uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis feminis, postremo in oblivionem venit. Eodem anno Cn. & Q. Ogulnii ædiles curules aliquot fœneratoribus diem dixerunt: quorum bonis multatis, ex eo, quod in publicum redactum est, ænea in Capitolio limina, & trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis, & ad ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum Urbis sub uberibus lupæ posuerunt; semitamque saxo quadrato a Capena porta ad Martis straverunt. & ab ædilibus plebejis L. Ælio Pæto & C. Fulvio Curvo, ex multaticia item pecunia, quam exegerant pecuariis damnatis, ludi facti; pateræque aureæ ad Cereris positæ.

XXIV. Q. inde Fabius quintum & P. Decius quartum consulatum ineunt, tribus consulatibus censuraque collegæ; nec gloria magis rerum, quæ ingens erat, quam concordia inter se clari. quæ ne perpetua esset, ordinum magis, quam ipsorum, inter se certamen intervenisse reor: patriciis ten-

dentibus, ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam haberet; plebejis auctoribus Decio, ut ad ſortem revocaret. Fuit certe contentio in ſenatu; &, poſtquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum eſt. in concione, ut inter militares viros, & factis potius, quam dictis, fretos, pauca verba habita: Fabius, *quam arborem conſeruiſſet, ſub ea legere alium fructum, indignum eſſe,* dicere; *ſe aperuiſſe Ciminiam ſilvam, viamque per devios ſaltus Romano bello feciſſe. Quid ſe id ætatis ſollicitaſſent, ſi alio duce bellum geſturi eſſent? Nimirum adverſarium ſe, non ſocium imperii, legiſſe,* ſenſim exprobrat: *& invidiſſe Decium concordibus collegiis tribus.* Poſtremo, *ſe tendere nihil ultra, quam ut, ſi ſe dignum provincia ducerent, in eam mitterent: in ſenatus arbitrio ſe fuiſſe, & in poteſtate populi futurum.* P. Decius ſenatus injuriam querebatur: *quoad potuerint, Patres anniſos, ne plebejis aditus ad magnos honores eſſet: poſtquam ipſa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata eſſet, quæri, quemadmodum irrita ſint non ſuffragia modo populi, ſed arbitria etiam fortunæ, & in paucorum poteſtatem vertantur. Omnes ante ſe conſules ſortitos provincias eſſe; nunc extra ſortem Fabio ſenatum provinciam dare. Si honoris ejus cauſa: ita eum de ſe, deque republica meritum eſſe, ut faveat Q. Fabii gloriæ, quæ modo non ſua contumelia ſplendeat. Cui autem dubium eſſe, ubi unum bellum ſit aſperum ac difficile, cum id alteri extra ſortem mandetur, quin alter conſul pro ſupervacaneo atque inutili habeatur? Gloriari Fabium rebus in Etruria geſtis. velle & P.*

Decium gloriari: & forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex improviso incendium daret, eum se exstincturum. Postremo se collegæ honores præmiaque concessurum verecundia ætatis ejus majestatisque; cum periculum, cum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte, neque cessurum. &, si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut, quod populi sit, populus jubeat potius, quam patres gratificentur. Jovem optimum maximum Deosque immortales se precari, ut ita sortem æquam sibi cum collega dent, si eandem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint. certe id & natura æquum, & exemplo utile esse, & ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri recte possit. Fabius, nihil aliud precatus populum, quam ut prius, quam intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii prætoris allatas ex Etruria literas audirent, comitio abit. nec minore populi consensu, quam senatus, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est.

XXV. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum: & pro se quisque nomina dabant. tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Qua circumfusus turba, *Quatuor millia*, inquit, *peditum & sexcentos equites dumtaxat scribere in animo est: hodierno & crastino die qui nomina dederitis, mecum ducam. majori mihi curæ est, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus.* Profectus apto exercitu, & eo plus fiduciæ ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, unde haud pro-

C 3

cul hostes erant, ad castra Appii prætoris pergit. Paucis citra millibus lignatores ei cum præsidio occurrunt: qui, ut lictores prægredi viderunt, Fabiumque esse consulem accepere, læti atque alacres Diis populoque Romano grates agunt, quod eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde cum consulem salutarent, quærit Fabius, quo pergerent; respondentibusque, lignatum se ire, *ain' tandem*, inquit, *num castra vallata non habetis?* Ad hoc cum succlamatum esset, *duplici quidem vallo, & fossa, & tamen in ingenti metu esse: habetis igitur*, inquit, *affatim lignorum. redite, & vellite vallum.* Redeunt in castra, terroremque ibi, vellentes vallum, & iis, qui in castris remanserant, militibus, & ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alii aliis dicere, *consulis se Q. Fabii facere jussu.* Postero inde diè castra mota, & Appius prætor Romam dimissus. inde nusquam stativa Romanis fuere. negabat utile esse, uno loco sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum nobiliorem ac salubriorem esse. fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems haud dum exacta. Vere inde primo, relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant, præpositoque castris L. Scipione proprætore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit: sive ipse sponte sua, quia bellum ei majus in conspectu erat, quam quantum esse famæ crediderat; sive senatusconsulto accitus. nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio prætore retractum quidam videri volunt; cum in senatu & apud populum (id quod per literas assidue

fecerat) terrorem belli Etrusci augeret: *non suffecturum ducem unum, nec exercitum unum, adversus quatuor populos. Periculosum esse, sive juncti unum premant, sive id diversi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. Duas se ibi legiones Romanas reliquisse: & minus quinque millia peditum equitumque cum Fabio venisse. sibi placere, P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium provinciam dari. Si consul malit in suam provinciam ire; Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu justo consulari proficisci.* Cum magnam partem moveret oratio prætoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per commodum reipublicæ posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis misisset; a quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset, quantisque administrandum copiis, & quot per duces esset.

XXVI. Fabius, ut Romam rediit, & in senatu & productus ad populum mediam orationem habuit, ut nec augere, nec minuere videretur belli famam; magisque in altero assumendo duce aliorum indulgere timori, quam suo aut reipublicæ periculo consulere. *ceterum, si sibi adjutorem belli sociumque imperii darent, quonam modo se oblivisci P. Decii consulis per tot collegia experti posse? Neminem omnium secum conjungi malle: & copiarum satis sibi cum P. Decio, & nunquam nimium hostium fore. Sin collega quid aliud malit; at sibi L. Volumnium darent adjutorem.* Omnium rerum arbitrium & a po-

pulo, & a senatu, & ab ipso collega, Fabio permissum est. & cum P. Decius se in Samnium vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset; tanta lætitia ac gratulatio fuit, ut præciperetur victoria animis, triumphusque, non bellum decretum consulibus videretur. Invenio apud quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum certaminumque inter collegas, quæ exposui. Sunt, quibus ne hæc quidem certamina exponere satis fuerit. adjecerunt & Appii criminationes de Fabio absente ad populum, & pertinaciam adversus præsentem consulem prætoris, contentionemque aliam inter collegas, tendente Decio, ut suæ quisque provinciæ sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Ceterum, antequam consules in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romanam castraque oppugnaturi. Scipio, qui castris præerat, loco adjuvandam paucitatem suorum militum ratus, in colle, qui inter urbem & castra erat, aciem erexit. Sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad jugum perrexit, quod hostes ceperant, parte alia egressi. ita cæsa ab tergo legio, atque in medio, cum hostis undique urgeret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuntius non superesset, quidam auctores sunt; nec ante ad consules, qui jam haud procul a Clusio aberant, famam ejus cladis perlatam, quam in conspectu fuere Gallorum equites,

pectoribus equorum ſuſpenſa geſtantes capita, & lanceis infixa, ovanteſque moris ſui carmine. Sunt, qui Umbros fuiſſe, non Gallos, tradant; nec tantum cladis acceptum: & circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem proprætorem ſubſidium e caſtris tuliſſe, victoreſque Umbros, redintegrato prœlio, victos eſſe: captivoſque eis ac prædam ademtam. Similius vero eſt, a Gallo hoſte, quam Umbro, eam cladem acceptam; quod, cum ſæpe alias, tum eo anno, Gallici tumultus præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque præterquam quod ambo conſules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, & magno equitatu Romano, Campaniſque mille equitibus delectis, ad id bellum miſſis, & ſociorum nominiſque Latini majore exercitu, quam Romani; alii duo exercitus haud procul urbe Etruriæ oppoſiti, unus in Faliſco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius & L. Poſtumius Megellus, proprætores ambo, ſtativa in eis locis habere juſſi.

XXVII. Conſules ad hoſtes, tranſgreſſo Apennino, in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi quatuor millium ferme intervallo caſtra poſita. Inter hoſtes deinde conſultationes habitæ: atque ita convenit, ne unis caſtris miſcerentur omnes, neve in aciem deſcenderent ſimul. Samnitibus Galli, Etruſcis Umbri adjecti. dies indicta pugnæ: Samniti Galliſque delegata pugna: inter ipſum certamen Etruſci Umbrique juſſi caſtra Romana oppugnare. Hæc conſilia turbarunt transfugæ Cluſini tres, clam nocte ad Fabium conſulem tranſgreſſi. qui, editis

hostium consiliis, dimissi cum donis, ut subinde, ut quæque res nova decreta esset, exploratam perferrent. Consules Fulvio, ut ex Falisco, Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad Clusium admoveant, summaque vi fines hostium depopulentur, scribunt. Hujus populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos movit. Instare inde consules, ut absentibus iis pugnaretur. per biduum lacessiere prœlio hostem. biduo nihil dignum dictu actum. Pauci utrinque cecidere : magisque irritati sunt ad justum certamen animi, quam ad discrimen summa rerum adducta. tertio die descensum in campum omnibus copiis est. Cum instructæ acies starent, cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diversæ feræ, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. Lupo data inter ordines via; cervam Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles, *Illac fuga*, inquit, *& cædes vertit, ubi sacram Dianæ feram jacentem videtis. Hinc victor Martius lupus, integer & intactus, gentis nos Martiæ & conditoris nostri admonuit.* Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. adversus Samnites Q. Fabius primam ac tertiam legiones pro dextro cornu; adversus Gallos pro sinistro Decius quintam & sextam instruxit. secunda & quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio gerebant bellum. Primo concursu adeo æquis viribus gesta res est, ut, si affuissent Etrusci & Umbri, aut in acie, aut in castris, quocunque se inclinassent, accipienda clades fuerit.

XXVIII. Ceterum, quanquam communis adhuc Mars belli erat, necdum discrimen fortuna fecerat, qua datura vires esset; haudquaquam similis pugna in dextro lævoque cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis, quam inferebant, pugnam; extrahebaturque in quam maxime serum diei certamen: quia ita persuasum erat duci, & Samnites & Gallos primo impetu feroces esse, quos sustineri satis sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque æstus fluere; primaque eorum prœlia plus quam virorum, postrema minus quam feminarum esse. In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quam integerrimas vires militi servabat. Ferocior Decius & ætate & vigore animi, quantumcunque virium habuit, certamine primo effudit. &, quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat, & ipse, fortissimæ juvenum turmæ immixtus, orat proceres juventutis, in hostem ut secum impetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab lævo cornu & ab equite victoria incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum. iterum longius evectos, & jam inter media equitum agmina prœlium cientes, novum pugnæ conterruit genus: essedis carrisque superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum rotarumque advenit, & insolitos ejus tumultus Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque improvida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum: multique impetu equo-

rum ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti antesignani : & insecuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies nullum spatium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari Decius, *Quo fugerent? quamve in fuga spem haberent?* obsistere cedentibus, ac revocare fusos. deinde, ut nulla vi perculsos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, *Quid ultra moror*, inquit, *familiare fatum? datum hoc nostro generi est, ut luendis periculis publicis piacula simus. Jam ego mecum hostium legiones mactandas Telluri ac Diis Manibus dabo.* Hæc locutus, M. Livium pontificem, quem descendens in aciem digredi vetuerat ab se, præire jussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. Devotus inde eadem precatione eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se jusserat devoveri. Cum secundum sollemnes precationes adjecisset, *præ se agere sese formidinem ac fugam, cædemque ac cruorem, cælestium, inferorum iras : contacturum funebribus diris signa, tela, arma hostium ; locumque eundem suæ pestis & Gallorum ac Samnitium fore.* Hæc exsecratus in se hostesque, qua confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum : inferensque se ipse infestis telis est interfectus.

XXIX. Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani, duce amisso, quæ res terrori alias esse solet, sistere fugam, ac novam de integro velle instaurare pugnam. Galli, & maxime globus circumstans consulis corpus, velut alienata mente, vana

incaſſum jactare tela. torpere quidam, & nec pugnæ meminiſſe, nec fugæ. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, juſſeratque proprætorem eſſe, vociferari, *Viciſſe Romanos, defunctos conſulis fato. Gallos Samniteſque Telluris matris ac Deorum Manium eſſe. Rapere ad ſe ac vocare Decium devotam ſecum aciem; furiarumque ac formidinis plena omnia ad hoſtes eſſe.* Superveniunt deinde his reſtituentibus pugnam L. Cornelius Scipio & C. Marcius, cum ſubſidiis ex noviſſima acie juſſu Q. Fabii conſulis ad præſidium collegæ miſſi. ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro republica audenda. Itaque cum Galli ſtructis ante ſe ſcutis conferti ſtarent, nec facilis pede collato videretur pugna; juſſu legatorum collecta humi pila, quæ ſtrata inter duas acies jacebant, atque in teſtudinem hoſtium conjecta. quibus pleriſque in ſcuta, verutis in corpora ipſa fixis, ſternitur cuneus; ita ut magna pars integris corporibus attoniti conciderent. hæc in ſiniſtro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro, primo (ut ante dictum eſt) cunctando extraxerat diem: deinde, poſtquam nec clamor hoſtium, nec impetus, nec tela miſſa, eandem vim habere viſa; præfectis equitum juſſis ad latus Samnitium circumducere alas, ut ſigno dato in tranſverſos, quanto maximo poſſent impetu, incurrerent; ſenſim ſuos ſigna inferre juſſit, & commovere hoſtem. Poſtquam non reſiſti vidit, & haud dubiam laſſitudinem eſſe; tum, collectis omnibus ſubſidiis, quæ ad id tempus reſer-

vaverat, & legiones concitavit, & ſignum ad invadendos hoſtes equitibus dedit. Nec ſuſtinuerunt Samnites impetum; præterque aciem ipſam Gallorum, relictis in dimicatione ſociis, ad caſtra effuſo curſu ferebantur. Galli, teſtudine facta, conferti ſtabant. Tum Fabius, audita morte collegæ, Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie jubet, & circumvectos ab tergo Gallicam invadere aciem: tertiæ deinde legionis ſubſequi principes, &, qua turbatum agmen hoſtium viderent impetu equitum, inſtare ac territos cædere. Ipſe ædem Jovi Victori ſpoliaque hoſtium cum voviſſet, ad caſtra Samnitium perrexit; quo multitudo omnis conſternata agebatur. Sub ipſo vallo, quia tantam multitudinem portæ non recepere, tentata ab excluſis turba ſuorum pugna eſt. Ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulſi deinde intra vallum Samnites: parvoque certamine capta caſtra, & Galli ab tergo circumventi. Cæſa eo die hoſtium viginti quinque millia, octo capta. nec incruenta victoria fuit. nam ex P. Decii exercitu cæſa ſeptem millia; ex Fabii, mille ac ducenti. Fabius, dimiſſis ad quærendum collegæ corpus, ſpolia hoſtium conjecta in acervum Jovi Victori cremavit. Conſulis corpus eo die, quia obrutum ſuperſtratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit. poſtero die inventum relatumque eſt cum multis militum lacrimis. Intermiſſa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegæ funus omni honore laudibuſque meritis celebrat.

XXX. Et in Etruria per eoſdem dies ab Cn.

Fulvio proprætore res ex ſententia geſta; &, præter ingentem illatam populationibus agrorum hoſti cladem, pugnatum etiam egregie eſt: Peruſinorumque & Cluſinorum cæſa amplius millia tria, & ſigna militaria ad viginti capta. Samnitium agmen, cum per Pelignum agrum fugeret, circumventum a Pelignis eſt. ex millibus quinque ad mille cæſi. Magna ejus diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama eſt, etiam vero ſtanti. ſed ſuperjecere quidam augendo fidem; qui in hoſtium exercitu peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum ſex millia, mille carpentorum ſcripſere fuiſſe: ſcilicet cum Umbris Tuſciſque, quos & ipſos pugnæ affuiſſe. &, ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium pro conſule ducem conſulibus, exercitumque ejus legionibus conſulum adjiciunt. In pluribus annalibus duorum ea conſulum propria victoria eſt. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum, in Tifernum montem compulſum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius, Deciano exercitu relicto in Etruria, ſuis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruſciſque ac Samnitibus triumphavit. milites triumphantem ſecuti ſunt. Celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii, quam mors præclara P. Decii eſt: excitataque memoria parentis, æquata eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex præda militibus æris octogeni bini, ſagaque & tunicæ; præmia illa tempeſtate militiæ haudquaquam ſpernenda.

XXXI. His ita rebus geſtis, nec in Samnitibus

adhuc, nec in Etruria pax erat. nam &, Perusinis auctoribus, post deductum ab consule exercitum rebellatum fuerat: & Samnites prædatum in agrum Vescinum Formianumque, & parte alia in Æserninum, quæ Vulturno adjacent flumini, descendere. Adversus eos Ap. Claudius prætor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo quatuor millia & quingentos Perusinorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta: qui redemti singuli æris trecentis decem. præda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones, cum partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius pro consule sequeretur, in agrum Stellatem convenerunt. ibi & Samnitium legiones omnes considunt, & Appius Volumniusque castra conjungunt. Pugnatum infestissimis ainimis, hinc ira stimulante adversus rebellantes toties, illinc ab ultima jam dimicantibus spe. Cæsa ergo Samnitium sexdecim millia trecenti, capta duo millia septingenti. ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia gravis, prodigiisque sollicitus. nam, & terram multifariam pluisse, & in exercitu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos, nuntiatum est: librique ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multavit. ex quo multaticio ære Veneris ædem, quæ prope Circum est, faciendam curavit. Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quæ continua per quartum jam volumen, annumque sextum & quadragesimum, a M. Valerio, A. Corne-

lio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus: & ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen dura illa pectora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, mixti alienis, ab quatuor exercitibus quatuor ducibus Romanis cæsi fuerant, imperatorem clarissimum gentis suæ amiserant; socios belli, Etruscos, Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant: nec suis, nec externis viribus jam stare poterant; tamen bello non abstinebant. adeo ne infeliciter quidem defensæ libertatis tædebat: & vinci, quam non tentare victoriam, malebant. Quinam sit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo legendoque, quæ gerentes non fatigaverunt?

XXXII. Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus & M. Atilius Regulus consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est; quia tres scriptos hostium exercitus, uno Etruriam, altero populationes Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Postumium valetudo adversa Romæ tenuit: Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat Patribus) nondum egressos opprimeret. Velut ex composito ibi obvium habuere hostem; ubi & intrare, nedum vastare, ipsi Samnitium agrum prohiberentur: & egredi inde in pacata sociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent. Cum castra castris collata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima

temeritatis facit) caſtra Romana oppugnare. & quanquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei denſa adeo, ut lucis uſum eriperet, non proſpectu modo extra vallum ademto, ſed propinquo etiam congredientium inter ſe conſpectu. Hac velut latebra inſidiarum freti Samnites, vixdum ſatis certa luce, & eam ipſam premente caligine, ad ſtationem Romanam in porta ſegniter agentem vigilias perveniunt. Improviſo oppreſſis nec animi ſatis ad reſiſtendum, nec virium fuit. Ab tergo caſtrorum decumana porta impetus factus. itaque captum quæſtorium: quæſtorque ibi L. Opimius Panſa occiſus. conclamatum inde ad arma.

XXXIII. Conſul, tumultu excitus, cohortes duas ſociorum, Lucanam Sueſſanamque, quæ proximæ forte erant, tueri prætorium jubet: manipulos legionum principali via inducit. Vixdum ſatis aptatis armis, in ordines eunt: & clamore magis, quam oculis, hoſtem noſcunt: nec, quantus numerus ſit, æſtimari poteſt. Cedunt primo incerti fortunæ ſuæ, & hoſtem introrſum in media caſtra accipiunt. inde cum conſul vociferaretur, *expulſine extra vallum, caſtra deinde ſua oppugnaturi eſſent*, rogitans; clamore ſublato conniſi primo reſiſtunt: deinde inferunt pedem urgentque, & impulſos ſemel terrore eodem agunt, quo cœperunt. Expellunt extra portam vallumque. inde pergere ac perſequi (quia turbida lux metum circa inſidiarum faciebat) non auſi, liberatis caſtris contenti,

receperunt ſe intra vallum, trecentis ferme hoſtium occiſis. Romanorum ſtationis primæ vigilumque & eorum, qui circa quæſtorium oppreſſi, periere ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit; & non modo proferre inde caſtra Romanum, ſed ne papulari quidem per agros ſuos, patiebantur. retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama, tumultuoſior etiam, quam res erant, perlata Romam, coegit L. Poſtumium conſulem, vixdum validum, proficiſci ex urbe. Prius tamen, quam exiret, militibus edicto Soram juſſis convenire, ipſe ædem Victoriæ, quam ædilis curulis ex multaticia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium ad caſtra collegæ perrexit. inde poſtquam Samnites, diffiſi duobus exercitibus reſiſti poſſe, receſſerunt; diverſi conſules ad vaſtandos agros urbeſque oppugnandas diſcedunt.

XXXIV. Poſtumius Milioniam oppugnare adortus, vi primo atque impetu, dein, poſtquam ea parum procedebant, opere ac vineis demum injunctis muro cepit. Ibi, capta jam urbe, ab hora quarta uſque ad octavam fere horam omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum eſt. poſtremo potitur oppido Romanus. Samnitium cæſi tria millia ducenti: capti quatuor millia ducenti, præter prædam aliam. Inde Ferentinum ductæ legiones: unde oppidani cum omnibus rebus ſuis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per averſam portam ſilentio exceſſerunt. Igitur, ſimul advenit con-

ſul, primo ita compoſitus inſtructuſque mœnibus ſucceſſit, tanquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde, ut ſilentium vaſtum in urbe, nec arma, nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deſerta mœnia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret. Duas turmas ſociorum Latini nominis circumequitare mœnia, atque explorare omnia jubet. equites portam unam alteramque eadem regione in propinquo patentes conſpiciunt, itineribuſque iis veſtigia nocturnæ hoſtium fugæ. Adequitant deinde ſenſim portis, urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conſpiciunt: ad conſulem referunt, exceſſum urbe; ſolitudine haud dubia id perſpicuum eſſe, recentibus veſtigiis fugæ, ac ſtrage rerum in trepidatione nocturna paſſim relictarum. His auditis, conſul ad eam partem urbis, qua adierant equites, circumducit agmen: conſtitutiſque haud procul porta ſignis, quinque equites jubet intrare urbem, &, modicum ſpatium progreſſos, tres manere eodem loco, ſi tuta videantur; duos explorata ad ſe referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque, eo ſe progreſſos, unde in omnes partes circumſpectus eſſet, longe lateque ſilentium ac ſolitudinem vidiſſe; extemplo conſul cohortes expeditas in urbem induxit; ceteros interim caſtra communire juſſit. ingreſſi milites, refractis foribus, paucos graves ætate aut invalidos inveniunt, relictaque, quæ migratu difficilia eſſent. Ea direpta; & cognitum ex captivis eſt, communi conſilio aliquot circa urbes conſciſſe fugam: ſuos prima vi-

gilia profectos. credere, eandem in aliis urbibus solitudinem inventuros. Dictis captivorum fides exstitit: desertis oppidis consul potitur.

XXXV. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit. Cum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit. ibi ira vires æquavit. Prœlium varium & anceps fuit: tristius tamen eventu Romanis; & quia insueti erant vinci, & quia digredientes magis, quam in ipso certamine, senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum ac cædis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. Tum quoque sollicita nox fuit, jam invasurum castra Samnitem credentibus, aut prima luce cum victoribus conferendas manus. Minus cladis, ceterum non plus animorum, ad hostes erat. ubi primum illuxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via una, & ea ipsa præter hostes, erat: qua ingressi, præbuere speciem recta tendentium ad castra oppugnanda. Consul arma capere milites jubet, & sequi se extra vallum; legatis, tribunis, præfectis sociorum imperat, quod apud quemque facto opus est. Omnes affirmant, *se quidem omnia facturos, sed militum jacere animos. tota nocte inter vulnera & gemitus morientium vigilatum esse. Si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, ut relicturi signa fuerint: nunc pudore a fuga contineri, alioquin pro victis esse.* Quæ ubi consul accepit, sibimet ipsi circumeundos alloquendosque milites ratus, ut ad quosque vene-

rat, cunctantes arma capere increpabat: *Quid cessarent, tergiversarenturque? Hostem in castra venturum, nisi illi extra castra exissent, & pro tentoriis suis pugnaturos; si pro vallo nollent. armatis ac dimicantibus dubiam victoriam esse. Qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutem patiendam.* Hæc jurganti increpantique respondebant: *Confectos se pugna hesterna esse: nec virium quidquam, nec sanguinis superesse. majorem multitudinem hostium apparere, quam pridie fuerit.* Inter hæc appropinquabat agmen: &, jam breviore intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitem affirmant; nec dubium esse, quin castra circumvallaturi sint. Tunc, *enimvero*, consul, *indignum facinus esse*, vociferari, *tantam contumeliam ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste. Etiamne circumsedebimur*, inquit, *in castris, ut fame potius per ignominiam, quam ferro, si necesse est, per virtutem, moriamur? Dii bene verterent, facerentque, quod se dignum quisque ducerent. Consulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum adversus hostes: casurumque inter signa Samnitium potius, quam circumvallari castra Romana videat.* Dicta consulis legati, tribunique, & omnes turmæ equitum, & centuriones primorum ordinum, approbavere. Tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur. longo agmine, nec continenti, mœsti ac prope victi procedunt adversus hostem, nec spe, nec animo certiorem. Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo a primo Samnitium agmine ad novissimum fremitus

perfertur, *Exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos. Nullam inde ne fugæ quidem patere viam. illo loco aut cadendum esse, aut, stratis hostibus, per corpora eorum evadendum.*

XXXVI. In medio sarcinas conjiciunt; armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Jam exiguum inter duas acies erat spatium, & stabant exspectantes, dum ab hostibus prius impetus, prius clamor inciperet. neutris animus est ad pugnandum. Diversique integri atque intacti abiissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent. sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque impari, cœpit: nec vestigio quisquam movebatur. Tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immisit: quorum cum plerique delapsi ex equis essent, & alii turbati; & ab Samnitium acie ad opprimendos eos, qui ceciderant, & ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paululum irritata pugna est, sed aliquanto & impigre magis, & plures procurrerant Samnites: & turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit. hinc fuga cœpta totam avertit aciem Romanam. Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, cum consul, equo prævectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi opposita, edictoque, *ut, quicunque ad vallum tenderet, sive ille Romanus, sive Samnis esset, pro hoste haberent;* hæc ipsa minitans, obstitit profuse tendentibus suis in castra. *Quo pergis*, inquit, *miles? & hic arma & viros invenies. nec, vivo consule tuo, nisi victor castra*

intrabis. Proinde elige, cum cive, an hoste, pugnare malis. Hæc dicente consule, equites infestis cuspidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus solum consulem, sed fors etiam adjuvit; quod non institerunt Samnites, spatiumque circumagendi signa, vertendique aciem a castris in hostem fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab signiferis rapta signa inferre: & ostendere suis, paucos & ordinibus incompositis effuse venire hostes. Inter hæc consul, manus ad cœlum attollens, voce clara, ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vovet, si constitisset a fuga Romana acies, redintegratoque prœlio cecidisset vicissetque legiones Samnitium. Omnes undique annisi ad restituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis. numen etiam Deorum respexisse nomen Romanum visum: adeo facile inclinata res, repulsique a castris hostes; mox etiam redacti ad eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi, objacente sarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, hæsere impediti: deinde, ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis circumdant. Tum vero eos a fronte urgere pedites, ab tergo circumvecti equites. ita in medio cæsi captique. Captivorum numerus fuit septem millium ac ducentorum, qui omnes nudi sub jugum missi. cæsos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit. recensente consule biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus septem millium ac ducentorum. Dum hæc in Apulia

gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quæ via Latina eſt, occupare conati, urbem non tenuerunt : agros depopulati cum prædam aliam inde mixtam hominum atque pecudum, colonoſque captos agerent, in victorem incidunt conſulem, ab Luceria redeuntem: nec prædam ſolum amittunt, ſed ipſi longo atque impedito agmine incompoſiti cæduntur. Conſul, Interamnam edicto dominis ad res ſuas noſcendas recipiendaſque revocatis, & exercitu ibi relicto, comitiorum cauſa Romam eſt profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, & ob amiſſa tot millia militum, & quod captivos ſine pactione ſub jugum miſiſſet.

XXXVII. Conſul alter Poſtumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primum pervaſtaverat Volſinienſem agrum : dein cum egreſſis ad tuendos fines haud procul mœnibus ipſorum depugnat. duo millia octingenti Etruſcorum cæſi : ceteros propinquitas urbis tutata eſt. In Ruſellanum agrum exercitus traductus. ibi non agri tantum vaſtati, ſed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros cæſa. Pax tamen clarior majorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta eſt. Tres validiſſimæ urbes, Etruriæ capita, Volſinii, Peruſia, Arretium, pacem petiere; &, veſtimentis militum frumentoque pacti cum conſule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetraverunt. multa præſens quingentum millium æris in ſingu-

las civitates impoſita. Ob haſce res geſtas, conſul cum triumphum ab ſenatu, moris magis cauſa, quam ſpe impetrandi, petiſſet, videretque alios, quod tardius ab urbe exiſſet, alios, quod injuſſu ſenatus ex Samnio in Etruriam tranſiſſet, partim ſuos inimicos, partim collegæ amicos, ad ſolatium æquatæ repulſæ ſibi quoque negare triumphum: *Non ita*, inquit, *Patres conſcripti*, *veſtræ majeſtatis meminero*, *ut me conſulem eſſe obliviſcar. eodem jure imperii*, *quo bella geſſi*, *bellis feliciter geſtis*, *Samnio atque Etruria ſubactis*, *victoria & pace parta*, *triumphabo.* Ita ſenatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta: pars interceſſuros, ne novo exemplo triumpharet, ajebant; pars auxilio ſe adverſus collegas triumphanti futuros. Jactata res ad populum eſt: vocatuſque eo conſul, cum M. Horatium, L. Valerium conſules, C. Martium Rutilum nuper, patrem ejus, qui tunc cenſor eſſet, non ex auctoritate ſenatus, ſed juſſu populi triumphaſſe diceret; adjiciebat, *ſe quoque laturum fuiſſe ad populum*, *ni ſciret*, *mancipia nobilium tribunos plebis legem impedituros: voluntatem ſibi ac favorem conſentientis populi pro omnibus juſſis eſſe*, *ac futura.* Poſteroque die auxilio tribunorum plebis trium, adverſus interceſſionem ſeptem tribunorum & conſenſum ſenatus, celebrante populo diem, triumphavit. Et hujus anni parum conſtans memoria eſt. Poſtumium, auctor eſt Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fuſum fugatumque, ſaucium ipſum cum paucis Luceriam compulſum: ab Atilio in Etruria res geſtas, eumque trium-

phasse. Fabius, ambo consules in Samnio & ad Luceriam res gessisse, scribit, traductumque in Etruriam exercitum, (sed ab utro consule non adjecit) & ad Luceriam utrinque multos occisos. inque ea pugna Jovis Statoris ædem votam, ut Romulus ante voverat: sed fanum tantum, id est, locus, templo effatus, sacratus fuerat. Ceterum, hoc demum anno ut ædem etiam fieri senatus juberet, bis ejusdem voti damnata respublica in religionem venit.

XXXVIII. Sequitur hunc annum & consul insignis L. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua: & bellum ingens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem, præter L. Papirium patrem consulis, pepererat: & forte eodem conatu apparatuque omni opulentia insignium armorum bellum adornaverant: & Deorum etiam adhibuerant opes, ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito nova lege: ut, qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput Jovi sacratum esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus. ad quadraginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis fere castris locus est conseptus cratibus pluteisque, & linteis contectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto sacrificatum, sacerdote Ovio Pactio quodam, homine magno natu, qui se id sacrum petere affirmabat ex vetusta Samnitium religione; qua quondam usi majores eo-

rum fuissent, cum adimendæ Etruscis Capuæ clandestinum cepissent consilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator acciri jubebat nobilissimum quemque genere factisque. singuli introducebantur. Erat cum alius apparatus sacri, qui perfundere religione animum posset; tum in loco circa omni contecto aræ in medio, victimæque circa cæsæ, & circumstantes centuriones strictis gladiis. Admovebatur altaribus miles; magis ut victima, quam ut sacri particeps: adigebaturque jurejurando, quæ visa auditaque in eo loco essent, non enuntiaturum. Dein jurare cogebatur diro quodam carmine, in exsecrationem capitis familiæque & stirpis composito, nisi isset in prœlium, quo imperatores duxissent: & si aut ipse ex acie fugisset, aut, si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primo quidam abnuentes juraturos se, obtruncati circa altaria sunt: jacentes deinde inter stragem victimarum documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum, ut vir virum legerent, donec sexdecim millium numerum confecissent. ea legio linteata ab integumento consepti, quo sacrata nobilitas erat, appellata est. His arma insignia data, & cristatæ galeæ, ut inter ceteros eminerent. Paulo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli, nec apparatu linteatæ legioni dispar. hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam consedit.

XXXIX. Consules profecti ab urbe: prior Sp.

Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius, ſuperioris anni conſul, in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant, cum eis in Samnium profectus, dum hoſtes, operati ſuperſtitionibus, concilia ſecreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. Cæſa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quatuor millia ducenti ſeptuaginta. Papirius novo exercitu (ita decretum erat) ſcripto, Duroniam urbem expugnavit. minus, quam collega, cepit hominum, plus aliquanto occidit. præda opulenta utrobique eſt parta. Inde pervagati Samnium conſules, maxime depopulato Atinate agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam (ubi ſumma rei Samnitium erat) pervenit. ibi aliquamdiu nec ceſſatum ab armis eſt, neque naviter pugnatum: laceſſendo quietos, reſiſtentibus cedendo, comminandoque magis, quam inferendo pugnam, dies abſumebatur. quod cum inciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana caſtra viginti millium ſpatio aberant: & abſentis collegæ conſilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorque Carvilius, quo majore diſcrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obſidebat, erat. L. Papirius, jam per omnia ad dimicandum ſatis paratus, nuntium ad collegam mittit: *ſibi in animo eſſe, poſtero die, ſi per auſpicia liceret, confligere cum hoſte. Opus eſſe, & illum, quanta maxima vi poſſet, Cominium oppugnare, ne quid laxamenti ſit Samnitibus ad ſubſidia Aquiloniam mittenda.* Diem ad proficiſcendum

nuntius habuit: nocte rediit, approbare collegam consulta referens. Papirius, nuntio misso, extemplo concionem habuit; multa de universo genere belli, multa de præsenti hostium apparatu, vana magis specie, quam efficaci ad eventum, disseruit. *Non enim cristas vulnera facere; & per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum: & candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem a parente suo occidione occisam: spoliaque ea honestiora victori hosti, quam ipsis arma, fuisse. Datum hoc forsan nomini familiæque suæ, ut adversus maximos conatus Samnitium opponerentur duces; spoliaque ea referrent, quæ insignia publicis etiam locis decorandis essent. Deos immortales adesse propter toties petita fœdera, toties rupta: tum, si qua conjectura mentis divinæ sit, nulli unquam exercitui fuisse infestiores, quam qui, nefando sacro mixta hominum pecudumque cæde respersus, ancipiti Deûm iræ devotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum testes Deos, hinc jurisjurandi adversus fœdera suscepti exsecrationes horrens, invitus juraverit, oderit sacramentum, uno tempore Deos, cives, hostes metuat.*

XL. Hæc, comperta perfugarum indiciis, cum apud infensos jam sua sponte milites disseruisset, simul divinæ humanæque spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt: pœnitet in posterum diem dilatum certamen; moram diei noctisque oderunt. Tertia vigilia noctis, jam relatis literis a collega, Papirius silentio surgit, & pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum in

caſtris intactum cupiditate pugnæ: ſummi infimique æque intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem ſpectabat. Is ardor omnium etiam ad eos, qui auſpicio intererant, pervenit. nam, cum pulli non paſcerentur, pullarius, auſpicium mentiri auſus, tripudium ſoliſtimum conſuli nuntiavit. Conſul lætus, auſpicium egregium eſſe, & Deis auctoribus rem geſturos, pronuntiat; ſignumque pugnæ proponit. Exeunti jam forte in aciem nuntiat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ ferme erant) Cominium profectas. quod ne ignoraret collega, extemplo nuntium mittit: ipſe ſigna ocius proferri jubet, ſubſidiaque ſuis quæque locis, & præfectos ſubſidiis attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, ſiniſtro L. Scipionem, equitibus legatos alios, Cajos Cædicium & Trebonium, præfecit. Sp. Nautium mulos, detractis clitellis, cum cohortibus alariis in tumulum conſpectum propere circumducere jubet, atque inde inter ipſam dimicationem, quanto maxime poſſet, moto pulvere oſtendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auſpicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis: qui, rem haud ſpernendam rati, Sp. Papirio fratris filio conſulis, ambigi de auſpicio, renuntiaverunt. Juvenis, ante doctrinam Deos ſpernentem natus, rem inquiſitam, ne quid incompertum deferret ad conſulem, detulit. cui ille, *Tu quidem macte virtute diligentiaque eſto: ceterum qui auſpicio adeſt, ſi quid falſi nuntiat, in ſemet ipſum religionem recipit. Mihi quidem tripudium nuntiatum, populo Romano exercituique egre-*

gium auſpicium eſt. Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima ſigna conſtituerent. Promovent & Samnites ſigna, inſequitur acies ornata armataque, ut hoſtium quoque magnificum ſpectaculum eſſet. Priuſquam clamor tolleretur, concurreretur que, emiſſo temere pilo ictus pullarius ante ſigna cecidit. quod ubi conſuli nuntiatum eſt, *Dii in prœlio ſunt*, inquit; *habet pœnam noxium caput.* Ante conſulem hæc dicentem corvus voce clara occinuit. quo lætus augurio conſul, affirmans nunquam humanis rebus magis præſentes interfuiſſe Deos, ſigna canere, & clamorem tolli juſſit.

XLI. Prœlium commiſſum atrox, ceterum longe diſparibus animis. Romanos ira, ſpes, ardor certaminis, avidos hoſtium ſanguinis in prœlium rapit: Samnitium magnam partem neceſſitas ac religio invitos magis reſiſtere, quam inferre pugnam, cogit. nec ſuſtinuiſſent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci aſſueti, ni potentior alius metus inſidens pectoribus a fuga retineret. Quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus ſacri, & armati ſacerdotes, & promiſcua hominum pecudumque ſtrages, & reſperſæ fando nefandoque ſanguine aræ, & dira exſecratio, ac furiale carmen, deteſtandæ familiæ ſtirpique compoſitum. his vinculis fugæ obſtricti ſtabant, civem magis, quam hoſtem, timentes. Inſtare Romanus a cornu utroque, a media acie, & cædere Deorum hominumque attonitos metu. repugnatur ſegniter, ut ab iis, quos timor morare-

tur a fuga. Jam prope ad ſigna cædes pervenerat, cum ex tranſverſo pulvis, velut ingentis agminis inceſſu motus, apparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat. pulverem majorem, quam pro numero, excitabant: inſidentes mulis calones frondoſos ramos per terram trahebant: arma ſignaque per turbidam lucem in primo apparebant: poſt altior denſiorque pulvis equitum ſpeciem cogentium agmen dabat. Fefellitque non Samnites modo, ſed etiam Romanos: & conſul affirmavit errorem, clamitans inter prima ſigna, ita ut vox etiam ad hoſtes accideret, *captum Cominium, victorem collegam adeſſe: anniterentur vincere prius, quam gloria alterius exercitus fieret.* Hæc inſidens equo. inde tribunis centurionibuſque imperat, ut viam equitibus patefaciant. Ipſe Trebonio Cædicioque prædixerat, ut, ubi ſe cuſpidem erectam quatientem vidiſſent, quanta maxima vi poſſent, concitarent equites in hoſtem. Ad nutum omnia, ut ex ante præparato, fiunt. panduntur inter ordines viæ: provolat eques, atque infeſtis cuſpidibus in medium agmen hoſtium ruit; perrumpitque ordines, quacunque impetum dedit. inſtant Volumnius & Scipio, & perculſos ſternunt. Tum, jam Deorum hominumque victa vi, funduntur linteatæ cohortes: pariter jurati injuratique fugiunt, nec quenquam, præter hoſtes, metuunt. Peditum agmen, quod ſuperfuit pugnæ, in caſtra ad Aquiloniam compulſum eſt. nobilitas equiteſque Bovianum perfugerunt: equites eques ſequitur, peditem pedes

ac diverſa cornua, dextrum ad caſtra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius caſtra cepit: ad urbem Scipioni majore reſiſtitur vi; non quia plus animi victis eſt, ſed melius muri, quam vallum, armatos arcent. inde lapidibus propulſant hoſtem. Scipio, niſi in primo pavore, priuſquam colligerentur animi, tranſacta res eſſet, lentiorem fore munitæ urbis oppugnationem ratus, interrogat milites, *Satin' æquo animo paterentur, ab altero cornu caſtra capta eſſe: ſe victores pelli a portis urbis?* Reclamantibus univerſis, primus ipſe, ſcuto ſuper caput elato, pergit ad portam: ſecuti alii, teſtudine facta, in urbem perrumpunt: deturbatiſque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupavere. penetrare in interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent.

XLII. Hæc primo ignorare conſul, & intentus recipiendo exercitui eſſe: jam enim præceps in occaſum ſol erat, & appetens nox periculoſa & ſuſpecta omnia etiam victoribus faciebat. Progreſſus longius ab dextra, caſtra capta videt: ab læva clamorem in urbe mixtum pugnantium ac paventium fremitu eſſe. & tum forte certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius, ut ſuos in muris videt, nec jam integri quidquam eſſe, quoniam temeritate paucorum magnæ rei parta occaſio eſſet, acciri, quas receperat, copias, ſignaque in urbem inferri juſſit. Ingreſſi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quievere. nocte oppidum ab hoſtibus deſertum eſt. Cæſa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti qua-

draginta: capta tria millia octinginti & septuaginta: signa militaria nonaginta septem. Ceterum illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætiorem in acie visum, seu suopte ingenio, seu fiducia bene gerendæ rei. Ab eodem robore animi neque controverso auspicio revocari a prœlio potuit; & in ipso discrimine, quo templa Diis immortalibus voveri mos erat, voverat Jovi Victori, si legiones hostium fudisset, pocillum mulsi prius, quam temetum biberet, sese facturum. id votum Diis cordi fuit: & auspicia in bonum verterunt.

XLIII. Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce, ad mœnia omnibus copiis admotis, corona cinxit urbem; subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis opposuit. Jam signum dantem eum nuntius a collega trepidus de viginti cohortium adventu & ab impetu moratus est, & partem copiarum revocare instructam intentamque ad oppugnandum coegit. D. Brutum Scævam legatum cum legione prima & decem cohortibus alariis equitatuque ire adversus subsidium hostium jussit: quocunque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur; manumque, si forte ita res posceret, conferret: modo ne ad Cominium eæ copiæ admoveri possent. Ipse scalas ferri ad muros ab omni parte urbis jussit, ac testudine ad portas successit. simul & refringebantur portæ, & vis undique in muros fiebat. Samnites, sicut, antequam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes; ita, postquam jam non ex intervallo nec missilibus, sed

cominus gerebatur res, &, qui ægre ſucceſſerant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facile in hoſtem imparem ex æquo pugnabant; relictis turribus muriſque, in forum omnes compulſi, pauliſper inde tentaverunt extremam pugnæ fortunam. Deinde, abjectis armis, ad undecim millia hominum & quadringenti in fidem conſulis venerunt. cæſa ad quatuor millia trecenti octoginta. Sic ad Cominium, ſic ad Aquiloniam geſta res. Inde medio inter duas urbes ſpatio, ubi tertia exſpectata erat pugna, hoſtes non inventi. ſeptem millia paſſuum cum abeſſent a Cominio, revocati ab ſuis neutri prœlio occurrerunt. Primis ferme tenebris cum in conſpectu jam caſtra, jam Aquiloniam habuiſſent, clamor eos utrinque par accidens ſuſtinuit: deinde e regione caſtrorum, quæ incenſa ab Romanis erant, flammà late fuſa certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipſo loco prope temere ſub armis ſtrati paſſim inquietum omne tempus noctis, exſpectando timendoque lucem, egere. prima luce, incerti quam in partem intenderent iter, repente in fugam conſternantur, conſpecti ab equitibus: qui, egreſſos nocte ab oppido Samnites perſecuti, viderant multitudinem, non vallo, non ſtationibus firmatam. Conſpecta & ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat. jamque etiam legionariæ cohortes ſequebantur. Ceterum nec pedes fugientes perſequi potuit: & ab equite noviſſimi agminis ducenti ferme & octoginta interfecti. Arma multa pavidi ac ſigna militaria duodeviginti reliquere. alio agmine incolumi,

ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum eſt.

XLIV. Lætitiam utriuſque exercitus Romani auxit & ab altera parte feliciter geſta res. uterque ex alterius ſententia conſul captum oppidum diripiendum militi dedit; exhauſtis deinde tectis ignem injecit: eodemque die Aquilonia & Cominium deflagravere. & conſules, cum gratulatione mutua legionum ſuaque, caſtra conjunxere. In conſpectu duorum exercituum & Carvilius ſuos pro cujuſque merito laudavit donavitque; & Papirius, apud quem multiplex in acie, circa caſtra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, & quatuor centuriones, manipulumque haſtatorum, armillis aureiſque coronis donavit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hoſtes: juvenem Papirium propter navatam cum equitatu & in prœlio operam, & nocte, qua fugam infeſtam Samnitibus ab Aquilonia clam egreſſis fecit: centuriones militeſque, quia primi portam murumque Aquiloniæ ceperant. equites omnes, ob inſignem multis locis operam, corniculis armilliſque argenteis donat. Conſilium inde habitum, cum jam tempus eſſet deducendi ab Samnio exercitus, aut utriuſque, aut certe alterius. Optimum viſum, quo magis fractæ res Samnitium eſſent, eo pertinacius & infeſtius agere cetera & perſequi: ut perdomitum Samnium inſequentibus conſulibus tradi poſſet. Quando jam nullus eſſet hoſtium exercitus, qui ſignis collatis dimicaturus videretur, unum ſupereſſe belli genus, urbium oppugnationes; quarum per excidia mili-

tem locupletare præda, & hoſtem pro aris ac focis dimicantem conficere poſſent. Itaque, literis miſſis ad ſenatum populumque Romanum de rebus ab ſe geſtis, diverſi, Papirius ad Sæpinum, Carvilius ad Volanam oppugnandam legiones ducunt.

XLV. Literæ conſulum ingenti lætitia & in curia & in concione auditæ; & quatridui ſupplicatione publicum gaudium privatis ſtudiis celebratum eſt. nec populo Romano magna ſolum, ſed peropportuna etiam, ea victoria fuit; quia per idem forte tempus rebellaſſe Etruſcos allatum eſt. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuiſſet, ſi quid in Samnio adverſi veniſſet; quæ, conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo conſules omniſque Romana vis averſa in Samnium eſſet, occupationem populi Romani pro occaſione rebellandi habuiſſet. Legationes ſociorum, a M Atilio prætore in ſenatum introductæ, querebantur, uri & vaſtari agros a finitimis Etruſcis, quod deſciſcere a populo Romano nollent: obteſtabanturque Patres conſcriptos, ut ſe a vi atque injuria communium hoſtium tutarentur. Reſponſum legatis, *curæ ſenatui futurum, ne ſocios fidei ſuæ pœniteret: Etruſcorum propediem eandem fortunam, quam Samnitium, fore.* Segnius tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res eſſet, ni Faliſcos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Etruſcis junxiſſe. Hujus propinquitas populi acuit curam Patribus, ut feciales mittendos ad res repetendas cenſerent. quibus non redditis, ex auctoritate Patrum juſſu populi bel-

lum Faliſcis indictum eſt: juſſique conſules ſortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu tranſiret. Jam Carvilius Volanam, & Palumbinum, & Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem, quo ad muros acceſſit. Ad Herculaneum bis etiam ſignis collatis ancipiti prœlio, & cum majore ſua, quam hoſtium, jactura dimicavit. Caſtris deinde poſitis, mœnibus hoſtem incluſit. oppugnatum oppidum captumque. In his tribus urbibus capta aut cæſa ad decem millia hominum: ita ut parvo admodum plures caperentur. Sortientibus provincias conſulibus, Etruria Carvilio evenit ſecundum vota militum, qui vim frigoris jam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Sæpinum major vis hoſtium reſtitit. ſæpe in acie, ſæpe in agmine, ſæpe circa ipſam urbem adverſus eruptiones hoſtium pugnatum: neque obſidio, neque bellum ex æquo erat: non enim muris magis ſe Samnites, quam armis ac viris mœnia, tutabantur. Tandem pugnando in obſidionem juſtam coegit hoſtes: obſidendoque vi atque operibus urbem expugnavit. itaque ab ira plus cædis editum, capta urbe: ſeptem millia quadringenti cæſi: capta minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit, congeſtis Samnitium rebus in urbes paucas, militi conceſſa eſt.

XLVI. Nives jam omnia oppleverant, nec durari extra tecta poterat: itaque conſul exercitum de Samnio deduxit. Venienti Romam triumphus omnium conſenſu eſt delatus. triumphavit in magiſtratu, inſigni, ut illorum temporum habitus erat,

triumpho. Pedites equitesque insignes donis transiere, ac transvecti sunt: multæ civicæ coronæ, vallaresque, ac murales conspectæ. Inspectata spolia Samnitium: & decore ac pulchritudine paternis spoliis, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. nobiles aliquot captivi, clari suis patrumque factis, ducti. Æris gravis transvecta vicies centena & ad triginta tria millia. id æs redactum ex captivis dicebatur. argenti, quod captum ex urbibus erat, pondo millia trecenta triginta. omne æs argentumque in ærarium conditum. Militibus nihil datum ex præda est. auctaque ea invidia est ad plebem, quod tributum etiam in stipendium militum collatum est: cum, si spreta gloria fuisset captivæ pecuniæ in æ arium illatæ, & militi tum dari ex præda, & stipendium militare præstari potuisset. Ædem Quirini, quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio, (neque, Hercule, tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore patre votam, filius consul dedicavit, exornavitque hostium spoliis. quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur; sed sociis etiam colonisque finitimis, ad templorum locorumque publicorum ornatum, dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter hæc Carvilius consul, in Etruria Troilium primum oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit: ceteram mul-

titudinem oppidumque ipſum vi cepit. inde quinque caſtella, locis ſita munitis, expugnavit. Cæſa ibi hoſtium duo millia quadringenti, minus duo millia capti. Et Faliſcis pacem petentibus annuas inducias dedit, pactus centum millia gravis æris, & ſtipendium ejus anni militibus. His rebus actis ad triumphum deceſſit, ut minus clarum de Samnitibus, quam collegæ triumphus fuerat, ita cumulo Etruſci belli æquatum. Æris gravis tulit in ærarium trecenta octoginta millia: de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ de manubiis faciendam locavit, prope ædem ejus Deæ ab rege Ser. Tullio dedicatam. & militibus ex præda centenos binos aſſes, & alterum tantum centurionibus atque equitibus (malignitate collegæ gratius accipientibus munus) diviſit. Favor conſulis tutatus ad populum eſt L. Poſtumium legatum ejus: qui, dicta die a M. Cantio tribuno plebis, fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium: jactarique magis, quam peragi, accuſatio ejus poterat.

XLVII. Exacto jam anno, novi tribuni plebis magiſtratum inierant: iiſque ipſis, quia vitio creati erant, quinque poſt dies alii ſuffecti. Luſtrum conditum eo anno eſt a P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, cenſoribus: cenſa capitum millia ducenta ſexaginta duo trecenta viginti duo. Cenſores viceſimi ſexti a primis cenſoribus; luſtrum undeviceſimum fuit. Eodem anno coronati primum, ob res bello bene geſtas, ludos Romanos ſpectaverunt: palmæque tum primum, translato e Græcia more, victoribus datæ. Eodem anno ab ædili-

bus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis; via a Martis ſilice ad Bovillas perſtrata eſt. Comitia conſularia L. Papirius habuit: creavit conſules Q. Fabium Maximi filium Gurgitem & D. Junium Brutum Scævam. ipſe Papirius prætor factus. Multis rebus lætus annus vix ad ſolatium unius mali, peſtilentiæ urentis ſimul urbem atque agros ſuffecit; portentoque jam ſimilis clades erat. & libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab Diis daretur. Inventum in libris, Æſculapium ab Epidauro Romam arceſſendum. neque eo anno, quia bello occupati conſules erant, quidquam de ea re actum: præterquam quod unum diem Æſculapio ſupplicatio habita eſt.

JOANNIS FREINSHEMII
SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM
LIBER I.
IN LOCUM LIB. XI LIVIANI.

EPITOME
LIBRI UNDECIMI.

Cum Fabius Gurges consul male adversus Samnites pugnasset, & senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater, deprecatus hanc sibi ignominiam, eo maxime senatum movit, quod iturum se filio legatum pollicitus est, idque præstitit. ejus consiliis & opera filius consul adjutus, cæsis Samnitibus, triumphavit. C. Pontium, imperatorem Samnitium, ductum in triumpho securi percussit. Cum civitas pestilentia laboraret, missi legati, ut Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere: eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco ædes Æsculapii consecrata est. L. Postumius consularis, quoniam, cum exercitui præesset, opera militum in agro suo usus erat, damnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus fœdus quarto renovatum est. Curius Dentatus consul, Samnitibus cæsis, & Sabinis, qui rebellaverant, victis, & in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniæ deductæ sunt, Ca-

ſtrum, Sena, Hadria. Triumviri capitales tunc primum creati ſunt. Cenſu acto, luſtrum conditum eſt. cenſa ſunt civium capita ducenta ſeptuaginta duo millia. Plebs propter æs alienum, poſt graves & longas ſeditiones, ad ultimum ſeceſſit in Janiculum: unde a Q. Hortenſio dictatore deducta eſt, iſque in ipſo magiſtratu deceſſit. Res præterea contra Volſinienſes geſtas continet: item adverſus Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat.

I. FRACTÆ jam multis prœliis Samnitium opes erant: neque dubium habebatur, quin bello finis imponi poſſet, ſi perculſo & debilitato hoſti quam minimum ad confirmandos animos ſpatii relinqueretur. Igitur Q. Fabius conſul ardens juventa, & confecti belli gloriam ſibi comparare certus, delectu haud ſegniter acto, protinus in Campaniam cum exercitu profectus eſt. Samnites enim, dura gens, & ad deſperationem potius quam timorem tot cladibus acta; quod ſuperioris anni conſules ad triumphum ſuum legiones deduxerant, occaſione temporum uſi, non pœnitendas copias ex reliquiis priorum pugnarum & novis delectibus coegerant: & quoniam peſtilentia Romanos urgeri ſciebant, præterea conſules, nec experientia bellorum, nec auctoritate magnopere metuendos, eum in annum factos eſſe audiverant; in ſpem erecti, Campanos ſemper ſpretos, tum autem ut auctores periculorum malorumque ſuorum inviſiores, populationibus & vaſtatione agrorum laceſſebant.

II. Erat in duce Romano par dignitati Fabiæ domus animus, ſed contemtus toties a ſuis victæ gentis, & rei gerendæ cupiditas, conſilium eripuerant. raptim ad hoſtes exercitu ducto, cum præmiſſos ab imperatore Samnitium ſpeculatores vidiſſet, qui conſpecto Romanorum agmine ſe recipiebant ad ſuos; univerſam hoſtium multitudinem fugere arbitratus, non locorum, non hominum ex-

§ I. Zonaras T. 2. Liv. 7, 31.

plorato habitu, tanquam omnis victoriæ ſpes in celeritate poſita eſſet, quanta maxima feſtinatione poterat, ſigna inferri juſſit. Apud Samnites, a ſuis præmonitos, omnia circumſpectius acta ſunt: præcipi opportuna loca, ſtrui acies, alloquiis ducum accendi militis animi potuerunt. Igitur eventus prœlii qualis eſſe debuit, fuit. Feſſos ex itinere & curſu, turbatis ordinibus, tanquam ad prædam magis quam pugnam venientes, inſtructus paratuſque miles haud magno negotio pepulit: Fabius, deſideratis ſuorum millibus tribus, majore etiam numero ſauciorum, quo minus omnem exercitum amitteret, ſuperventu noctis defenſus eſt.

III. Tum loco paulo æquiore capto, quantum in illa trepidatione fieri potuit, caſtra communita ſunt. in quibus haud multo melior quam in ipſa acie aut facies rerum, aut fiducia animorum fuit. non requies feſſis, non cibus eſurientibus, non fomenta fauciis ſuppetebant; tantum cum armis egreſſi, prioribus in caſtris impedimenta omnia reliquerant. Igitur inter gemitus morientium & querelas ſuperſtitum tota nox exacta eſt, omnibus imminentem diem cum horrore ac deſperatione, ut ſupremam, operientibus. *Neque enim laboribus feſſos, exhauſtos vigiliis, vulneribus debiles, perculſos infelici prœlio, numero etiam multum imminuto, reſiſtere poſſe hoſtibus, quos incolumis adhuc, integris animis corporibuſque, & optima ſpe incenſus exercitus ſuſtinere nequiviſſet.* Rebus conclamatis, uti ſolet, remedium ab hoſtis errore fuit. Ille venientis alterius conſulis fama perterritus, ne, ſi oppugnare caſtra Fabiana adortus eſſet, recentium copiarum adventu a tergo circumveniretur, rerum ſupra ſpem felicium ſucceſſu contentus, motis caſtris iter alio convertit. Digreſſis hoſtibus, Romani quoque ad tutiora loca ſe receperunt.

IV. Poſtquam iſta Romam allata ſunt, magis ignominia quam accepto detrimento mota civitas, moleſtiſſime tulit, temeritate conſulis effectum, ut bellum, quo diuturnius

§ II. Zonaras. Eutrop. Suidas in Fab. Max. § III, Zonaras.

nullum fuerat, cum jam in exitu esset, nova spe repletis Samnitium animis, formidabilius iterum, quam a longo tempore fuisset, renasceretur. Neque tribuni modo plebis, quorum hæ propriæ artes erant, frequentibus ad populum concionibus invidia & odio cuncta repleverant: verum etiam apud patres agitata re, atroces sententiæ dicebantur. factumque Senatus consultum est, quo *certum ante diem Fabius consul ad dicendam Romæ causam adesse* jubebatur. Venientem magna vis accusatorum adorta est: neque defendi factum quibat, & quod unum maxime prodesse debebat reo, Fabii senis gratia, in contrarium verterat. Minus enim ignoscendum ei putabant, qui a præstantissimo viro genitus, & inter paternos triumphos educatus, non modo Romanum nomen, sed suæ quoque familiæ laudes, & partas a majoribus victorias, per tantam imprudentiam accepta clade fœdavisset.

V. Exulcerati animi, & defensionem paranti reo vix æquas aures præbituri, Fabii patris insigni pietate primum, mox etiam oratione leniti sunt. Is enim veritus, ne propter rem male gestam filius ab exercitu removeretur, ab ipsa quidem culpa purganda penitus abstinuit: sed *sua & majorum merita* modeste commemorans, *tam acerbam sibi jam seni, tam ignominiosam genti Fabiæ notam* deprecabatur. *Neque tamen se postulare, ut ceteris tot Fabiis, qui ab ipsis prope Urbis primordiis Romanam rem virtute consilioque auxissent; ut trecentis etiam illis, qui Rempublicam sua & tantum non universi nominis Fabii internecione texissent, error unius condonetur; si immedicabilis ille sit, majusque commodum ex pœna filii sui, quam incolumitate, perventurum esse videatur: se enim caritatem patriæ affectibus aliis omnibus anteferre satis didicisse. Verum enimvero, quidquid in hoc adolescente metuendum fuit, transactum est: bona autem, quæ mens illius indolesque, ac sub me non ineptissimo magistro, uti vobis visus sum, instituta & exercita virtus pollicentur, adhuc exspectari possunt, nisi spem istam,*

§ IV. Liv. Epit. 11.

non quidem iniqua, ſed tamen intempeſtiva ſeveritate præcidimus. Multis initio rerum gerendarum impegiſſe, ad prudentiam & cautionem profuit: qui erroris admoniti, mediocria ſæpe damna ingenti utilitate redemerunt.

VI. *Et neſcio, an non ad fortunæ potius invidiam, quam hominis cujuſquam peccatum referri verius ſit, quod & Reipublicæ noſtræ, & Fabiæ gentis diuturna felicitas mediocri detrimento caſtigata eſt: quanquam benevolentia magis hæc Deorum, quam invidia vocanda ſit, cujus beneficio adverſus exitiabilem ſuperbiam, quæ res nimium ſecundas ſequi ſolet, non tam damnoſa civitati clade, quam ad documentum efficaci, conditionis humanæ admonemur. Quidquid id eſt, Quirites, mihi certe ſiniſtri aliquid præſagiebat animus, cum die comitiorum ſollicite vobiſcum agerem, ne filium meum conſulem faceretis. Cum enim patrem meum, avum, proavum, alios majores meos ſæpiſſime, ad hæc me ipſum quinquies hoc magiſtratu functum eſſe cogitarem, incipiebam vereri, ut eadem in gente ſummos honores continuari, vel Dii, vel homines, animo ſatis æquo paterentur. Atque utinam vel iſto tempore, preces meæ valuiſſent; vel vobis beneficium veſtrum tueri placeret, ne quod honoris cauſa, me recuſante, tribuiſtis filio meo, inauditæ hactenus ignominiæ occaſio utrique fieret: voſque temeritatis argueremini; quos, ſi priorem de Q. Fabio ſententiam alio judicio reſcinditis, aut dediſſe imperium ſine cauſa, aut abrogaſſe poſteri credent.*

VII. *At ſi mitiora decreveritis, & veſtra vobis auctoritas, & Fabiæ gentis exiſtimatio ſalva erit, errorque juvenilis, uti cum aliquo reipublicæ damno commiſſus eſt, ita majore cum ejus emolumento emendabitur. Sed quis ſpondere hoc auſit? Ego, Quirites, ego pro filio meo ſponſorem me Reipublicæ dabo: &, quod Senatui Populoque Romano, deinde noſtræ domui felix fauſtumque ſit, conſuli legatus ibo, particeps futurus omnis fortunæ, quam aut invenire dabitur, aut facere. Viget adhuc animus; neque, ut in hac ætate, virium corporis pœnitet: poſſum perferre militiæ labores, poſſum in acie ſtare, &, ſi nihil aliud, memo-*

§ VI. Polyænus. Val. Max. 4, 1, 15.

ria veterum pugnarum terrere hoſtes, alacritatem augere noſtrorum; &, quod caput eſt, poſſum adoleſcentiam conſulis, quæ ſola rerum ſecius geſtarum cauſa eſt, regere conſilio, & ætatis præfervidæ impetus ſenili cautione temperare. Niſi filii ingenium tenerem, cumque recte monenti morem geſturum confiderem, nollem in fine prope vitæ ſine dedecore actæ, poſt tot conſulatus ex ſententia mea veſtraque geſtos, poſt ingentes victorias & illuſtres triumphos, tot annorum laboribus periculiſque partam belli domique gloriam, unius juvenis inconſultæ temeritati corrumpendam permittere.

VIII. Huic orationi nec ad movendos præſentium animos pondus; nec ad ſponſionem melioris eventus fides defuit. Summo omnium conſenſu legatione decreta, rebus omnibus intentiſſima cura proviſis, non minore favore ſpeque profectus conſul eſt, quam paulo ante conviciis & indignatione redierat. In itinere deinde & caſtris, nihil non ex diſciplina veteriſque imperatoris artibus curatum eſt: & ſocii, quos Q. Fabius pater multis beneficiis & virtutis admiratione devinxerat, ad omnia, quæ imperabantur, præſto fuere. Milites etiam ipſi delendæ ignominiæ cupidi, confiſique conſiliis ejus ducis, ſub quo eandem illam gentem, a ſe patribuſque ſuis ſæpe fuſam fugatamque meminerant, copiam cum hoſte confligendi dari votis omnibus deſiderabant.

IX. Neque minores a recenti victoria Samnitibus animi erant. ita, cum hi partum decus retinere, illi recuperare amiſſum niterentur, ſummis utrinque viribus concurſum eſt. Et jam deteriore loco res Romana eſſe cœperat, conſulemque ipſum dux hoſtium C. Pontius Herennius cum delecta manu circumveniebat: cum animadverſo filii periculo, Maximus in confertum Samnitium agmen admiſſo equo ſe intulit. Secutus eſt equitum globus, ſupra ſolitam alacritatem pudore accenſus, ſi tot florentiſſimi juvenes animis & robore a ſene vincerentur. Hic impetus totius

§ VII. Val. Max. 5, 7, 1. § VIII. Dio apud Valeſ. l. 8.

prœlii fortunam traxit: ſuſtinuere primum Romanæ legiones hoſtem, equitatus audacia animatæ, mox impulerunt: fruſtra obnitente Herennio, qui omnibus boni & ducis & militis muneribus eo die functus, dum redintegrare ordines, retinere fugientes, obſiſtere ingruentibus tendit, neque inhibere fugam ſuorum potuit, & opportunitatem evadendi ipſe amiſit. Capta cum duce millia Samnitium quatuor: ad millia viginti prœlium & fuga hauſerunt. Etiam caſtra hoſtium in poteſtatem redacta ſunt, cum ingenti præda, quam ſtatim agri hoſtium late vaſtati, paſſimque expugnata, aut dedita oppida luculenter auxerunt.

X. Tanta rerum commutatio acceſſione unius hominis facta eſt, ut paulo ante victor exercitus a victo cæderetur: & eum imperatorem, a quo fuſus fugatuſque conſul fuerat, ipſe nunc captivum abduceret, ingens populo Romano ſpectaculum, & ornamentum triumphi ſui: quem anno ſequente ad urbem reverſus ſumma omnium voluntate impetravit. Dum hæc a Fabiis in Samnio adminiſtrantur, etiam alter conſul, D. Brutus, cui Faliſci provincia evenerat, proſperis rebus uſus eſt. Quippe adjutus a Sp. Carvilio legato (nam & Bruto legatum adjungi placuerat) viro bellorum & hoſtis gnaro, adverſus quem ſuperiore anno conſul rem feliciter geſſerat; & ceteræ Etruriæ partem non exiguam perpopulatus eſt; & Faliſcos occurrere auſos prœlio vicit.

XI. His rebus in Urbem nuntiatis, cum tempus comitiorum veniſſet, conſuleſque a rebus gerendis avocari parum e republica videretur; interregnum eſt initum. Interrex L. Poſtumius Megellus, comitiis quæ ipſe habebat, conſul declaratus eſt: nullo ad eam diem exemplo, præterquam Appii Claudii, quod bonus nemo probaverat. Sed Poſtumius non minore arrogantia magiſtratum geſſit, quam acceperat. Jamprimum nobilitate generis & tertio tum conſulatu inepte ferox, collegam ejus anni C. Junium Brutum, plebejum hominem, ut ſe longe inferiorem, olim

§ IX. Oroſius 3, 22. Zonaras. Eutrop. l. 11. § X. Zonaras.

habebat despectui. Ut vero de provinciis agi cœptum est, neque comparare cum Bruto, neque sortiri voluit, *administrationem Samnitici belli extra ordinem* poscens, *tanquam sibi debitam*, quod *duobus prioribus consulatibus res sese magnas adversus eundem illum hostem gessisse* diceret. Multis in Senatu contentionibus jactato negotio; cum C. Junius se hominem novum adversus gratiam & potentiam collegæ jus suum obtinere non posse videret, ad extremum, *ne discordia consulum bono publico fraudi esset*, *sponte se cedere* testatus est.

XII. Premebat adhuc Urbem agrosque pertinax contagionis malum: quod tertium jam annum expertis omnia, neque divina ope ulla, neque humana pelli potuerat. Igitur sive Sibyllinis ex libris, sive Delphici oraculi admonitu (nam hoc quoque traditur) decem legati missi sunt, qui Æsculapium ab Epidauro, qua in urbe natus esse credebatur, Romam arcesserent. Quanquam enim perplexum satis responsum erat, neque providere eventum rei Patres poterant, obsequendum tamen diis statuerunt; ipsos viam explicaturos esse rati, qua possent eorum fata procedere. Res inde mira dictu sequitur; sed multis fidisque auctoribus, ipsaque structura ædis, quæ tum in Tiberis insula facta dedicataque est, compertæ veritatis. Cum apud Epidaurios mandata legati Romani edidissent; excepti quidem benigne, sed quia parum liquebat quid concedi posset, ut ipsi deportarent, quidquid ex usu videretur, in templum Æsculapii deducti sunt.

XIII. Apud Græcos ferme locis apricis excelsisque numinis istius constitutæ sedes sunt: Epidaurii quoque quinque millibus passuum ab urbe distans templum habebant, celeberrima iis temporibus fama, donisque hominum, qui valetudinem credebant ibi recepisse, prædives. Huc adducti, dum ingentis molis simulacrum, Thrasymedis Parii nobili ingenio fabrefactum, admirantur; ingens repente serpens

§ XI. Liv. 27, 6. 3, 35. Dionys. apud Vales. Liv. 9, 44 & 10, 33. § XII. Suidas in posth. Val. Max. 8, 2. Ovid. Metam. 15. Pausan. l. 2.

ex ipſis adytis prolapſus animos omnium horrore ſummo & religione perfudit. Sacerdotes enim venerabundi, *ipſum in hoc angue numen eſſe, & nonnunquam hac forma conſpici, ſalutari ſemper oſtento*, clamitabant. Biduo conſpectus in templo ſerpens, deinde iterum reconditus eſt: tertio die per medios ſpectantium venerantiumque cœtus recta perrexit ad portum, ubi Romana triremis ſtabat; quam ingreſſus, in tabernaculo Q. Ogulnii, qui princeps legationis erat, multiplici ſpirarum orbe ſe compoſuit. Ferebatur antiquitus fabula, *eundem illum Æſculapium forma ſerpentis indutum, aliquando Epidauro Sicyonem mularum jugis deportatum fuiſſe, Nicagora quadam, Echetimi uxore, deducente.*

XIV. Læti ergo prodigio Romani, tanquam præſentem Deum veherent, vela dedere, paucifque diebus interjectum mare permenſi proſperrimo curſu Antium tenuerunt. Ibi cum inhorreſcens mare navigationem impediret, prorepens ex navigio ſerpens, qui totum per iter quietus ibi ſe tenuerat, in veſtibulum fani, quod ea urbe celeberrimum erat, allabitur, eoque loco tres continuos dies exigit: magno cum metu legatorum, ne avelli inde non poſſet; quod toto eo tempore ad conſuetos cibos non reverterat: donec navigio redditum magna cum alacritate Romam detulerunt. Ad ſpectaculum incredibilis rei tota effuſa civitate, paſſim in ripa fluminis, quo ſubvehebatur, poſitæ aræ ſunt, accenſique odores, & victimæ cæſæ. Jam ad eum locum perventum erat, ubi diviſus modico intervallo Tiberis inſulam efficit; cum relicta nave ſerpens eam inſulam, quæ poſt *Æſculapii* vocata eſt, natatu petens, cerni ulterius ab hominibus deſiit. Patres *delectum a Deo locum* interpretati, decreverunt, *ut eadem in ſede templum Æſculapio ſtrueretur.* Morbi, ſive illa ope, ſive quod alioquin deſituri fuerant, ceſſavere. Templum mox inſignibus donariis, & hominum, qui *remediis ſalutaribus ab eo numine ſe adjutos* ferebant, prædicatione nobilitatum eſt.

§ XIII. Plut. quæſt. Rom. 94. Liv. 45, 28. Pauſ. & Auct. de viris illuſt. c. 22. P. Diacon. 2, 21. Liv. Epit. 11. § XIV. Auctor de viris illuſtr. Ovid. Val. Max.

XV. L. Postumius consul superbiam in Urbe adversus collegam suum exercitam, etiam in provinciam detulit. Cum enim Q. Fabius Gurges, qui priore anno consul fuerat, ex Senatusconsulto proconsule res in Samnio gereret: scripsit ad hunc Postumius arroganter, *excedere* jubens *provincia sua, se administrando ei bello sufficere.* Obtendente *jussa Patrum* Fabio, *neque integrum sibi deserere negotium, quod Senatus imposuisset;* cum Romam nuntiata res esset, metus incessit, ne per discordiam imperatorum respublica detrimentum caperet, Quare *mitti ad consulem legatos* placuit, *qui verbis Senatus peterent, ut Fabium ad exercitum & in Samnio esse pateretur.* Cum alias absurdum & præfractum fuisse responsum ferunt; tum etiam vocem adjectam singularis pervicaciæ: *Non se Senatui, quamdiu consul esset, sed Senatum sibi dicto audientem esse oportere.* neve locutus esse ferocius, quam fecisse videretur, protinus dimissis legatis Cominium (eam tum urbem Fabius obsidebat) cum exercitu progreditur, si alia ratione amoliri æmulum non posset, bello certaturus. Fœdum spectaculum præbuissent hostibus Romana arma, si pari stoliditate, qua petebatur, resistere Fabius voluisset. Sed ille natura & consiliis paternis moderatior, *non furori consulis, sed utilitati Reipublicæ cedere* præfatus, provincia excessit. Cominium post paucos dies a Postumio expugnatum est. Inde Venusiam ductus exercitus. hac quoque capta circumlatum ad alia oppida bellum: quorum complura, partim vi, alia deditione in potestatem venerunt. Hostium in ea expeditione decem millia cæsa sunt, sex millia ducenti traditis armis fidei victoris se permiserunt. Non erant spernendæ res, quas bello gesserat consul, sed gratiam earum superbia contumaciaque corruperat.

XVI. Itaque cum ad Patres missa epistola de rebus suis perscripsisset, *Venusinamque urbem & agrum deducendæ coloniæ*

§ XV. Suet. in Claud. c. 25. Tab. Marm. ap. Mercurial. de ar. gymn. Dionys. apud Vales.

accommodatiſſimum eſſe monuiſſet; accepta quidem res eſt, ſed præterito auctore victoriæ conſiliique ab aliis deducta ſunt colonorum millia viginti, ſic enim apud ſcriptores minime contemnendos reperio; ingens numerus, & prope excedens fidem, niſi quod videri poteſt inter gentes indomitas, communi adverſus Apulos Lucanoſque præſidio, collocari validam manum placuiſſe. Ceterum importunitas L. Poſtumii, quemadmodum ipſi ſupra veteres offenſas, ingentem conflavit invidiam; ita Q. Fabio ad favorem omnium valde profuit: eique, poſtquam ad Urbem venit, deque rebus a ſe geſtis diſſeruit, triumphus haud ægre decretus eſt. Triumphavit proconſule de Samnitibus, qui *Pentri* cognominantur, Kalendis Sextilibus. Currum equo ſecutus eſt ſenex Fabius: quem non adjutorem magis victoriæ, quam auctorem, ſpectantium deducentiumque voces celebrabant.

XVII. Ipſe ſummam rei bene geſtæ gloriam ad conſulem populi Romani trahens, ſicuti nomine legati, ſic etiam modeſtia utebatur; haud minori cum voluptate honores filii intuitus, quam cum adhuc parvulum in curru ſuo circumtulerat, cum ipſe triumpharet. Ceterum prædæ partem militibus conſul dedit: reliqua in ærarium relata: C. Pontius Samnis in triumpho ductus, mox ſecuri percuſſus eſt. Vir acer & memorabilis, qui vim Romanam iis temporibus diu ſuſtinuit, cladeſque non contemnendas, ſed ignominiam multo maximam ad Caudinas furculas intulit. Quem ajunt dicere ſolitum, *Si in ea tempora natus eſſet, quibus munera accipere Romani didiciſſent, ſe illos diutius imperare non fuiſſe paſſurum.* Ita tum fortuna civitatis non armorum magis induſtria, quam innocentia morum ſtetit.

XVIII. L. Poſtumius interea non minus honoribus, qui æmulo conceſſi, quam qui ſibi negati fuerant, fremens, per impotentiam animi, cum auctoritate Patrum contumacia certando, neque mederi acceptis vulneribus potuit; &

§ XVI. Horat. Sat. 2, 1. Col. Capitol. Plut. in Q. Fab. § XVII. Dio apud Valeſ. Val. Max. Zonaras. Liv. Epit. 11. Cic. de off. 2, 21.

F 3

ultro irritavit iras, quas modeſtia ſermonum factorumque mitigare debuiſſet. Quippe non querelis adverſus inimicos, non conviciis in ipſos ordines abſtinens, quo Patribus ægre faceret, prædam omnem militibus diſtribuit, exercitumque, priuſquam ſucceſſor mitti poſſet, dimiſit. Triumphum etiam contra voluntatem Senatus actum, quanquam ad ſecundum ejus conſulatum relatus ſit, ad hæc potius tempora pertinere crediderim; idque ſcriptores diligentiæ fideique non poſtremæ in hiſtoriis ſuis prodiderunt. Ob hæc facta recentioribus odiis petitus eſt: eumque, ſimul atque magiſtratu abiit, duo tribuni plebis corripuerunt, die ad populum dicta. Præter ea, quæ memoravimus, crimini dabatur, *quod priuſquam paludatus ex Urbe exiret, ex legionibus ſuis delectos milites, ad duo hominum millia, in agrum ſuum ad ſaltum repaſtinandum miſerat: eoſque in opere iſto per multos dies detinuerat, immemor, non mancipia ſibi, ſed milites; neque ut ſuum agrum excoleret, ſed ut publicum extenderet, datos.* His criminibus accuſatus atrociter, fruſtra tentata defenſione, ſuffragiis omnium tribuum damnatus, eique lis ducentis millibus nummûm æſtimata eſt.

XIX. Jam P. Cornelius Rufinus, M. Curius Dentatus novi conſules magiſtratum inierant. Hi cum ſuis quiſque legionibus, Samnium populationibus agrorum, & ruinis urbium fœde vaſtavere: Samniteſque multis locis congredi auſos ingentibus cladibus ad pacem fœduſque petendum compulerunt. Cum enim tot prœliis juventutem pleramque, capto autem C. Pontio, conſilium etiam & ducem amiſiſſent; miſſis ad conſules, & horum aſſenſu Romam legatis, ut fœdus cum ipſis quarto renovaretur, impetrarunt: credo Romanis etiam vincendo feſſis, cupientibuſque bellum difficile, ipſiſque ſæpe calamitoſum, tandem aliquando certæ pacis tranquillitate componere. Illata primum Samnitibus arma M. Valerio tertium, A. Cornelio Coſſo conſulibus reperio: quæ ad quartos & quinquageſimos inde conſules vario Marte exercita, aut fœderibus parum diu-

§ XVIII. Dionyſ. ap. Valeſ. Liv. 10, 37. Epit. 11.

turnis suspensa, populum utrumque occupatum sollicitumque habuerunt.

XX. An ex hoc bello triumphaverit Cornelius, in obscuro est: de Manio non ambigitur; cujus fortuna eo fuit illustrior, quod aliis subinde victis hostibus, bis eodem in magistratu triumphavit. Quippe Sabini valida gens, & longa tum pace opulenta, sive precibus Samnitium & propinquitatis misericordia commoti; sive victis vicinis ad se quoque perventuro incendio volentes obsistere, armata juventute Romani juris loca quædam invaserunt. Adversus hos egressus cum exercitu Curius, ut diduceret hostes, simul ne Sabinorum agri cladium bellicarum expertes haberentur, occultis itineribus copiarum partem misit; datis mandatis, *ut quam latissime possent, terrorem ubivis vastitatemque facerent.* Ea necessitas, ad sua tuenda diversis abeuntibus agminibus, formidabile Sabini exercitus robur solvit, facilemque adversus dispersos victoriam consuli præbuit.

XXI. Hac expeditione usque ad Adriaticum mare perventum est: agrorum hominumque tanta vis in potestatem venit, ut celebrata deinde fuerit Curii vox, qui pro temporum illorum disciplina factis quam verbis promtior, cum explicare singula nequiret, *Tantum*, inquit, *agrorum cepi, ut solitudo futura fuerit, nisi tantum etiam hominum cepissem: tantum autem hominum, ut interituri fame fuerint, nisi tantum cepissem & agrorum.* Sabinis pacem orantibus, veteris sub Tatio affinitatis memoria, & quia minime gravibus odiis certatum fuerat, etiam civitas, sed sine suffragio, data est. Consulatus, quem anno sequente M. Valerius Corvinus, cum Q. Cæditio Noctua gessit, tenuis admodum ad nos fama pervenit, nisi quod sub idem tempus colonias deductas esse reperio, Castrum & Adriam, unde mari nomen, & Senam in Gallico agro. Verumtamen nondum eousque pacatis illis regionibus, magis est ut accedam auctoribus

§ XIX. Dionys. Eutrop. l. 2. Oros. 32, 2. Liv. Epit. 11. § XX. Front. Strat. 1, 6.

aliis, qui coloniarum iſtarum originem ad inferiora tempora retulerunt.

XXII. Sed in Urbe coercendis, quæ increbuerant, maleficiis novus magiſtratus inſtitutus eſt, qui vinculis ſontium ſervandis, & cum animadverti oporteret, ſupplicio ſumendo auctores atque moderatores præeſſent, triumviri capitales appellati. Legis, a L. Papirio tribuno plebis eo de negotio latæ, hæc verba invenio: *Quicunque Prætor poſthac factus erit, quei inter cives jus dicet, treſviros Capitales populum rogato. iique treſviri, quicunque facti erunt, ſacramenta exigunto judicantoque, eodemque jure ſunto, ut ei ex legibus plebeique ſcitis exigere, judicare, eſſeque oportet.* Quo capite mulctarum quoque exigendarum poteſtas ipſis data videtur: *ſacramentum* enim iis temporibus vocari ſolebat, quod pœnæ nomine pendebatur æs, quoniam illud ob ſacrorum publicorum multitudinem, & anguſtias ærarii, ſacrificiorum impenſis deſtinari conſueverat. Cenſus quoque eo anno acti memoria non alia ſupereſt, quam quod *civium capita ducenta ſeptuaginta tria millia cenſa* dicuntur. Principem Senatus ab his quoque cenſoribus lectum fuiſſe Q. Fabium Maximum certa conjectura eſt, quod aliunde ſcimus, ex ea gente continuum eum honorem tribus manſiſſe, ut Maximus acceptum ab Ambuſto patre, mox ad Gurgitem filium tranſmiſerit.

XXIII. Interea cum foris res ſatis lætæ eſſent, gravibus domi diſcordiis ſeditionibuſque laboratum eſt. Plebs ære alieno oppreſſa novas tabulas flagitabat, rem veterem, & ab ducentis amplius annis varie jactatam, ut turbulentus aliquis tribunus ad commovendos multitudinis animos ſtimulum eum admoverat; aut improbitate fœneratorum populi indignatio exarſerat. Sed ſub prioribus aliquot conſulibus, morborum aut hoſtium metus remiſſiores in urbe contentiones fecerat: Q. Marcio Tremulo, P. Cornelio Ar-

§ XXI. Flor. 1, 15. Auct. de vir. ill. c. 33. Vell. 1, 14. Cic. de leg. 3, 3. L. 2. § 30. ff. de off. Jud. § XXII. Epit. Liv. 11. Feſtus in voce Sacramentum. Plin. hiſt. nat. 7, 41.

vina consulibus; deinde proximo anno, cum M. Claudius Marcellus, C. Nautius Rutilus magistratum gererent, majores aliquanto motus exstiterunt. ad quos comprimendos, magis quam ullius alterius negotii bellive causa, dictatorem fuisse dictum existimem Appium Claudium, qui deinde Cæcus est cognominatus, quem dictatorem fuisse, in antiquis monumentis reperio.

XXIV. Sane præter acerbitatem iniquissimi fœnoris, etiam nefaria C. Plotii libido, ægris jam hominum animis, ut citius atque vehementius exardescerent, subjecit faces. Huic T. Veturius, filius ejus Veturii, qui consul ob turpe fœdus Samnitium populo deditus fuerat, cum ob calamitatem domesticam ad æs alienum compulsus solvendo non esset, in nexum se dedidit lubens, omniaque servilia ministeria patienter exsecutus est. Plotius adolescentulum forma liberali, ex magna spe consularis familiæ, ad infimæ fortunæ sordes depressisse non contentus, etiam pudicitiam extorquere instituit, cui jam & rem familiarem omnem, & libertatem ipsam eripuerat. Deinde Veturium aspernantem, & quidvis potius quam tantum flagitium pati paratum, verberibus crudelissimis lacerat: ille in publicum se proripiens, & ad consulum tribunal ab accurrente multitudine deductus, *de intolerabili crudelitate & libidine creditoris* queritur: & apparebant vibices, verberumque recentes notæ. Consules igitur rem non negligendam rati, de ea retulerunt ad Senatum: dictisque sententiis Plotius in carcerem duci jussus: omnesque per totam Urbem, quotquot æris alieni causa nexi erant, lege de eo negotio lata, liberati sunt.

XXV. Non sum nescius, pro T. Veturio ab aliis Publium quendam, tribuni, qui inter Caudinæ pacis auctores fuisset, filium memorari: sed & anno ante hæc tempora quadragesimo simillimam ob causam lex de nexis lata fertur. Ceterum nihil vetat, ut plurium fœneratorum ea improbitas fuerit; & priori lege, ut fit, etiam per debitorum

§ XXIII. Zonar. Florus. § XXIV. Tab. Marm. ap. Onuphr. Val. Max. 5, 1, 9. Dionys. ap. Vales.

patientiam, inter anguſtias rei familiaris nihil recuſantium, ſenſim neglecta, ejuſdem exempli recens factum admonuerit, ut in poſterum ea de cauſa plenius atque diligentius caveretur. Sed populo non modo nexu, verum etiam fœnoris ſævitia liberari cupienti, gratæ licet ultionis legiſque impetratio non ſatisfecit. Verum, ut in morbis quibuſdam acrioribus remediorum diligentia cum mitigatus videri poteſt, magis accenditur dolor; non multo poſt adeo exulcerata res eſt, ut cum tribuni plebis legem de novis tabulis ſummo niſu perferre contenderent, neque minoribus aut copiis aut animis a creditoribus reſiſteretur, plebs exemplo majorum urbe relicta, trans amnem in Janiculum montem ſecederet: obſtinato conſilio, niſi re impetrata, ad penates ſuos non redeundi.

XXVI. Cum parum adverſus hæc opis in conſulibus eſſet, (M. Valerium Potitum, C. Ælium Pætum fuiſſe conjiciunt) ad ultimum arduis temporibus remedium deventum eſt, ut dictator diceretur. dictus eſt Q. Hortenſius. Is adhibitis, quæ tempus & cauſa poſtulabat, fomentis, cum eo maxime diſtineri pacem civitatis intelligeret, quod ſcita ſua contemni, legemque Publiliam ſperni plebs indigne ferret, quanquam multis reluctantibus, cedendum temporibus eſſe cenſuit: novaque lege in Eſculeto lata iterum accuratius ſanxit, *ut, quod plebes juſſiſſet, omnes Quirites teneret.* His aliiſque lenimentis revocata ad concordiam & lares ſuos plebe, dictator ſive morbi ſubita vi, ſive curis & laboribus oppreſſus, quod antea nemini contigerat, in magiſtratu mortuus eſt. Inde minor aliquamdiu ordinum in Urbe diſſenſio fuit: ſed imperii ſenſim deformata dignitas, cum plebe ad ambitioſorum hominum fraudes parum cauta, & vel poteſtatis exercendæ cauſa quibuslibet rogationibus accipiendis facili, multa ſciſcerentur, quæ reipublicæ decus, & ad extremum ipſa fundamenta convellerent. documentum inſigne res regentibus, ne vulgus, ſi re familiari commoda uti poſſit, majora non cogitaturum, injuriis opu-

§ XXV. Liv. 8, 28. Zonar. Liv. Epit. 11.

lentiorum ad cupiditatem poteſtatis, qua uti non didicit, adigi patiantur.

XXVII. Legem quoque de ſuffragiis circum hæc tempora latam eſſe crediderim, qua Patres in comitiorum incertum eventum auctores fieri cogebantur. Hactenus enim eo jure utebantur, uti magiſtratum gerere non poſſet, cui populi ſuffragiis datus eſſet, niſi Patres auctores fuiſſent facti. Continebantur interdum hoc vinculo improvida plebis ſtudia, & quanquam raro reprehenderent comitia Patres, tamen quia jus ipſis erat, tanquam reprehenſuri metuebantur. Tum vero ferente legem tribuno plebis Mænio, populi quidem aucta poteſtas; ſed eadem opera ſalubris & reipublicæ decora comitiorum ſeveritas debilitata eſt. Q. Hortenſio dictatore mortuo, creatum alium, quidam auctores ſunt, rei gerendæ cauſa, Q. Fabium Maximum, cujus tertia hæc dictatura fuerit. ei L. Volumnius C. F. C. N. Flamma Violens magiſter equitum fuiſſe dicitur.

XXVIII. Bellum enim ea tempeſtate cum Volſinienſibus erat Etruſca gente: id opportunum fuit, ad exhauriendum, quidquid in urbe novis rebus pronum, ac ſuperioris diſcordiæ nimium memor eſſet. Acceſſit etiam nova bellandi cum Lucanis cauſa: qui Thurinos, Italiæ, qua magna Græcia eſt, civitatem, prægraves accolæ multis injuriis ad fidem Romanorum confugere compulerant: bellumque adverſus Lucanos C. Ælio tribuno plebis rogante populus ſciverat. Educti igitur exercitus, & utrobique res geſtæ ſunt, quarum memoria, cum auctorum, qui eas perſcripſerant, annalibus, amiſſa eſt. Thurini C. Ælio ſtatuam & coronam auream dono dederunt. Conſulatus C. Claudii Caninæ, M. Æmilii Lepidi nulla re memorabili, quæ tradita reperiatur, inſignis ſequitur; niſi quod Etruſca & Lucana bella tum etiam geſta videntur. Manii etiam Curii de Lucanis reperitur ovatio: quæ & inter quatuor ejus triumphos, toties enim

§ XXVI. Epit. Liv. 11. Liv. 8, 12. Plin. 16, 10. Agel. 15, 17. Aug. de civ. Dei. 3, 18. § XXVII. Liv. 1, 17. Cic. pro Plancø. Cic. in Bruto.

triumphaſſe illum invenio, numeranda eſt. Sed quo anno, quove in magiſtratu aut imperio res eas geſſerit, ignoratur.

XXIX. Major inde moles & clade non contemnenda nobilis exorta eſt, bello cum Senonibus Gallica gente contracto. Hi ſæpe bellum cum populo Romano, ſæpe pacem habuerant; jamque decimum ferme annum poſt cladem in agro Sentinati acceptam, cum Decio ſe devovente magnus eorum numerus cæſus eſt, quieverant; niſi quod juventutem ſuam adverſus Romanos mercede ab Etruſcis conduci paterentur: tum vero majore cum manu, quam aliquot ab annis ſueviſſent, in Etruriam progreſſi, Arretium obſidebant. Arretini fœdus a Romanis & antea petierant, ſed eo negato, impetraverant inducias, quarum tempus nondum exierat. Ceterum major in eo ſpes erat venturi auxilii, quod arma Gallica nunquam concuti ſciebant, quin eam rem magnopere ad ſe pertinere Romani arbitrarentur. Itaque miſſis in urbem legatis, ut ſibi ſubveniretur adverſus communem hoſtem, petebant. Interea ſe circumegit annus, quo C. Servilius Tucca, L. Cæcilius Metellus conſules fuerunt. Pro Cæcilio Cœlium annales quidam memorant: ſed Cœliæ gentis inferior nobilitas ante annum ab Urbe condita ſexcenteſimum ſexageſimum, conſularem imaginem nullam habuiſſe creditur.

§ XXVIII. Pigh. Annal. Rom. an. 466. Liv. Epit. 11. Plin. 34. 6. Auct. de vir. ill. c. 33. § XXIX. Polyb. 2. Liv. 10, 19, 37.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER II.

IN LOCUM LIB. XII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI DUODECIMI.

Cum legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Cæcilius prætor cum legionibus ab iis cæsus est. Cum a Tarentinis classis Romana direpta esset, duumviro, qui præerat classi, occiso, legati ad eos a senatu, ut de iis injuriis quererentur, missi, pulsati sunt. ob id, bellum iis indictum est. Samnites defecerunt. Adversus eos & Lucanos, & Bruttios, & Etruscos aliquot prœliis a compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Cum in præsidium Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio Jubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupavit.

I. P. Cornelio Dolabella, Cn. Domitio Calvino consulibus, cum iterum Gallici belli terror se commovisset, multosque Tuscorum arma cum Senonibus sociare nuntiaretur, Arretinorum periculum sibi minime negligendum esse

Patres cenfuerunt. Sed quia neque Dolabella ex Volfinienfi agro, neque ex Lucania Domitius exciri fine rerum gerendarum incommodo poterant; *L. Cæcilium Metellum prioris anni confulem, tum prætura fungentem, ad Arretinos obfidione liberandos quamprimum coactis copiis exire* Senatus juffit. Ne tamen temere fumtum effe bellum videretur, præmitti legatos placuit, nuntiaturos *Arretium in fide Romanorum effe: juftiufque facturos videri Gallos, quando fœdus cum Romano populo habeant, fi adverfus amicos atque focios juventutem fuam conduci non patiantur.* Hæc legatio cum pagos Senonum circumiret; Britomaris quidam regii generis ferox adolefcens, cujus pater inter Etrufcorum auxilia cæfus a Romanis fuerat, infana vindictæ cupiditate flagrans, non homines modo comprehenfos, fed & ipfa facrofancti muneris infignia, minutatim diffecuit fparfitque.

II. Rei tam atrocis fama cum hinc in Urbem, inde in caftra Dolabellæ confulis accidiffet, irritatis vehementer animis, bellum Senonibus indictum eft: ftatimque miffos fecit Etrufcos Dolabella, magnifque itineribus cum exercitu per Sabinum ac Picenum agrum, ad fines Senonum contendit. Senones fubito hoftium incurfu, & abfente copiarum fuarum robore, cum paucis & inconditis occurrentes facile profligantur. Conful nullo dato victis fpatio exurit vicos, ædificia omnia diruit, vaftat agrum omnem, denique puberibus occifis, imbelli mulierum & puerorum multitudine abducta, quam pauciffima poteft humani cultus veftigia in locis relinquit. Britomaris captus, & vario cruciatuum genere tortus, ad triumphum fervatur. Per eofdem dies haudquaquam pari fortuna res apud Arretium geftæ. L. Cæcilius prætor ante ipfum oppidum cum Senonibus Etrufcifque adverfo Marte conflixit. Septem tribuni militum, multique præterea infignes viri cum ipfo prætore cæfi funt: ex legionibus & auxiliis hominum millia plus minus tredecim defiderata.

§ I. Polyb. 1, 7. Marian. Scotus. Appian. ap. Ful. Urf. § II. Epit. Liv. 12. Appian. Dionyf. ap. Fulv. Urfin. Polyb.

III. Sed minor apud Gallos hujus victoriæ lætitia, quam cognito patriæ excidio luctus atque consternatio fuit. Contractis qui ubique per Etruriam militabant popularibus, homines iræ ac doloris pleni, consilii speique inopes, cum sedes, quibus reciperentur, nullas usquam haberent; quasi fato quodam ad exitium eos trahente, Romam pergendi capiunt impetum: *non aliter patriæ suæ vastatoribus rependi vicem posse, quam si urbem ipsorum simili clade affectam intueri cogerentur, neque minoribus animis viribusque, causis etiam acrioribus ab Arretio Romam petere; quam majores sui ab ejusdem Etruriæ oppido Clusio profecti, eandem illam urbem occupassent.* His inter se vocibus instincti, ruunt: natura impatientes moræ, & tum, ut incautos hostes opprimerent, etiam consilio properi. Sed per hostilem regionem ducentibus, varia impedimenta objecta sunt: spatiumque fuit, quo provideri adversus hunc tumultum posset.

IV. Ita rejecti, dum per ignota & infesta omnia, nulla certa destinatione vagantur, in Domitium consulem incidunt: protinusque cum eo conferunt manus. Sed adversus rationem atque disciplinam infelix temeritas fuit: occisis in prœlio multis, reliqui desperatione atque rabie accensi, ferrum, quod frustra in hostes strinxerant, suis corporibus admoverunt. Ita florentissimam modo nationem, ob scelus interfectorum legatorum tam velox tamque vehemens ultio comprehendit; ut aliquot mensium intervallo penitus excisa, inter gentes, quarum jura violaverat, numerari desierit. Nam & parvæ Senonum reliquiæ, quæ ad Bojos, vicinam & consanguineam gentem, se receperant, eodem anno a Dolabella consule internecione deletæ sunt. Cum enim atrocitate cladium suarum, & ejusdem calamitatis metu, Bojos Etruscosque concivissent, ad lacum, qui Vadimonis appellatur, pugna commissa, magnus Etruscorum numerus cæsus est, Boji perpauci effugerunt, Senonum omne nomen ita periit, ut nemo superesse putaretur ex ea gente, quæ Romam urbem incenderat.

§ III. Aug. de civ. Dei 3, 17. Appian. Eutrop. l. 2.
IV. Flor. 1, 13. Polyb.

V. Sub id tempus, Senam coloniam deductam esse vero propius videtur: quo Romanis universa regione potitis, nomen Senonum in ea parte Italiæ funditus interiit. Etrusci tamen Bojique, sequente statim anno, cum ex iis, qui puberes interea facti fuerant, exercitum supplevissent, iterum fortunam pugnæ tentare sunt ausi. Tum igitur a Q. Æmilio Papo victos fuisse crediderim: hujus enim & C. Fabricii consulatus primus eum in annum incidit; Papoque provinciam Etruriam obvenisse constat. Sed in plerisque annalibus, qui adhuc leguntur, rerum istarum memoria, majorum interventu obliterata est. Quod enim tot continuis bellis atque victoriis, maxima virtutis & potentiæ incrementa Romanus populus quotidie caperet; adductæ in metum, quæ adhuc per Italiam sui juris erant civitates gentesque, maximum atque periculosissimum conflavere bellum: junctis, tanquam ad communes omnium hostes prædonesque opprimendos, consiliis & viribus. Neque differri arma visum est, donec adhuc Bojorum Etruscorumque reliquiæ distinendis Romanorum copiis sufficerent.

VI. Primi Samnites, fracto rursum fœdere cum Lucanis Bruttiisque palam sociantes consilia, proruperunt. Sed hos C. Fabricius consul compluribus prœliis vicit. Uno maxime memorabili, cum Thurinam urbem iterum premente Statio Statilio, signis collatis dimicatum est; fusisque magna cum strage hostibus, ipsa etiam castra expugnata captaque. Memoriæ proditum est, cum strenue castra defenderentur, scalas afferente quodam vasti corporis juvene, Romanos animatos, plenam victoriam reportavisse. Cæsa dicuntur in prœlio & castris hostium millia viginti: quinque millia, cum ipso imperatore, signisque militaribus viginti capta sunt. Postero die cum donaret eos consul, quorum insignis opera fuerat, *vallaremque coronam ei se daturum* dixisset, *qui castra hostium primus transcendisset*, quæsitus ingenti studio reperiri non potuit, si miles fuisset, ultro se oblaturus huic tanto honori. Creditum igitur vulgatumque

§ V. Polyb. Plin. 3, 15. Dionys. ap. Fulv. Ursin. Liv. Epit. 12.

eſt, *Martem ipſum auctorem ejus operis cauſamque victoriæ fuiſſe:* conſulisque edicto ſupplicatio ei eſt habita, militeſque laureati magna cum lætitia ſupplicatum ierunt.

VII. Conſpirantes adverſus Romanum populos, nullis adhuc auxiliis publice Tarentini juverant: qui præcipui fœderis iſtius auctores, tamen aliorum laboribus quam ſuo diſcrimine laceſſi Romana arma, belliqne eventum prætentari, ſapientius arbitrabantur. Sed minime diu tenuit iſta diſſimulatio, quin caſu quodam inſanæ plebis temeritatem provocante, civitatis conſilia nudarentur. Jam tum ea Italiæ ora, conſuetudine Græcorum, a quibus Tarentus ceterarumque urbium pars pleraque conditæ fuerant, deliciis ſpectaculorum atque hiſtrionum immodice gaudebat, præcipua Tarentinorum luxuria, quos adeo corruptis moribus egiſſe memorant, ut plures epulas ludoſque ſollemnes reciperent, quam anni dies eſſent. Forte in theatro majore juxta portum ſito ludos ſpectabant; cum L. Valerius (alii Cornelium nominant) duumvir navalis, decemque Romanæ naves portum introituræ ſe oſtendunt: pernicioſo utriſque errore; cum ignari rerum omnium Romani tanquam amicum & hoſpitale litus peterent; Tarentini conſcientia vecordes, claſſem hoſtili animo conſilioque miſſam eſſe interpretarentur. Adeſt Philocharis, quem ob turpitudinem vitæ cives ſui *Thaidem* appellabant: is veterum quorundam fœderum illata mentione, fas eſſe Romanis negat Lacinium promontorium prætervnavigandi: *obviam iri ſtolide ferocibus barbaris, ſuperbiamque malo coerceri* jubet. Acclamat temeraria multitudo præ continua crapula non bene mentis compos. Hominis fœdiſſimi de tanta re ſententia omnium aſſenſu accipitur. nec mora: decurritur ad arma naveſque. Romani nullam ad rem minus quam ad pugnam parati, fugæ ſe committunt. Sed celeriter inſequentibus Tarentinis evadunt naves quinque, totidem a pluribus circumventæ in portum rediguntur: ex his deprimuntur cum ipſo duumviro quatuor; una capitur: homi-

§ VI. Dionyſ. Plin. 34, 7. Val. Max. 1, 8. Am. Marcel. 24, 15.

nes ætate & robore militari interficiuntur: cetera turba in servitutem venditur. Mox ab eadem animi levitate bellum Thurinis inferunt, criminantes, *eorum opera Romanum ea in loca venisse, qui Græci cum essent, barbaram gentem, quam cognatos vicinosque Tarentinos, dubiis rebus defensores habere maluissent.* Urbs in potestatem redacta diripitur: ejiciuntur principes: præsidium Romanum pacta incolumitate dimittitur.

VIII. Romæ re audita, erat quidem pro magnitudine injuriæ non levis indignatio; sed bellum novum ea tempestate sumi non placuit: legatio, quæ de injuriis quereretur, decreta, mandatumque legatis, *ut captos restitui, Thurinis res ablatas aut æstimationem justam reddi, exsules reduci, rerum istarum auctores populo Romano dedi postularent.* More Græcarum urbium in theatro concionem populi cogere Tarentini solebant: huc ægre admissi legati, turbam ebrietate & otio lascivientem repererunt. nam tum quoque dies festus agebatur. ibi cum legationis princeps L. Postumius verba facere orsus esset, ludibriis petulantissimæ multitudinis exceptus, multo etiam acriores odiorum causas retulit Romam, quam extulerat. Quippe tam contemtim habuerant eum, ut sermoni ejus de cetero quidem attenderet nemo: sed quoties aliquid ut ab homine Romano parum Græce prolatum esset, tota concio solveretur in risum, barbarum increpantes conviciarentur: cultum Legatorum, nam togati aderant, exploderent: postremo etiam theatro extruderent; jura gentium nequidquam invocantes. Fœdum inde dictu, sed ad licentiæ popularis coercendam temeritatem utile exemplum traditur. abeuntibus legatis inter confertam Tarentinorum turbam, quæ in ipso theatri exitu constiterat, scurra quidam Philonides (nam hoc quoque moribus suis corrupta civitas debet, ut celebrata sint annalibus scurrarum nomina; Tarentinorum principum ignorentur) sacra legatorum vestimenta, canis impudentis

§ VII. Strabo l. 6. Flor. 1, 18. Zonar. Appian. Dio ap. Fulv. Oros. 4, 1. Diod.

inſtar, urina reſperſit. Unius ſpurci & furioſi hominis ea noxa videri potuiſſet, niſi protinus agnoviſſet temulenta civitas, riſuque & plauſibus factum illud comprobantium totum theatrum inſonuiſſet. Poſtumius hac voce edita, *accipimus omen, o ſcurra, quando & ea nobis datis, quæ non petimus;* converſus ad multitudinem, veſtemque ignominia affectam oſtentans, ubi redintegratis cachinnis, etiam verſus in populum Romanum contumelioſos cani ſaltarique videt; *ridete*, exclamat, *ridete Tarentini, dum licet: nam poſtea quidem large flebitis.* iratis ad hæc Tarentinis, *& quo magis*, inquit, *ſtomachemini, prædico, veſtem iſtam ſanguine multo vobis eluendam eſſe.* Poſt hæc, nullo alio accepto reſponſo, abnavigarunt.

IX. Jam Romæ magiſtratum occeperant L. Æmilius Barbula, Q. Marcius Philippus conſules. His ſenatum habentibus, cum & prætextam (nam uti erat fœdata, eam attulerant legati) cernerent; & ipſis exponentibus ceterum injuriæ tam multiplicis ordinem diſcerent patres: commotis majorem in modum animis omnium, dubium non erat, quin armis vindicari contumeliam oporteret. Sed quia tot aliis adverſus validiſſimas gentes bellis diſtrictæ vires erant, ſtatimne, an poſtea, contra Tarentinos mittendus exercitus eſſet, parum expediebant: multoſque per dies ab orta luce ad occaſum ſolis re in ſenatu diſceptata, cum alii *nihil tentandum, priuſquam ceteræ civitates, aut ſaltem quæ finitimæ Tarento eſſent, pacarentur;* alii *ſine mora decernendum eſſe bellum*, pugnarent: poſtremo numeratis ſententiis Senatusconſultum factum eſt, *ut de bello Tarentinis inferendo ad populum ferretur.* Id cum populus conſenſu juſſiſſet; ad Æmilium conſulem, qui jam in Samnium ad exercitum profectus fuerat, ſcriptæ ſunt literæ, *ut omiſſis præſentibus caſtra in Tarentino agro poneret, & niſi de illatis injuriis ſatiſfaceret populus Tarentinus, eum juſto pioque bello perſequeretur.*

X. Tarentini non amplius cum paucis & inermibus ho-

§ VIII. Liv. Epit. 12. Appian. Dio ap. Fulv. Zonar. Dionyſ. ap. Fulv. Val. Max. 2, 2, 5. § IX. Zonar. Dionyſ. Appian.

minibus, sed instructo exercitu negotium sibi futurum esse cernentes, tanquam ex diuturna crapula expergefacti, jam serio, quid faciendum esset, consultabant. bellum accipere periculosum; imperata facere servile videbatur: neque vitari utrumque poterat. Variantibus igitur sententiis exsurgens quidam, *Quid frustra dies altercando terimus*, inquit, *Tarentini? Venerunt tempora, quæ facta magis quam verba postulent: sed ad quæ ex usu publico administranda consiliis rectis opus sit, & ore libero. Neque sane moveor, quod antehac communi quodam liberarum civitatum morbo, dictis ad gratiam compositis, etiamsi crebro nocerent, estis oblectati: tum enim, ut fit inter res prosperas, quid potissimum reipublicæ conduceret, parum animadvertebatis. Jam autem in finibus nostris exercitus Romanus, & ante ipsas portas hostilis terror est: eo magistro profutura jucundis facile discetis anteponere.*

XI. *Neque sic accipiatis, tanquam exprobraturus præterita surrexerim. nam veterem quidem culpam intempestive objicere, inimici & alienis erroribus petulanter insultantis animi est: probi viri & salutis communis studiosi, peccata civitatis tegere, aut excusare malunt; nisi quoties ad calamitatem publicam amoliendam, præteritarum offensarum recordatio grande momentum habet. Nam ab errore quidem omni, homines cum simus, immunes haberi velle, nimium est superbum: sed ad eundem lapidem crebro impingere, neque saltem eventu temeritatem castigante ad cautionem erudiri, id vero jam vix bene humanum est. Ad unius hominis vocem naves Romanas depressimus: mox Thurios cognatam gentem hostilibus odiis vexavimus, quod ab Romanis defendi, quam a Lucanis Bruttiisque diripi maluerunt: legatos Romanorum per turpem dictu contumeliam violari tulimus. Bellum igitur, quo carere potuimus, & grave bellum, & periculosum, & improvisum, alienissimo tempore nostro attractum est. Denique jam in agro Tarentino Romana castra sunt: & nos adhuc incerti omnium, bellum formidabile an pacem indecoram satius sit accipi, deliberamus.*

XII. *Atque utinam nunc demum obliti blanditiarum, obliti*

X. Appian. Eclog. ex Diodor. l. 21. & XI. Flor. 1, 18.

privatorum commodorum, dignitatem utilitatemque publicam spectantes in commune consuleremus! esset unde vel fœdera honeste, vel arma tuto sumerentur. nunc in duas vos abire partes, & propemodum factiones video, non judiciis, aut ex conditione rerum sumto consilio; sed suis quisque causis ducitur. cur enim tam paucos juvenes & pauperes in ea sententia esse video, quæ pacem laudat? aut cur nemini fere divitum & seniorum bellum placet? an alia tam æqualiter divisæ civitatis causa est, quam quod hi rebus quietis fœnori suo agrisque frui volunt: illi, si bellum conflatum sit, in imperiis, aut ex licentia prædæ compendium sperant? etiam olim hoc morbo laboramus, neque a longo jam tempore respublica nostra hominibus caruit, qui domesticas opes augere studerent, etiam cum periculo & detrimento civitatis.

XIII. *Quibus omnibus occurrere poteritis rectissime (dicendum enim est, quod ex præsentibus utilissimum esse censeo) si neque pacem ematis ea conditionum vilitate, quæ jura liberæ civitatis minuat: neque vestras tantummodo vires belli tam difficilis terroribus opponatis. Sæpe a majoribus copiarum nostrarum imperium externis ducibus commissum est. Archidamum Agesilai filium, postea Cleonymum, mox Agathoclem, Peloponneso aut Sicilia evocavimus. Memoria nostra, cum finitimorum armis infestaremur, Alexandrum Epirensem patres nostri acciverunt: eo consilio non solum ipsi commodis rebus usi sunt, sed etiam nobis florentes reliquerunt. Est eadem hodie inter nos & Epirotas amicitia: neque illi hodie exercitu ac duce minus valent. Et recens beneficium nostrum Pyrrhus habet, quem Corcyræos oppugnantem justa classe juvimus. Ergo non meum hoc, sed qui ante nos Rempublicam hanc felicissime rexerunt, hominum sapientissimorum consilium esse existimatote: quod vel ideo sequi debetis, quia in priore exemplo quasi totam ejus rationem cum eventu ipso perspicere potestis.*

XIV. *Sed tamen etiam alioquin argumenta magna sunt & evidentia. Nemo inter nostros ita excellit, ut ei æquo animo parituri sint ceteri. quæ vero sint æmulationis pericula, quoties acri*

§ XII. Zonar. Diod. § XIII. Appian. Strabo l. 6. Liv. 8, 24. Pauf. l. 1.

& potente cum hoste res est, scitis: & quemcunque faceretis imperatorem, vel nimio pacis studio, vel cupiditate gerendi belli, detrimentum vestris rebus afferre posset: taceo adversum Romanos, gentem armis induratam, non quolibet duce bellum tuto geri. Verum enimvero, quemadmodum nemo dubitat, virtute & consilio militari ante Pyrrhum nemo est. sed venire forsitan nolet? immo vero quia rerum gerendarum cupidissimus, bellum in præsentia nullum aliud habet, non modo veniet ipse lubenter, sed etiam adducet copias validas & prœliorum non rudes. & ne ab ipso libertati nostræ metuamus, iis cum eo conditionibus transigetur, quibus respublica in tuto sit. Hac ratione fiet, ut bona cum spe sumere bellum, & vel impetrare pacem commodam, vel etiam dare gloriosam possimus. quanquam hoc potius eventurum non improbæ spei est, ut prius Romani nobiscum æquis legibus transigant, quam hoc rerum statu Pyrrhum accipiant in Italiam, qui quondam ex eadem Epiro minoris aliquanto gloriæ potentiæque regem timuerunt.

XV. Hoc consilium non eo tantum vicit, quod publicæ salutis viam haud aspernandam aperuisse videbatur; sed etiam contrarias in opiniones divisa concione, cum neutra pars, obsistente altera, pertendere posset, quod proximum erat, sententiam, quæ media quodammodo videbatur, universi prætulerunt. Ferunt vulgato per civitatem rumore, decretum de Pyrrho acciendo factum esse, Metonem quendam hominem frugi, sumta corona marcida & facula, ebriorem more, cum tibicina theatrum intravisse: populum Tarentinum, solita lascivia, jussisse, *ut progressi in medium, ille voce, muliercula tibia canerent.* cum Metonem, facto silentio, dixisse: *Bene facitis, Tarentini, quod saltandi canendique copiam præstatis, quibus libet: nam Pyrrho in urbem admisso vix erit, ut liceat amplius nostro nobis arbitratu vivere.* Moto ad hæc populo, atque orto murmure, veriti qui auctores injuriarum adversus Romanos fuerant, ne pacificis consiliis valentibus ad supplicium ipsi dederentur, increpito vulgo, *quod ab homine temerario tam indigne derideri pa-*

§ XIV. Plut. in Pyrrh. c. 25.

teretur, impetu facto, Metonem theatro exegerunt. ita nemine deinceps adverſante, decretum ratum fuit.

XVI. At Romanus conſul, cum nihil ab Tarentinis pacati reſponderetur, præterea mitti ad Pyrrhum legatos cum muneribus accepiſſet, ad belli conſilia converſus, agrum populatur, oppida alia pugnando, alia deditione capit, damno ac terrore complet omnia. Mittuntur etiam ad prohibendas injurias ab Tarento copiæ: fit conflictus acer, ſed ſuperiore Romano, multis ſuorum amiſſis, Græci in urbem compelluntur. Æmilius regionem omnem impune vaſtat uritque. Territis ea clade Tarentinis, ut multitudo, quanto ſecundis rebus inſolentior, adverſis tanto impenſius in timorem præceps eſt, Agidi, qui Romanæ amicitiæ retinendæ perpetuus auctor fuerat, imperium permittitur. Cupiditatem ſpemque pacis auxerant ex principibus quidam ab Romano duce dimiſſi, qui *humanitatem ejus, & ceteros etiam Tarentinos ſuperiore prœlio, aut per agros paſſim exceptos, indulgenter atque benigne haberi*, prædicabant.

XVII. Sed mutavit animos erexitque Cineæ fiducia, cum auxiliaribus copiis ab Epiro venientis. Namque Pyrrhus ingens animi, & Magni modo Alexandri æmulatione vaſtiſſimum imperium ſpe complexus, ipſis quaſi fatis invitantibus, ad perficienda quæ deſtinaſſet, pandi ſibi viam credebat. Confirmatum etiam oraculi Delphici voce narrant, ambigui quidem ſenſus, & utramvis in partem facilis flecti, ſed quod interprete cupiditate rex pro certo & ſecundo acceperit. quippe de belli, quod ſuſcepturus eſſet, eventu conſulenti redditum reſponſum ferunt: *poſſe eum Romanos vincere.* Sed plus, opinor, animorum dabat Tarentina legatio, quæ *ex ſua civitate, Lucaniſque, Meſſapiis, & Samnitibus, ceteriſque populis, qui eodem fœdere tenerentur, facile viginti millia equitum, trecenta quinquaginta peditum conſcribi poſſe*, attulerat. His igitur copiis ſi Romanos in ordinem redegiſſet, haud magno negotio ceteræ Italiæ dominationem ſe adepturum ſperabat. Inde brevis in Sici-

§ XV. Plut. in Pyrrh. c. 26. § XVI. Zonar. Oroſ. 4, 1.

Cr. 4.

liam trajectus ostentabat insulam Agathoclis excisa domo vacuam & discordem : quam etiam hereditario jure, quod ex Lanassa filia Agathoclis liberos susceperat, suæ domui posse vindicari rebatur. His ex sententia confectis, Carthaginem bello erat petiturus.

XVIII. Fama est, Cineam præstanti sapientia virum, quo immodicas regis cupiditates, paratamque felicitatem præsentibus bene utendi turbaturas, ipsius quoque confessione coercendas esse ostenderet, *quid de victis Romanis agere constituisset?* interrogasse. Atque illo subinde alias ex aliis victorias nascituras esse demonstrante, subjecisse: *quid igitur confectis istis omnibus acturi sumus?* Tum vero *pacis & otii bonis affatim fruituros* respondente, excepisse Cineam: *quid igitur vetat, o Rex, quin statim iis fruamur, cum præsto sint: novis autem bellis suscipiendis corrumpi penitus amittique possint.* Sed Pyrrhus iterata legatione Tarentinorum, & ambitione sua victus, *patrium esse* respondit *Epirotis, non pro se tantum, sed etiam pro sociis & amicis bella capessere.* Ceterum tegendo interiori consilio suo, cum legatis anxie pepigit, *ut lato ipsis auxilio statim rediret domum; neque diutius, quam necessum esset, ab iis in Italia detineretur.*

XIX. Inde confestim ad bellum apparandum ingenti studio versus, navium longarum magnum numerum complevit; alias præterea, quibus equi virique transportarentur, adornavit: plerisque legatorum Italicorum, quo sub specie honoris obsidum vicem retineret, in delectu agendo copiisque conducendis usus, ceteros cum tribus armatorum millibus, addito, qui præesset Cinea, Tarentum præmisit. Horum adventu spes pacis abrupta, abrogatum Agidi imperium, & uni eorum, qui ex legatione redierant, decreto populi datum est. Neque multo post missus a rege Milo Tarentinam arcem firmavit præsidio, murorumque custodiam & tutelam sibi depoposcit: gratulante imperita

§ XVII. Aug. de civ. Dei 3, 17. Ennius apud Cic. in divin. 2, 56. Plut. in Pyrrh. c. 27. Just. 18, 1. § XVIII. Just. Diod. Ecl. ex l. 22.

multitudine, quod penes peregrinos moleſtiam & labores eſſe, ſibi otium cum ſecuritate relictum exiſtimabat. annona igitur militibus, pecunia Pyrrho, alacriter decreta.

XX. Interea L. Æmilius tranſmarini militis adventu cognito, quo tutioribus locis hibernaret, exercitum in Lucaniam tranſducere inſtituit. Erat iter per anguſtos quoſdam calles, quos ab altera parte præruptæ inviæque rupes, ab altera mare claudebant: & intellecto ducis Romani conſilio Tarentini naves ſcorpionibus & balliſtis inſtructas admoverant litori; militemque per arctos & obnoxios tramites incedentem miſſilibus impetebant. Æmilius viam virtuti negatam aſtu explicuit, captivis, quos in ultimum agmen rejecerat, latera prætexens ordinum, quæ periculo patebant. Horum miſericordia Tarentini, dum ſuos ferire metuunt, etiam hoſtibus pepercerunt. Hæc ferme eo anno ad Tarentum geſta. Romæ vero C. Fabricius Luſcinus, qui in conſulatu ſuo Samnitas Bruttioſque & Lucanos præclare vicerat, triumphans Capitolium ingreſſus eſt. Eundemque honorem non ita multis poſt diebus Q. Marcius conſul obtinuit, ex Etruria, rebus ibi proſpere geſtis, reverſus.

XXI. Quæ eum cauſa, bello Etruſco nondum finito, ex provincia revocaverit, tempore alieno (nam Fabricius a. d. III Nonas Martias triumphavit) non traditur: ego accitum a Senatu conjicio, qui tum exſpectatione Pyrrhi ſollicitus, præſidia undique conquirebat. Nam & eo primum tempore, cum tanta undique belli mole coorta, imperium pluribus exercitibus defendi oporteret, proletarii, quibus antiquitus vacatio militiæ fuerat, ſacramento rogari cœpere. arma, quæ parare per inopiam non poterant, publice data: ut legionibus alibi occupatis, hæc manus per globos in muris foroque diſpoſita, ſtationibus & excubiis urbem tueretur. Neque tamen his conſiliis averti potuiſſet imminens clades, niſi fortuna urbis imperaturæ periculoſiſſimis temporibus ingentes viros reſervaſſet, ac neſcio an maximos omnium, qui unquam in iſta civitate fuerint, non ita

§ XIX. Zonar. Pauſan. Plut. § XX. Front. 1, 4. Zonar.

divitiis & ſplendore generis, quam contemtu opum, & a virtute nobiles. Hæc enim ætas Curios, Fabricios, Coruncanios tulit: nullarum imaginum aut facultatum viros, ſed ampliſſimæ gloriæ, quam rectiſſimi exempli homines, ſummo rei militaris uſu, parique morum innocentia pepererunt: utrobique ſalutares patriæ, quæ adverſus regem ambobus metuendum, non magis opus habebat viris, qui ferrum hoſtile retundere poſſent, quam qui aurum contemnere.

XXII. Pyrrhum interea vere non exſpectato peditum duo & viginti millia, tria equitum adducentem, elephantos præterea viginti, & funditorum ſagittariorumque modicam manum, orta in medio curſu tempeſtas ita jactavit, ut ab extremo periculo minimum abeſſet. Claſſe disjecta, pluribuſque navigiis afflictis, cum etiam prætoria navis laboraret, in mare ſe dedit Pyrrhus, & maximo cum labore vix tandem enatavit. Corporis tamen male habiti ægritudinem, animi robur ſublevabat: & cura Meſſapiorum, qui ſuum in litus ejectum, omni ſtudiorum officiorumque comitate coluerunt. Eorundem opera navibus quibuſdam, quæ procellæ vim evaſerant, adductis, pauci equites cum duobus elephantis, & minus duobus millibus peditum collecti. Cum hac manu Tarentum proceſſit: obviam egreſſo cum militibus ſuis, Regemque deducente Cinea. Magnis Tarentinorum gratulationibus exceptus, paucos dies quieti dedit. quo ſpatio cum civitatis mores ira comparatos eſſe cerneret, ut his obtinentibus, neque ſervari a quoquam poſſent, & ipſos quoque defenſores ſuos peſſumdaturi eſſent, diſſimulavit in præſentia. Sed ubi paulatim convenientibus, quæ diſperſæ fuerant, navibus, copias idoneas habuit; gymnaſia & porticus, in quibus otioſa juventus dies totos obambulando nugandoque conſumebat, occluſit: epulas compotationeſque vetuit: ſollemnia ludorum ex intemperantiſſimo uſu ad juſtam mediocritatem reduxit.

§ XXI. Oroſ. 4, 1. Aug. de civ. Dei 3, 17. Enn. ap. Agell. 16, 10. § XXII. Zonar. Plut. in Pyrrh. c. 31.

XXIII. Post hæc delectum juniorum severe egit: monitis, ut solebat, conquisitoribus suis, *grandes eligerent, se eos fortes reddituurum.* Hos manipulis suorum permixtos, ne seorsim habiti seditiones agitarent, eadem duritia & severitate disciplinæ exercuit; capitis pœna infrequentibus proposita. Qui vero in armis non essent, eos majorem diei partem in foro agere coegit. Quarum rerum insolentia, homines inter pudendas delicias nati educatique, mirifice angebantur, *servitutem* appellando, si perire socordia & luxuria cupientes, salvi esse cogerentur. Onerabat invidiam satellitum quorundam regiorum intemperies, qui suo arbitratu hospitia diligentes, etiam invitis & reluctantibus dominis occupabant: parique deinde licentia inter uxores eorum liberosque versabantur. Ergo fastidio præsentium multi relicta urbe in agros emigrabant: donec id quoque clausis portis appositi custodes prohibuerunt.

XXIV. Tum vero Tarentini se pro socio dominum accepisse sero intelligentes, quod unum poterant, per indignationem & questus sortem suam miserabantur, aliquanto liberius, ubi per aliquam idoneam caussam convenientes, præter solitos animi affectus, etiam vino incaluissent. Neque deerant, qui ad Pyrrhum referrent: arcessitique nonnulli, quod inter convivium parum honorifice de Rege locuti esse arguerentur. Sed horum quidem periculum cujusdam inter eos simplex & ingeniosa confessio discussit: *Et hæc diximus*, inquit, *& longe graviora dicturi fuimus, nisi vinum defecisset.* Ibi Pyrrhus, ut qui vini quam hominum eam culpam videri mallet, arridens dimisit eos. Ceterum diffisus civitatis moribus animisque, ut quemque plurimum apud Tarentinos auctoritate consilioque pollere animadverterat, caussis repertis structisve, ad filium Ptolemæum (quem discedens ipse regno præfecerat annorum quindecim adolescentem) ablegabat: alios per occultas insidias de medio tollebat: erant, quos affectata humani-

§ XXIII. Front. 4, 1. Zonar. Plut. Appian. Valer.

tate complexus, inter familiarissimos haberet, quo populo suspectiores fierent.

XXV. In his Aristarchus erat, vir inter primates amore civium & eloquentia excellens. hunc, quia nihilominus in magna apud multitudinem gratia esse cernebat, per caussam certi negotii navigare in Epirum jussit. Aristarchus, cum refragari Regis imperio præsentis exitii; obedire, non quidem æque velocis, sed tamen æque certi videretur: conscensa navi paulum provectus, flexit cursum ad urbem Romanam, & receptus in fidem de rebus multis magnisque Senatum largiter edocuit. Dum hæc Tarenti Pyrrhus administrat, nihilo segnius ad bellum gerendum apud Romanos delectus agebantur, cogebantur pecuniæ, misso ad socias civitates C. Fabricio, qui auctoritate gratiaque sua deterreret a studiis rerum novarum: quidam, quorum suspecta levitas erat, etiam præsidiis in opportuna loca impositis in fide retinebantur.

XXVI. Quidquid enim ubivis injuriæ acceptæ persuasione ægrum, aut cupiditate novandi turbidum erat: id omne, tot adversus unam gentem conspirantium populorum robur, & bellicosissimi Regis exspectatio commoverat. quo intentiores Romani, capita seditionum mature opprimendo, securitati suæ providebant. Eo tempore casus Prænestinorum principum memorabilis fuit: qui nocte jam ingruente cum adducti Romam essent, custodiæ causa conclusi sunt in ærario publico, tum demum intellectis fallacis oraculi ambagibus, cujus fide popularibus suis, ad defectionem eos impulsuri, sæpe spoponderant, in fatis esse, *uti Romanum ærarium a Prænestinis occuparetur.* Sollicitos Patrum animos (nam & Fabricium a sociis retineri audiverant, ut eo pignore suos ab Romanis incolumes reciperent; & ad Etruscos, ad Umbros, ad Gallos contra populum Romanum incitandos, legatos mitti) nova insuper cura oppressit rei cum facto ipso atrocis, tum formi-

§ XXIV. Zonar. Val. Max. 5, 1, 3. Plut. Pyrrh. c. 16. Just. 18, 1. § XXV. Dio ap. Fulv.

dabilis exempli, ne apud omnes Italos alieniſſimo tempore Romana fides in ſuſpicionem & odium adduceretur.

XXVII. In extremo Italiæ litore contra Siciliam Rhegium eſt, Græci nominis, temporibus illis florens & opulenta civitas. Ea cum adventu Pyrrhi magnum & terribile bellum cerneret conſurgere, præterea claſſibus Carthaginienſium in illo mari vagantibus terreretur; diffiſa viribus ſuis arceſſendum a Romanis præſidium exiſtimavit. Miſſa ſunt militum millia quatuor, ex Campaniæ coloniis ſcripta manus, & inde legio Campana appellata; tribuno militum Decio Jubellio deducente. His ab initio quidem neque fides in defendenda urbe, neque diligentia defuit. Deinde, quia belli propinquus metus nullus erat, paulatim otio & Græcæ conſuetudinis imitatione in luxum reſoluti, præſentemque copiam cum dura & laborioſa vita, quam eousque egerant, comparantes, opportunitatem urbis, & incolarum felicitatem, ſermone cupiditatis & invidiæ pleno, in circulis & hoſpitiis ſuis agitare cœperunt.

XXVIII. Delectabatur eo facto Decius, qui & ipſe pari vecordia ductus, ſceleratum occupandæ urbis conſilium pridem animo conceperat. Favebat occaſio præſentis belli, quo ſciebat ita diſtringi Romanos, ut Rheginam rem curaturi non eſſent: & in adverſo litore Mamertinos, exemplum ſimul felicis ſceleris, & ſimilis perfidiæ haud dubios propugnatores, præterea communis patriæ neceſſitudine junctos, intuebatur. Nam & hi ex Campania oriundi, cum ſuperioribus annis inter Agathoclis auxilia ſtipendium feciſſent, a Meſſeniis pro amicis excepti, civibus trucidatis aut ejectis urbem occupaverant, domoſque & conjugia miſerorum inter ſe partiti fuerant. Etiam veterum Campanorum ſubibat memoria, qui Capuam poſſederunt, ſimili latrocinio Tuſcis ademtam.

XXIX. Cum res ſatis placeret, ea conſultatio ſupererat, quonam modo facinus impune patraretur, neve, ut

§ XXVI. Zonar. Dio ap. Fulv. § XXVII. Polyb. 1, 7. Liv. Epit. 12. Liv. 28, 3. § XXVIII. Polyb. l. 21. Liv. 4, 57.

in urbe populosa, pauciores a pluribus circumventi cæderentur. Confingit epistolas tanquam a Rheginis ad Pyrrhum scriptas, ut præsidium Romanum ei proderetur. Vocantur secreto milites: epistolæ, quasi interceptæ, recitantur: queritur acerbe de perfidia Rheginorum Decius: ex militari multitudine quidam, ad hoc præparati, succlamant, *armis expediendam salutem, & exitium ipsis destinatum, in auctorum capita vertendum esse*: adest etiam ex compacto, qui nuntiet, *in Rhegino litore classem Pyrrhi conspectam esse, & secreta colloquia habita.* Miles supra priorem animi cupiditatem, etiam perfidia hostium & periculi metu accenditur. Consensu omnium in hanc sententiam discedítur, *ut ignari imparatique oppidani opprimantur: cæde virorum facta, fortunæ publicæ privatæque omnes legioni cedant.* Fit facinus indignum & atrox: Decius quosdam ex principibus ad cœnam vocatos, inter sacra hospitalis mensæ obtruncat: alii passim in domibus suis trucidantur: majori parte Rheginorum interfecta, ceteri patria ejiciuntur ab iisdem illis, quos paulo ante, ut cum patria servarentur, amicorum atque sociorum nomine in eam acceperant.

XXX. His patratis, nova fit publicæ rei forma: ædes atque facultates miserorum, tanquam hostilis præda, inter latrones dividuntur: cæde adhuc recenti, matronæ virginesque maritorum atque parentum suorum interfectoribus nubere coguntur: jura nomenque Rheginæ civitatis crudelis & perfidiosa legio sibi vindicat. Sed bene consuluit mortalium generi Deus, quod plerumque scelerum insignium exempla, eadem & vindictæ illustris documenta sunt: ne quis magis successu maleficiorum animari ad paria consilia possit, quam exitu eventuque deterreri. Adeo veræ felicitati cum facinorosis non convenit: neque ulla certior est insania, quam existimare, scelere quenquam fieri beatiorem. Ut enim quæ post hanc vitam manent supplicia, quæ maxima sapientes esse sciunt, nulla putentur: (solet enim hominum incredibilis stultitia vix iis habere fidem, quæ

§ XXIX. Strabo l. 6. Diodor. excerpt. l. 22.

vident: nedum ut inexpertis moveantur) attamen etiam cum prosperrime procedunt omnia, interno vulnere lacerat animum delictorum conscientia: viventium nomen, mortuorum memoria, apud homines in odio & detestatione est: ac plerumque id ipsum quoque, quod fœdissime partum, laboriosissime retentum est, non Deo, non hominibus inulta scelera diu patientibus, ingenti cum dolore eripitur.

XXXI. Juvat hic referre breviter Decii Jubellii ceterorumque furoris ejus participum pœnas, quæ quidem earum temporibus his connexa sunt: nam extremum exitium, interea variis casibus torti, decimum in annum distulerunt, ut in tempore memorabimus. Igitur prædonibus istis non diu lætæ, aut etiam inter ipsos tranquillæ res fuere. Metum a Romanis & Pyrrho utcunque, præter occasionem temporum, Mamertina societate propellebant, & consilio neutros lacessendi. Hoc enim tutissimum visum ex præsentibus, inter initia sua, dum ex violenta & subita origine nova civitas coalescit, abstinere bello: quod neque adversus Regem se tuto sumturos esse videbant; & promtiorem sperabant a Romanis veniam, si contra ipsos arma non tulissent. Prima dissensionis causa, ut inter latrones oportuit, ex iniqua divisione raptarum rerum orta est. Ejectus per seditionem Decius Messanam confugit: qui Rhegii erant milites scribam ejus M. Cæsium imperatorem legerunt: eodem honore Decius, cum pecuniam secum grandem attulisset, a Mamertinis auctus est; neque læta sibi, neque diuturna fortuna.

XXXII. Nam evenit, ut oculorum gravi ægritudine correptus, medicum insignem acciendum curaret; ultione divina jam ad plures acerbioresque pœnas nefarium hominem rapiente. Adductus ergo medicus est Rheginus domo, sed quia multis ab annis Messanæ habitaverat, origine non Decio tantum, nunquam ulli Rheginorum se commissuro, sed plerisque ejusdem urbis incolis incomperta. Ille me-

§ XXXI. Liv. 28, 28. Diodor. Val. Max. 2, 7, 15.

mor patriæ, & injurias ejus ulcifci certus, perfuadet homini, fe ftrenuum quidem afferre remedium, fed eventus tuti, celerrimæque efficaciæ. Sic admoto medicamento, quod cantharidum fucco temperaverat, vetitoque tolli, priufquam ipfe reverfus ad ægrum effet, fine mora confcenfo navigio, ex urbe Meffana profugit. Decius incredibili dolore fatis diu tolerato, poftquam medicus non redit, amoveri collyrium jubet: eo diluto, luminibus orbatum fe reperit. Ita infamis, exful, contemtus, cæcus, animo & corpore ægro, tanquam vinculis conftrictus, ad pœnam fervatur: miro quodam divinæ ultionis ingenio, ut ab eo, cui falutem fuam crediderat, cladem iftam pateretur; qui prius ipfe, quos tueri debuerat, immanitate perfidiaque circumveniffet. Quæ documenta hiftoriis confignari tradique generis humani intereft; cui nunquam fatis perfuadetur, quantum a recta prudentiæ ratione abfit ea calliditas, per quam ob falfa quædam bona, virtute fideque fpretis, per fœdas & iniquas libidines in vera mala ruitur.

§ XXXII. Appian. ap. Valef. Diodor.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER III.

IN LOCUM LIB. XIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI DECIMI TERTII.

Valerius Lævinus consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maxime inusitata facie territis militibus. Post id prœlium cum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit, populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabricius, missus ad eum a senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra, ut patriam desereret, a rege tentatus est. Captivi sine pretio remissi sunt. Cineas, legatus a Pyrrho ad senatum missus, petiit, ut componendæ pacis causa rex in urbem reciperetur. de qua re cum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui propter valetudinem oculorum jamdiu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, & sententia sua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit. censa sunt civium capita ducenta septuaginta octo millia, ducenta viginti duo. Iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quartum fœdus renovatum est. Cum

C. Fabricio consuli is, qui ad eum a Pyrrho transfugerat, polliceretur, se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res præterea contra Etruscos, Lucanos, Brutties, & Samnites prospere gestas continet.

I. INTEREA Romæ parte copiarum ad præsidium urbis, & incertos belli casus retenta, novis consulibus exercitus & provinciæ datæ sunt. P. Valerio Lævino Tarentini & Pyrrhus; Ti. Coruncanio Etrusci belli reliquiæ obvenerunt. Lævinus magnificum ad famam & terrorem ratus, hostem a se lacessitum videri; simul utile civitati, si quam longissime belli metum & incommoda ab agro Romano avertisset: confestim in Lucaniam moto exercitu, castellum opportuno situ operibus permunivit, valido præsidio imposito, quo & Pyrrhi cœpta tardarentur, & Lucani, quorum perfidia timebatur, ad hostem non auderent desciscere. Audito Romani consulis adventu Pyrrhus, quanquam socii nondum convenerant, turpe sibi & detrimentosum fore judicans, si inter primordia belli formidinis indicium ullum edidisset; cum copiis, quæ aderant, incunctanter obviam progressus est.

II. Ut tamen per causam aliquam honestam traheret negotium, caduceatorem misit cum literis, quarum hæc sententia fuit: *Rex Pyrrhus Lævino Salutem. Audio te contra Tarentinos venire cum exercitu. Sed eo dimisso, cum paucis ad me venito: causa enim cognita, quod alteros alteris præstare æquum erit, etiam nolentes præstare cogam.* Ad hæc Lævinus: *Nos neque controversiarum nostrarum te sumimus arbitrum, neque hostem pertimescimus. Tu vero absurde facere videris, causas alienas cognoscere satagens, qui propriæ culpæ reus, nondum Italiæ, injussu nostro, initæ pœnas nobis pependisti. Ergo non adversus te minus, quam adversus Tarentinos instructo cum exercitu venio, Marte judice, auctore generis nostri, de nostro jure disceptaturus.* Neque diu moratus signa movit; & inter Pan-

§ I. Zonar. Plut. in Pyrrh. c. 34.

dosiam & Heracleam urbes, loco campestri, ab hostilibus castris divisus Siri amne, consedit. Fama est, Pyrrhum speculandi causa ad amnem progressum, cum castra Romana diligenter spectavisset, uni ex amicis, cui Megacles nomen erat, dixisse: *Ordo certe barbarorum istorum minime barbarus est: at facta mox noscemus.*

III. Tum autem ad ripam firma collocata statione, quæ transitum tentantes arceret, opperiri socios constituit: super rationem belli, quod Romanos in hostili regione rerum necessariarum inopia laboraturos esse sperabat, etiam fiducia Lævini anxius: cujus ille admirationem novo testimonio nuper auxerat; dimissis impune hostibus, qui ad exploranda castra venerant: & adjecto, *sibi præterea majorem alium exercitum esse.* Inter hæc, ut vicinis castris, velitationes continuæ fiebant: ad summam rerum proficiebatur nihil. Igitur diebus ferme quinquaginta per hæc leviora certamina consumtis; consul, quod iisdem causis ad festinandum prœlium, quibus Pyrrhus ad differendum movebatur, milites in concionem vocatos consilii sui certiores facit, adversus novi hostis metum confirmat. Pyrrhi famam, beluarum terrorem, quantum potest, elevat: denique rebus ita se parat, ut vel volente cum hoste congrediatur, vel etiam invitum cogat ad certamen.

IV. Itaque postquam Pyrrhum manere in sententia videt, equitatum omnem, tanquam ad agrorum prædam excursurum, præmittit: ipse cum instructis legionibus opperitur, donec in adversa ripa tumultus & clamor fiat. Equites magno a castris intervallo circumvecti, qua incustoditum flumen erat, transjiciunt; stationem pro hostili ripa collocatam cursu petunt: Epirotæ, subita re perterriti, ad castra sua se recipiunt. Pyrrhus intellecto hostem adesse, equitatum omnem, (tria millia erant,) quanta maxima celeritate potest, ad amnem rapit: sperans, Romanos inter transeundum ordinibus solutis, & cæco vado cum iniquitate aquæ soli-

§ II. Zonar. Plut. § III. Zonar. Front. 4, 7. Gotefr. Viterb. Otto Frising.

que luctantes, occupari posse. Sed cum Romani equites se objecissent, invectus ante primum suorum agmen, non imparem famæ suæ pugnam edidit, splendidis armis conspicuus, neque minus insigni robore animique præsentia: cum ita totam aciem consilio imperiisque regeret, tanquam omni alio labore solutus esset; ita ubi res poscebat accurrens prœliaretur, tanquam solum ad se militis officium, ad alium universæ rei cura pertineret.

V. Interea Leonnatus quidam Macedo, cum ex hostibus quendam notasset, qui ceteris omissis omnibus, unum in Regem tota volitantem acie intentus, quacunque parte illum se inferre vidisset, eo quoque equum agebat, monuit Pyrrhum. Cui ille, *fatum*, inquit, *o Leonnate, mortalium effugerit nemo. Ceterum neque hic Italus mecum, neque alius quisquam, impune congredietur.* Vix elocutus hæc fuerat, cum Oplacus (hoc nomen erat viro, Frentanæ turmæ præfecto) infesta lancea equum percutit Regis: atque illius equum vicissim excipiens Leonnatus. ibi circumfusi Regis amici Oplacum pugnantem interficiunt; Regem eripiunt. Sed iste casus magnopere perculit regios, ipsum esse cæsum opinantes. Quare ut confirmaret suos, simulque pericula sibi intenta declinaret, paludamentum & arma cum Megacle commutat: illoque in pugna relicto, ad phalangem ordinandam adducendamque pergit. Occurrunt & Romanæ legiones. certatur diu acerrime, eventu adeo dubio, ut memoriæ sit proditum, septies alternante prœlii fortuna, modo Romanos hostium, modo Tarentinos Epirotasque Romanorum terga vidisse.

VI. Sed proxime desperationem Pyrrhi res adduxerat Megaclis cædes, quem regiis armis monstratum ex diversa acie fortissimus quisque regis interfecti gloriam affectans impetebat: donec eques nomine Dexter, interemto detractam chlamydem galeamque maximis cum clamoribus ad consulem ferens, fidem patratæ cædis utrique exercitui fecit. Jam

§ IV. Plutarch. § V. Zonar. Plut.

omnia terroris atque consternationis apud Græcos plena erant: fugissentque haud dubie, nisi quamprimum nudo capite obequitans Pyrrhus, *seque vivere & adesse* voce magna testatus, tantundem fiduciæ Romanis, quantum suo militi formidinis desperationisque demisisset. Lævinus adesse tempus ratus, quo ultima remedia experiretur, signum equitibus sustulit, quos in insidiis collocaverat, ut terga hostium incurrerent. At Pyrrhus in hoc agmen elephantos agi jubet, ipsos quoque in ultimum terrorem hostium reservatos.

VII. Id consilium afflixit spes Romanas, eventumque totius pugnæ secundum Pyrrhum dedit. nam & homines ipsi vastorum corporum mole, terribilique superstantium armatorum specie stupentes, quodvis potius ingens & formidabile portentum, quam animalium a natura productorum formam videre videbantur: & equi ad conspectum odoremque & stridorem tum primum visarum belluarum exterriti, protinus confusis ordinibus, qua cuique proximum erat, abripiebantur; sessoresque vel excutiebant, vel frustra retinentes secum auferebant in fugam: & in suorum aciem incurrentes omnia trepidatione tumultuque miscebant. Insecutis elephantorum rectoribus, multi fugientium ab iis, qui in turribus belluarum constiterant, vulnerati sunt: plures ab elephantis ipsis confecti obtritique. Sed consule omnia experto, cohærebat utcunque acies; donec immissa Pyrrhi imperio Thessalica ala male resistentes fregit disjecitque.

VIII. Neque dubium habetur, quin eo situ loci, quo tum conclusi tenebantur, cæsi omnes captive forent, ni præter consuetudinem Pyrrhi, qui hoc imperatorium rebatur, non pertinaciter instare fugientibus, ne alio tempore desperatione salutis acrius resisterent; etiam præceps in vesperam dies regios a persequendo desistere coegisset. Adjuvit etiam fortuna reliquias infelicis exercitus, quod elephantus accepto vulnere conversus, etiam ceteros barritu turbavit. Ea res

§ VI. Front. 2, 4. Plut. Zonar. § VII. Front. 2, 4. Pausan. l. 2. Flor. 1, 18. Plin. 8, 6. Zonar. Plutarch.

morata hoſtes, ſpatium fugientibus dedit, quo transmiſſo amne pervenire in Apuliam poſſent; ibique urbis cujuſdam munitionibus adverſus inſtans periculum tegerentur. Cæſa eo prœlio Romanorum ſociorumque peditum millia quatuordecim & præterea octingentos ſeptuaginta reperio; ducentos quadraginta ſex equites, captos in univerſum mille octingentos duodecim; in his equites duos & octingentos: amiſſa ſigna militaria duo & viginti.

IX. Quo magis miror, auctores qui hæc tam accurate exſecuti ſunt, negare numerum ex regio exercitu deſideratorum annotatum eſſe: cum Dionyſius ſcribat, Lævinum amiſiſſe paulo minus millia quindecim; tredecim interiiſſe ex victoribus: Hieronymus autem Cardianus, æqualis iſtorum temporum ſcriptor, de Romano exercitu non plus ſeptem millibus cecidiſſe tradat; de regio, intra quatuor millia. Sed hoc inter omnes conſtat, flore ducum militumque ſuorum victoriam eam Pyrrho conſtitiſſe: exceptæque dicuntur voces, *non minus victum ſe eo prœlio, quam victorem diſceſſiſſe*, ferentis. etiam cum Tarentino Jovi ſpolia donaque figeret, faſſus hoc fertur, inſcripto ejus ſententiæ titulo, querentibuſque ſociis reſpondiſſe: *næ ego, ſi iterum ſic vicero, ſine milite revertar in Epirum!* Ipſum quoque Regem hoc prœlio grave vulnus accepiſſe auctorem habeo: ſed quoniam alii tale nihil tradiderunt, caſuſque diverſarum pugnarum miſceri nonnunquam video; non auſim uni, in ſilentio plurium & accuratiorum, credere.

X. Magna profecto pertinacia certatum eſſe hoc etiam argumento fuerit, quod poſtridie ejus pugnæ, cum cæſorum corpora Pyrrhus inſpiceret, quæ ad humanitatis & clementiæ famam humari juſſerat; Romanos omnes in hoſtem verſos honeſtis vulneribus oppetiiſſe cernens, exclamavit: *O quam proclive mihi erat orbis imperio potiri Romanos habenti milites!* Neque cunctatus eſt eorum, quos in poteſtate habebat, animos appellatione blanda magniſque

§ VIII. Front. 2, 6. Eutrop. I. 2. Gotefr. Viterb. Oroſ. 4, 1.
§ IX. Plutarch. Oroſ. 4, 1. Juſt. 18, 1, 7.

promiſſis adoriri, ut apud ſe ſtipendia facerent: & abnuere perſeverantes nihilo ſequius humaniter clementerque habuit; & vinculorum, & omnis, quæ fortunam captivorum comitari ſolet, contumeliæ expertes. At Romanos prœlio tam male acceptos alia mox clades terruit, ut longe impar detrimento, ita majoris aliquanto formidinis & religionis. Nam ad manifeſtam deorum iram referebatur, quod pabulatores forte dimiſſos ſubito coorta tempeſtas ita perculerat, ut inter horribilem cœli fragorem cadentibus fulminibus quatuor & triginta interirent, afflati & ſemimortui relinquerentur duo & viginti: jumentis etiam eodem turbine exſtinctis aut debilitatis compluribus.

XI. Pyrrhus interea cum vacua & deſerta Romanorum caſtra cepiſſet; victoria non ſegniter uſus, promovit copias, vaſtandiſque proximorum quorumque agris, ab amicitia Romanorum permultos populos avertit. Supervenere deinde ſocii Lucani Samniteſque. quibus leviter caſtigatis, *quod pugnaturo non affuiſſent*, partem tamen ſpoliorum dedit: eo ipſo magnopere lætus & exſultans, *quod præter ſuas copias Tarentinis tantum auxiliis adjutus, Romanorum ingentem numerum fudiſſet.* Intento in victoriæ fructum Pyrrho, alia ex parte Lævinus curando ſaucios, colligendo diſperſos, manum rurſus haud contemnendam effecerat. & Senatus, quanquam multi culpam acceptæ cladis imputabant conſuli, Fabriciuſque dixerat, *non ſibi Romanos ab Epirotis, ſed Lævinum a Pyrrho victum videri*: ſupplementum ei mittendum cenſuit.

XII. Cum voce præconis edictum eſſet, *qui in occiſorum locum patriæ navare operam vellent, uti nomina darent*; certatim dantibus, celeriter duarum legionum numerus expletus eſt. His copiis auctus conſul, Pyrrhi veſtigia ſequendo, quibus poterat exercitum ejus incommodis vexabat: & cum occupandæ Capuæ conſilia Regem agitare comperiſſet; feſtinanter exercitu ducto, prævenit eum, cunctiſ-

§ X. Liv. Epit. 13. Eutrop. Flor. 1, 18, 17. Zonar. Dio ap. Valeſ. Oroſ. Plutarch. § XI. Juſt. 18, 1. Zonar. Appian. ap. [illegible]

que ad defenſionem paratis, ab invadenda urbe deterruit. Pyrrhus Neapolim flexo itinere, atque ibi quoque ſpe ſua fruſtratus, protinus ad ipſam Romam magnis itineribus Latina via contendit. Jam ab Anagnia & Hernicorum agro, Fregellis obiter expugnatis, Præneſte pervenerat, intra viceſimum ab Urbe lapidem; ſed urbani magiſtratus ſimul atque de cláde auditum fuerat, novis delectibus ex Senatuſconſulto juniores armaverant; aliudque non invalidum auxilium populi Romani fortuna tempore neceſſario providerat. Conſul enim alter Tib. Coruncanius meliore fortuna cum Etruſcis congreſſus, univerſam gentem novis fœderibus obſtrinxerat, & ad tutelam patriæ revocante Senatu, nullo alio hoſte diſtractus cum exercitu victore accurrebat.

XIII. Pyrrhus cum Etruſcos ad arma retrahere fruſtra tentaviſſet, præter urbem ſuis præſidiis tutam, duos conſulares exercitus, alterum a fronte, alterum a tergo imminere cogitans, in Campaniam regreſſus eſt. Ubi Lævinum majoribus ſibi copiis, quam ante cladem habuiſſet, occurrere videns, *cum Hydra Lernæa ſibi negotium eſſe* dixit, *cujus præciſa capita paulo poſt, numero etiam aucto, renaſcerentur.* Quia tamen priori victoriæ confidebat, eduxit copias, & tanquam pugnaturus inſtruxit. quoque ſuorum ſimul alacritatem experiretur, ſimul perterrefaceret hoſtem, clamorem tollere milites, ac elephantos ad barritum ciendum incitari juſſit. Redditus eſt a Romanis longe major atque terribilior clamor: unde de animis utrorumque conjectans, abſtinendum ſibi prœlio in præſentia judicavit: & victimarum exta parum læta cauſatus, exercitum in caſtra, & inde, magna cum præda & captivorum agmine, Tarentum reduxit.

XIV. Romani, qui duriſſimo tempore de conſtantia ſua nihil remiſerant, ſed de totius belli eventu ſemper amplas ſpes & orationes magnificas habuerant, præmia virtutis tum maxime celebranda rati, L. Æmilio Barbulæ ob res in con-

§ XII. Zonar. Appian. ap. Fulv. Urſ. Flor. 1, 18. Plutarch.
§ XIII. Eutrop. Flor. 1, 18, 18. Zonar.

ſulatu geſtas decreverunt triumphum : iſque de Tarentinis, Samnitibus, & Sallentinis, qui inter auxilia Tarentinorum fuerant, a. d. VI. Idus Quintileis triumphavit. Sed P. Valerio conſuli negotium datum, *ut Setinum in agrum abductis exercitus victi reliquiis, caſtra muniret, hiememque ſub pellibus agere cogeret.* Per eadem tempora cum de captivis in Senatu agitatum eſſet, *redimine eos placeret?* iſta ſententia tenuit. credo præcipue moviſſe animos equitum caſum, quos fortiter ſuſtentata pugna donec elephanti aberant, horum superventu conſternati equi ſine ulla ſeſſorum culpa cædendos vinciendoſque hoſtibus præbuerant. Miſſi ſunt hujus negotii cauſa præcipuæ dignationis legati, P. Cornelius Dolabella, Senonum deleta gente nobilis, C. Fabricius Luſcinus, Q. Æmilius Papus, qui biennio ante collegæ in conſulatu fuerant.

XV. Pyrrho a natura magnorum animorum indiviſa comes inerat humanitas; ſed hanc ambitione auxerat, errore pervulgato miniſtras imperii virtutes eſſe putans, cui uni intemperantiſſime deditus, huc rationes ſuas omnes referebat. Et quanquam audacia bellique artibus nemini ſua ætate ducum poſtponendus eſſet; omnia tamen prius experiri ſolebat, quam armis rem permitteret: animoſque hoſtium, ut quiſque opportunus erat, metu, cupiditate, voluptate, miſericordia, denique conditionum æquitate ac utilitate moliebatur. Igitur nuntiato Roma legatos venire, tot conſulares ad majorem certe aliquam rem mitti ſuſpicatus, pacis componendæ mentionem illaturos eſſe ſperabat. Quo igitur & tutior, & honoratior acceſſus eorum foret, ad ipſos uſque fines agri Tarentini Lyconem natione Moloſſum cum præſidio miſit obviam: ipſe vero cum ornato equitatu venientibus extra portam occurrit: deductoſque perquam honorifice ac hoſpitaliter, rebus omnibus laute atque liberaliter habuit. Illi quæ ad moderationem animi pertinent præfati, *quanta ſortis inconſtantia, quam ſubitæ bellorum vi-*

§ XIV. Appian. Plut. Tabul. Capitol. Front. 4, 1. Dion. l. ap. Fulv. Cic. in Brut. 34.

ces eſſent, neque præſciri futura poſſe; mandata edunt: *ſe ad recipiendos captivos ſuos veniſſe, ſive certo in capita pretio redimi, ſive cum Tarentinis aliiſve permutari pateretur.*

XVI. Pyrrhus nihil magnæ rei ſine conſilio amicorum ſtatuere conſueverat: quo tum quoque convocato, Milo quidam ſuadebat, *ut captivis retentis fortuna ſua uteretur, neque bellum niſi perdomitis Romanis omitteret.* Longe diverſa Cineæ oratio fuit: qui, commemorata *Senatus populique Romani conſtantia, quam ſæpe extremis temporibus ſuis invictam oſtendiſſet*, ſubjecit: *Aliorum fortaſſis hoſtium aut mores oderimus, aut contemſerimus arma: cum hac gente, o Rex, amicitiam tibi potius quam bellum habendum eſſe cenſeo, neque reddi modo captivos, ſed etiam donari ex uſu tuo fuerit: neque diſferendum arbitror, quin legatos cum muneribus Romam mittas, qui conditionibus æquis pacem conficiant.*

XVII. *Hoc enim illud tempus eſſe arbitror, quo rem tibi neceſſariam, ſi quid judico, etiam cum dignitate facere poſſis. Nunc enim rebus adhuc proſperis de pace agens & facilius, quæ volueris, impetraveris; & nulla alia cauſa, quam animi ſolita magnitudine, pacem obtuliſſe videberis iis, quos integrum fuiſſet armis ad ſervitutem cogere. Et abſit quidem omen, tuæque res, ſicut cœperunt ire, pergant. Sed tamen homines ſumus; & ſi fortuna verterit, neque tam facile porro negotium erit pacis, neque pari cum decore tractabitur.* In hanc ſententiam locutis quoque ceteris, & ipſe Rex aſſenſus, vocari legatos Romanos jubet. Qui ubi venerunt, hunc in modum egiſſe fertur: *Res equidem indigna eſt, quam facitis, Romani! Cum enim amicitiæ mecum ineundæ rationem nullam habeatis, bello captos repetitis; ubi reddidero, iiſdem illis adverſus me uſuri. Quod ſi igitur revocatis ad meliora & utriſque profutura mentibus, fœdus atque ſocietatem mecum inſtituitis; veſtros & cives univerſos, & ſocios, quos cepi, ſine pretio recipite: ſin vero vobis hoſtiles animi manent, neque ego pro ſano me facturum arbitror, ſi odia veſtra tot fortium virorum manibus inſtruam.*

§ XV. Polyæn. Strateg. 6, 6. Zonar. Val. Max. 5, 1. Hiſt. miſcel. P. Diac. 2, 16. Dio ap. Fulv. Dionyſ.

Neque vero tanta mihi rei nummariæ difficultas eſt, ut pecuniis Romanorum indigeam; quos decebat potius, ſi amici eſſemus, liberalitate mea locupletari. Simul non ſpernendi pretii munera legatis dari juſſit; *plura ſe & meliora alias daturum* profeſſus.

XVIII. Hæc in commune legatis omnibus præſentibus dicta actaque. Ceterum cum ſolo deinde C. Fabricio longior & accuratior ſermo fuit: neque referre piget, quod apud idoneos auctores reperi. Cum itaque remotis arbitris colloquerentur, inter cetera regem ita dixiſſe poſtea vulgatum eſt: *Ego vero cum ceteros Romanos omnes amicos habere expeto; tum præſertim te, C. Fabrici, quem inter ceteros civili militarique virtute præſtantiſſimum eſſe judico. unum deeſſe tibi indignor, quod re familiari anguſtiore utens, debitum magnis viris ſplendorem tueri minime potes. Sed hanc fortunæ injuriam ego diutius tibi moleſtam eſſe non patiar, daboque auri argentique facti & infecti eam copiam, qua ditiſſimorum quorumque cenſus facile vincas. Hoc enim inprimis loco fortunæque meæ convenire perſuaſum habeo, eximiorum hominum, qui potius gloriæ quam pecuniæ accumulandæ ſtuduerunt, gravem inopiam conſolari: id quidem ego valde pulchrum opus eſſe reor: neque magnificentiæ regiæ vel monumentum illuſtrius uſquam poni, vel auguſtius diiſque gratius donarium ſuſpendi poſſe. Quare non tam dediſſe beneficium putabo, quam accepiſſe, ſi meis te copiis adjuvari ſiveris.*

XIX. *Neque tamen id a te petiturus eram, ſi mihiglorioſa largitio tantum, tibi vero parum decora fuiſſet: nunc autem, quia non ad proditionem aut indignum moribus tuis facinus ullum emeris; quid eſt, cur hoſpitale munuſculum, amiciſſimo animo oblatum, infeſto & pertinaci velis aſpernari? Ego enim aliud a te deſidero nihil, niſi quod a viro optimo patriæque amantiſſimo fieri poſſit, immo debeat; ut Senatum a præfracta illa pervicacia ad æquitatem & conſilia mitiora transducas, quod res eſt docendo, neque bellum ſine maximo veſtro & damno & pe-*

XVII. Dionyſ. ap. Fulv. Urſ. Appian. ap. Fulv. Urſ. Zonar.
§ XVIII. Dionyſ. ap. Urſ.

riculo geri; neque a me, qui Tarentinis auxilium pollicitus, primo etiam prœlio victor discessi, integra fide atque dignitate deseri posse. Neque vero me delectat vobiscum dimicare, quos amicitia mea quam odio digniores arbitror: & multis interea negotiis obortis, quæ præsentiam meam desiderent, in regnum meum reverti mallem. In hoc fidem, quam postulabis, dabo; quo & tu de animo meo securus esse possis, & ceterorum dubitationes tollere, si qui forte negabunt Regibus tuto credi posse propter unius aut alterius vesaniam, qui nullo intellectu honesti, pactis atque fœderibus, donec utilia viderentur, stantes, simul atque levitatis pretium apparuit, fidem quam occasionem negligere maluerunt. Pace vero confecta, nihil aut mihi jucundius, aut utilius utrisque fieri possit, quam si mecum in Epirum naviges, primo inter meos loco, & in bello legatus futurus, omnisque fortunæ meæ particeps. Nam & ego possessionem nullam pretiosiorem esse puto, quam fortis & fidelis amici: & animo tuo Regiæ fortunæ apparatus, Regiorumque negotiorum majestas congruit. Hæc ergo si in commune contulerimus, quæ maxima per homines censentur bona, vicissim alter alterum adjuvantes nullo negotio adipiscemur.

XX. Hic ubi finem dicendi Rex fecisset, post modicum intervallum Fabricius infit: *De virtute quidem, si quid ejus in me belli domive animadverti potuit, mihi supervacaneum est quidquam attingere; quando jam aliis de ea credidisti. neque itidem de paupertate necessum est exponere, quod exigui agelli tuguriolique dominus, non fœnore, neque mancipiorum operis, sed laboribus hujus corporis alor. nam & ista referentibus aliis, existimo te accurate didicisse. Si vero me deteriore ob paupertatem conditione, quam Romanorum quemlibet, esse suspicaris; certe, sive ultro, sive alienam secutus opinionem ita conjecisti, mirifice falsus es. Mihi enim contemtis opibus virtutem & officium sectanti nullus unquam miseriæ sensus fuit; neque fortunæ meæ, vel in privatis negotiis, vel in publicis ingemui. qua enim tandem causa convicium ei facerem? nisi forte crimini dabo, quod in ista paupertate mea, his omnibus, quæ cuilibet animo magno*

§ XIX. Plut. in Pyrrh. 1, 43. Appian. ap. Fulv. Urs. Dionys.

excelſæque ſola deſideranda videntur, non modo cum divitibus, ſed etiam præ illis, in patria perfruor.

XXI. *Honoribus enim, qui apud nos ampliſſimi ſunt, fungor: bella graviſſima rego: ſplendidiſſimis adhibeor legationibus: religionum ſanctiſſimarum curám gero: vocor in Senatum: de ſumma republica rogor ſententiam: laudant me multi imitanturque hilariter: neque minoris ſio, quam quilibet in civitate noſtra potentiſſimus: videorque ſpecimen & exemplum ad virtutem gloriamque capeſſendam eſſe ceteris; nihil in hæc omnia ſumtus de meo faciens, ſicuti neque aliorum quiſquam. Nam alibi quidem, ubi plerumque privatim opes magnæ, publice vix mediocres ſunt, magiſtratus ex re familiari dignitatem ſplendoremque loci ſui ſuſtinent: noſtra civitas longe diverſis inſtitutis utitur; neque fortunis privatorum ulla parte gravis eſt. Omnis iſte apparatus, quo noſtri cives, quotquot ad rerum magnarum adminiſtrationem deliguntur, magnifice inſtructi ſunt, præbetur publice. quæ res exæquat omnes, neque pauperrimo alicui quidquam patitur ad tuendum publicum aut ſuum decus deeſſe, neque ditiſſimo ſupereſſe. Quando igitur pauperrimus omnium, tamen locupletiſſimo cuique nulla in re bona cedo; quid eſt, quod de fortuna queri debeam? an poſtulandum erat, ut me Regibus parem faceret, quibus ingentes auri cumulos licet ſecondere?*

XXII. *Sed hæc quidem ad publicam vitam: in privata vero tantum abeſt, ut mea mihi inopia ſit oneri aut incommodo; ut contra, quoties me cum divitibus iſtis compono, mea ſors incomparabiliter videatur beatior: & ego me inter illos plane paucos numerem, quibus, quanta eſſe in vita poteſt, felicitas contigerit: eoque nomine & mihi plurimum gratulor, & gratias ago paupertati meæ. Cum enim ſupervacua perſequi mihi ineptum & otioſum eſſe videatur; neceſſaria vero agellus recte colenti diſpenſantique ſuppeditet; neſcio quem in uſum de majoribus divitiis debeam eſſe ſollicitus. nam omnem mihi cibum fames ſuaviſſimum efficit; omnem potum ſitis: ſomnum facilem & tranquillum labore paro: veſtis, ſi frigus arceat, mihi ſe probavit ſatis: in ſupellectili, ut quodque ad uſum, cui deſtinatur, ma-*

§ XXI. Appian. Marcell. l. 24, 9. Dionyſ. Zonar.

xime commodum atque parabile est, ita placet impensius. quare sic quoque sim injurius, si accusem fortunam, quod mihi non majores facultates subministraverit illa, quam natura mea desideret: quæ mihi neque cupiditatem ejus, quod nimium esset, ingenuit; neque profecto dexteritatem parandi.

XXIII. *Quare cum ista paupertate mea, & aliis opulentissimis hominibus, & te quoque ipso me copiosiorem esse judico: nam ego tantum habeo, ut plus non desiderem; tu, nisi Epirum, & cetera quæ tenes possidens, inopem te esse crederes, in Italiam trajecisses? sed pulchram facultatem, beneficia hominibus dandi, præstat opulentia! ego per inopiam subvenire queo nemini! Hoc vero non magis me angit, quam quod aliis quoque rebus non supra modum instructus sum: quod neque scientiam præcellentem mihi Deus, neque vaticinandi artem tribuit, quibus prodesse indigentibus possem: neque alia itidem permulta. Eorum vero, quæ in me sunt, si & civitati & amicis copiam facio, & unde quemquam juvare ullo pacto possum, id commune omnibus esse patior; hoc quoque crimine hactenus me vacare posse existimo. Neque vero tibi quidem hæc parva aut contemtibilia vocare licet, qui præ te feras illa videri maxima, adeoque ingenti pecuniæ modo emere paratus es.*

XXIV. *Quod si vero ad sublevandas necessitates egentium omnino facultates magnæ optandæ essent; atque hoc nomine pecuniarum possessio partem aliquam felicitatis faceret; uti vobis quidem regibus videtur: utra mihi via parandarum opum erat melior, ut a te nunc acciperem cum dedecore; an vero ut olim pararem, cum possem honestissimis rationibus? Nam mihi sane ditescendi opportunitates præclaras respublica bene gesta præbuit. cum alias sæpe; tum vero maxime ante hoc quadriennium, quando in Samnitas, Lucanos, Bruttiosque consul cum exercitu missus, amplissimas regiones populabundus percucurri: præliis multis victor urbes opulentas vi cepi diruique: unde donatis largiter militibus, redditoque privatis, quod reipublicæ in usus belli mutuum dederant, res tamen superesset quadringentorum talen-*

§ XXIII. Zonar. Dionys.

torum, quæ in ærarium publicum intuli. Postquam igitur justas & decoras ex manubiis opes, quæ in promtu erant, aspernatus sum; & exemplo Valerii Publicolæ multorumque aliorum, qui rem Romanam hunc in statum produxerunt, gloriam pecuniis anteposui: nunc a te munera capiam, contemta pulcherrima ditescendi occasione, pudoris atque periculi plenam amplexus? & illam quidem opulentiam honestos justosque ad usus expendere liberrime & cum voluptate quadam potuissem: nunc vero ne hujus quidem boni ulla futura esset copia.

XXV. *Creditæ enim verius quam donatæ pecuniæ censendæ sunt, quæ alieno beneficio obvenerunt, animoque ingenuo & erecto graves incumbunt, donec restitui queant: ut jam per hospitii, vel amicitiæ, vel benevolentiæ speciem datæ acceptæque fuerint. Jam vero, quid futurum censes, si vulgata fama (neque enim celari poterit) magistratus, qui morum apud nos præfecturam amplissima cum potestate exercent, quos Censores appellamus, pro jure suo, quo in civium vitas inquirere, & a patriis institutis discedentes mulctare consueverunt, me publice citatum causam captorum munerum dicere jusserint?* Addunt plerique, a Pyrrho, virum virtutis tantæ quantivis bene emi certo, acrius continentiam ejus constantiamque tentatam esse; post alia magnifica promissa, etiam parte regni oblata: neque motum esse Romanum, nisi hactenus, ut *se consilii Regii rationem expedire* negaret. *Si enim malum me virum judicas*, inquit, *cur ambis? sin vero bonum; cur corrumpis?* Adjecisse deinde dicitur, *etiam ipsi Pyrrho negotium hoc neque jucundum futurum, neque conducibile, si processisset. suam enim libertatem & amicis Regiis, & ipsi Regi gravem futuram: justitiam autem & abstinentiam si Epirotæ experti forent, relicto Rege ad ipsum transituros.*

XXVI. Quæ omnia, & quod deinceps adjecturus sum, variis ab auctoribus tradita, conquiri exponique non inconveniens nec inutile judicavi; quo virorum, quibus fulta res Romana per durissimos casus ad imperii gloriæque

§ XXIV. Dionys. § XXV. Eutrop. l. 2. Flor. 1, 18, 25. Auct. de vir. ill. c. 35. Zonar. Appian. ap. Fulv. Urs.

incomparabilem magnitudinem pervenit, animi ſenſuſque noſcerentur: claroque ſub exemplo facilius deprehenderetur, quibus moribus ſtudere oporteat admirationi futuros homines, majoremque & meliorem tranſdituros poſteris rempublicam, quam a majoribus ipſi accepiſſent. Igitur his ita dictis auditiſque Regem in præſentia quidem quieviſſe accepimus: poſtridie vero vocari ad ſe Fabricium juſſiſſe: parato ante ad perterrendum eum elephanto, qui a tergo colloquentium poſt aulæum adſtans, magiſtri imperio repente diducto aulæo, ſuper Fabricii caput demiſit manum, horrendumque ſtridorem & barritum edidit. Sed vir ingens animi, cum ſenſim ſe convertiſſet, arridens, *Neque heri me aurum tuum pellexit*, inquit, *neque hodie perterrefecit bellua.*

XXVII. Deinde cum admotus cœnæ *de Græcis ſapientibus* diſſerentem audiret Cineam, *quibus Epicuri ſecta placeret, eos voluptatem in arce bonorum; reipublicæ curam inter præcipua felicitatis impedimenta ponere: ſimilemque vitam agere Deos arbitrari; nulla rerum humanarum cura, nullo, neque in improbos iræ, neque in bonos favoris affectu, ſoli otio voluptatique deditos*; exclamaviſſe Fabricium ferunt: *Dii faxint, iſthæc ſapientia Pyrrho Samnitibuſque cordi ſit, donec bellum cum populo Romano gerent!* Hi temporum iſtorum mores fuerunt: hæc magnorum virorum certamina, non opibus & luxuria, ſed virtute, conſilio, patientia, patriæ caritate excellere. Nec enim ſubiti impetus, aut ad præſentem uſum meditatæ ſimulationis iſtæ voces fuerunt; ſed perpetuo tenore vitæ verborum ſuorum fidem admirabiles potius noſtris temporibus, quam imitabiles viri affirmarunt.

XXVIII. Idem ille Fabricius, cum ejus tota ſupellex argentea ſalino uno conſtaret, & patella, quæ tamen ipſa corneo pediculo ſuſtineretur; Samnitium legatis pecuniam & ſupellectilem ſplendidam dono afferentibus, planas manus ad aures, hinc ad oculos, nares, os, gulam, deinde ad imum uſque ventrem deducens, *donec his*, inquit, *im-*

§ XXVI. Plut. in Pyrrh. c. 43 ſq. § XXVII. Cic. in Cat. c. 12. Plut. Val. Max. 4, 3, 6.

peritare potero, nihil deerit: vos autem pecuniam ad eos, qui hac indigent, reportate. Denique vitam univerſam ſic exegit, ut in hereditate ejus non eſſet, unde filiarum dos expediretur: glorioſa paupertate, cum ex ærario publico erogata pecunia Senatum puderet indotatas pati virgines, quas patrem non puduerat ita relinquere. Sed & ceteri Senatus principes eadem ferme virtute tolerantiaque tum agebant. Ex quibus Q. Fabium Maximum, qui toties in ſummis imperiis fuerat, qui Cenſura geſta noluerat iterum Cenſor fieri, negans, *ex uſu Reipublicæ videri, ut iidem ſæpius Cenſores crearentur;* ſimili & paupertatis & amoris publici teſtimonio populus Romanus affecit. mortuo enim tantum congeſſit æris, ut inde filius Q. Gurges & viſcerationem & epulum publice daret.

XXIX. Curius ab eadem altitudine animi Sabinorum munera, quemadmodum Fabricius Samnitica, ſprevit. Æmilius Papus in pleriſque magiſtratibus collega Fabricii, Tib. item Coruncanius, aliique præclari viri, ex ſimilitudine morum amiciſſime inter ſe conjunctiſſimeque vixerunt: ut vere mihi temporum illorum ſpeciem amplexus animo videatur poeta, qui *moribus viriſque antiquis rem Romanam ſtetiſſe* prædicavit. His igitur animadverſis expenſiſque rebus, majore componendi cum hac gente belli deſiderio Pyrrhus inflammatus, ducentos ex captivis protinus ſine pretio reſtituit: ceteris, ſi qui ad inſtantia Saturnalia Romam ad viſendos ſuos proficiſci cuperent, ejus rei poteſtatem fecit; unius Fabricii ſecutus fidem, qui *reverſuros exactis feriis, niſi pax interea conveniſſet*, ſpoponderat. Eaque tum & gravitas Senatus, & ſingulorum fides fuit, ut ad diem a Patribus præſtitutam univerſi Pyrrho ſe reſtituerent; poſtquam obfirmatos ſuorum animos impellere nequidquam tetendiſſent.

§ XXVIII. Val. Max. 4, 4, 3 & 10. Hygin. ap. Agell. 1, 14. Auct. de Vir. ill. § XXIX. Cic. Leg. Enn. ap. Cic. de Reſp. l. 5. Aug. de civ. Dei 2, 21. Juſt. 18, 1. Plut. in Pyrrh. c. 44. Appian. ap. Urſ.

XXX. Rex enim callidus, hunc temporum articulum sibi tenendum arbitratus, dum aspectu carissimorum pignorum mollitos, & cupidine isthæc retinendi incensos animos, ad belli odia deponenda promtiores haberet; legationem mittere Romam statuit, ut iis conditionibus, quas Fabricio præsenti exposuerat, pacis & amicitiæ fœdera conjungerentur. Petebat autem, *ut iisdem fœderibus Tarentini comprehenderentur: ceteri Græcorum Italiam incolentium, liberi, & suis legibus, agerent: Samnitibus, Apulis, Lucanis, Bruttiis, quæ erepta a Romano forent, redderentur: Romani captivos a Pyrrho sine pretio reciperent.* Erat apud Pyrrhum ea tempestate Cineas, cujus supra quoque facta est mentio; vir cum civilium rerum apprime gnarus, tum animo propositoque honestus: & qui naturæ proclivem indolem eruditione usuque ad efficacem facundiam exercuisset. Hunc eas ob artes carissimum Rex habebat: crebroque prædicabat, *plurium se urbium imperium per eloquentiam Cineæ, quam armis suis adeptum esse.*

XXXI. Romam iste cum legatus venisset; callido consilio moras nectens, priusquam Senatum adiret, munera passim per illustrium domos Pyrrhi nomine misit. Introductus deinde in curiam, cum *Regis virtutem & propensum in Romanos animum* multis extollens, de conditionum, quas afferret, æquitate disseruisset, magna pars Senatus mota est, ut admittendas esse dubitaret. Quippe super cetera, *si socios suos oppugnare desinerent, tanta auxilia pollicebatur, ut iis haud difficulter imperium ceteræ Italiæ possent acquirere.* Sed quoniam ob magnitudinem rei, sollicitis patribus, multos in dies extracta deliberatio, pacis futuræ suspicionem rumoremque fecerat; Appius Claudius, ob senectam & cæcitatem abstinere curia olim solitus, confestim in Senatum se deferri lectica jussit; ubi conspectum protinus exceperunt filii generique, honorisque & officii causa circumfusi deduxerunt ad locum dignitati ejus congruentem.

§ XXX. Flor. 1, 18, 14. Just. 18, 2. Appian. Plut. in Pyrrh. c. 27. § XXXI. Zonar. Plut. c. 39. Cic. Phil. 1, 5.

XXXII. Ibi, cum ipsius rei novitate, tum reverentia viri silentibus omnibus, exspectantibusque cujus rei causa post longi temporis desuetudinem Senatum ingressus esset; ab incommodo valetudinis exorsus, *sibi quidem hactenus molestam fuisse cæcitatem* dixit, *nunc autem non modo illa delectari, ne quæ fierent, videret, sed etiam ægre ferre, quod aures nondum obsurduissent, ne tam fœda & Romano nomine indigna audire cogeretur. Quo enim vobis mentes illæ cesserunt? quo reciderunt spiritus? Certe præ vobis ferre solebatis, cum Alexandri Macedonis gloriam, ut invicti Regis, celebrari audiretis; non tam virtuti ejus, quam felicitati, famam istam imputandam esse: nam si Romana in bella fortuna ipsum impulisset, alium longe eventum futurum fuisse, aliamque de eo apud homines opinionem. At nunc quantum ab ista vestra magnanimitate defeceritis, respicite. Macedonibus superiores vos futuros confidebatis: at nunc Molossos & Chaonas perpetuam Macedonum prædam metuitis.*

XXXIII. *Alexandrum contemnebatis: nunc expavescitis Pyrrhum, ne ipsius quidem Alexandri, sed satellitis ejus, satellitem. qui fugiens potius veteres hostes, quam quærens novos, in Italiam trajecit: quibus copiis ne minimum quidem Macedoniæ partem retinere potuit; iisdem, si diis placet, imperium Romanis quoque paraturus. Hunc igitur nisi grandi infortunio mactatum ejicimus, certum habeamus, alios quoslibet merito nostri contemtu, tanquam ad paratam prædam, ita in Italiam cupide venturos esse. quid enim aliud de nobis quam de hominibus ignavissimis judicari poterit; si Pyrrhus in amicitiam receptus, etiam præmium referat illatæ nobis ignominiæ, quod ejus opera factum sit, ut Tarentinis atque Samnitibus ludibrium Romani debeamus.* Hic fere sensus fuit orationis, quæ ab ipso statim Appio est edita: qua omnium adeo sunt inflammati animi, ut severissimæ sententiæ auctorem secuti, consensu decernerent, *bellum prosequendum esse; Cineamque eodem die Urbe excedere, Pyrrhoque renuntiare*, juberent: *neque recipi*

§ XXXII. Appian. ap. Urs. Enn. Plut.

eum in Urbem (nam & hoc petitum fuerat) *neque priusquam Italiam omisisset, de amicitia & societate agi posse.*

XXXIV. Paris deinde tristitiæ decretum ex ejusdem Appii sententia de captivis factum est, *eos neque adversus Pyrrhum duci, neque adeo conjunctim usquam haberi Senatui placere; sed alios alia in præsidia mitti, mutata ignominiæ ergo militia: ut qui equo meruissent, peditum stipendia facerent: qui pedites legionarii fuissent, ad levem armaturam transcriberentur: priores ordines recuperaret nemo, nisi bina hostium spolia retulisset.* Ajunt, legatis cum responso tam atroci reversis, miraculo Romanæ constantiæ attonitum Regem, *qualis Urbs ipsa, qualisque Senatus visus esset*, interrogasse: responsumque tulisse a Cinea, *Urbem templum sibi visam, Senatum vero Regum consessum esse.* Post hæc demum gesta Fabricium ad Regem legatum venisse quidam putant: sed, præter aliorum auctorum testimonia, rerum ipsarum recte animadversarum serie erroris haud difficile convincuntur. Pace desperata, conversi ad bellum animi, ac intenta cura facti utrinque apparatus hiemem satis negotiosam habuerunt. x

XXXV. Hæc fuisse tempora puto, quibus ferunt Pyrrhum, quo naufragiorum casus vitarentur, faciliusque Itali ac Epirotæ ad auxilia mutua commeare possent, ab Hydrunte, qua longissime in pelagus procurrit Italia, ad Apolloniam ex adverso situm oppidum pontes jacere cogitavisse, spatio quinquaginta millium: tanto enim intervallo circum eos locos Græciæ Italiæque litora dirimuntur. Idem postea molitus esse M. Terentius Varro dicitur; cum piratico bello Cn. Magni legatus Siculum Joniumque mare classibus observaret. Inter hæc Ti. Coruncanius consul, de Vulsiniensibus & Vulcientibus Etruscorum populis, a. d. Kal. Februarias triumphavit. Insignis eo anno Censura fuit, tum primum a plebejæ stirpis censore lustro condi-

§ XXXIII. Cic. Cat. 6. & Brut. c. 16. Zonar. Liv. Epit. 13. L. 2. § 36. de O. J. § XXXIV. Eutrop. l. 2. L. 1 § 5 de postui. Zonar. Val. Max. 2, 7, 15. Front. 4, 1. Plut. Just. 18, 2. Flor. 1, 18, 20. Appian.

to. Censa referuntur civium capita ducenta septuaginta octo millia, ducenta, viginti duo. Principem Senatus per ea tempora Q. Fabium Maximum legi consuevisse constat. hujus filium cognomento Gurgitem censorem tum fuisse conjectura colligitur: Cn. Domitii certum nomen & quia lustrum is condidit, jure plebis amplificato nobilitatum est.

XXXVI. Vere primo Pyrrhus contractis sociorum copiis in Apuliam movit: multaque ibi oppida partim pugnando, partim conditionibus cepit. Adversus quem novi consules P. Sulpicius Saverrio, P. Decius Mus, cum duobus consularibus exercitibus profecti, castra castris opposuerunt prope Asculum Apuliæ urbem, cognominem ei, quæ est in Picentibus. Non erat dubium, quin collatis signis depugnandum foret: ceterum ne per dies aliquammultos hoc fieret, præter torrentem profundum, qui diversos exercitus interfluebat, etiam mutuo metu cunctabantur. Romanos prioris fortuna prœlii, & victor Pyrrhus terrebat: Epirotis formidabilis erat Romanorum pervicacia, & alterius consulis fatale hostilibus legionibus nomen. P. enim Decium, patris avique exemplo sua morte victoriam suorum redemturum esse fama vulgaverat: prœliorumque, quibus illi ceciderant, eventus, terribiles omnibus Decianæ devotionis minas effecerat.

XXXVII. Eam rem Pyrrhus haudquaquam negligendam ratus, convocatis militibus accurate docuit, *arbitria prœliorum penes Tellurem deam, aut inferos, qui carmine illo sollicitarentur, esse non posse: neque tam iniquos credi debere deos, ut in unius hominis vesani gratiam fata exercituum mutent donentve: non præstigiis & superstitionibus, sed pugnando victorias parari: vel ipsis Romanis testibus, qui non sacrificulorum & vatum agmen, sed armatas militum acies hostibus consueverint opponere. Quia tamen ignari rerum plerumque superstitionum inanium ludibriis, quam veris timendi caussis, acrius percellantur; hunc quoque metum præverti posse* ostendit exposito

§ XXXV. Zonar. Plin. Appian. in Mithrid. Tab. Capitol. Epit. Liv. 13. Plin. Panvin. in Fastis. § XXXVI. Zonar. Eutrop.

ornatu, quo priores Decii se devovissent: monitisque militibus, *si quis similibus insignibus noscendus occurrisset, ab eo abstinerent teli, vivumque comprehenderent.* sed ipsi quoque Decio nuntiandum curavit, *desineret ineptire inter armatos: neque enim consilium istud successurum esse: & si vivus venisset in manus, forte graviora passurum, quam voluisset.*

XXXVIII. Responsum a consulibus est: *se armis satis confidere, neque opus habere tantæ desperationis auxilio. id quo magis scire posset, optionem se dare, ipse transire flumen,* (quod inter exercitus medium fuisse diximus) *an in sua ripa Romanos exspectare mallet: nam aut reductis copiis transitum regi tutum relicturos esse; aut, eo recedente, transituros: quo integro robore congressi, nulla alia in re, quam suis viribus animisque, spem victoriæ reposuisse demonstrent.* Puduit Pyrrhum timoris aut dubitationis signum ullum edere: quare posteriore accepta conditione transeundi fluminis potestatem hostibus fecit. Levior jam sua sponte belluarum terror erat, ipsa consuetudine videndi: manusque earum facillime amputari posse, pugnæ prioris experimento constabat; qua C. Minucius quartæ legionis primus hastatus uno gladii ictu proboscidem elephanti præciderat. Sed tum alia quoque præsidia excogitaverant tutioris audaciæ. Equi ferreis obducti laminis currum trahebant, & ipsum contis ferro præfixis horrentem: in curru erant collocati milites, qui belluas irruentes missilibus aut igne jacto averterent.

XXXIX. Cum hoc apparatu transgressis flumen legionibus, Pyrrhus ex diverso exercitum instruxit, pro usu, quem iis in rebus maximum, cum singulari quadam ingenii sagacitate, supra ceteros ejus ætatis imperatores excellentem habere credebatur. Animadverso igitur loci genio, qui propter asperitatem soli & enata passim virgulta non nisi pedestrem aciem pateretur, equitatum elephantosque locavit in subsidiis: dextrum cornu suis militibus & Samnitium auxiliaribus copiis firmavit; Bruttios, Luca-

§ XXXVII. Liv. 8, 9. Zonar. § XXXVIII. Plin. 8, 7. Flor. 1, 18. Oros. 4, 1.

nos, Sallentinos, esse jussit in sinistro: Tarentinos, quorum virtuti minus credebat, in mediam aciem recepit. Consulum acies legionarios habebat milites, auxiliis levis armaturæ aptissime intermixtis: parique ingenio & temperamento subsidiorum ordines distinxerant. Equitatus in cornua diffusus, neque impedimento futurus erat pedestri prœlio, & si quis casus agendæ rei viam aperuisset, præsto erat. Inter exercitus non animis tantum, sed etiam numero pares (quadraginta utrinque millia fuisse constat) haud segnius, quam debuit, certatum est. ancipiti adhuc victoria prœlium nox diremit.

XL. Postera luce Pyrrhus, cum impeditiora loca præsidiis præcepisset, in campum paulo æquiorem Romanos descendere coegit. ibi elephantorum aliquis usus fuit: alia parte aciei, qua currus adversum eos parati constiterant, subito inducti, equos hostium, sicuti priore prœlio factum fuerat, perterritos averterunt in fugam: peditibus nihil magnopere nocuerunt. Valde diversa istius pugnæ fama est. *Secundum Romanos eventum fuisse*, quidam auctores sunt, *etiam casu adjuvante victoriam: cum adversus Apulos impedimenta diripientes, missæ Regis imperio cohortes, ceteris copiis fugientium speciem discessu suo præbuissent, eoque metu & errore facta apud Regios fuga esset.* Quin & cæsorum ingens numerus exprimitur: *viginti millia de Pyrrhi exercitu; victorum ad millia quinque desiderata. Regem ipsum brachio pili jactu transmisso graviter vulneratum, cum fugientes retinere nequivisset, postremum fere omnium a satellitibus suis ex acie relatum: signa capta ex hoste tria & quinquaginta, Romana vero undecim amissa esse. Fabricium quoque, legatum alterius consulis, vulnus accepisse.*

XLI. Ex diverso, *parem hujus atque superioris prœlii fortunam fuisse*, alii tradiderunt: *& vicinia castrorum defensos Romanos minus quidem sensisse detrimenti; sed tamen confusa*

§ XXXIX. Veget. de re mil. 3, 24. Zonar. Ammian. l. 24. Liv. 35, 14. Plut. Front. 2, 3. § XL. Plut. Zonar. Front. Eutrop. Flor. 1, 18. Oros. 4, 1. Just. 18, 1.

fuga discessisse, sic quoque sex millibus amissis: de exercitu Pyrrhi tria millia quingentos & quinque cecidisse, idque in commentarios Regios relatum esse, Hieronymus scribit. Atque hæc tanta non varietas modo, sed etiam pugna scriptorum me valde movet, ut iis potius credendum esse judicem, qui dubio eventu pugnatum esse tradiderunt. solet enim, quoties pari fere damno discessum est, utraque pars sibi asserere victoriæ famam: quam deinceps aliorum negligentia, aliorum improbitas temere committit litteris: pessimo facinore, magnaque cum infamia eorum, qui pro veris atque compertis, inani rumore vulgata, aut affectu serviliter corrupta, posteritati prodiderunt.

XLII. Quare propior vero videtur eorum annalium narratio, qui, *semel tantum ad Asculum pugnatum esse*, referunt: *& post acerrimam contentionem ac multas utrinque cædes, Sole jam occaso, vulnus Regis & direptorum impedimentorum casum, dirimendæ pugnæ locum, licet ægre, fecisse. Tum receptui signum esse datum in utroque exercitu, cum jam utrinque millia circiter quindecim occubuissent. Atque hoc fuisse tempus, quo Pyrrhus cuidam quasi de victoria gratulanti responderit*: si denuo sic vincendi sunt Romani; periimus. Affirmant etiam hanc opinionem, quæ secuta sunt. Nam & Pyrrhus Tarentum concessit: & consules hostem non insecuti, copias in hibernis per Apuliæ oppida distribuerunt, cum anni tempus, & ratio belli, potius victoriam tam illustrem prosequi, alterum facile passum fuisset, altera etiam omnino coegisset. Accedit, quod neque triumphatum ab his consulibus reperio, sed & P. Decium consulem eo prœlio se devovisse, seque post patrem & avum pari genere mortis sublatos, e continenti genere tertiam victimam reipublicæ præbuisse, multi putant: quod historiis omnibus silentibus ne referendum quidem, nedum refellendum putavissem: nisi magnus auctor M. Tullius Cicero in philosophicis quidem libris, sed loco non uno, posuisset.

§ XLI. Liv. Epit. 13. Plut. § XLII. Zonar. Cic. Tusc. quæst. 1, 37. & de fin. 2, 19.

XLIII. Pugna ad Afculum, quocunque eventu certata, reliquum anni quietum a bellicis expeditionibus habuit: fed confultationibus & apparatuum cura tempus omne confumtum eft. Pyrrhus cum veterum copiarum magnam partem, ducumque & amicorum plerofque perdidiffet, in Epirum mifit, cum mandatis, ut veniente vere milites & pecuniæ fibi mitterentur. Sed priufquam claffis ea inftrui poffet, novæ fpes exortæ confilium Regis mutaverunt. Macedoniam olim Demetrio ademtam Pyrrhus tenuerat, deinde Lyfimachi vi extortam amiferat; hanc iterum novæ occafioni aperuiffe videbatur Ptolemæi Cerauni cafus, qui a Gallis interfectus, dum bellum in Italia gerit Pyrrhus, uti turbatum regni ftatum, ita vacuam poffeffionem reliquerat. Ea ratio fuafit, ne copiis militaribus Epirus nudaretur: fimul ne pateret injuriis Gallorum, vicinam adhuc Macedoniam urentium. Neque tamen eo tum acceffit, in Siciliam vocantibus aliis caufis, ut poftea trademus.

XLIV. Hieme inter has curas circumacta, novi confules ad exercitum venerunt C. Fabricius Lufcinus, Q. Æmilius Papus: qui alium quoque confulatum una gefferant. Hoc audito, Pyrrhus etiam contra eduxit copias, & obfervare confilia hoftium inftituit. Cum ita caftra utrique locis haud valde diftantibus haberent, res evenit ad memoriam celebris, & a plerifque non ita magno diffenfu tradita. Timochares quidam Ambracienfis, in amicitia Regis honeftum gradum obtinens, ad C. Fabricium confulem furtim acceffit, regem, fi præmium ejus rei dignum daretur, veneno tollere pollicitus. Id vero fe per filios fuos facile confecuturum autumabat, quod inter pocillatores Regios illi haberentur. Fabricius, minime delectatus proditione, rem tamen perfcripfit ad Senatum. Senatus legatos ad Pyrrhum mifit, Timocharis quidem, qui quomodocunque Romanis prodeffe ftatuiffet, infidias non indicaturos; fed monituros in univerfum, *uti Rex ageret circumfpectius, videretque, quorum hominum, quamque fidelium, miniſte-*

§ XLIII. Plut.

riis uteretur. Hæc ita apud Valerium Antiatem leguntur.

XLV. At Claudius Quadrigarius pro Timochare *Niciam beneficii istius promissorem* prodit: *neque legatos a Senatu missos, sed a consulibus;* litteris quoque consulum recensitis, quibus detecto Niciæ consilio, negant, *se dolis aut pecunia pugnaturos; sed virtute & armis*: *salvumque ab insidiis Regem optare*, ajunt, *quem suæ victoriæ suorumque triumphorum splendidam sperarent materiam fore.* Sunt, qui *medicum Regis Fabricium eo de negotio coram aut litteris adiisse, consulisque indicio pœnas dedisse Regi*, tradiderint, *suspendio necatum.* Sed ut hæc dubitationem habere possent, certum est errare, qui medicum a Curio ad Regem remissum esse scripserunt. Ajunt, Pyrrhum hoc tantæ virtutis experimento stupentem exclamasse: *Hic est ille Fabricius, qui difficilius ab itinere justi & honesti, quam a cursu suo Sol averti possit!* statim certe, ne vinci beneficio videretur, captivos, quos habebat, omnes Romanis restituit; Cineamque denuo misit, ad pacem & amicitiam impetrandam.

XLVI. Minime decorum visum est, vel donum ab hoste accipere, vel ob lucrum potius, quam amore virtutis, a facinore abhorruisse videri: gratis igitur ne acciperentur captivi, totidem pro his alii Tarentinorum Samnitiumque missi sunt. Hanc publicam abstinentiam conspectiore mox fama privatorum est secuta gravitas; cum Pyrrhi munera (multa enim & pretiosa utrique sexui Cineas attulerat) non a viris modo omnibus, sed etiam a mulieribus, repudiata sunt. quo quidem tempore, cum aspernantibus, quibus primum oblata fuerant, ad alios aliosque deferrentur; nemo vir mulierve tam aut tenuis aut cupidus inveniri potuit, ut recipiendis Regiis muneribus ostium domus suæ patere vellet. Legatis deinde prius responsum redditum: *donec Italia Pyrrhus excessisset, hostem eum populo Romano fore.* Perplexum hisce Regem, & neque bellum læto animo prosequentem, neque cupientem cum aliqua dignitatis jactura

§ XLIV. Agell. Cic. de off. 3, 22. Val. Max. 6, 5, 1. § XLV. Ammian. 30, 5. Tacit. 2, 88. Plut. Flor. 1, 18. Eutrop.

difcedere, extricare vifa eft Sicilienfis expeditio, quam poft longam & ancipitem deliberationem, tandem ftatuit fufcipere. Sic enim & Romanum bellum honefte declinari poffe fperabat: & imperium infulæ locupletiffimæ occupari: fimul vindictam de Carthaginienfibus, ut prior ab ipfis laceffitus, fumere cupiebat.

XLVII. Nam illi, fufpecto Regis confilio, paulo ante Magonem ducem cum centum viginti navium claffe miferant, *adverfus externum hoftem externis etiam auxiliis populum Romanum adjuvandum effe*, dictitantes: & quanquam illorum opera Romani non funt ufi, Senatu refpondente, *fe confueviffe talia bella fufpicere, quæ fuo milite geri poffent*; fœdus tamen inter utrumque populum quarto renovatum eft. Prioribus capitibus additum, *ut five Romanus populus, five Pœnus, cum Pyrrho fœdus faceret, nominatim exciperetur, ut his populis invicem auxiliari liceret, uter eorum bello peteretur: utque quoties utrivis eorum auxilio opus effet, naves a Carthaginienfibus præberentur: ftipendia fuis quifque daret: auxilia Punica Romanos mari juvarent; exire navibus invita ne cogerentur.*

XLVIII. Quo confecto, per fpeciem pacis conciliandæ Pyrrhum adierat Mago, fpeculaturus confilia Regis, quem in Siciliam acciri Carthaginienfes audierant; claffemque Romanis obtulerant, non tam illorum caritate curaque, quam ut Pyrrhus Italico bello implicatus, res Pœnorum in infula magnis fucceffibus efflorefcentes non everteret. Tum quoque fretum, qua in Siciliam trajectus eft, magno numero navium obfervabant, Rhegii quidem obfidendi ftudium præferentes, fed verius, ut Pyrrho tranfmittere cupienti viam intercluderent. His igitur de caufis ad Sicilienfia negotia adjecit animum: fpes ipfi magnas faciente cum rerum ipfarum ftatu, tum etiam legationibus Siculorum, quæ aliæ fuper alias ex infula venientes, *omnium votis expeti eum* affirmabant, *tanquam unicum levamen malorum, quibus*

§ XLVI. Front. 4, 4, 1. Appian. Liv. 34, 4. Juft. Val. Max. 4, 3, 14. Zonar. § XLVII. Liv. Epit. 13. Polyb. 3, 25.

miserrima terrarum nunquam acerbius conflictata esse videbatur.

XLIX. Nam post Agathoclis miserabilem magis quam indignum exitum, Mœno quidam, Ægesta Siciliæ urbe oriundus, qui & venenum Regi dederat, affectata tyrannide, a Syracusanis Hiceta prætore pulsus, ad Carthaginiensium opes se contulerat. ita bellum gravius, & Syracusanis adversum fuit, per quod tamen privatim opes Hicetæ creverunt: qui postea versis in Agrigentinum Phintiam armis, inquietam diu insulam tenuit; donec Thœnionis cujusdam audacia, principatu, quem nonum jam annum obtinebat, pelleretur. Thœnioni dominationem retinere nitenti exortus est adversarius ex Syracusana nobilitate Sosistratus: diuque certatum inter hos armis est; insulam, quæ Syracusanæ urbis pars est (ipsi *Nasum* vocant) obtinente Thœnione, cum in cetera urbe Sosistratus tyrannidem ageret. Postremo cum utrinque nihil ex his discordiis præter communem interitum imminere cernerent; vocandum esse Pyrrhum consensu decreverunt: qui gener Agathoclis, filio ex Lanassa suscepto, successioni proximus, animoque & viribus ad constituendas res Siciliæ sufffecturus habebatur.

L. His accedebant Agrigentini Leontinique principes, qui & ipsi suarum urbium, totiusque adeo insulæ imperium offerentes, una voce rogabant, *ut quamprimum in Siciliam trajiceret, fessis rebus, & laboranti sub barbarorum armis libertati, præsentia sua succursurus.* Carthaginienses enim, Syracusanorum agris vastatis, ipsam quoque urbem classe centum navium, & pedestri quinquaginta millium exercitu terra marique clauserant. Igitur Pyrrhus non ultra differendum ratus, Cineam, cujus ingenio fideque plurimum uti consueverat, præmittit, cum Siculis civitatibus conditiones legesque fœderum & amicitiæ compositurum. Ipse socios, discessum ægre ferentes, consolatus, *si a Romanis premerentur, e vicina insula in tempore affuturum esse, novorum etiam sociorum accessione instructiorem*, spopondit. Cum

§ XLVIII. Justin. Diod. Ecl. ex lib. 21 & 22. § XLIX. Diod. Liv. 25, 24. Appian.

autem præsidium in urbe Tarentina relicturus esset, ægre passi Tarentini, *ut sibi vel præstaret promissum auxilium iis conditionibus, quibus venisset; aut saltem urbem suam relinqueret liberam*, postulaverunt. Neutra res impetrari potuit; nihil æqui respondente Pyrrho, sed jubente *suum tempus exspectari*.

LI. Has inter curas Epirotæ Regis, consulibus bellum adversus ceteros hostes facilius fuit. Res itaque contra Etruscos, Lucanos, Bruttios, & Samnites prospere gestas hoc tempore lego. Cum Etruscis minus fuisse certaminum apparet, quod ex eo bello triumphatum non est: neque cum universa gente, sed cum una aut altera civitate, pugnatum esse puto, quæ a Samnitibus discessu Pyrrhi se nudari sentientibus, acrius sollicitatæ, posita nuper adversus Romanos arma resumserint. Ceteris in populis, uti major aliquanto belli moles; ita victoria illustrior fuit. C. Fabricius consul, profecto, ut conjectura est, in Etruscum bellum collega, quod Epirotis cessantibus unus consularis exercitus sufficere videretur; Lucanos, Bruttios, Tarentinos, Samnitesque cecidit: civitates aliquot, in quibus & Heracleam, adstrinxit fœderibus: deque his populis omnibus ante diem Idus Decembres triumphavit.

LII. Comitiis deinde peractis, consules in annum sequentem designati sunt P. Cornelius Rufinus iterum, C. Junius Brutus iterum. Cum Rufino nobiles etiam alii petierant; sed hic ut fieret, effecit Fabricii favor: qui tempora Reipublicæ habens in consilio, patriæ salutem privatis inimicitiis anteponebat. Nam ex dissimilitudine morum simultas inter hos fuerat, cum Fabricius egregie firmus adversum pecuniam, una communis boni cura duceretur: Rufinus opum cupidior, multa privati quæstus studio consuleret ageretque. Verumtamen cum cetera industrius & bonus imperator esset, competitoribus haudquaquam pari armorum peritia & usu præditis Fabricius

§ L. Plut. Diod. Appian. § LI. Liv. Epit. 13. Eutrop. l. 2. Cic. pro Balbo c. 22. Tab. Capitol.

præferendum eſſe judicaverat. Ferunt, cum ei gratias deinde Rufinus ageret, *quod ſe homo inimicus conſulem feciſſet, bello præſertim magno & gravi*, reſpondiſſe: *non eſſe mirandum, ſi compilari, quam venire, maluerit.* Magna enim bellorum moles in Italia ſupererat; & Pyrrho in Sicilia (erat enim jam tranſgreſſus) omnia ſibi prona reperiente, haud abs re metuebatur, ne paulo poſt auctis acceſſione nobilis inſulæ viribus, ad bellum Romanum gravior hoſtis reverteretur.

§ LII. Quinctil. 12, 1. Dio ap. Valeſ. Cic. de orat. 2, 66. Agell. 4, 8.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER IV.

IN LOCUM LIB. XIV LIVIANI.

EPITOME

LIBRI DECIMI QUARTI.

Pyrrhus in Siciliam trajecit. Cum inter alia prodigia fulmine dejectum esset in Capitolio Jovis signum, caput ejus per aruspices inventum est. Curius Dentatus, cum delectum haberet, ejus, qui citatus non responderat, bona primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit, & Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quod is decem pondo argenti facti haberet. Lustro a censoribus condito, censa sunt capita civium ducenta septuaginta unum millia, ducenta viginti quatuor. Cum Ptolemæo Ægypti rege societas juncta est. Sextilia virgo Vestalis, damnata incesti, viva defossa est. Coloniæ deductæ sunt Posidonia & Cossa. Carthaginiensium classis auxilio Tarentinis venit: quo facto ab iis fœdus violatum est. Res præterea contra Lucanos, Samnites, & Bruttios feliciter gestas, & Pyrrhi regis mortem continet.

I. DUM hæc in Italia geruntur, Pyrrhus exercitu & elephantis in naves impositis, ex Tarentino portu in Sici-

liam trajecit: poſtquam biennium, & menſes præterea quatuor, in Italia fuiſſet. Deductus a Thœnione, qui cum navibus occurrerat, maximaque Siculorum alacritate exceptus eſt, oppida ſua, copias, pecunias, naves, certatim tradentium. Ideoque Græcarum urbium omnium imperio brevi potitus, etiam Punicam ditionem univerſam armis obtinuit: una excepta urbe Lilybætana, quam opportunitate ſitus adjuti Carthaginienſes, nequidquam oppugnante Pyrrho, retinebant. Unde non abſque cauſa ſpes ingentes animo complexus, relictis maximo filiorum patriis opibus, ex duobus reliquis, Regem alterum Italiæ, alterum Siciliæ conſtituere agitabat.

II. Erat omnino Regis iſtius ea tempeſtate magna fama, magnæque virtutes: & Siculi per annos ſane multos externa ſimul ac civilia bella, & nocentius utriſque malum tyrannidem paſſi, vel mediocrem aliquem Principem gratantibus animis laturi videbantur. Sed tamen ipſe paulo poſt ad exigendas ab invitis pecunias, & potentiorum cædes verſus, odium immane concitavit: etiam accedentibus cupiditatibus & arrogantia miniſtrorum, quorum ei vitia non minus ubivis, quam ſua nocuerunt. Adeo poſt primam illam & præcipuam curam, ut ipſi quam optimi ſint, nulla aut dignior aut ſalubrior eſſe Regibus ſollicitudo poteſt, quam ut amicos ex virtute deligant: quando inter privatos ob ſuam quiſque culpam exoſus eſt; principibus etiam aliena peccata imputantur. Sed hæc poſtea ſecuta ſunt. Tum vero calentibus adhuc ſtudiis, primum a Taurominitanorum principe Tyndarione (nam ea parte inſulæ primum appulerat) mox a Catanenſi populo maximis honoribus acceptus cultuſque, cum pedeſtri exercitu Syracuſas verſus proceſſit. Claſſem haud procul litoribus circumduci juſſit, paratam inſtructamque: nec enim citra prœlii diſcrimen aditum ad Syracuſanam urbem daturæ Carthaginienſium naves videbantur.

§ I. Liv. Epit. 14. Appian. Diod. Ecl. Juſt. 23, 2. § II. Plut. Dionyſ.

III. Sed evenerat, ut paulo ante hoc tempus triginta naves Punicæ alios ob usus a classe discederent; quæ quia nondum reverterant, cum reliquis aleam belli tentare Pœnorum imperator recusabat. Igitur nemine prohibente ingressus, Thœnione & Sosistrato tradentibus, pecuniam publicam, naves tectas centum viginti, apertas viginti, tela, machinas, ceterumque belli apparatum accipit. Hoc agenti superveniunt a Leontinis legati, quorum princeps Heraclidas urbem suam Regi, prætereaque copias, peditum millia quatuor, equites quingentos offerebat. Neque segnius aliis ab urbibus occursum est, quodam veluti torrente fortunæ. Pyrrhus humaniter exceptos habitosque, conciliata omnium voluntate, suam quemque in civitatem remisit; ampliores jam animo spes agitans, & si destinata porro ita fluerent, etiam in Africam transiturus.

IV. At sociis ejus in Italia haud perinde lætæ res erant: quos absente Rege & robore exercitus, adversus infestiores quotidie Romanos, Milo cum parte copiarum Tarenti relictus, non satis tutabatur. Hactenus tamen profuit, ut Tarentinis ad tempus dilatis ambo consules in Samnium signa converterent. Samnites cum agros suos uri, castella expugnari, totam belli molem in se versam, seque a sociis derelictos esse cernerent; animis ac viribus impares, desertis oppidis atque vicis, in montes excelsos & arduos, cum uxoribus suis liberisque, ac carissimis rerum, quas inter tumultum & trepidationem avehere potuerant, se receperunt. Apud Romanos præter æmulationem ducum, etiam ex rebus prosperis & metu hostium, negligentia orta erat, perpetua felicitatis comes. Ea causa & damni aliquid, & aliquanto plus ignominiæ attulit. Quippe milites per abrupta & invia contemtim repentes, loco adjutus Samnis pepulit fuditque: multi saxis telisve obruti, aut in præcipitia deturbati, interierunt: alii cum neque receptus copia, neque pugnandi facultas esset, vivi capti sunt.

V. Hic casus ducibus ad disjungendas iterum copias in-

§ III. Dionys. Diod. Ecl. l. 22. Plut. § IV. Zonar.

citamento fuit: cum in collegam infelicis cœpti collata culpa, se quisque, si solus fuisset, melius atque prosperius rem gesturum fuisse prædicaret. C. Junius cum suis legionibus in Samnio mansit. P. Cornelius in Lucanos & Bruttios convertit impetum. Ibi terrorem cladesque belli populationibus agrorum & villarum incendiis circumferenti, majoris aliquanto rei tentandæ occasio nata est. In extrema Italiæ ora, qua Orientem versus & Jonium mare Lacinii promontorii cornu protenditur, Croton est, veteri fama, & tum quoque non pœnitendis opibus, inclyta. Mediam iis temporibus interfluebat Æsarus, juxta quem frequentia utrinque ædificia murus duodecim millia passuum in circuitu patens ambibat. Hanc aperta obsidione cingere non ausus consul, proditione occupaturum confidebat: quod a compluribus Romanæ factionis hominibus spes ei facta erat, posse urbem præsidio externo destitutam, studiis & auxilio eorum, quibus Pyrrhi dominatio gravis esse cœpisset, recipi, si copias mature muris admovisset.

VI. Sed per eosdem forte dies, sive metu hostilis in vicinia exercitus, sive jam proditione, quæ plerumque tegi diu non potest, suspecta, Crotonienses præsidium a Milone acciverant: veneratque Nicomacho duce Lucanorum valida manus, quæ ignarum rei consulem, nulloque periculi metu confidentius ad mœnia suggressum, eruptione subito facta, non sine cæde vulneribusque multorum rejecit. Rufinus acceptum temeritatis detrimentum consilio correcturus, rumorem adversi certaminis ultro adauget; quoque majori perculsus esse timore videatur, cœpto se desistere simulat, colligi sarcinas jubet, ut quamprimum discessurus. In urbem, ut castris tam propinquis necessum erat, cito hæc nuntiantur: præter probabilem rei causam, juvatur eo quoque credulitas, quod verum hoc esse cupiebant: cum jam sponte hanc in partem inclinantibus animis, captivus quidam spe libertatis atque præmiorum inductus a consule supervenit; tanquam inter festinationem discedentium, occasione captata, custodiam effugisset.

§ V. Ovid. Met. 15. Liv. 24, 3. Zonar. § VI. Front. Strat. 3, 6.

VII. Ille *Cornelium Rufinum*, *quod ad Crotonis oppugnationem parum haberet roboris*, *Locros pergere* narrat, *accitum a quibusdam urbem illam prodere pollicitis.* Adest paulo post & alter, qui de prioribus eadem; ceterum, *jam iter ingressos esse Romanos*, asserit. simul conspiciuntur eminus signa & agmen incedentium via, quæ Locros ducit. Eo dolo captus Nicomachus, per compendia viarum celeriter cum suis accurrit Locros, ut eam quoque urbem defensurus. Quod ubi per occultos nuntios Rufinus cito comperit, converso itinere, Crotonem regressus, quanto consilio ac prius meliore, tanto etiam eventu feliciore usus est, diligentiamque ejus non modo securitas hostium, sed etiam fortunæ favor juvit. densa enim nebula opportune texit accedentem, priusque propemodum intra mœnia fuit victor exercitus, quam reversum Crotoniatæ didicissent. Atque hujus victoriæ per se satis magna lætitia, ut ferme neutram in partem fortuna tenet modum, aliis subinde rebus haud minus lætis cumulata est.

VIII. Nicomachus enim, intellecto se in errorem inemendabilem incidisse, dum incertus consilii Tarentum redit, exceptus a Rufino magnam suorum partem amisit, & cum reliquis vix in tutum elapsus est; cum unam urbem defendisse non contentus, duas perdidisset. Nam & Locri successu isto animati, præsidio Pyrrhi præfectoque, quorum injurias diutius perpeti nequibant, trucidatis, ad amicitiam Romanorum se contulerunt. Rebus ad hunc modum procedentibus, non ideo in tantum ceciderant animi Samnitium ceterorumque populorum, quin super insitam pervicaciam, spe quoque Pyrrhi Regis, & nuntiatis ejus in Sicilia successibus, ad omnia, quæ fors ferebat, perpetienda sustentarentur.

IX. Pyrrhus enim (ut hujus etiam extra Italiam gesta, quod eorum temporibus locisque, ad hæc negotiis ipsis cum Romanis rebus conjunctum est, exponantur) rebus apud Syracusanos Leontinosque constitutis, circa eadem

§ VII. Zonar. Front. § VIII. Appian. ap. Valef.

tempora cum exercitu Agrigentum profectus, in ipso adhuc itinere occurrentibus nuntiis, ejectum ex urbe præsidium Punicum acceperat, & Agrigentinos ipsi se suaque omnia dedere paratos esse. Neque promissis abfuit fides. Venjenti Sosistratus, qui & Syracusas tradiderat, & urbem, & egregiæ juventutis octo peditum millia, octingentos equites adjungit, copias Epiroticis, quas Pyrrhus adduxerat, nihilo deteriores. Oppida præterea triginta, quibus imperabat Sosistratus, eodem auctore se Regis arbitrio permiserunt. His ita gestis misit Syracusas, qui telorum omnis generis copiam, & machinas, quarum in obsidionibus urbium usus esse posset, subveherent. Nam ad urbes Punici juris oppugnandas animum adjecerat, parato jam exercitu triginta millium, præter equites mille quingentos, &, quos in Siciliam trajecerat, elephantos.

X. Prima ex his in potestatem venit Heraclea, ubi Carthaginiensium præsidium fuerat: exhinc Azonas cepit. statimque secuti fortunam Selinuntii primum, mox Halicyæi & Ægestani, deficiendo a Carthaginiensium amicitia, compluribus etiam aliis in eo tractu oppidis idem audendi exemplum præbuerunt. Erycinos autem, & auxiliorum numerosa manu, & munitionibus loci fidentes, summa vi expugnare statuit. Instructo igitur exercitu, armatus ipse, ad mœnia procedens, votum Herculi vovit, si dignum genere suo locoque bellatorem eo die se Græcis ostendisset. Postquam signum oppugnandi datum, crebroque missilium jactu propugnatores dimoti locum admovendis muro scalis fecerunt; primus omnium Rex enisus, adversus concurrentes undique hostes insigne certamen edidit: alios umbone deturbans, alios cædens gladio; magnitudine vero animi roborisque cunctos perterrefaciens. Neque magnifica tantum hæc ei pugna, sed etiam omni ex parte felix fuit: sine ullo suo vulnere, magna gloria parta, etiam urbem ipsam eodem impetu cepit: animatis non minus exemplo Regis ceteris, quam sollicitis pericu-

§ IX. Diod. Ecl. l. 22.

lo; & utramque ob caufam fumma contentione pugnantibus. Sacrificavit deinde Herculi, voti reus; ludofque varii generis magnifico apparatu per complures dies edidit.

XI. Hoc quoque anno Romæ de Lucanis atque Bruttiis ante diem Nonas Januarias triumphatum effe reperio. fed C. Junio triumphum illum adfcribi miror; cum in his populis res Rufinus gefferit, duafque nobiles civitates receperit: quem etiam alios apud auctores triumphalem virum nominari video. Civitate ob Pyrrhi progreffus haudquaquam fecura, novi quoque terrores ex prodigiis & morborum lue acceffe- runt. Fœdi maxime ominis habitum eft, quod Jovis Capitolini fignum fulmine tactum, caputque avulfum non nifi aruſpicum arte curaque reperiri potuit. Graviore non jam metu, fed clade urbem affecit peftilentia, pecudes hominefque communi ftrage corripiens, fed præcipue gravidarum abortibus formidabilis; cum nulli propemodum jam aut partus humani, aut fœtus animalium ederentur incolumes; iraque Deorum omne viventium genus interiturum effe crederetur.

XII. Ea vis mali maxime infignem Q. Fabii Maximi Gurgitis alterum confulatum effecit, in quo collegam habuit C. Genucium Clepfinam. Neque tamen a bello Samnitico Lucanoque ceffatum eft. magnafque clades hoftibus illatas duo certa funt argumenta, quod eodem anno Q. Fabius de Samnitibus, Lucanis, Bruttiis, triumphavit Quirinalibus: quodque ii populi miferunt ad Pyrrhum litteras & oratores, *actum de fe, nifi fubveniretur, neque vim Romanam ulterius fuftineri poffe, extremamque neceffitatem deditione præveniendam effe*, teftaturos. Ea res, & quod fenefcentibus jam hominum ftudiis, aut ob injurias quafdam in contrarium verfis, in Sicilia res ei duriores effe cœperant, permovit Pyrrhum, ut infula relicta copias in Italiam reportaret. Quod ejus confilium, & rerum inde fecutarum feries, quo plenius nofceretur; paulo plura de rebus interim ab eo geftis referenda putavi.

§ X. Plut. in Pyrrh. c. 49. Diod. § XI. Plin. 16, 6 & 33. 11. Liv. Epit. 14. Orof. 4. 3. Aug. de civ. Dei 2, 17. § XII. Zonar. Juftin. Plut.

XIII. Post occupatam igitur Erycem, præsidiumque loco impositum, ad Æginorum urbem profectus est, commodo ad Panormitanum portum situ, & munitionibus insignem. Ibi sponte oppidanorum receptus ad ipsam Panormum castra movit, cui ab argumento portus amplissimi pulcherrimique nomen est inditum. Hac quoque per vim occupata, cum insuper locum, qui Epeircte vocatur, inter Panormum & Erycem in monte amœno, sed arduis accessibus, situm cepisset; universa jam provincia Carthaginiensium potiebatur, excepto Lilybæo. Hanc autem urbem non ita pridem Pœni condiderant, ut Motyensibus ea sedes foret, quorum oppidum Dionysius Tyrannus bello Carthaginiensi diruerat. Cum igitur ex omni, quod in Sicilia habuerant, imperio spes suas unum istum in locum conclusas viderent Pœni; apparatus ad obsidionem a Pyrrho fieri sentientes, majoribus eam viribus defendere decreverunt.

XIV. Introducto igitur non spernendo robore militum, commeatuque copioso, ad hæc magna vi machinarum ac telorum (cujus rei facultas ipsis ampla erat, quod in potestate mare haberent) ad oppidum undique permuniendum magna cura se contulerunt. Præcipue, qua terra patebat aditus, crebræ turres excitatæ sunt, lataque fossa facta: celerius opere procedente, quod majore sui parte structum in cautibus marinis oppidum, toto illo spatio manu facta munimenta nulla desiderabat. Missis interea legatis, quanquam ad bellum magnos apparatus fecerant, magnasque copias, cum aliunde, tum etiam ex Italia, mercede conduxerant; *si pax æquis conditionibus impetrari posset, pecuniam & classem* pollicebantur. Pecuniæ mentionem non admisit Pyrrhus, urbes, quas occupaverat, retinere cupiens; de Lilybæo tamen concessurus videbatur. Sed amici Regis, civitatumque Sicularum principes, *metu Carthaginiensium vacaturam esse insulam* negantes, *donec illi tantum valentes classibus Lilybæum, tanquam scalas quasdam ad exscensionem faciendam paratas tenerent;* perpulerunt, ut *unam esse* respon-

§ XIII. Polyb. 1, 8. Diod. Ecl.

deret *amicitiæ conditionem, si universa Sicilia cedentes, utriusque imperii terminum esse mare paterentur.*

XV. Ita spe pacis discussa, protinus ad urbem signa movit; neque procul muris castra metatus, manipulis ita dispositis, ut defessi a recentibus per vices exciperentur, oppugnationem orsus est. Sed Lilybætani, cum & numero propugnatorum, & machinarum apparatu juvarentur, locum tenuerunt. Tantam enim catapultarum scorpionumque vim Carthaginienses invexerant, ut murorum ambitus capiendis omnibus minime sufficeret. Cum igitur cujusque generis missilium velut imber quidam in Regios spargeretur, multique passim caderent aut sauciarentur, inceptum omiserunt. Machinas deinde & ipse fabricare instituit, præter eas, quæ Syracusis advehebantur: & effossis subter humum cuniculis, omnes obsidionum tentavit artes. Cum autem animose resistentibus Pœnis toto fere bimestri nequidquam se fatigasset, videretque, donec apertus a mari obsessis aditus exitusque foret, expugnari Lilybæum non posse: obsidione soluta aliam in partem convertit impetum.

XVI. Quippe adversus Mamertinos freti accolas Græcæ quædam civitates fidem regis implorabant, super alias graves & crebras injurias etiam tributum pendere coactæ. Pyrrhus igitur exercitu propere ducto, cum iis in locis quosdam Mamertinorum ad exigenda vectigalia missos comprehendisset, necavissetque: prœlio cum occurrentibus facto discessit superior; ac multa eorum præsidia expugnavit diruitque. Et hactenus quidem rebus præclarissime gestis, eximiam sibi potentiam gloriamque Rex paraverat; præter alias virtutes etiam eximia humanitate amorem singulorum, studia civitatum, non adeptus magis, quam meritus. Sed felicitatem tantam, & quam existimare fundatissimam potuisses, momento fere dissipatam, præter levitatem ingeniorum, quæ istis populis nunquam defuit, & amicorum intemperiem, ipsius maxime Regis culpa traditur: qui ad-

§ XIV. Zonar. Plut. Diod. § XV. Diod. Polyb. 1, 56. Plut.

versis egregius, secundis rebus, ut inter has ferme inferiores humanæ mentes sunt, in superbiam efferebatur.

XVII. Cum igitur, ut ante diximus, ad efficienda cœpta classem sibi necessariam esse duceret, naves autem haberet multas, sed parum instructas a sociis navalibus; remigibus acerbe conquirendis valde offendit civitates: repente mutatus, & ex priori lenitate ad superba imperia, minasque, & postremo supplicia, præceps. Sed hæc tamen, quia communis boni specie tegebantur, utcunque tolerabant: postquam autem eos ipsos, quorum beneficio maxime Siciliam obtinuerat, interimi videre; non paulatim, neque mora interposita, sed subito aversis animis, multi populi ab ejus amicitia descifcentes, ut cuique opportunum erat, alii Pœnis, alii Mamertinis se applicaverunt. Adeo nimirum crudelitas, etiam cum sola est, semper gravis, penitus fit intolerabilis, postquam adversus bene meritos exercita, propriis odiis etiam ingrati perfidique animi detestationem adjunxit.

XVIII. Hanc autem in necessitatem vi cuncta tractandi se maxime videtur induisse, dum pravis suorum cupiditatibus consiliisque nimis obsequitur. his enim opes, amicis aut necessariis Agathoclis ademtas, dono dabat; nihilo quam fuerant illi melioribus: magistratus urbium præcipuos satellitibus aut centurionibus suis committebat, neque ex institutis aut moribus civitatum, neque in legitimum tempus, sed quomodo & quoad ipsi placuisset. Lites atque controversias publicorumque negotiorum administrationem omnem ad se traxerat, pleraque familiaribus committens, quos habebat avaritia luxuriaque detestabiles, qui cogendis per flagitium, perdendisque pecuniis pariter intenti, dum libidini suæ satisfacerent, jus injuriamque in promiscuo habebant. Irritatis ob hæc animis, mussare primum homines, mox palam queri: *cur igitur prioris status pœnituisset, si nunc etiam toleranda eadem forent? frustra vocatum receptumque Pyrrhum, si studeat æmulari mores, quos puniturus ad-*

§ XVI. Fazel. hist. Sicil. dec. 1, l. 1. Plut.

venisset. neque acriorem ullius injuriæ sensum esse, quam cujus auctor haberetur idem ille, qui vindex esse debuisset.

XIX. Jamque multi haud obscure studium novarum rerum præ se ferebant; cum ille ad pessima consiliorum conversus, augere causas offensionum, quam tollere, maluit: quasi, quod per injustitiam peccatum fuerat, emendari sævitia posset. Interea Carthaginienses, animadverso regem propriis viribus haud sane validum, quotidie minore apud Siculos affectu haberi, erecti in spem recuperandæ provinciæ, novum exercitum miserant: passimque transfugientibus, qui Pyrrhi sævitiam metuebant, negotium Epirotis magnum exhibebant. Pyrrhus per causam Punici belli, præsidiis in urbes introductis, splendidissimum quemque falso proditionis crimine oneratos necare instituit: his de medio sublatis, multitudinem facilius in officio mansuram esse ratus. Postremo Thœnionem & Sosistratum corripit, totius insulæ longe principes, quorum præcipuis studiis imperio Siciliæ potitum fuisse ostendimus. Sed Thœnio quidem interfectus est: Sosistratus ad hostes effugit, non minus auctoritatis opisque collaturus ad ejiciendum Sicilia Regem, quam ad imponendum confirmandumque contulerat.

XX. Tum igitur certatim plerisque ad Carthaginienses deficientibus urbibus, nonnullis ad Mamertinos; res Epirotarum ex florentissimis angustæ malæque redigi cœperunt. In hoc statu rerum non ingrata Regi sociorum Italicorum legatio venit: quæ, *ceteris omnibus amissis, vix paucas urbes hostem ægre a mœnibus submovere*, questa, honestum discedere cupienti prætextum præbuit, ut partibus laborantibus auxilio futurus, non ejectus a Carthaginiensibus, in Italiam reverti voluisse videretur. Abiturus, cum opes insulæ situmque, & hominum animos secreta cogitatione expenderet, dixisse fertur: *O amici, qualem Romanis atque Carthaginiensibus palæstram relinquimus!* haud vano præsagio: quod paulo post longa inter hos bella, tot utrinque submersæ classes, tot acies cæsæ, satis superque impleverunt. Ceterum

§ XVIII. Dionys. ap. Vales. § XIX. Plut. Zonar. Dionys.

hostium animis cum fortuna crescentibus, neque tutus ex Sicilia discessus Pyrrho, neque in Italiam appellenti tranquillum ad Tarentinos iter fuit.

XXI. In ipso freto trajicientem adorti Carthaginienses, cum Epirotæ nulla ferme maritimarum rerum experientia, hominibus exercitatissimis pares esse non possent; septuaginta naves depresserunt, ceteras reddiderunt inutiles. Ita cum duodecim navibus ex adverso prœlio in Italiam effugit, qui navibus tectis amplius centum, & longe adhuc majori onerariarum actuariarumque numero cursum instituerat. Sed undique collecto quod militum ex adverso prœlio litora tenere potuerat, statim ita robustam effecit manum, ut Rhegii subito impetu expugnandi spem conciperet. Sed rejectus a Campanis Rhegium tenentibus, mox in periculum haud contemnendum incidit. Cum enim per loca cæca & saltibus impedita duceret, coorti ex insidiis hostes turbaverunt novissimum agmen, multosque milites cum duobus elephantis peremerunt.

XXII. Erat neque genere bellatorum, neque numero spernenda manus. Decem haud minus millia hominum in armis exercitatorum, Mamertini plerique: hi enim Rheginorum amicitia & cognatione confisi, intellecto Pyrrhum in Italiam reverti constituisse, fretum priores transjecerant, & spe prædæ in opportunis ad subitam irruptionem locis consederant. In eo certamine cum pro solita audacia Pyrrhus ante prima signa pugnaret; in capite vulnus accepit. Ad quod obligandum cum ex acie paulisper secessisset, quidam hostium magnitudine corporis & armorum cultu conspicuus longe ante alios procurrens increpavit eum elata voce, jussitque *prodire*, *si viveret.* Ibi Pyrrhus ardens ira, visuque & manante per faciem cruore terribilis, impetum in provocatorem, frustra retinentibus suis, vertit: occupatumque illata in caput plaga prosternit. Memoriæ proditum est, eam gladii temperiem, eamque vim ferientis fuisse, ut infimum ad corpus vulnere continuato,

§ XX. Justin. Plut. Appian. Pausan. § XXI. Appian. Plut. Zonar.

partibus utrinque dilabentibus, medium hominem eodem ictu dissecaret. Ejus spectaculi fœda novitate perculsi hostes, & ut majorem communi hominum sorte virum reveriti, pugnam omiserunt.

XXIII. Pyrrhus hac molestia solutus, non ideo lætior agebat. Quod enim pars impedimentorum isto prœlio amissa erat, & opes ex Siciliæ spoliis partas prioris cum Pœno pugnæ casus interceperat; in magna rei nummariæ difficultate, cum poscentibus stipendia militibus non esset unde præberentur, dicatos Proserpinæ thesauros spoliare coactus est. Fanum illud apud Locrenses opinione sanctitatis celeberrimum iis temporibus fuit: quam civitatem cum Pyrhus animatis præsentia sua Regiæ factionis hominibus recepisset; multa in Locrenses fœda facinora edidit, cupidius & latius, quam interfecti præsidii postulasset ultio, cædibus & rapinis in miseros grassatus. Postquam autem nihil supererat, quod conferre homines vellent possentve, manus ad sacram pecuniam extendere cœpit, pessimis amicorum, qui plerumque nocentissimi cujusque consilii auctores fuerant, cupiditatem ejus inflammantibus.

XXIV. Erant autem hi Evogoras Theodori filius, Balacerque Nicandro, & Dinarchus Nicia genitus. Ii non suasores modo fuerunt Pyrrho, necessitati omnia cedere prædicantes; sed ministerium quoque suum sacrilegio præbuerunt: ingenti pondere auri, quod multos per annos subterraneis in specubus asservatum fuerat, eruto. Lætus ille, *religione intempestiva nihil ineptius, opesque paratas non accipere dementis esse*, dictitans, impositam navibus prædam Tarentum avehi jussit: ipse terra est profectus. Ceterum facinus ei suum non turpius cœpto, quam infelicius eventu fuit. Subita tempestas adorta classem, ventis sub noctem mutantibus, qui ferentes hactenus fuerant, naves in tenebris circumactas partim in fretum expulit. Sed quæ sacram pecuniam vehebant, quassatæ laceratæque undis irrumpentibus, cum ipsis hominibus interierunt: pecuniam autem

§ XXII. Polyb. 1, 8. Plut. § XXIII. Liv. 29, 18. Appian.

reliquis ex naufragio tabulis hærentem, poſtridie quam exportata fuerat, in vicina fano litora fluctus retulerunt.

XXV. Re intellecta, theſaurum omnem diligenter conquiſitum referri ad priſtinas ſedes juſſit; pacem numinis, ut putabat, hoc facto impetraturus. Neque tamen ideo melioribus deinceps fatis uſus eſt; omnes ejus conatus, etiam quibus conſilium & virtus non abfuiſſet, eludente fortuna. Quam ille rem & poſtea conſtanter ad læſi numinis iram referebat, uti Proxenus hiſtoriæ ſcriptor, atque ipſe in commentariis ſuis Pyrrhus memorat: & recenti adhuc malo, cum Proſerpinæ ſacrificans, multis hoſtiis litare non poſſet; exarſit adeo, ut cunctos infelicis conſilii auctores ac miniſtros, quique facinus iſtud aggreſſuro vel leviter conſenſerant, de medio tolleret. Atque hi quidem dignum moribus factiſque ſuis exitum habuerunt: Pyrrhus autem inſtitutum proſecutus, quieto deinceps itinere Tarentum pervenit.

XXVI. Romani, cum majorem in modum urgeret peſtilentia, Pyrrhique in Italiam reditu belli timor creviſſet, nihil adverſus iſta vel humani præſidii, vel divini intentatum reliquerunt. Vetus erat opinio, peſtilentiam clavo ab dictatore fixo ſedari poſſe: eam ſpem tum quoque tentatam, clavique pangendi cauſa dictatorem dictum eſſe P. Cornelium Rufinum, haudquaquam improbabilis conjectura eſt: cum & mali magnitudo ad omnia quærenda remedia ſtimulare mentes poſſet; & Rufinum anno ſequenti a cenſoribus notatum fuiſſe conſtet, poſtquam bis conſul & dictator fuiſſet: neque dictaturæ ejus vel certior inveniatur memoria, vel convenientior locus. Et adverſus morbos quidem, ut potuit, proviſum eſt: armorum cura majorem induſtriam contentionemque, præcipue ob difficultatem delectuum, poſtulabat. Nam præter diuturnitatem belli, etiam longo jam tempore infeſta lues tædium rerum

§ XXIV. Dio & Dionyſ. ap. Valeſ. Suidas in ἄβυσσος. Appian. Diodor. Liv. 7, 3. § XXV. Val. Max. 1, 1, 1. Suidas in παραιτησάμενος. Dionyſ. Appian. Plut. in Pyrrh. c. 53.

omnium hominibus injecerat: citatique juniores militiam mira obſtinatione detrectabant. Sed pervicaciam iſtam ſeveritas & conſtantia M. Curii Dentati ſecundum conſulis fregit.

XXVII. Is enim, L. Cornelio Lentulo collega, magiſtratum jam iniverat. Cum igitur in Capitolio delectum haberet Curius, reſpondente nullo, vocabula tribuum omnium in urnam conjici, cumque Pollia tribus exiiſſet, quod ex ea nomen primum ſorte eductum erat, citari juſſit. tacere perſeverantis bona primum, deinde cum graviter de conſulis injuria queſtus tribunos appellaſſet, ipſum quoque vendidit: *nihil opus eſſe reipublicæ eo cive, qui neſciret parere*, præfatus. neque tribuni auxilio fuerunt: & poſtea quoque ſalubris exempli judicata res in conſuetudinem tranſiit; ut delectu rite acto, qui miles factus non eſſet, in ſervitutem venderetur. Hoc terrore ceteri adacti ad nomina promtius danda: conſcriptiſque legionibus, quæ decretæ erant, in hoſticum ambo conſules moverunt: Lentulus in Lucaniam irruit; Samnitas adortus eſt Curius. Excitus ad ejus rei famam Pyrrhus, luſtrato Tarenti exercitu ſuo, peditum ferme viginti millia, tria equitum recenſuit.

XXVIII. Cum his, & delecta Tarentinorum juventute, Samnium ingreſſus, Samnitas dicto minus audientes habuit; tardiuſque ad eum auxilia & infrequentius venere, animis non ob cladium modo magnitudinem feſſis, ſed etiam exulceratis, eo quod iſtarum cauſam Pyrrho imputabant, tam triſtia non paſſuri, niſi proditis diſceſſu ſuo Italicis ſociis, expeditionem Siculam ille ſuſcepiſſet. Verumtamen ſic quoque magnis inſtructus copiis, partem earum in Lucaniam, ad diſtinendum alterum conſulem miſit; ipſe Man. Curium oppugnare aggreſſus eſt, facilem ſibi reliquam victoriam fore ratus, ſi hunc ſuperaviſſet. Romanus autem, gnarus phalangi Macedonicæ, ſi explicari poſſit, nullam aciem parem eſſe, locis impeditis ſe tue-

§ XXVI. Pigh. in annal. Rom. Varro in Sat. *Γέροντος διδασκάλου*. § XXVII. Val. Max. 6, 3, 4. Liv. Epit. 14. Cic. pro A. Cec. cap. 34. Plut. in Pyrrh. c. 54.

batur: & quoniam ex Lucania ventura ſperabat auxilia, ſimul etiam auſpicia & exta parum læta erant, copiam pugnandi minime faciebat.

XXIX. Tanto vehementius cupiebat confligere Pyrrhus, priuſquam duo conſulares exercitus conjungerentur. Igitur aſſumtis ex omni exercitu promtiſſimis quibuſque, præter aliquot elephantos, noctu, quo falleret hoſtem, ad caſtra Romanorum ſtatuit accedere. Dum autem ad iter & oppugnationem futuram omnia apparantur, ipſe in ſomnum lapſus majorem ſibi dentium partem excidere, & ex ore copioſum erumpere ſanguinem imaginatus eſt. Eo viſu perplexus, abſtinere in id tempus rebus gerendis decreverat; ſed amicis obteſtantibus, *ne occaſionem forte non redituram elabi pateretur*, ſignum ad proficiſcendum dari juſſit. Circa Maleventum urbem (hoc enim tum adhuc nomine erat) montoſa, & ſilveſtria loca ſunt: quæ deinde paulatim æquioribus clivis demiſſa poſtremo in planitiem late patentem deſinunt, qui *Tauraſini campi* appellantur. Itaque Pyrrhus ex inferioribus locis per objectos colles & ſaltus inſtituto itinere, cum lumina defeciſſent, erroribus & ignorantia locorum tardatus, luce jam orta ex caſtris Romanis conſpici cœpit.

XXX. Commotis inopinato hoſtis adventu animis, quia tamen dubium haberi non poterat, quin pugnandum foret, extaque victimarum lætiora fuerant, conſul celeriter ex caſtris progreſſus, primos quoſque hoſtium divulſos a ſuis & incompoſitos adoritur, pellitque. Hi in ſuos incurrentes totum agmen turbavere; cæſuſque eſt militum haud exiguus numerus, & nonnulli elephanti a ſuis relicti venerunt in poteſtatem victoris. Hic ſucceſſus animavit Curium, ut inſiſtendum fortunæ putaret, & cum univerſis copiis ad pugnam inſtructis paratiſque in campum ſe demitteret. Neque Epirenſes moram fecere. Concurſum eſt utrinque ferociter, ſed quod priore certamine Romanus ſupe-

§ XXVIII. Front. Strat. 2, 2. § XXIX. Dionyſ. ap. Valeſ. Cluv. Ital. antiq. 4. 8. Plut.

rior fuerat, plus etiam in præſens animorum atque ſpei attulerat. Cedentibus Epirotis, iterum a belluis ſubſidium petiit Pyrrhus, alteroque ſuo cornu fugiente, viciſſim in altero Romanos ad præſidia ſua pedem referre coegit.

XXXI. Firmam ibi ſtationem iturus in pugnam conſul conſtituerat: hanc igitur recentibus viribus excipere prœlium, & elephantos amoliri jubet. Adverſus hæc animantia promtam atque facilem opem uſus monſtraverat: ignique magis quam ferro averti poſſe ſuperiores docuerant pugnæ. Parati igitur erant malleoli, ſtupa & pice multa obducti, quos incenſos ardenteſque in terga & turres belluarum jaculabantur: ii, ſive cuti elephantorum, ſive ligno turrium inſediſſent, uncis præacutis infixi hærebant. Cum igitur hi, & una varii generis miſſilia ex ſuperiore loco confertim jacerentur, elephanti partim terrore flammæ, partim dolore vulnerum in furorem acti, cum amplius a magiſtris regi nequirent, in ſuorum aciem retroceſſerunt, omnia, quo impetum verterant, trepidatione & clade miſcentes. Narrant initium ſtragis ab elephanto pullo ortum, qui telo ictus in capite, cum ſtridorem querulum edidiſſet, matrem primum ad notam vocem exſilientem, deinde hac etiam tumultum augente, ceteras belluas omnes turbaverit averteritque.

XXXII. Magna ea pugna & numero cæſorum, & victoriæ fructu fuit. Tum enim debellatum eſt cum Pyrrho, neque ceteri deinceps Itali diu, neque poſt Italiam, aliæ nationes Regeſque reſtiterunt. Triplo majorem ea pugna numerum in regiis partibus dimicaſſe tradunt. Octoginta enim peditum, ſex equitum millia fuiſſe: ex his qui plurimum, ſex & triginta millia; qui minimum, ſex & viginti cæſa memorant: captos mille trecentos, cum elephantis octo. Pyrrhus cum paucis equitibus Tarentum effugit. Capta ejus caſtra admirationi fuiſſe dicuntur, & in poſterum uſui. Antiquitus enim & Romani & alii populi caſtra paſſim per corpora cohortium conſtituere, mapaliorum in

§ XXXI. Oroſ. 4, 2. Plut. Florus 1, 18. Zonar.

morem, ſolebant: primus totum exercitum Pyrrhus dimenſis rite ſpatiis ſub eodem vallo continuiſſe fertur: atque illo exemplo adjutos Romanos, additis, quæ ex uſu viderentur, ad metationem caſtrorum, quam ſequentibus temporibus perfectiſſimam habuere, perveniſſe.

XXXIII. Hic annus republica belli præclare feliciterque geſta, domeſticis quoque rebus, & notabili ſeveritate diſciplinæ urbanæ illuſtris fuit. Q. Fabricius Luſcinus, Q. Æmilius Papus, concordem cenſuram exercuerunt. multis equi publici ademti ſunt; quidam etiam in Senatu legendo præteriti. Sed maxime inſignis ad memoriam P. Cornelii Rufini nota fuit. Bis conſul & dictator fuerat, rebuſque magnis bello geſtis triumphaverat. Hunc igitur Senatu moverunt cenſores, cauſamque iſti animadverſioni ſubſcripſerunt, *quod eum comperiſſent argenti facti cœnæ gratia pondo decem habere.* Iſque caſus non hominis modo, ſed familiæ, ad longum deinde tempus fuit: nec ante Sullam dictatorem quiſquam ex ea ſummis honoribus uſus eſt. Tanta temporibus iſtis parſimonia, tantuſque in eadem civitate poſtea luxus fuit, ut quæ ſupellex apud poſteros contemtiſſimæ vilitatis argumentum futura erat, eadem a prioribus pro intolerabili luxuria damnaretur. Cenſu perfecto luſtrum conditum eſt: cenſa civium capita ducenta ſeptuaginta unum millia, ducenta, viginti quatuor.

XXXIV. In exitu anni conſul uterque triumphantes Capitolium invecti ſunt. Prior Curius: cujus & triumphus cum fama rerum, & lætitia ſucceſſus, tum etiam ſplendore pompæ illuſtrior fuit. Nam ad eam diem ex vicinis & pauperibus populis in apparatu triumphi nihil ferme niſi arma fracta, aut carpenta Gallica; in præda, niſi greges & armenta ducta fuerant; tum vero & varietate gentium, quarum captivi ante currum ducebantur, & ſpoliorum pulchritudine ac magnificentia, celebris ſpecies fuit: cum Epirotæ, Theſſali, Macedones, Apuli, Lucani, Bruttii, vincti ante currum

§ XXXII. Dionyſ. ap. Valeſ. Eutrop. l. 2. Front. Strat. 4. 1.
§ XXXIII. Zonar. Liv. Epit. 14. Agell. 4. 8. Plut. Val. Max. 2, 9, 4. Faſti Capitol.

agerentur: præferrentur autem tabulæ pictæ, signa nobilium artificum, aurum, purpura, ceteræque transmarinæ elegantiæ, & Tarentini luxus instrumenta. Sed præcipui miraculi gaudiique spectaculum elephanti fuere. Cum ipsis turribus suis quatuor (nam reliqui ex vulneribus interierant) tum primum Romæ visi sunt: vulgus a nomine animalis, quod hactenus maximum noverat, & loci, ubi primum conspexerat, *boves Lucas* vocitabat.

XXXV. Alterius consulis paucos post dies obscurior triumphus fuit. Neque tamen illi pœnitendæ res fuerunt. Samnites & Lucanos vicerat; oppida multa ceperat, sed comparatione Curianæ gloriæ, horum splendor æstimatioque decrescebat. Inter eos, qui virtutis ergo donati sunt, Ser. Cornelio Merendæ auream coronam ex præda dedit, ob Samniticum quoddam oppidum, ejus maxime opera captum. Romanis ad hunc modum victoriæ suæ lætitia fruentibus, longe dispar animorum habitus apud hostes erat. Ii jam olim imperio Pyrrhi minime læti, post infelicem pugnam, animis timore atque indignatione plenis, nihil quietum agitabant. Rex ipse dudum Romani belli pertæsus, & nunc desperata penitus victoria, nihil nisi rationem tutius honestiusque discedendi meditabatur. Sed dissimulato interea consilio, hortabatur socios, *ne ob unum adversum prœlium conciderent animis: non plus eos cladis postrema hac pugna accepisse, quam prima intulissent: neque ideo Romanos ad pacem etiam bonis conditionibus permoveri potuisse. horum constantiam si ipsi quoque æmularentur, seque fortunæ vertenti servarent, omnia commodius habitura; superesse vires ad hæc diuturno bello suffecturas. In Græcia multos potentes amicos se habere, a quibus certa auxilia exspectare possit.*

XXXVI. Neque hæc incrediliter fingebantur: cum & antea, præsertim a Ptolemæo, qui Macedoniæ tum præerat, luculenter adjutus fuisset: & in magna existimatione apud Græcos barbarosque esset; aliisque beneficiorum memoria,

§ XXXIV. Flor. 1, 18. Senec. de brev. vitæ cap. 13. Eutrop. Plinius. § XXXV. Capit. Marmor. Plin. Just.

aliis metu devinctis, ab Ætolorum gente temporibus istis potentissima, ipsisque Macedonibus, præterea Illyriorum regulis coleretur. Ceterum hæc ita jactabat, magis ut deficere parantes socios in fide retineret, donec aperto ad navigandum mari regnum repetere posset; quam quod aut bellum in Italia continuare vellet, aut magnam spem in transmarinis auxiliis haberet. Dimissis tamen circum Asiæ Macedoniæque Reges legatis, ab aliis pecuniam, ab aliis auxilia, ab Antigono, qui Macedoniam tenebat, utrumque postulabat. Hac spe utcunque retenta sociorum voluntate, cum interea dissimulanter omnia paravisset ad discessum, legati cum litteris ab Antigono redierunt. Convocatis igitur suorum Italorumque principibus, non quidem quas acceperat litteras recitavit, sed fictitias alias, quibus paulo post ab Antigono auxilia magna affutura esse continebatur. ┴

XXXVII. Hoc astu non sociis modo delusis, sed etiam Romanis, qui propinquo loco præsidium agitabant; consecuta nocte citra ullum impedimentum vela fecit, Cerauniosque montes (Epiri id promontorium est) tenuit. Sed quo minori turpitudine deseruisse bellum videretur, fidesque hominibus fieret, perfectis quibus evocatus esset rebus reversurum, Milonem ad custodiam arcis Tarentinæ reliquit; eique, ut non modo spe præmiorum, sed etiam paris exitii metu in fide maneret, sellam dedit, cujus lora erant ex Niciæ pelle, quem compertis in caput suum insidiis occiderat. Huic igitur addito præsidio militum, cum ceteris copiis, octo peditum millia, quingenti equites erant, sexto quam exiverat anno, patrium in regnum reversus est. Interea Romæ cum comitia centuriata haberentur, Pyrrhusque bellum instauraturus putaretur, M'. Curium refici consulem placuit; quod unus ille adversus Regem optime gesta re, ad reliqua quoque belli plus auctoritatis & fortunæ allaturus videretur. Ex patriciis Ser. Cornelius Merenda factus est, eum quoque provehente recenti gloria, & com-

§ XXXVI. Dio ap. Valef. Pausan. l. 1. Just. 23, 2. Polyæn. Strat. 6, 6.

mendatione gentilis ſui, ſub quo priore anno militaverat.

XXXVIII. His conſulibus in Lucanos, Samniteſque & Bruttios converſa belli moles eſt. qui cum locis potius quam armis ſe defenderent, nihil rei ad reliquarum exemplum memorabilis geri potuit. Neque tamen imminuta inde Curii gloria eſt, ſic quoque judicantibus omnibus, Regem acerrimum, non modo cladem acceptam, ſed etiam ducem adverſus ſe denuo venturum Curium, exhorruiſſe. Confecti itaque belli hujus, fugatique ex Italia Pyrrhi penes illum laus atque fama permanſit. Anno, qui tertium Curii conſulatum ſecutus eſt, primum ab Alexandrinis Regibus legati cum muneribus Romam venerunt; in C. Fabii Dorſonis, C. Claudii Caninæ magiſtratu. Ptolemæus cognomento Philadelphus, audita Pyrrhi fuga, gratulatum miſit, petitumque, *ut populi Romani ſocius & amicus haberetur.* Lætum id honorificumque Patribus viſum, quod amicitia Romana ultro a tam potentibus tamque longinquis Regibus ambiretur. igitur comiter acceptis habitiſque legatis, ſocietatem cum Ptolemæo jungi placuit: ſimul delecti ex illuſtribus, qui confirmandæ ejus, reddendique officii gratia legatione ad regem fungerentur, Q. Fabius Gurges ex conſularibus, & cum eo C. & Numerius Fabii Pictores, Quintuſque Ogulnius.

XXXIX. His profectis, adverſus Italicos populos, qui arma adhuc neceſſitate & deſperatione retinebant, a conſulibus feliciter dimicatum eſt. Majores alterius res fuiſſe viſas, triumphus C. Claudii Caninæ argumento eſt, quem de Lucanis, Samnitibus, Bruttiis, in magiſtratu ſuo duxit Quirinalibus. Sed rerum foris proſperarum lætitiam nonnihil turbavit Sextilia, quæ Veſtalis virgo cum eſſet, inceſti comperta, temeratis religionibus, infenſos civitati deos effeciſſe credebatur. Sed piaculis & ſacris placata deûm ira, ſacerdoſque verſo in noxium caput ſupplicio, ad portam Collinam viva defoſſa eſt. Iiſdem conſulibus coloniæ deductæ ſunt,

§ XXXVII. Zonar. Plut. in Pyrrh. c. 59. § XXXVIII. Liv. Epit. 14. Eutrop. l. 2. Zonar. Euſeb. 2. 1729. Dio ap. Urſ. Val. Max. 4, 3, 9.

Cossa in Volscientibus, & in Lucania Pæstum, quæ Græcis Posidonia vocatur. Eam Lucani Sybaritis ademerant: ab his recens in ditionem populi Romani pervenerat. Illustrior anni sequentis memoria est, qui finem belli non adversum Samnitas modo ceterosque, sed etiam cum Tarentinis attulit.

XL. L. Papirius Cursor, Sp. Carvilius secundum consules, Samnites Bruttiosque & Lucanum cum Tarentino populo provincias nacti, exspectationem hominum (nam in spem hoc anno finiendi belli par istud consulum studiose delectum fuerat) consiliis factisque magnificis expleverunt. Et Samnites quidem a Carvilio perdomiti, primum atque septuagesimum post annum, quam decertari cœperat, meliori quam antea fide conditiones pacis a Romanis impositas accepere. L. Papirius Bruttios & Lucanos magnis cladibus subactos ad pacem petendam compulit. Ut tamen in uno multorum finitimorum populorum bello, terminis quoque regionum ipsarum permixtis, etiam Papirio cum Samnitibus, Carvilio cum Bruttiis Lucanisque, & utrique cum Tarentinis res fuit. Nec enim modo copiæ Tarentinorum fusæ fugatæque; sed ipsa quoque civitas in fidem accepta est. Quod negotium, quia præter victoriam ex nobilissima urbe, Pyrrhi Regis mortem, & Carthaginiensium calliditatem, & prima æmulationum inter Pœnos Romanosque initia continet, paulo accuratius explicandum est.

XLI. Pyrrhus ante biennium ex Italia sic abnavigaverat, ut, relicto in urbe Tarentina præsidio, spem reditus sui faceret. ea paulo post novo Regis istius in Macedonia successu non parum aucta, Italorum animos adversus præsentia damna sustentaverat. Vir enim ardentis animi cum diu quiescere non posset, Antigono, quod in Italia belligerantem nullis auxiliis juvisset, bellum intulerat, eumque prœlio victum universo prope regno ejecerat. Unde Romanis

§ XXXIX. Marm. Capitol. Liv. Epit. Oros. 4. 2. Vell. 1. 14. Plin. 3. 5. Strab. l. 5. § XL. Liv. 24, 9. id. 31, 31. ejusd. Epit. Zonar. Pausan. l. 1. Plut. in Pyrrh. c. 57.

quoque continuus per ea tempora metus fuit, ne auctioribus copiis regressus in Italiam, majus priore bellum excitaret. Sed inopinata mors Regis spes metusque omnium subito incidit atque sustulit. Pyrrhus enim, ut erat potentiæ in immensum augendæ insatiabiliter appetens, per causam reducendi in regnum Spartæ Cleonymi, qui cum Areo diffidebat, Peloponnesum ingressus, ad illam etiam occupandam adjecit animum. Et Lacedæmonios quidem, licet urbe frustra oppugnata, magnis affecit incommodis.

XLII. Sed Argis interea, cum adversæ factiones duæ essent, principes earum Aristippus Antigonum, Aristias Pyrrhum ad opprimendos inimicos advocat. nam & Antigonus, contra communem hostem Laconibus auxilio futurus, in Peloponnesum venerat. Ita diversis portis, sub eandem noctem, utriusque Regis copiæ in Argivam urbem recipiuntur. Pyrrhus cognito urgeri suos, urbem & ipse ingressus, cum die jam oriente lupum & taurum ex ære, certantium inter se habitu, vidisset, imminentis fati indicio exhorruit. Oraculum enim erat vetus, fatalem Æacidæ locum fore, ubi taurum cum lupo dimicantem spectavisset. Igitur retrahere copias, & ex urbe recedere cogitabat. Sed occurrentes cum Heleno Pyrrhi filio subsidiarii milites elephantique, clauserant exitum: hisque in urbem irrumpere, illis exire nitentibus, cum hostes etiam acriter insisterent cedenti turbæ, & in angustis viarum spatiis Argivi, Macedones, Epirotæ, quique cum Areo venerant Spartani Cretesque, ad hæc elephanti quidam truderent inter se truderenturque; omnia trepidatione & tumultu miscebantur.

XLIII. Dum inter hæc Pyrrhus ubique consiliis, clamoribus, manu, servare suos, arcere hostes, satagit; a juvene quodam Argivo lancea leviter vulneratus est. Matrem hic habebat anum pauperculam, quæ cum aliis mulieribus ex tecto domus prœlium spectans, cum Pyrrhum in auctorem vulneris sui toto impetu ferri videret, periculo filii attonita, protinus tegulam corripuit, ac utraque manu libra-

§ XLI. Pausan. Plut.

tam in caput Regis demisit. Tam inhonorus & miserabilis exitus Pyrrho fuit, quo majorem animi robore, solertia consiliorum, scientia rei militaris, multisque præterea corporis ingeniique bonis, ætas illa non tulit. Sed fructum laboris operumque suorum, & ornamenta virtutum, ambitione corrupit, felicior futurus, si suis rebus contentus; potentissimus autem omnium, si quam in quærendis opibus industrius fuit, tam in retinendis circumspectus esse potuisset.

XLIV. Hæc igitur postquam in Italia sunt audita, pro variis hominum studiis, lætitia luctuve civitates affecere. Sed alii quidem populi, qui suæ spontis erant, pacem amicitiamque Romanorum, quibus poterant conditionibus, redimebant: Tarentinum, ne suis consiliis uteretur, præsidium Epirotarum & præfectus arcis Milò vetabat. Inter quos res paulatim ex levioribus injuriis atque contumeliis in apertas inimicitias processerat. Itaque maximis in difficultatibus constituti Tarentini, cum extra mœnia Romanos hostes, intus Epirotas haberent; missis legatis auxilium a Carthaginiensibus petiverunt. Pœni, qui Siciliæ magnam partem tenerent, & maritima Italiæ loca sibi, quam Romanis, accedere mallent; specie ad ejiciendum Milonem, ceterum si Tarento potirentur, etiam adversus Romanos tuituri, cum instructa classe promte accurrerunt. Cum inter hæc etiam L. Papirius consul advenisset, undique clausa Tarentus erat, Romanis a terra urbem simul arcemque, Pœnis eandem arcem a mari obsidentibus.

XLV. In hoc statu rerum, cum haud minor Romano cura esset, ne Carthaginienses arcem caperent, quam ne a se non caperetur, omnes victoriæ rationes subtiliter indagans, Milonem per idoneos internuntios tentat, *si Tarentum ejus opera obtinuisset, ipsum popularesque cum rebus suis incolumes dimissurum esse*, pollicitus. Milo nihil ex præsentibus videns potius, cum Tarentinis agit, *ut junctis con-*

§ XLIII. Strabo l. 8. Ovid. Dionys. ap. Vales. Just. 25, 4 & 5. § XLIV. Zonar. Oros. 4, 3. Liv. Epit. 14.

filiis de communi salute deliberarent : sensimque persuadet, *ut se legatum ad L. Papirium mitterent, de conditionibus ex omnium utilitate ferendis diligenter acturum.* Ut homines tædio curarum periculorumque fessi lubenter assensi sunt, ad consulem identidem profectus, quocum fallaciam istam composuerat, luculentas plerumque conditiones, & spem non pœnitendæ pacis certam referebat. Ea credulitas, si quid in animis Tarentinorum diligentiæ ac curæ superfuerat, securitate fiduciaque resolvit: occasionemque Miloni præbuit, qua non arx modo, sed etiam urbs ipsa Romanis traderetur.

XLVI. Carthaginienses hoc eventu minime læti, sed *amicos Romanorum se* ferentes, *neque aliam ob causam, quam ad expellendum Milonem venisse*, discesserunt. Auctores habeo, Pœnos a Romanis monitos, *si Tarentinæ rei se immiscerent, contra fœdera facturos videri*, non modo denuntiationem hanc insuper habuisse, verum etiam in acie Tarentina contra Romanos auxilia Punica stetisse: qua ex offensa maxime bellum, quod adversum Carthaginienses in Sicilia gestum est, eruperit. quanquam Pœni perjurio culpam tegere volentes, *nihil ab se dolo malo factum esse*, juravissent. Ego sicut non abnuerim, vel inter ipsos duces tale quid agi potuisse; dum Romanus Pœni præsentiam ægre patitur, Pœnus instituto suo quam potest causam prætexit; vel populos ipsos publice isthæc disputavisse: ita veriores belli mox exorti causas alias fuisse existimo; quod neque statim bellatum est, & postea natum in Sicilia bellum, ob Mamertinos præcipue, manentibus adhuc Punicis fœderibus, exarsit. Aucto ad hunc modum imperio, redeuntes Romam consules a gratulantibus excepti, magno omnium favore, magnaque sua gloria triumpharunt.

XLVII. Inter hæc Q. Fabius Gurges & ceteri, qui missi Alexandriam fuerant, in Senatu legationem renuntiarunt: *Omni se genere hospitalitatis ac benevolentiæ acceptos habitos-*

§ XLV. Front. Strat. 3, 3. § XLVI. Zonar. Oros. Liv. Epit. Gotef. Viterb. Paul. Diac. hist. misc. 2, 23.

que: munera venientibus magnifica missa: majora etiam data discedentibus. Sed priora quidem illa modeste recusari, magis ex dignitate abstinentiaque Romana visum esse: cetera, quæ omnino recipienda fuissent, a se prius quam aliarum rerum quidquam agerent, in ærarium populi Romani delata esse. Sed & Alexandriæ, cum ad solennes epulas invitatis, more apud Reges usitato, coronæ aureæ missæ essent, eas ominis causa acceptas, noctu statuis Regis imposuisse. Senatus & successu legationis, & gravitate legatorum mire lætus, gratiis actis, *quod sua continentia mores Romanos externis quoque nationibus venerabiles reddidissent*, restitui munera, quæ in ærarium detulerant, præcepit. Continuo populus, *ita demum rempublicam optime gestum iri*, dictitans, *si ditescendi ex publicis negotiis infame studium tolleretur*, idem scivit: quæstoribusque pecuniam eam, uti jussi erant, promte restituentibus, digni hoc abstinentiæ fructu homines, pari gloria & recusarunt Ægyptias opes, & receperunt. Q. Fabium, qui caput legationis ejus fuerat, hoc quoque nomine prælatum tot egregiis viris existimo, ut a Censoribus M'. Curio, L. Papirio Princeps senatus legeretur: cum nobilitate domus, & paternis meritis, simul consulatibus duobus totidemque triumphis, nulli jam honori impar videretur.

XLVIII. Iisdem consulibus M'. Curius censor Anienis amnis aquam in Urbem ducendam locavit, ex manubiis hostium. Ex quibus adeo privatim ditari noluit, ut aliquando, cum a malevolis interversæ pecuniæ argueretur, gutto ligneo, quo ad sacrificia uti consueverat, in medium prolato, juraverit, *se nihil præterea de præda hostili suam in domum intulisse.* Vir profecto tum rerum gestarum magnitudine, tum etiam aliarum virtutum illustribus experimentis meritus, ut quædam ejus insigniora dicta factaque, modico excursu annotentur. Neque vero indignum, aut historiæ condendæ officio alienum judico ea referri, per quæ homines in republica versaturi, haud sane minus quam consiliis

§ XLVII. Marm. Capitol. Just. 18, 2. Val. Max. 4, 4, 9. Tacit. 4, 57. Zonar. Front. de aquæduct. Plin. 7, 14.

operibusque militaribus, ad felicitatem ex virtute petendam instruantur. Bello Sabino cum tantum prædæ fuisset, ut tum primum Romanos gustum divitiarum cepisse scriptor historiæ Fabius autumet, Curius nihil ex tam opulenta victoria, præter conscientiam famamque, sibi vindicans, in pristina paupertate duritieque mansit: etiam publicæ continentiæ magister idem idoneus, & severus custos.

XLIX. Agri enim captivi parte maxima publicata, privatis haud amplius quaterna dena jugera viritim divisit; ipse, cum senatus majorem ei portionem assignaret, eodem quem ceteris dederat agri modo contentus fuit, *malum esse civem* dictitans, *cui non idem, quod aliis, satis esse posset.* Hæc deinde in Sabinis villa Curiana fuit, in qua forte rapa torrentem victi nuper Samnites cum adivissent, ingensque pondus auri afferrent dono; *ego hæc*, inquit, *in fictilibus meis esse malo, & aurum habentibus imperare.* Cui villæ cum vicina prædia senior Cato possideret, eo ventitabat crebro, tenuemque casam, & rusculum, quod vir tantus post tres triumphos manibus suis foderat, cum recordatione vitæ abstinentissime actæ contemplatus, animum ad parem constantiam, antiquæ simplicitatis & virtutis æmulatione componebat. Et profecto viris haud aliis opus fuit ad imperii futuri tam firma ponenda fundamenta, quæ & impositam molem perferre possent, & non exteris modo concutientibus resisterent, sed ipsis quoque domesticis vitiis ægre vixque convellerentur.

§ XLVIII. Auct. de Vir. ill. c. 30. Strab. l. 5. § XLIX. Plut in Apopht. Front. Strat. 4. 3. Plin. 18. 3. Auct. de Vir. ill. Cic. in Catone. Plut. in Cat. maj.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER V.

IN LOCUM LIB. XV LIVIANI.

EPITOME

LIBRI DECIMI QUINTI.

Victis Tarentinis pax & libertas data est. Legio Campana, quæ Rhegium occupaverat, obsessa, deditione facta, securi percussa est. Cum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam juvenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data est Coloniæ deductæ, Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. Tunc primum populus Romanus argento uti cœpit. Umbri & Sallentini victi in deditionem accepti sunt. Quæstorum numerus ampliatus est, ut essent octo.

I. SUPERATIS post multa certamina validissimis hostibus, partaque per Italiam pace, supererat ea deliberatio Patribus, quemadmodum victoria bene uterentur. Mulctari parte finium omnes, qui arma contra tulerant, populos placuit: severiore adversum Tarentinos vindicta, quanto intemperantius offenderant. arma navesque tradere jussis,

muri quoque diruti ſunt, tributumque civitati impoſitum: pax modo cum libertate conceſſa. Nihil deinde viſum antiquius, quam perfidiam puniri legionis, quæ Rheginis dolo circumventis, oppidum eorum decimum jam annum pro ſuo poſſidebat. Hi cum ante providiſſent, Romanis rebus quotidie lætioribus, ſuum ſcelus inultum non fore, quidquid ad communiendam urbem, vireſque defenſioni parandas pertinebat, ſollicite adminiſtraverant: non ignari, quod fraude vique partum eſſet, niſi iiſdem illis artibus diu retineri non poſſe. Præter inſitam ferociam freti erant amicitia Mamertinorum; ſucceſſuque adverſus Carthaginienſes, deinde Pyrrhum, quo urbis ſuæ animorumque fortitudinem experti fuerant, hoſtibus ab obſidendi conſilio cito depulſis. Itaque in tantum creverant rebellium & deſertorum animi, ut Crotonem prodentibus quibuſdam capere auſi, præſidium Romanum trucidare, urbem diruere ſuſtinuerint.

II. Igitur L. Genucio, qui cum C. Quinctio conſulatum eo anno gerebat, mandata eſt ultio: compulſiſque intra mœnia perduellibus urbs obſeſſa. Sed illis ſuas & Mamertinorum vires non inſtrenue opponentibus, cum incommoda quædam paſſus conſul etiam rerum neceſſariarum penuria laboraret, ab Hierone, qui Syracuſis principatum obtinebat, frumento & milite adjutus eſt. Hic enim Mamertinis infenſus, etiam ſocios eorum Rhegium tenentes oderat: incrementis quoque Romanorum, ut eorum animos ad uſum ſequentium temporum beneficiis occuparet, movebatur. Sic ad extremum ad deditionem urbe coacta, Mamertinos certis conditionibus adſtrictos dimiſit conſul, perfugas & latrones, quorum multi Rhegium, velut ad aſylum concurrerant, affecit ſupplicio: legionarios autem milites abduxit Romam, ut de ipſis Senatus ſtatueret.

III. Magnum inde publicæ ſeveritatis exemplum ſequitur. Senatus primum *omnes, qui adducti a conſule fuerant, in*

§ I. Zonar. Liv. Epit. 15. Polyb. 1, 7. Oroſ. 4, 3. § II. Zonar. Liv. Epit. 15.

carcerem condi jussit: *ut inde ad supplicium capitis promerentur.* Deinde, cum intercessisset Senatusconsulto tribunus plebis M. Fulvius Flaccus, denuntians, *ne in capita civium Romanorum adversus leges & morem majorum animadverteretur;* constantia Patrum tribunitii clamores spreti sunt: suppliciumque de nocentibus sumtum. Ne tamen invidia facti tam acerbi, plebisque mœstitia gravior foret, si tanta hominum multitudo eodem tempore interficeretur; singulis diebus quinquaginta ducti sunt, quos virgis cæsos securi percusserunt. Senatus etiam corpora sepeliri, mortemque cujusquam eorum lugeri vetuit. Decius Jubellius, qui ad eam usque diem oculis suis superstes vixerat, ut majore cum dolore moreretur, in carcere manus sibi attulit. Plures auctores secutus legionem totam, hominum millia quatuor Romæ in foro securi percussa retuli.

IV. Sed verius puto, quod a Polybio traditur, *ex ea legione vivos in potestatem venisse admodum trecentos; reliquum numerum, dum urbs capitur, ferociter repugnando cædi maluisse, non ignaris omnibus, post delicta tam enormia, nihil ex deditione aliud, quam plures cruciatus, mortemque graviore cum ignominia conjunctam exspectari posse.* Urbs Rhegina prioribus incolis, quod eorum usquam reperiri conquirique poterat, cum libertate legibusque suis, reddita est. Hoc justitiæ fideique documentum Romanæ civitatis existimationem largiter auxit: neque minus amoris eo facto, quam per arma metus, apud Italicos vicinosque populos quæsitum. C. deinde Genucii, Cn. Cornelii consulatus bellum cum Sarsinaribus habuit. Umbrorum ea gens Apenninum incolentium, quibus caussis in arma fuerit acta, quaque spe formidabili jam Romanorum potentiæ se opposuerit; silentibus scriptorum reliquiis, divinare non potui. Totius etiam belli series penitus intercidit, nihilque ad nos ex veteri rerum istarum memoria pervenit, nisi quod a Cn. Cornelio de Sarsinatibus triumphatum est.

§ III. Val. Max. 7, 2. 15. Front. 4, 1. Appian. ap. Valef. § IV. Liv. 28, 28 & 31. 31. Polyb. 1, 17 & 2, 16.

V. Asperrimam his consulibus hiemem fuisse Romæ traditur; ut arbores emortuo succo aruerint, Tiberis densa glacie concreverit, jumenta & pecudes inopia pabuli contabuerint. tantaque fuit inclementia cœli, ut in foro Romano nives horrendæ altitudinis per dies quadraginta continuos duraverint. Res inusitata, ut fit, a multis prodigii loco habita, vehementi terrore hominum animos perculit: intentiore statim metu, cum Q. Ogulnio Gallo, C. Fabio Pictore magistratum ingressis multa cernerentur ostenta, multa nuntiarentur. Romæ enim ædes Salutis, & pars muri sub eodem loco, de cœlo tacta. Lupi tres ante lucem Urbem ingressi semesum cadaver intulerunt, membratimque laceratum, in foro, ipsi strepitu hominum exterriti, reliquerunt. Formiis mœnia fulmine sæpius icta disjectaque nuntiabantur: & in agro Caleno diducta repente terra flammam erupisse alatam, quæ triduo toto flagrans quinque agri jugera usque in cinerem exusserit, ut non modo fruges eo loco cunctæ, sed etiam arbores radicitus emorerentur. Plus ea res timoris Romæ, quam calamitatis attulit. Nihil enim magnopere consecutum est, nisi quod bellum a Picentibus ortum, annoque sequente confectum, eam quoque regionem Romanæ ditioni adjecit.

VI. Interea in Urbe signandi argenti primum initium fuit, auctis jam successu rerum opibus, cum ad eam diem æs tantummodo Romæ in promiscuo pecuniæ usu fuisset. tum autem denarii quinariique ex argento cusi, qui pro libris totidem æris essent; aliique minores, qui dupondio & semisse cum æstimarentur, ex re sunt sestertii appellati. *Moneta* dicta, quod in æde Junonis Capitolina cuderetur. Cognomen enim illud inditum Junoni fuerat, quod bello Pyrrhi & Tarentino consulentes de pecuniarum inopia Romanos monuisset, *pecuniam non defore, justitiam & arma colentibus.* Consules Q. Gallus, C. Fabius ad comprehendendum Lollium Samnitem profecti sunt: qui cum obses Romæ

§ V. Columm. Capitol. Zonar. Aug. de civ. Dei 3, 17. Oros. 4, 4. Eutrop. l. 2.

fuiſſet, clam elapſus, caſtello quodam occupato faciebat latrocinia: populariumque animos vix adhuc certa pace compoſitos, ad defectionem incitabat.

VII. Atque is quidem cum collectitia & maximam partem inermi turba non diu reſtitit; in Caricinis (ea quoque Samnii pars eſt, Frentanis propior) laboris periculique pluſculum fuit. Dum locus munitus, qui prædarum Lollio receptaculum fuerat, expugnatur; ancipiti caſu, ex ſpe magna in timorem, ex timore ad victoriam ſubito ventum eſt. Inducti quidam ex propugnatoribus impunitatis pacto, nocte ſubluſtri Romanos intra mœnia receperunt. Concurrentibus ad tumultum oppidanis, cum manus conſeri cœpiſſet, magna vis nivis repente cœlo delapſa conſpectum eripuit prœliantibus. Ea res Caricinis adverſus locorum ignaros ita profuit, ut maximo in diſcrimine Romana ſigna verſarentur: jamque prope aberat, ut cogerentur referre pedem, quod inter tenebras fieri citra magnum detrimentum nequibat; cum ſubito, ceſſante nivium caſu, reddita luna eſt; cæcoque metu liberatis promtum ad victoriam iter virtute partum. Eæ turbæ impedimento videntur fuiſſe, ne Picentes iis conſulibus perdomarentur.

VIII. Inſequente autem anno P. Sempronius Sophus, Appius Claudius Cæci F. Craſſus conſulatu inito bellum illud aggreſſi, rem ex ſententia confecere. Sub eadem illa tempora in Piceno, qui ager Senonum Gallorum fuerat, Ariminum colonis occupari placuit; Maleventum in Samnio: ſed nomine, quod ominoſum eſſe videbatur, mutato, *Beneventum* colonia dicta eſt. Sabinis, qui ante aliquot annos accepti in civitatem fuerant, tum ſuffragii quoque jus datum. In Umbria res etiam a Claudio geſtæ, Camarinumque oppidum captum: incolæ ſub corona venditi. ſed quia parum liquida fide geſtum ab imperatore bellum videbatur, utilitatem populus Romanus juſtitiæ poſthabuit: *conquiſitoſque Camertes redimi ab emtoribus, receptiſque in civita-*

§ VI. Liv. Epit. 15. Zonar. Plin. 33, 3. Suid. in Μόνητας.
§ VII. Ptolem. Zonar.

tem locum ad habitandum in Aventino colle assignari, & prædia sua restitui, jussit.

IX. At Picentinæ victoriæ majus gaudium fuit: resque digna visa, quæ denariis argenteis nuper cudi cœptis impressa, & pluribus statim innotesceret, & ad memoriam servaretur posteritatis. Nummos Picum repræsentantes, Saturni filium (nam is gentis auctor creditur) & ab alia parte dextram a magistratu Romano porrectam supplicanti, ex senatusconsulto cudendos curavit Q. Cædicius Quinti filius. Et certe luculentam ea gente pacata virium accessionem factam vel inde constare potest, quod trecenta sexaginta Picentium millia in fidem populi Romani venisse traduntur. Eo bello triumphum consules meruerunt duxeruntque: insigniore tamen P. Sempronii gloria, quod adversus validiores hostium copias, periculoque & contentione majore certaverat. Res enim prodigiosa tum accidit, ut instructa utrinque acie, sub ipsum committendi prœlii tempus, terra subito moveret.

X. Sed consul apta tempori oratione territos militum animos confirmavit: *haud minus hostes religione non necessaria perturbatos* dictitans, *ejusque victoriam fore, qui excusso inani metu adversarium sui non bene compotem prior invasisset. Templo* deinde *Telluri deæ* voto, *si populo Ramano victoriam dedisset*, impetum in hostes fecit. Neque hi segnius excepere certamen, cædesque tam atrox fuit, ut etiam victoris exercitus pars minor evasisse dicatur. Ab hoc prœlio, cum alia Picentium oppida, tum caput gentis Asculum, situ murisque tutissimus locus, Sempronio se dediderunt. Hujus deinceps exemplo Picentium omne nomen imperata facere pollicitum, a Senatu pacem obtinuit. Iam Italia tota, qua Siculum Joniumque mare spectat, perdomita, soli restabant Sallentini, qui ad extremas Italiæ oras colunt, qua mare superum Jonio committitur. ad hos igitur a Picentibus

§ VIII. Eutrop. l. 2. Vell. 1, 14. Liv. Epit. 15. Val. Max. 6, 5, 1. Pigh. in ann. 485. § IX. Plin. 33, 3. Col. triumph. Eutrop. l. 2.

bellum, veluti contagione quadam pervaſit, iiſque M. Atilio Regulo, L. Julio Libone conſulibus indictum eſt. Crimini datum, quod Pyrrhum ex Epiro venientem, portubus oppidiſque ſuis recepiſſent.

XI. Ceterum commoditas portus Brunduſini, qui eodem vento ſpirante & dimittere naves poteſt, & accipere, faciliſque inde in Illyricum & Epirum trajectus, quodque opportunius videbatur ipſis Italiæ finibus imperium terminare, veriores belli cauſæ putabantur. Triumpharunt ex his ambo conſules una die, quæ fuit octava Kalend. Februar. Fuſis acie Sallentinis, nobiliſſimum eo tractu oppidum Brunduſinum ceperant: aliaque proſpere geſſerant: adjuti, ut ferebant, a Pale paſtorum dea, quæ *præmium victoriæ* petiiſſe ultro dicitur, *ut ædes ſibi Romæ dedicaretur.* Majori parte Sallentinorum ab his ſubacta, victoriam ſequentis anni conſules abſolverunt. Numerius Fabius C. F. M. N. & D. Junius D. F. D. nepos Pera fuere. Ab his Umbri ſimul atque Sallentini in deditionem accepti.

XII. Sic univerſa jam Italia perpacata, qua maribus & amne Pado finitur, e veſtigio per inſulas propinquas, & adſitam Jonio Adriaticoque pelago continentem, aliorum ſpe, aliorum formidine celebrari Romana magnitudo cœpta eſt. Nam quibus ſtudium erat per injurias vicinorum creſcendi, ſuis conſiliis impedimentum a Romano metuebant: aliis ex diverſo præſidium iſtud adverſus impotentiam adverſariorum, tanquam divinitus oblatum amplexantibus. Primi omnium Apolloniatæ miſſis Romam legatis in amicitiam recipi petierunt. Urbs illa ſexaginta ſtadiis a mari recedit, a Corinthiis & Corcyræis condita, commodumque portum habet, qua proximus in Græciam a Brunduſio trajectus eſt. Illyricæ Macedonicæque circum gentes colunt: igitur inter potentes & cupidos libertatem ſuam ægre tuebatur. Ab Senatu non tam civitatis ejus opes, quæ tenues

§ X. Front. Strat. 1, 12. Flor. 1, 19 & 20. Oroſ. 4, 4. Strab. l. 6. Liv. Epit. Eutrop. §. XI. Ænn. l. 6. Zonar. Columm. triumph. Flor. 1, 20. Liv. Epit.

erant, quam ſpem futuri, & apertam ad majora occaſionem reputante, perquam humaniter accepta eſt legatio. quo gravior mox vindicta fuit in quoſdam ordinis Senatorii juvenes, qui legatos orta contentione pulſaverant.

XIII. Q. enim Fabium neque magiſtratus dignitas, ædilitatem enim gerebat, neque generis amplitudo tutata eſt, quin Apolloniatibus ob eam noxam dederetur. Deditus eſt etiam Cn. Apronius itidem ædilis, ejuſdemque culpæ reus. *Hos* igitur *per feciales legatis Apolloniatarum tradi, quæſtoremque cum his Brunduſium ire* Senatus cenſuit, *ne quid in itinere legatis a deditorum propinquis amicisve noceretur.* Magnum ſane fidei publicæ documentum; ſed non inferius prudentiæ: cum enim opinione juſtitiæ nationum exterarum animos ad amicitiam ſuam attrahere deſiderarent; magnopere intererat, injurias eorum, qui primi ad ſocietatem jungendam veniſſent, quam accuratiſſime vindicari. neque enim quidquam deſtinatis eorum tam inimicum fieri potuiſſet, quam ſi commiſſum eſſet, ut & Appolloniatas facti ſui, & alios exempli pœniteret. Atque ab hac utilitate receptum, conſtanterque ſecutis etiam temporibus ſervatum eſt, ut qui legatos civitatis liberæ pulſaviſſent, iis, quorum erant legati, dederentur. Ceterum Apolloniatæ deditis in ſuum oppidum adductis, plus ſe commodi ex humanitate, quam ex vindicta, conſecuturos prudenter arbitrati, domum incolumes remiſerunt.

XIV. Hoc anno ab utroque conſule, bini ſunt triumphi ducti. D. Junius ante diem quintum Kal. Octobres, Numerius Fabius ante diem tertium Nonas ejuſdem menſis de Sarſinatibus Umbrorum populo triumpharunt: iterum Kalend. Febr. Fabius, Nonis Junius, de Sallentinis & Meſſapiorum gente, quæ Sallentinos accolas auxiliis juverat. Is finis eo tempore bellorum Italicorum fuit. Nam quod anno ſequente, Q. Fabio Gargite tertium, L. Mamilio Vitulo conſulibus, ad Volſinios geſtum eſt, non cum juſtis

§ XII. Strab. l. 7. Liv. Epit. § XIII. Dionyſ. ap. Valeſ. Zonar. Val. Max. 6, 6, 5. L. 17. ff. de leg.

hostibus bellum, sed adversum scelesta servitia pro sociis ultio fuit. Etruscorum gens opulentissima Volsinii fidem populi Romani contra servos quondam suos implorabat. Usi enim inepto consilio, sive quod superioribus bellis attritas vires ita recreari posse sperabant; sive deliciis ipsi diffluentes, armorum laborem fugiebant: servis libertate & civitate donatis, ea permiserunt. Inde communicatis etiam honoribus in Senatum legi, magistratusque fieri cœperunt.

XV. Ita brevi oppressis veteribus civibus, translataque in se republica, datam a dominis libertatem adversus ipsos insolentissime exercuerunt. Matronas honestas virginesque per vim constuprari: maritis parentibusque de injuria conquerentibus pro vindicta legum, contumelias & ludibria rependi: arbitrio petulantissimorum nebulonum rapi, trahi, vexari omnia, Volsiniis jam in morem venerat. Neve prætereatur insigne monumentum, quem ad finem servilium animorum belluina impudentia possit procedere, si nacta potentiam fuerit; lege lata sanxerunt, *uti libertinis in patronorum filias ac uxores stupri jus esset: floremque virginis ingenuo nupturæ primum aliquis ex suo ordine delibaret.* Volsinienses igitur veteres, cum neque ferre diutius miserias istas, neque propulsare viribus suis possent; consilio clam inter se habito, legatos Romam mittere decreverunt. Ii secretis precibus impetrato, *uti privatis in ædibus Senatus cogeretur:* perniciem enim sibi, si res emanasset, impendentem prospiciebant: oratione flebili calamitates urbis suæ exposuerunt. qua moti Patres, opem miseris ad recuperanda pristina jura promiserunt.

XVI. Sed hæc cum acta secreto putarentur, iis, qui fuerant accusati, per Samnitem quendam indicata sunt. Is, cum in ædibus, ubi Senatus convenerat, hospes domini ægrotaret, per oblivionem eo in loco relictus exceperat dicta, prodideratque. Quæstiones igitur de legatis Roma reversis habitæ sunt; compertoque negotio, & ipsi & prin-

§ XIV. Flor. 1, 21. Jo. Antioch. ap. Vales. § XV. Zonar. Val. Max. 9, 1, 2. Auct. de viris ill. c. 21.

cipes alii civitatis crudeliter interfecti. Eo justior inferendi belli causa visa: missusque cum exercitu Q. Fabius Cos. occurrere ausos in fugam vertit, magnumque fugientium numerum cecidit: ceteros, qui intra munimenta se receperant, actis operibus oppugnare instituit. Sed illis non segniter resistentibus, cum levia, ut solet, certamina crebro fierent, consul, dum incautius inter tela versatur, vulnus accepit, & in ejus deinde curatione decessit. Obsessi, casu eo cognito, eruptionem summis viribus fecere, sperantes, exercitum interitu ducis turbatum, si subito invaderetur, a mœnibus submoveri posse.

XVII. Verumtamen eventus prœlii contra dedit: excepti ferociter a militibus Romanis, & in urbem iterum cum clade compulsi sunt. Huic ego pugnæ Decium Murem præfuisse crediderim: hic enim legatus esse Fabio, & post necem ejus, donec successor veniret, bellum administrare potuit. atque inde esse reor, quod apud negligentiores historicos, Volsiniensis belli cœpti finitique titulus Decio Muri adscriptus est. Censores eo anno creati Cn. Cornelius L. F. Cn. N. Blasio, & C. Marcius, qui cum antea quoque censuram gessisset, in hoc honore Censorinus appellatus est. Memorabilis hujus Marcii moderatio fuit, qui accepta potestate, quam non ambiverat, populum ad concionem vocatum gravissima oratione increpuit, *quod magistratum illum bis eidem mandavisset, cujus tempora, non aliam ob causam, quam quia nimia potestas ejus esset, coarctanda sibi majores judicassent.* Inde profecta lex est, qua cautum, *ne quis Censor iterum fieret.*

XVIII. Eodem anno Quæstorum numerus ampliatus est. Quatuor hactenus suffecerant: urbani duo: totidem ad bellum exeuntibus consulibus adjungebantur. Sed proximis aliquot annis, aucta majorem in modum republica, vectigalibusque ac portoriis multis accedentibus, duplicari numerum istum necesse fuit. Appius deinde Claudius, qui

§ XVI. Jul. Obseq. de prodig. c. 27. § XVII. Auct. de Vir. ill. c. 36. Marm. Capitol. Valer. Max. 4, 1, 3.

in magiſtratu Caudex cognominatus eſt, & M. Fulvius Flaccus conſules ſequuntur: annus cœpto primum adverſus Pœnos in Sicilia bello memorabilis. Tum enim inter duas potentiſſimas civitates inimicitiæ primum erupere, quæ multos poſt annos, illataſque & acceptas horrendas clades, non niſi alterius excidio finiri potuerunt. Sed prius de Carthagine quædam altius repetenda ſunt, quam ad bellorum iſtorum expoſitionem accedamus. erunt enim his in rebus enarrandis multa intellectu judicatuque difficiliora, niſi primum origo urbis & incrementa cognoſcantur.

§ XVIII. Plut. in Coriolan. c. 1. Liv. Epit. 15. Tacit. 11, 12, 6. Agell. 17, 12.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER VI.

IN LOCUM LIB. XVI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI DECIMI SEXTI.

Origo Carthaginiensium & primordia urbis eorum referuntur: contra quos & Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit Senatus; cum de ea re inter suadentes, ut id fieret, dissuadentesque contentio fuisset. Transgressis tum primum mare equitibus Romanis, adversus Hieronem sæpius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta nonaginta duo millia, ducenta viginti quatuor. D. Junius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Æsernia deducta est. Res præterea contra Pœnos & Volsinios prospere gestas continet.

I. CARTHAGINEM a Tyriis Phœnicibus conditam esse, præter veteris historiæ fidem, etiam perpetua civitatum istarum, donec floruerunt, amicitia; præterea linguæ nunc quoque manentis manifesta similitudine, certum atque testatum est. Ex ea gente ferunt Elisam, quæ & Dido cogno-

minata eſt, filiam Agenoris Belo geniti, quod Pygmalionem iiſdem parentibus ortum, ob injuſtam mariti ſui Sichæi cædem odiſſet, patria profugam, eum Africæ ſinum, peninſulamque in qua poſt condita Carthago fuit, tenuiſſe: parvis admodum rei tantæ initiis, ac potentiæ, quæ deinceps conſecuta eſt, ſpem nullam oſtentantibus. Quippe non plus terræ ab incolis emiſſe Eliſa creditur, quam corio bovis amplecti poſſet: hoc in tenuiſſima lora diſſecto majus aliquanto ſpatium, quam venditores intelligebant peti, comprehendit; arcique ſtruendæ ſuffecit locus, quam ex eo *Byrſam* appellatam putant. Inde multis, commerciorum gratia cum advenis colendorum, ſedes juxta ſtatuentibus, cum jam inſtar civitatis effectum eſſet; Afrique manſuetos homines & divites ſecum retinere cuperent: facile aſſenſi ſunt venientibus ab Utica legatis, qui *ſuo exemplo* (nam & Utica colonia Tyriorum erat) *ad condendam iis locis urbem* hortabantur. Ita convenit, ut Afri ſedem oppidi Phœnicibus concederent; hi annuum eo nomine vectigal penderent Afris.

II. Operi perfecto Eliſa lingua ſua nomen impoſuit *Carthadas*, quod urbem novam ſignificat; Græci Carchedona, Romani aberrante, ut fit, pronuntiatione Carthaginem vocaverunt. Ea cum & vicinos faventes, & populum induſtrium, &, quod maximum eſt, ſapientem reginam haberet; admirandis incrementis brevi convaluit. Hæc ante Romanam urbem conditam anno circiter ſeptuageſimo acta videntur: nam inter auctores, ut in re tam antiqua, parum convenit. Sed Eliſæ quemadmodum vita caſuum varietate nobilis, ſic etiam memoranda mors fuit. Jarbas Africanæ cujuſdam gentis regulus nuptias ejus ambibat, ni aſſequeretur, bellum minitans. Sed illa caſtitate inſigni, & mariti prioris amore, nuptias averſabatur: bellum rebus adhuc naſcentibus & teneris exitioſum fore intelligebat. Igitur tempore ad deliberandum ſumto, quaſi tandem viciſſet ani-

§ I. Juſt. 18, 5. Appian. Lybic. Strab. l. 17. Liv. 34, 61. Vell. 1, 2, 6.

mum, & ad nuptias Africanas adduxiſſet; in extrema tum urbis parte *rogum exſtrui* juſſit, *priuſquam novum matrimonium ingrederetur, Sichæo ſuo inferias daturam* præferens. tum hoſtiis multis immolatis, ad ultimum ipſa conſcendit pyram, & gladio, quem ſecum attulerat, ſibi mortem conſcivit; caritate viri & civium propriæ incolumitatis curam ſuperante. Retulerunt Carthaginienſes quam potuere gratiam: & admiratione virtutum ejus, donec reſpublica ſalva fuit, pro dea venerati ſunt. ædes in loco, ubi vitam exuerat, ſtructa: ipſa *Dido* (ſic ſermone ſuo viraginem Pœni vocant) appellata.

III. Cum deinde nemo unus ſucceſſione regni poſt Eliſam dignus haberetur, mixta optimatium & populi poteſtate gubernari civitas cœpit. Regia tamen appellatio manebat, ſed ii Lacedæmoniis regibus ſimiles erant; niſi quod nulli certæ domui addictus honos, ut quiſque nobilium divitiis & virtute ceteros anteibat, mandabatur. Hi foris bellorum adminiſtrationem habebant; unde *Prætores* atque *Dictatores* a Romanis, poteſtatem eorum cum ſua republica comparantibus, appellari ſolent: domi principes conſilii publici erant: cum eo de negotiis civitatis ſtatuebant: de majoribus rebus referebatur ad populum; ejus judicium in diſſenſu Regum atque Senatorum valebat. eidem jus erat etiam adverſus placita Regibus & conſilio ſciſcendi, ſi forte contra rempublicam eſſe (id autem licebat cuivis coarguere) viderentur. Quæ nimia populi poteſtas, cum aſſentatorum ſtudiis, ut fieri amat, in immenſum augeretur, ſequentibus temporibus Carthaginienſium rebus vehementer nocuit: in Senatu porro Seniores triginta quaſi ſanctius conſilium erat: & horum in ordine univerſo plurima vis. Decoris publici diſciplinæque cuſtodiam cenſoria poteſtate Præfectus morum exercebat.

§ II. Cato ap. Solin. Bernegg. ad Juſt. 18, 6, 9. Sil. Ital. l. 1. Serv. in Virg. Æn. 1. v. 344. § III. Ariſt. Polit. 2, 11. Bongarſ. ad Juſt. 22, 7. Polyb. 6, 49. Liv. 30, 6. Corn. Nep. in Hamilc. c. 3.

IV. Succeſſu temporum, majoribus jam populi Carthaginienſis opibus, plures ad bellum imperatores deligi cœperunt. Ex quibus præcipuæ virtutis & felicitatis Mago, cum duos filios, ſuis artibus inſtructos reliquiſſet, atque eaſdem illi quoque numeroſiori jam ſoboli veluti per manus traderent, evenit, ut ejus familiæ nimia potentia novis remediis coercenda videretur: creatique centumviri, penes quos de ipſis quoque ducibus judicia forent: formidabilis poteſtas, vel amplitudine juris, vel diuturnitate temporis, perpetui enim erant; cum jam Reges ipſi non in perpetuum, neque longum adeo ad tempus, ſed annui crearentur: quos domi frequentius *Suffetes*, id eſt, judices nominabant, conſulibus Romanorum ſimiles. Sed centumviros inſolentius ſe gerentes lex Hannibalis in ordinem coegit, ſancito, *ut in ſingulos annos judices legerentur, neu quis biennium continuum judex eſſet.*

V. Sacra maxime Tyro advecta colebant; quædam etiam poſt aſſumta. Junonis cultus præcipuus: neque levis Æſculapii, cui magnificum templum in ipſa urbe ſtruxerunt. Apollinis etiam locuples ædes fuit, laminis aureis tecta, cum celebri ſimulacro, quod exciſa Carthagine Romani avectum, juxta circum maximum collocaverunt. Ad Herculem vero Tyrium quotannis magna cura delectam navem, cum decimis annuorum proventuum, aut partarum bello manubiarum, mittebant. Ab iiſdem conditoribus ſuis, alium etiam ritum horrendæ religionis hauſerant, ut Saturno, quem ipſi *Belum* vocant, quotannis victima humana facerent: cujus immanitatis reliquiæ ne cum ipſa quidem urbe tolli penitus abolerique potuerunt. Ceteros civitatis mores plerumque commerciorum utilitas moderabatur: quibus gens natura & majorum inſtituto deditiſſima, prudens imprudens omnes ſuas rationes conſiliaque accommodabat.

§ IV. Juſt. Corn. Nepos. Liv. 30, 7. & 32. 32. § V. Virg. I. 1. Strab. l. 17. Appian. in Punicis. Plutarch. in Flamin. cap. 1. Polyb. legat. 114, 3. Diod. 20, 14. Juſt. 18, 7. Hieron. in Iſa. c. 4. Plin. 39, 5, 37.

VI. Hinc inevitabili malo, divitiarum admiratio honosque comitia corrupit magiſtratuum; virtutem pecuniæ ſubjectam debilitavit; populum inflammavit opum cupiditate, fraudumque & mendaciorum ſervili conſuetudine infecit; remque publicam harum rerum ſe ſtudio totam tradere compulit. Inde enim proceſſit, ut neque fidei multum in Punicis fœderibus, & virium publicarum longe maxima pars in claſſibus eſſet; pedeſtris militia, robur atque firmamentum omnis imperii, nullo equeſtris aut modico in honore uſuque: quoties terra bellandum, mercenariis copiis res gereretur; quarum neque caritas ulla in rempublicam, & fides venalis, & diſcordia moleſta, & conſpiratio terribilis eſſet: adeo capitali errore, ut non alius hoſtis, ante ultimum excidium, rem Punicam tam prope ad extremam deſperationem adduxerit. Neque minor ex ea malorum ſeges, quod qui in magiſtratibus & in curationibus erant, mutua diſſimulatione peculatum impune exercebant: ut ſic quoque minus mirandum eſſe videatur, ſi bello inter has civitates exorto, ſuperiores Romani fuerunt; quorum Senatores duris temporibus ſuam pecuniam in publicum conferebant, cum Carthaginienſes rempublicam haberent quæſtui.

VII. Sed hæc vitia cum ipſa urbe adoleverunt: quare primum quidem ut infirma & modica, non ægre tolerabantur: poſt aliquamdiu ſuſtinere potuit imperii magnitudo, & quidam ſingulari virtute duces, quorum maxime opera quidquid felicitatis Carthago habuit, comparatum ſtabilitumque comperio. Sed ab initio quidem adverſus Afros vectigal pro ſolo urbis repoſcentes dimicatum eſt: idque jus non niſi repetentibus bellum extortum. inde prolatum etiam imperium: Africæque pars cultiſſima ſub ditionem populi Carthaginienſis redacta. In Sardiniam autem, deinde Siciliam, ut trajiceretur, maris opportunitas & illius inſulæ rudis ad reſiſtendum barbaries, hujus ob diſcordias perpetuas potentiorum injuriis expoſita pulchri-

§ VI. Cic. contra Rull. c. 35. Polyb. 1, 65, 67 & 6, 49. Liv. 33, 32.

tudo invitavit. In Corſicam ex Sardinia facilis tranſitus, & inſulæ non opulentiſſimæ promtior occupatio fuit. At in Sicilia diutiſſime varia fortuna dimicatum eſt: maximaſque & victorias ex iis bellis, & clades, Pœni retulerunt.

VIII. Hamilcar quidem, Hannonis F. cum trecenta hominum millia in Siciliam deportaſſet, a Gelone victus, interiit. qua calamitate perculſi Carthaginienſes abſtinuere Sicilia, donec ab Ægeſtanis, quos Selinuntii premebant, exorati, Hannibalem Hamilcaris filio Geſcone natum emiſerunt. Is Selinunte ac Himera exciſis, magnam iterum potentiam Pœnis in Sicilia comparavit. Imilco Leptinem Dionyſii majoris fratrem ducemque in Siculo mari vicit, naveſque cepit aut depreſſit centum, virorum interfecit pluſquam viginti millia: multas Siciliæ civitates obtinuit, partem quoque Syracuſarum cepit: ſed orta repente peſtilentia, toto ferme abſumto exercitu, cum paucis eum Carthaginem redire compulit. Neque tamen ſpem Siciliæ occupandæ abjecerunt Pœni, ſed paucis poſt annis cum alia claſſe Hannonem adverſus Dionyſium bellare juſſerunt. Poſtea Magonem ab Iceta vocatum, & in ipſa jam Syracuſana urbe caſtra cum peditum ſexaginta millibus habentem, Timoleon ejecit. Mox Hannibalem & Hamilcarem ſeptuaginta millia militum adducentes idem Timoleon pugna magna vicit, caſtriſque exuit.

IX. Sed haud temere velocior iis ullo bello majorve converſio fortunæ, quam adverſus Agathoclem fuit: qui victus in Sicilia, obſeſſus Syracuſis, nulla evidente ſpe ſalutis, ultro tranſduxit in Africam bellum, Carthaginienſeſque multis prœliis victos, deſciſcentibus paſſim Libybus, in maximum periculum metumque conjecit: domum deinde reverſus, Sicilia tota expulit, donec mors regis, & ex ea turbæ, ſpem iterum occaſionemque repetendæ poſſeſſionis aperuerunt. Exinde, ut diximus, vario Marte cum Pyrrho bellavere, ad extremum ſuperiores. Interim

§ VII. Juſt. 4, 3 & 19, 2. Herod. 1, 165. § VIII. Diod. 13, 43 & 14, 60. Juſt. 20, 5. Plut. in Timoleon. c. 24 & 30.

etiam in Hiſpania civitates quædam ſtipendiariæ factæ, cum Gaditanis opem adverſus accolas petentibus, cognato populo (nam & Gades Tyrii condiderant) auxilium Carthagine miſſum, vicinas aliquot Hiſpaniæ regiones Punici juris fecit.

X. Is ferme Carthaginis ſtatus erat, quo tempore bellum adverſus Romanos ſumſere. Siciliam vero, qua Punicæ ditioni ſubjecta non erat, majori ex parte Syracuſani, & Rex eorum Hiero poſſidebat: reliqua Mamertinorum armis tenebantur. Ii donec Romanorum, qui Rhegium occupaverant, ſocietate uti potuere, ſua defendiſſe non contenti, etiam Punicos Syracuſanoſque fines incurſabant: denique oppida Siciliæ multa, quo vaſtationem agrorum, & alia incommoda redimerent, vectigal pendere coegerunt. Sed expugnata urbe Rhegina, defectoribuſque ſupplicio affectis, nudati hoc ſubſidio Mamertini priores opes tueri nequiverunt: & amiſſis ferme, quæ extra Meſſanam tenuerant, de urbe ipſa cum Hierone Syracuſano dimicabant. De quo Rege, quoniam ipſe quoque temporibus eiſdem hoſtis populi Romani, mox per annos ſane multos ſocius & amicus fideliſſimus, & ingens ad res conſtituendas momentum fuit; paulo copioſius exponendum puto. Nam & in eo rara felicitas, & magna virtus, & prudentiæ vis eximia fuit: eaque tempeſtate Syracuſanorum opes & floruerunt cum Hierone, & conciderunt.

XI. Hic igitur nullo neque divitiarum, neque gloriæ a majoribus relictæ, neque alio aliquo tali præſidio adjutus, omnem fortunam ſuam ſibi debuit: non ut plerique ad magnam potentiam ex tenui loco criminationibus meliorum, aut nece fugave adverſantium provectus; ſed modeſtia & in parandis opibus, & in habendis, ſingulari (recte conjiciens, nullum eſſe regnum ſtabilius, quam quod ita exercetur, ut magis hoc timeant amittere, quibus imperatur, quam qui imperat.) Itaque cum annos quatuor & quinquaginta præ-

§ IX. Juſt. 22, 8 & 23, 4. Curtius 4, 4. § X. Polyb. 1, 8 & 10.

fuiſſet, idque iis temporibus, quibus colliſæ duæ potentiſſimæ civitates de principatu terrarum ſumma contentione pugnabant, ipſe nullo foris bello, ſi primos annos excipias, nullis domi inſidiis petitus, nonagenario major, cum ad eam ætatem, certo temperantiæ argumento, ſenſus integros corpuſque firmum pertuliſſet, obiit: non ſuis modo carus, ſed etiam apud Romanos pariter Græcoſque magna fama.

XII. Quem & principatum deponere ſæpe volentem cives ſui publice prohibuerunt: & filius Gelon, qui natus annos plus quinquaginta ante Hieronem deceſſit, rara inter mortales moderatione, regno quam patre carere perpetuo maluit, eumque ad extremum uſque vitæ tempus conſtanti fide atque pietate percoluit. Is igitur Hieron ab Hierocle genitore, qui ſtirpem ſuam ad Gelonem veterem Siciliæ tyrannum referebat, expoſitus eſt: quod virum nobilem ſuſceptam ex ancilla prolem pudebat tollere. Sed omni humana ope deſtitutum apes, in os jacentis ingeſto melle, per complures dies aluerunt. Eo prodigio, reſponſiſque aruſpicum, qui regiam puero potentiam portendi confirmabant, permotus Hierocles, infantem recolligit, agnoſcit, & in ſpem futuræ magnitudinis diligenter inſtituendum curat. tum igitur inter æquales diſcenti, a lupo in turba puerorum repente conſpecto tabulam ablatam eſſe ajunt: & mox militiæ tirocinium auſpicanti aquilam in clypeo, noctuam in haſta conſediſſe. Conſilii viriumque indicium id fuiſſe creditum eſt, ſummique, ob regiam alitem, faſtigii.

XIII. Sed certiora ſigna mox ipſe dedit, forma & robore corporis eximio: verum ingenii, temperantiæ, comitatis, juſtitiæ, moderationis nomine clarior atque illuſtrior. Sæpe in acie, ſæpe adverſum provocantes ſingulari certamine congreſſus, ſemper victor, a Pyrrho multis militaribus donis virtutis cauſa donatus eſt. Cujus poſtea ex

§ XI. Liv. 24, 44. Polyb. l. 7. ap. Valeſ. § XII. Juſt. 44, 5. Jo. Sarisb. c. 13.

genere Gelon, Hieronis filius, Nereidem in matrimonio habuit. Pyrrho ex Sicilia fugato, cum inter Syracuſanum exercitum & urbanos, ſolenni temporum iſtorum morbo, iterum orta eſſet diſſenſio, in caſtris circa Merganam Artemidorus & Hiero militaribus ſuffragiis duces creati, conſiliis Hieronis, & amicorum ejus opera, clam intromiſſis militibus urbem in poteſtatem redegerunt. Ibi Hiero excelſum ſe virum & quanticunque imperii capacem oſtendit. Nam ex diverſis partibus occidit aut ejecit neminem; ſed clementia, moderamine, rectiſque conſiliis ita compoſuit motus, ut non minoribus ſtudiis eorum, adverſus quos venerat, quam a quibus adductus fuerat, prætor Syracuſis crearetur.

XIV. Hic vero reipublicæ curam ut ſuæ toto animo complexus, cum a longo jam tempore vitium iſtud in Sicilia inoleviſſe cerneret, ut quoties magiſtratus copias eduxiſſent, vel in exercitu turbaretur aliquid; vel domi novarum rerum motus orirentur: circumſpicere aliquem cœpit, cui res urbanas tuto crederet, ſi quando ipſe ad bellum exire cogeretur. Uxorem igitur duxit filiam Leptinis, qui magna inter cives auctoritate, vir etiam cumprimis honeſtus fideique tenax habebatur. Ita proviſis domeſticis rebus, adverſus mercenariorum inſolentiam, remedium neceſſarium magis, quam uſquequaque laudabile, commentus eſt. Nam educto contra Mamertinos exercitu, cum illi juxta Centuripas occurriſſent, aciem ad Cyamoſorum amnem hoc dolo inſtruxit, ut inter cives mercenarioſque intervallo relicto, hos committere prœlium juberet, tanquam ipſe cum urbanis ſignis alia parte impeditum & diſtrictum hoſtem invaſurus. Ita conductitii majore Mamertinorum numero circumventi cadunt: ipſe, dum horum cæde diſtinentur hoſtes, otioſe tutoque Syracuſanas copias in urbem reducit.

XV. Ad hunc modum repurgato, quidquid in exercitu ægrum, & ad ſeditiones pronum fuerat, urbanum militem ſtudioſe exercet: novas mercenariorum copias conducit:

§ XIII. Juſt. 23, 4. & 28, 3. Pauſan. l. 6. Polyb. 1, 8.

atque ita benevolentia multorum comparata, remoto audacissimo quoque, reliquis adversus armatum & intentum mutire non ausis, principatum arbitratu suo administrat. Interea Mamertini recenti victoria ferociores, contemtim atque temere Syracusanorum fines populabantur. Adversus hos Hiero jam civibus & militi fidens, incunctanter egressus, ad ipsam hostium urbem, dimissis passim globis fere vacuam, castra posuit. Cujus intellecto discrimine Mamertini ad ferendam suis opem expedito cum agmine impigre accurrerunt. Hiero motis ex agro Mamertino castris Mylas urbem, & in ea milites mille quingentos capit: inde castellis aliquot aliis raptim potitus, Ameselum procedit, medio inter Agyrium & Centuripas loco situm. Id quoque, licet munitionibus & præsidio firmum esset, expugnatum diruit: præsidiarios in fidem acceptos sibi militare cogit: agrum Ameselanum Centuripinis Agyrinisque dividit.

XVI. Hoc successu rerum alacrior denuo in fines Mamertinorum irruit; Alesum oppidum deditione capit: Abacæninos atque Tyndaritas ipsorum voluntate adjungit. Sic ab utroque mari proximis Messanæ urbibus Hieroni parentibus (nam ad Etruscum mare Tyndaritani habitant; Siculum Tauromenii accolunt, & ipsi Syracusanorum eo tempore socii) Mamertini in arctum coacti, Cio quodam prætore copias opponunt hosti, ad Longanum amnem in Mylæo campo castra habenti. Pugna commissa, cum dubio Marte certaretur; subito in latera Mamertinorum recens impacta cohors, haud dubiam Hieroni victoriam tradidit. Nam ante prœlium Hiero ducentos Messeniorum exsules, fortitudine & Mamertinorum odio præstantes viros, additis de suo exercitu delectorum quadringentis, *vicinum collem*, cui *Thorax* nomen est, *circumire*, *hostemque incautum improviso incursu turbare* jusserat. Ii mandata gnaviter exsecuti effecerunt, ut universus Mamertinorum exercitus internecione cæderetur.

XVII. Cios, re desperata, jam nihil aliud quam mortem

§ XV. Diod. Ecl. l. 21. § XVI. Polyb. 1, 9. Diod.

mereri manu cupiens, multis vulneribus affectus capitur, & in hostium castra deductus, fidem extorum aruspicumque prædictionem, alio quam speraverat eventu, comprobat. Nam ante pugnam immolanti vates inspectis extis promiserant, *fore ut in castris hostilibus pernoctaret.* Id ille in spem victoriæ trahens, sero se ambigua prædictionis interpretatione deceptum agnovit. Hac ægritudine confectus, cum postridie inter equos captivos eum videret, quo filius in prœlio usus fuerat, hunc etiam occubuisse conjectans, fasciis fomentisque vulnerum revulsis spiritum indignantem effudit. Mamertinos clade comperta desperantes, jamque victori cum infulis supplicum occursuros, ex inopinato fortuna servavit.

XVIII. Forte sub idem tempus Hannibal Carthaginiensium prætor, in Liparæorum agebat insulis, quæ Siciliæ adjacent. Is audita Hieronis victoria, metuens, ne Mamertinis penitus excisis Syracusana potentia Carthagini gravis & intoleranda fieret, specie gratulantis ad Hieronem ocius venit; eumque moratus ne statim ad Messanam duceret, urbem ingressus est prior, Mamertinosque deditionem facere volentes non modo verbis ad spem retinendæ libertatis revocavit, sed etiam præsidium suorum militum introduxit. Hiero astutia Pœni se delusum intelligens, cum ad obsidionem jam difficiliorem futuram haud satis paratus esset, Syracusas rediit: exceptusque magna omnium lætitia, & ab universis copiis Rex acclamatus, postea quoque nomen istud civium externorumque consensu retinuit. Hierone digresso, Mamertini, cum fiduciam paulisper resumsissent, de rebus præsentibus deliberantes, duas in factiones scindebantur. Alii *non esse dubitandum* autumabant, *quin Carthaginiensium tutelæ se permitterent: cum hoc non modo plures ob causas conducibile, sed etiam, admisso jam præsidio, necessitati proximum videretur.*

XIX. Contra dicebatur: *non minus infensos Mamertinis Pœnos, quam Hieronem fuisse: neque dubitandum, quin illi non*

§ XVIII. Strabo. l. 6. Diod. Polyb. 1, 8.

benevolentia, sed cupidine dominandi Messanam defendere statuerint: a multis jam ætatibus eos imperium affectare Siciliæ, non exercituum, non classium damno, ne suarum quidem rerum metu & Africis bellis, ab improba spe deterritos. His igitur si se committant, classem validam, & ipsius Siciliæ pleramque partem jam obtinentibus, sine exceptione ulla servituros esse. Minime igitur expedire vocari auxilio Carthaginienses, populum impotentem, infidum, graviusque jugum impositurum, quam a Syracusanis timuissent. Præsidium Punicum, si eo tantum consilio venisset, ne in manus Hieronis Mamertina civitas incideret; re jam perfecta dimitti bona cum gratia posse: si qua vero clandestina subesset molitio; etiam intentiore studio ancipitis amicitiæ fallacias præveniri oportere. Romanos igitur potius implorarent, armis invictos, fide præstantes, neque causam retinendæ sub sua ditione Messanæ, neque facultatem habituros: quibus in Sicilia ne vestigium quidem soli, neque navalium rerum ullus usus, aut adeo cura esset.

XX. *Hos satis habituros, si Carthaginiensibus & Hieroni Messana urbe tanquam obice quodam & fræno cupiditatis objecta, securam ab his Italiam retinere possint. Perseverarent igitur Romanorum potius fidem, quam cujusquam alterius gentis, experiri: neque honeste ipsos & parum opportune priora consilia mutaturos esse, missis jam legatis, & auxilii spe impetrata.* Quippe ante postremum cum Hierone prœlium, diffidere jam rebus suis incipientes Mamertini, Romanorum opem, uti consanguineorum, imploraverant: & consulibus belli gerendi cupiditate plebem incitantibus, populus auxilium ferri Mamertinis jusserat, sed Senatus auctor fieri pudore cunctabatur. Qui enim modo suos ob Rhegium per scelus captum severo supplicio affecerant, ii, si jam Mamertinis pari perfidia Messana potitis opitularentur, destrui videbant gloriam justitiæ ac fidei, quam priore facto late quæsivissent. Ceterum clade Mamertinorum mox audita, cum jam dubium esse non posset, quin, relicti a Romanis, Pœnorum opes respecturi essent, prævaluit sententia juvandos esse censentium. nam & in Senatu plures eodem inclinare

cœperant, profpicientes, ni fieret, Meffanam ftatim, & paulo poft ceteram Siciliam totam Carthaginienfium fore. quod fi eveniffet, populum Romanum cum Pœno de Italiæ poffeffione certaturum.

XXI. Nam iftud periculum inevitabile, tum cupiditas imperii potentibus infita, tum ipfe locorum fitus efficiebat. Quippe Italiam a Liguribus & Venetis inter duo maria longo tractu procedentem, qua Bruttiorum ager eft, a contactu Siciliæ tenue fretum dividit. Neque dubitatur, continentes olim has regiones fuiffe: mox intercurrentibus aquis diremtas; five humiliora ea parte loca mare acceperunt; five major aliqua vis terræ motus aut incumbentium undarum, anguftias Ifthmi perrupit. a quo eventu *Rhegium* nominatum putant: tali enim aliquo vocabulo quæ rupta funt, a Græcis appellantur. Itaque primos Siciliæ cultores ex Italia veniffe credibile eft; etiam ipfo nomine cônfirmante conjecturam. Meffanam enim ex adverfo litoris Italici fitam civitatem Opici condidiffe traduntur: quam quia in finu falcis referente figuram eft pofita, *Siciliam* credo appellarunt; quod advenientes poftea Græci *Zanclen* funt interpretati, utraque illa voce diverfos apud populos falcem fignificante. Inde, ut folet, toti infulæ hæc appellatio hæfit, ut ipfa quoque & Zancle, & a pluribus Sicilia vocaretur.

XXII. Infula vero ifta cum magnitudine, tum etiam fertilitate, omnes, quæ in mediterraneo mari funt, longe antecellit: olei, vini, frumenti optimi fupra fidem ferax: populo frequens, multifque & maximis urbibus ad miraculum exculta: portuum autem fitufque totius commoditate vix alius magnum imperium conftituere cupientibus, æque idoneus locus eft. Nam Italiæ conjuncta ex diverfa parte Africam refpicit; alio ex latere Sardiniam: ab Oriente Peloponnefum & Græciam Jonio mari diferetas habet: quaquaverfum navigatione brevi, & ad emittendas accipien-

§ XX. Zonar. Polyb. 1, 9. §. XXI. Salluft. fragm. Caffiod. Var. 12, 14. Cafaub. in Strab. Macrob. Strab. l. 6.

dasque classes facillima. Neque dubium est, cupiditatem hac insula potiundi, quam eodem tempore & Romanus populus & Carthaginiensis affectabat, causam bello dedisse, licet alia dicerentur. Nam Romani *Tarentinos contra fœdus adjutos* arguebant: Pœni *societatem cum Hierone, ut adversus se initam*, criminabantur.

XXIII. Ceterum eo jam potentiæ civitas utraque pervenerat, ut evitari non potuerit, quin aliquando quacunque de causa colliderentur. Quemadmodum enim arbores non magno intervallo consitæ, aliquam quidem diu non impediunt invicem magnopere; auctæ vero, alimentum atque succum mutuo intercipiunt; cum grandiores fieri cœpere, radicibus & ramis commissæ atteruntur: ita surgentibus imperiis vix per naturam diutius fida manere potest concordia, quam donec, extrito quod medium fuerat, conjunctis jam finibus concurrentia urgeant inter se trudantque; neque priorem intra modum standi impetrabili voluntate; neque libero, nisi remotis obsistentibus, ad majorem amplitudinem procursu. Accedebat ad has causas in utraque civitate magna plebis & potentia, & suscipiendi bellum cupiditas. Nam in Carthaginiensi republica vulgus valebat plurimum: quod auctis civitatis opibus, variis & ipsum commodis locupletari solitum, quæstus dulcedine bella ex bellis seri non invitum patiebatur.

XXIV. Neque multum diversa conditio Romanæ multitudinis erat; quæ damna rei familiaris, superiori bello illata, Siculis divitiis facile reparari posse sperans, pro jure nuper Patribus extorto, sententiam bellum suadentium plebiscito confirmavit. Quo armatus consul Appius, cum alioqui, victis antiquæ sectæ viris, major Senatus pars assensa esset, sine mora C. Claudium tribunum militum cum paucis navibus præmittens, *observare occasionem, & si qua obvenisset, in Siciliam transire*, jussit. Ille cum Rhegium venisset, in casum dare triremes non ausus, quod longe ma-

§ XXII. Diod. Ecl. l. 23. Flor. 2, 2. L. Ampel. c. 46. Zonar.
§ XXIII. Arist. Polit. 2, 11.

jori Pœnorum classe fretum obsidebatur, piscatoria navi conscensa Messanam vectus est. ibi cum Mamertinis, ita ut præsens usus postulabat, collocutus; cum Pœnis reclamantibus parum proficeret, infecto negotio rediit. Sed paulo post cognito Messanæ discordiam esse, multis Romanos advocandos esse negantibus, magna parte Carthaginiense præsidium haudquaquam æquis oculis adspiciente, rursus transmisso freto, cum alia tempori apta disseruit; tum hoc maxime interjecit, *se non nisi ad liberandam civitatem venisse: hoc ubi perfecisset, e vestigio discessurum esse.*

XXV. Cum ad hæc Pœni responderent, *non esse Romanis laborem ullum suscipiendum in liberanda civitate, quæ sui juris esset: jam beneficio Carthaginiensium provisum, ne Mamertini servire Syracusanis cogerentur: facesseret igitur Romanus; aut si quam aliam justam haberet causam, cur esset Messanæ, exponeret.* negavit Claudius *liberam videri civitatem, in qua præsidium alienæ gentis, non sponte oppidanorum ageret.* Ad ea cum responderet nemo, Pœnis præ superbia, Mamertinis metu tacentibus, vir vafer & promtus, *apparet*, inquit, *ex hoc ipso silentio vestro, Carthaginiensium causam injustam, & Mamertinos libertatis avidos esse: nam ni ita foret, & illi de jure suo disserere non gravarentur, & isti, nulla, si cum Carthaginiensibus sentirent, dissimulandi causa, palam & aperte institutum illorum approbarent.* Ad hæc verba fremitu Mamertinorum orto, multisque orationem illam ut veram & intimis sensibus suis congruentem laudantibus, satis in præsentia promotum esse putans Romanus, quod habitus tamen animorum explorasset, Rhegium regressus est.

XXVI. Neque multo post adornatis quas habebat triremibus, tentavit transitum. Sed Pœnorum præfectis & multitudine navium, & in maritimis rebus solertia longe inferior, ad hæc fluctuum illorum violentia, quos orta subito tempestas præter solitum exasperaverat, repulsus, amis-

§ XXIV. Zonar. Polyb. 1, 11. Liv. Epit. 16. Auct. de Vir. ill. c. 37.

ſis aliquot triremibus, ceteris ægre ſervatis, in portum, unde exierat, rediit. Neque deterritus hoc incommodo, ut meliori alia opportunitate fortunam iterum experiri poſſet, naves reficiebat: cum ab Hannone (is Mamertino præſidio fretique cuſtodiæ præerat) venerunt nuntii, quidquid triremium hominumve ſuperiore certamine Pœni ceperant, adducentes. Cupiens enim fœderum ruptorum infamiam Romanis impingere, conſilium hoc amplexus erat Hanno, queſtuſque, *poſſeſſi Carthaginienſibus freti per vim tentatam navigationem eſſe*, ad pacem & fœdera majori deinceps cura ſervanda provocabat. ſed audito, Claudium nullas conditiones admittere, niſi Meſſana præſidium deduceretur; fretique trajectionem iterum moliri; exclamavit, *ſe vero non eſſe paſſurum, ut Romani vel manus in iſto mari abluerent.*

XXVII. Neque tamen prohibere potuit, quin Claudius obſervata freti natura, captatoque tempore cum refluxum ejus etiam ortus commode ventus adjuvaret, priuſquam occurri poſſet, Siciliam teneret. Ibi Mamertinorum in portu repertorum coacta concione, perſuaſit, *ut Hannonem advocarent, tanquam de præſenti negotio cum eo deliberaturi.* Hanno enim, oppidanorum diſcordibus animis parum confiſus, arcem cum ſuis occupaverat: neque concioni Mamertinorum ſe audebat credere. tamen veritus, ne hoc ipſum querelas eorum accenderet, ſi diffidere videretur, & per ſuam abſentiam ſe Romanis prothnus adjungerent; in colloquium venit. quo per diſceptationes & jurgia diu extracto, ad ultimum injectæ a Romanis Hannoni manus ſunt, iſque in carcerem conditus, Mamertinis factum comprobantibus. Ita partim dolo, partim terrore circumventus, cum alia conditio nulla eſſet, arce Mamertinis reddita, præſidium deducere coactus eſt.

XXVIII. Pœni re comperta ſupra modum exacerbati, cum alioqui duces ſuos ob mala conſilia quantumvis proſpero eventu punire ſolerent, ſimul ſtultitiam Hannonis, ſimul ignaviam accuſantes, in crucem miſerum ſuſtulerunt:

§ XXVII. Polyb. 1.

& continuo navales terrestresque copias Messanam pergere præceperunt; alio Hannone, qui Hannibalis erat filius, ad res gerendas in Siciliam misso. Ille coactis ad Lilybæum copiis Selinuntem progressus, castrisque ibi factis, pedestrem exercitum reliquit: ipse processit Agrigentum, & arce communita, populum Carthaginiensibus amicum, ad societatem armorum contra Romanos impulit. Hinc in castra reversum repererunt ab Hierone legati, qui & ipse Romanorum in Siciliam transitu minime lætus, hoc maxime opportunum tempus judicabat, quo conjunctis Punicis viribus, & ipsi & Messanam obtinentes barbari penitus ex insula exterminarentur.

XXIX. Itaque colloquio cum Carthaginiensi duce habito, cum utrique Messanæ occupandæ spe excidissent, facile adversus Romanum, utrorumque pari damno supervenientem, societatem instituerunt, ut Messanam communiter obsiderent; neque quenquam in Sicilia, nisi aut Syracusani, aut Punici juris esse paterentur. Ita Pœnus imperator, præmisso caduceatore, qui Romanos, *si Carthaginiensium amici esse vellent, relinquere Messanam, & intra præstitutum diem excedere Sicilia* juberet; totis viribus adversus Mamertinos movit. Naves circa Pelorum stationem agere jussæ: pedester exercitus ad Cubilia, (*Eunas* Græci vocant) haud procul urbe Messana distitum locum, castra communivit. Venit & ex pacto cum Syracusano milite Hiero, & ab altera urbis parte, circum montem Chalcidicum nomine, consedit. Ita urbs undique circumdata, neque terra neque mari commeatum aut auxilia accipere tuto poterat.

XXX. Sub idem tempus cum Punicus caduceator nihil a Messana pacati retulisset; Carthaginienses partim ira, partim diffidentia permoti, omnes qui apud ipsos militabant Italici generis conductitios crudeliter occiderunt. Quæ postquam Romæ comperta sunt, e vestigio cum valido exercitu profectus consul Appius Rhegium venit: inde præ-

§ XXVIII. Val. Max. 2, 7, 1. Polyb. 10 & 11. Diod. Ecl. l. 22. § XXIX. Diod. Ecl. l. 21 & 23. Zona.. Polyb.

missis, qui cum Pœnis & Hierone de obsidione solvenda agerent, ipse fretum acri custodia septum sciens, sollicitus intentusque rationem minore cum periculo trajiciundi circumspiciebat. Legati consulis neque a Pœnis amicum responsum retulerunt, & ab Hierone accurata oratione sunt increpiti, qui, commemoratis in populum Romanum officiis suis, *Ambigo*, inquit, *meamne vicem doleam magis, an vestram, Romani. Nam ego quidem amicos aliquanto quam existimaveram deteriores; vos autem opinionem justitiæ ac fidei, qua apud omnes clari eratis, amisistis. Adversus Mamertinos nulla vobis unquam societas aut amicitia fuit: fœdera cum Pœnis olim, mecum etiam nuper icistis.*

XXXI. *Hæc in gratiam aliorum nihil ad vos attinentium dissolvere cupientes, potestis dicere, qua vel injuria nostra, vel merito Mamertinorum hoc faciatis? sed quia Carthaginiensibus quod pro se dicant, non deerit; illorum omissa causa, quæ me tangunt unum, in præsentia memorabo. Mamertini, boni populares vestri, cum apud Syracusanos, uti non ignoratis, stipendia fecissent, ut in Italiam redirent dimissi, Messanæ, postquam a miseris & credulis Messeniis tanquam amici & socii recepti sunt, facinus post hominum memoriam longe fœdissimum ediderunt; interemtis noctu hospitibus suis, eorumque bonis, uxoribus, liberis, & urbe ipsa in potestate retenta. Quod nisi vos ipsi etiam eodem, quo ceteri mortales omnes, sensu nefandum & intolerabile scelus esse judicavissetis, profecto in iis, qui Mamertinorum imitatione idem in Rheginos ausi sunt, illud ipsum tam severe non fuissetis vindicaturi.*

XXXII. *Qua igitur indignitate vos moti pœnas ab nefariis hominibus repetendas esse putavistis, eadem & ego moveor, ne Mamertinos impunitos pati possim: præsertim cum postea quoque latrociniis per universam Siciliam exercendis, primi sceleris memoriam novis subinde facinoribus propemodum obruerint. Nam, ut alia taceam, Camerina Gelaque urbes ab his excisæ, cum in fide Syracusanorum essent, satis mihi graves causæ videntur, cur hominum importunissimorum nefariam audaciam justo pioque bello prosequamur. Quod si vero tuendos vobis esse propterea*

ſimulatis, quod eadem in Italia nati, quodammodo conſanguinei veſtri videantur: quanto juſtius fuit Rhegienſibus Italis parci, qui cives veſtri fuerunt? Qua in urbe recuperanda cum ego vos auxiliis & commeatu juvarem, divinare debui futurum ut aliquando me non leviores ob cauſas Meſſanam obſidentem prohiberetis? ſed quid ego multis ago, Romani? nam profecto ſi penes vos aliqua adhuc fidei famæque cura, ſi quis honeſti intellectus, ſi denique pudor ſupereſt; dubitare non debeo, quin me tam juſta tenentem arma veſtris viribus adjuturi potius, quam impedituri ſitis. ſin vero hæc vobis levia videri cœperunt; eventus quidem armorum incertus eſt: ſed hoc longe certiſſimum, omnes ubique mortales apertiſſime cognituros eſſe, non ulla juris aut æqui ſpecie, non ob acceptas injurias, quod ne ipſi quidem audetis prætexere, nulla etiam Mamertinorum miſericordia, ſed ſola ambitione & nobilis inſulæ veſtro imperio adjungendæ improba cupidine, Romanos ad bellum nobis inferendum incitari.

XXXIII. Cum renuntiata iſta eſſent, Appius olim animadverſo, excubantibus in trajectu validis claſſibus, ſine manifeſto periculo transfretari non poſſe; conſilium init calliditatis & aſtutiæ plenum. placere ſibi negat, *Hieronem ab Romanis alienari: neque adverſus ipſum decretum bellum eſſe; neque injuſſu populi ſuſcipi poſſe.* die igitur prædicta ſocios navales præſto eſſe jubet, ac navigia ad curſum inſtructa haberi, tanquam domum abnavigaturus. Sciebat autem, multos ex Syracuſanis atque etiam Punicis caſtris milites, per ſpeciem negotiatorum, Rhegino in portu verſari, per quos famam illam celeriter ad eos, quibus maxime perſuaſum hoc cuperet, perventuram eſſe judicabat. Sic igitur accidit, ut providerat. quippe cum die claro navibus conſcenſis juxta litus Italicum vela facere cœpiſſet; Carthaginienſes, quibus freti claudendi negotium datum fuerat, re ſtatim per ſuos nuntiata, nullum jam hoſtilis transgreſſus periculum eſſe reliquum exiſtimantes, tran-

§ XXXII. Diod. Ecl. l. 23.

ſitum incuſtoditum dimiſere, quo quemque ferebat animus dilapſi.

XXXIV. Conſul, qui futurum hoc conjectaverat, converſo ſub noctem curſu, cum omni claſſe, nemine per tenebras venientem obſervante, nedum prohibente, in Siciliam vectus eſt. Audax id cœptum & periculoſæ aleæ plenum fuit: cum ignarus maris exercitus per freta, etiamſi hoſtis & tenebræ abeſſent, ſuo ingenio metuenda, cum rudibus & imperite fabricatis navigiis noctu rueret; dignaque res viſa, quæ etiam novi cognominis monumento poſteris innoteſceret. Quod enim caudicariis navibus multis in tranſvehendo milite uſus eſſet, admiratione facti *Caudicem* iſtius ævi ſimplicitas appellavit. Hactenus enim rerum maritimarum adeo nullus Romanis uſus fuerat, ut ad hoc tanti momenti negotium, neque tectam navem, neque longam, ne lembum quidem unum haberent, ſed triremibus, quas Tarentini Locrique cum Eleatis & Neapolitanis commodato dederant, & actuariolis, quæ quinquaginta remorum eſſent, uterentur.

XXV. Ceterum Appius, cum forte non longe ab eo loco, ubi caſtra erant Syracuſanorum, appuliſſet; cohortatus ſuos, *certamque victoriam* oſtentans, *ſi tale nihil ſuſpicantes opprimerent*, protinus ad hoſtium oppugnanda caſtra pergit. Hiero ſubito tumultu excitus, & ipſe contra educit copias pro tempore inſtructas. fit aliquamdiu certamen acre; pelluntur Romani equites: ſed legionibus fortiſſime prœliantibus vincitur Hiero, ſeque cum ſuis trepidus intra vallum recipit. Appius ſpoliari corporibus hoſtium juſſis, Meſſanam intrat, Mamertinoſque præſentia ſua ex timore magno recreatos ſpei melioris implet. Hiero victum ſe videns, priusquam vidiſſet hoſtem (ſicut ipſe poſtea confeſſus eſt) fretique tranſitum a Carthaginienſibus proditum ſuſpicatus, cum ambigua mente multa ſecum agitaret, de ſumma rerum vereri cœpit: proximæque noctis ſilentio co-

§ XXXIII. Front. Strat. 1, 4. Zonar. § XXXIV. Polyb. 1, 11. Senec. de brev. vitæ cap. 13.

pias eduxit castris, & contento itinere Syracusas refugit.

XXXVI. Eo submoto Appius, cum terrore victoriæ recentis ad Pœnos quoque debellandos uti vellet, militibus, ut cibum tempori capiant, imperat. deinde albescente jam die progressus, castra Pœnorum oppugnare instituit. Erant hæc loco satis tuto posita, & natura manuque diligenter permunita. hinc mare, inde profundæ paludes, in peninsulæ ferme speciem ambibant. inter has angustum spatium, quo uno adiri poterat, ductus adversum irrupturos murus obsepiebat. Hic ubi vim fecissent Romani milites, neque locorum simul iniquitatem, & propugnantium multitudinem vincere possent, missilibus maxime, sicut in urbium oppugnatione solet, rem gerentibus Pœnis, irrito incœpto desistere coacti recesserunt. Sæpe in bellis meliori fortunæ locum sors durior, & adversi ab initio casus fecere: dum his affecti, consiliis animisque majoribus acceptum detrimentum sarcire student; hostes felicitatis opinione blanda fascinati, neque satis adversum fortuita providentes, in temeritatem auferuntur.

XXXVII. Quod illo tempore Carthaginiensibus usu venit. Qui repulisse hostem non contenti, tanquam fugientem eruptione ex castris facta prosequebantur: suæ virtuti non munitioni locorum Romanos cessisse existimantes. Itaque postquam ex angustiis, quibus defensi fuerant, processere, mutata cum loco fortuna prœlii, magnusque eorum numerus cæsus est: reliqui ad castra, pars, ut cuique maxime promtum erat, in urbes circumjectas diffugere, neque deinceps, quamdiu Messanæ Claudius fuit, castris suis excedere sunt ausi. Consul etiam cum natura loci & difficultate situs iterato pugnare minime consultum arbitratus, cum tempus ibi frustra terere videret; præsidio Messanæ relicto in Syracusanorum sociorumque fines impressionem fecit: iisque impune vastatis, tantum concepit fiduciæ, ut jam ad ipsas Syracusas exercitum auderet admovere. Varia ibi fortuna certatum est; semel etiam consul magno in periculo fuit:

§. XXXV. Zonar. Polyb. 1 & 11. § XXXVI. Zonar. Polyb. 12.

circumventusque foret, nisi mature capto consilio misisset ad Hieronem, quasi de conditionibus pacis acturus. Misit & ille certum hominem ex amicis. cum hoc cœpto colloquio, & de industria producto, sensim ex iniquo loco se subtraxit in tutum.

XXXVIII. Syracusani quoque secuti, sermones de pace cum diversis Romanis instituerunt, conventumque foret, ni Hiero auctor fieri noluisset. His rebus gerendis major anni pars consumta. tum Messanam rediit consul, & inde cohortibus aliquot relictis ad tuendos Mamertinos, cum ceteris Rhegium trajecit: mox Romam decessit ad triumphum; quem de Pœnis & Rege Siciliæ Hierone, quod primus ille de transmarinis populis ageretur, magna omnium gratulatione duxit. Hoc initium Romanis tentandi maria, & hic successus cœptorum in Sicilia fuit. Ceterum & ista & sequentium temporum gesta scriptorum ambitione corrupta sunt, cum eorum præcipui, Philinus Agrigentinus, & ex Romanis Fabius Pictor, dum ille Carthaginiensium gloriæ, hic domesticæ nimium studet, officium & fidem insuper habuerunt.

XXXIX. Quorum levitatem merito Polybius arguit. quippe cum etiam privatorum minimis in causis falso testimonio circumvenire quemlibet exsecrabile crimen habeatur; quanto fœdiore perfidia conditor historiæ principum atque populorum acta corrumpere censendus est? cui neque mortalium commodorum quidquam, neque spiritus ipse pulchra veritate debebat esse antiquior, tanto minori spe veniæ, quod ne prætextum quidem mentiendi allegare idoneum ullum potest; cui, si libere, quæ vera sciebat, quacunque de causa non licuisset tradere, tacere certe licuisset. Porro, dum in Sicilia Claudius Hieronem & Pœnos vincit, obsidionem Volsiniensium ad exitum deduxit alter consul M. Fulvius, qui homines adversus vim desperatione validos, inopia rerum necessariarum & fame domuit. Facta

§ XXXVII. Polyb. 20. Zonar. § XXXVIII. Silius l. 6. Eutrop. l. 2. Polyb.

deditione, ingratum illud & insolens libertinorum vulgus cum cruciatu interemtum est: urbs etiam ipsa diruta: reliqui Volsiniensium, & quod servorum fidem atque reverentiam erga dominos non exuerat, in attributas alibi sedes migraverunt. hoc quoque bellum dignum triumpho visum est: eumque consul a. d. Kalendas Novembres tanquam de Volsiniensibus egit.

XL. Iisdem consulibus a Cn. Cornelio, C. Marcio censoribus lustrum conditum: censa sunt civium capita ducenta nonaginta duo millia, ducenta, viginti quatuor: numerus sane magnus & propemodum incredibilis, tot bellorum a primis ferme Urbis initiis nunquam cessantium continua detrimenta, tot ex pestilentia morbisque sævissimis non minores bellicis strages, congitanti. Ceterum aliis aliisque subinde populis in civitatem recipiendis, quod institutum a Romuli sapientia profectum posteri constanter tenuerunt, invicta nullisque cladibus superabilis effecta est Respublica; quam néc a Pyrrho data damna, neque naufragia frequentia primo Punico bello, neque secundo Trasimenus & Cannæ potuerunt affligere, quin ex incommodis suis identidem alacrior ferociorque resurgeret.

XLI. At in Græcia Lacedæmonii militari laude & ipsi percelebres, neque impares Romanæ virtuti, quoniam arcebant peregrinos, nec imperium, quod pepererant, diu, neque libertatem suam semper tueri potuerunt. Sed cum Leuctrica pugna mille non amplius Spartiatæ cecidissent, protinus potentia civitatis corruit: iterum ad Sellasiam, Lacedæmoniorum sex ferme desideratis millibus, statim amissa libertas est. Achæi vero, ejusdem Peloponnesi incolæ, vicinos omnes æquo jure complexi, pulcherrimam constituerunt rempublicam, & mansuram, nisi Romanam potentiam, tum etiam longe lateque imperantem, insania paucorum in perniciem suam patriæque provocasset. Atqui tam diversus eventus instituta tam dissimilia necessario secutus

§ XXXIX. Liv. Epit. 16. Zonar. § XL. Capitol. Columna. Suidas in Ῥωμαίων πόλις. Tacit. 11, 24.

eſt. Sicut enim naturæ congruit, corpus quod juſtum ad modum ſalubri cibo reficitur, robuſtius & longioris ævi eſſe, quam ſi ingenito contentum ſucco extra ſe natum alimentum omne aſpernaretur: ita florentiores fuere civitates, quæ ſuum efficere noverunt, quidquid uſquam egregii erat, quam quæ inepta quadam arrogantia habentes deſpicatui, quod in ſua gleba natum non eſſet, ſemetipſas multis boniſque potentiæ quærendæ tuendæve adjutoribus ſpoliarunt.

XLII. Idem annus rei ſane crudeli, ſed mox intemperantiſſime uſurpatæ, initium attulit, ut ſanguis humanus, in gratiam leviſſimi cujuſque ſpectatoris affatim fuſus, voluptas publica fieret. Barbari moris auctores M. & D. Junii Bruti, neſcio qua pietate defuncti patris cineres honoraturi, gladiatorium munus ediderunt, magno favore civitatis. Sed hanc humanitatis injuriam ulta peſtilentia eſt, quæ per iſtum & ſequentem annum atrociſſime ſæviit. Ob quam, cum Sibyllinos libros adiri placuiſſet, ira deûm immiſſam eſſe, repertum. Ergo religiones profecto parum caſte haberi ſuſpicione orta, Pontifices diligentius obſervando & inquirendo, plurima ſacella fanaque a privatis occupata eſſe invenerunt; & Capparoniam ex Veſtalibus inceſti crimine teneri. Sed illa, dum rea peragitur, ſuſpendio prævenit ſupplicium: in corruptorem ejus conſciosque ſervos legibus animadverſum eſt. Loca ſacra ex privatorum temeritate priſcis uſibus vindicata.

XLIII. Sic exſoluta religionibus civitate Patres animum rurſus ad reipublicæ curam retulerunt; & quoniam Etruria jam pacata, nihil in Italia reliqui motus erat, ambos anni novi conſules in Siciliam cum legionibus tranſgredi placuit. Fuerunt hi M. Valerius M. F. M. N. Maximus, qui in hoc honore Meſſalla appellatus eſt, & M. Otacilius C. F. M. N. Craſſus. Ab his tranſportatas proſpere copias eadem in rebus gerendis proſecuta felicitas eſt. Cum

§ XLI. Dionyſ. 2, 17. Plut. in Ageſil. c. 49. Idem in Cleo. c. 41. Juſt. l. 34. § XLII. Liv. Epit. Val. Max. 4, 2, 7. Oroſ. 4, 5. Aug. de civ. Dei. 3, 17.

enim Adranitarum urbe post brevem obsidionem per vim capta, Centuripinos circumsiderent, venerunt ab Alæsinis legati oppidum suum dedentes. Inde consules diversas insulæ partes obeundo, modo divisis, modo junctis exercitibus, ut res & ratio suadebat, Pœnis Syracusanisque, quoties congredi erant ausi, profligatis, terrorem famamque late sparsere: tantaque fortunam sequentium felicitas, tantusque impetus fuit, ut paulo post oppida haud minus septem & sexaginta numerarentur, quæ Romanæ fidei se permiserant: quo in numero Tauromenitani quoque & Catinenses fuere.

XLIV. Unde consules imperatis, quæ volebant, auxiliis quotidie validiores, ad ipsas jam Syracusas castra ponere sunt ausi, obsidionem urbis meditantes. Quibus rebus animadversis Hiero, cum suis atque Carthaginiensium viribus diffidere cœpisset, præterea plus apud Romanos esse fidei crederet, amicitiam & ipse cum Romanis inire constituit: legatosque cum mandatis de pace componenda ad consules misit. Neque Romanis displicebat Hieronem a societate Punica disjungere; maxime ut res annonaria suis legionibus expeditior esset. Nam Carthaginiensibus mare obtinentibus ex Italia transvehi commeatus nequibant; & ab ea re prioris anni consul plus propemodum, quam ab hostibus, incommodi molestiæque persenserat. Hierone vero adjuncto, Syracusanum regnum, abundanti frugum copia, res necessarias Romanis affatim erat præbiturum.

XLV. Itaque legibus his transactum: *ut Hiero quæ de Romanis sociisve eorum loca, quosque homines cepisset, sine pretio restitueret: argentique talenta centum penderet. Ipse tuto imperaret Syracusis, ceterisque Syracusani juris urbibus.* ex quibus erant præcipuæ Acræ, Leontium, Megara, Elorus, Netini, Tauromenium. Legatis deinde ab Hierone Romam venientibus, eædem conditiones ratæ fuerunt, pacemque cum eo Rege servandam & Senatus censuit; & post paucos

§ XLIII. Tabul. Rom. Diod. Ecl. l. 23. Zonar. § XLIV. Eutrop. l. 2. Diod. Polyb. 1, 16. Pausan. l. 6. Diod. Ecl. l. 23.

dies Cn. Atilio Calatino populum rogante, populus juſſit. Hoc fœdus in annos quindecim pactum, deinceps perpetuo manſit: Hierone magnitudinem Romanam ita colente comiter, hiſque viciſſim illius ſtudium tam benigne prolixeque remunerantibus, ut neutros eorum ſocietatis inſtitutæ pœniteret. Syracuſanæ pacis audita fama, Hannibal Pœnus, qui Hieronem obſidione liberaturus cum navalibus copiis jam Xiphoniam acceſſerat, majori quam venerat feſtinatione receſſit.

XLVI. Romani cum jam Hierone quoque ſocio & commilitone uterentur, non diu morati, Carthaginienſis ditionis oppida complura ſubegerunt. Et ab Adranone quidem, vico munito, Macellaque, poſt multorum dierum obſidionem diſceſſerunt irriti: ceterum Segeſtanos, occiſo Pœnorum præſidio, ad ſe ultro deſciſcentes, receperunt. Præter alia, cognationis neceſſitudine ſe Romanis fratribus favere dictitabant, originem ſuam & ipſi ad Æneam ex Trojano incendio profugum referentes. Neque multo poſt Alienæi Romanis acceſſerunt; ad Hilarum vero, Tyrittum, & Aſcelum, vi & machinis opus fuit; eoque ſeverius in victos conſultum. Quo terrore Tyndaritani, proximos ſe periculo, & auxilia longe eſſe cernentes, cum ipſi quoque de tradenda Romanis urbe conſultarent, a Pœnis prohibiti ſunt. nam illi ex rebus ipſis conjectura capta, quid ageretur, primores civitatis obſidum loco Lilybæum avexerunt: etiam frumento, vino, ceterarumque rerum apparatu aſportato.

XLVII. His temporibus Otacilii Craſſi conſulis utilis & conveniens Romanæ diſciplinæ ſeveritas fuit. qui milites ab Hannibale turpi pacto incolumitatis ſub jugum miſſos, extra vallum tendere juſſit, ut hoſtium incurſionibus expoſiti, neque alibi quam in virtute ſpem habentes, confirmarentur animis, armiſque potius quam loco ſe tueri di-

§ XLV. Zonar. Polyb. 1, 16. Diod. Ecl. l. 24. Caſaub. in Polyb. Tabul. Meſſan. Diod. § XLVI. Diod. Zonar. Cic. Verr. 4, 33.

ſcerent. Poſt hæc & alia non majoris momenti geſta, cum hiems immineret, præſidiis per opportuna loca diſpoſitis, conſules, reliquo exercitu in Italiam reportato, Romam redierunt. Ibi M. Valerio, cujus eo bello felicior & utilior opera fuerat, triumphus decretus, quem ante diem XVI Kalendas Apriles de Pœnis & Rege Siculorum Hierone duxit. Prætervectum inter ſpolia horologium eſſe ideo annotatum eſt, quia res ad eam diem incomperta Romæ fuerat. id Catina recepta deportatum, deinde in publico ſecundum Roſtra, in columna Valerius ſtatuit. Idemque tabulam, in qua prœlium, quo Pœnos & Hieronem vicerat, depictum fuit, in latere Curiæ Hoſtiliæ propoſuit; quod ante eum fecit nemo, poſtea plerique.

XLVIII. Meſſallæ cognomen huic Valerio ab urbe Meſſana inditum fuiſſe conſtat: ſed miror, ab ea capta hæſiſſe, non contemnendis auctoribus credi; cum potius ideo impoſitum ipſæ res evidenter arguant, quod Meſſanam a Pœnis & Hierone diſceſſu Appii Claudii acrius infeſtatam, illis ſubmotis, hoc reconciliato, liberaſſet. Inter hæc cum adhuc peſtilentia vexaret Urbem, dictatorem clavi figendi cauſa dici placuit. Dictus eſt Cn. Fulvius Cn. F. Cn. N. Maximus Centumalus: is magiſtrum equitum Q. Marcium Q. F. Q. N. Philippum dixit. Eodem anno Æſernia colonia deducta eſt: cum ſuperiore Firmum deducta eſſet, &, ut quidam volunt, Caſtrum. L. deinde Poſtumius L. F. L. N. Megellus, Q. Mamilius Q. F. M. N. Vitulus conſules facti. Sicilia provincia utrique data; legiones vero duæ tantum decretæ: ſufficere viſæ, poſtquam in ſocietatem accepto Hierone levius bellum factum erat; & rem frumentariam facilius expediri poſſe rebantur, ſi minor exercitus mitteretur.

XLIX. Conſules, trajectis in Siciliam legionibus, ſociorumque contractis auxiliis, minores ſibi res prætermittendas

§ XLVII. Front. Strat. 4, 1. Zonar. Faſti Capitol. Varro ap. Plin. 7, 60. Varro ap. Macrob. Saturn. § XLVIII. Marm. Capit. Liv. Epit. 17. Vell. 2, 14. Polyb. 1, 17.

rati, ad urbem Agrigentinam totis viribus obſidendam animum adjecerunt. Eam rebus omnibus Pœni largiſſime inſtruxerant, belli arcem habituri. Quippe cum Hieronem ab amicitia ſua defeciſſe, Romanos contra non perfunctorie rerum Sicularum curam capeſſere cernerent; diligentiore ad bellum apparatu opus eſſe rati, primum quidem præſentium virium majorem partem in Sardiniam miſerunt, quæ Italiæ litoribus inſidiaretur, ut hoc metu Sicilia Romanos abſtraherent; aut certe minoribus, quam voluiſſent, copiis rem ibi gerere cogerent. Mox Romanis ad ſua tuenda, Siciliamque novo cum exercitu repetendam pariter ſufficientibus, ſpe iſta falſi, ex Liguribus Galliſque mortales multos, ſed plures adhuc ex Hiſpania mercede conductos, ſimul rerum ad victum neceſſariarum magnam copiam, Agrigentum miſerunt: ibi horreum annonæ, receptum exercituum ſuorum eſſe volentes, loco, & opportunitate ſitus, & magnitudine oppidi, præ ceteris quæ in Sicilia poſſiderent, his uſibus accommodato.

L. Circum hanc igitur urbem tota belli mole contracta, conſules, Pœnis intra munitiones compulſis, ad unum inde milliare caſtra locant. Erant tum in agris maturæ fruges, & quia diuturnam fore obſidionem apparebat, milites ſtudio demetendi colligendique frumenti, longius & incautius, quam hoſte tam propinquo par eſſet, vagabantur. Neque Carthaginienſes imperite aut ſegniter occaſione uſi, magnam intuliſſent cladem, niſi tantundem virtute reſtituiſſent Romani milites, quantum negligentia perdiderant. Cum enim frumentatores ſubitum hoſtis impetum ſuſtinere non potuiſſent, Pœni ad ipſa caſtra Romana perrexerunt, diviſoque agmine quidam vallum reſcindere parabant; alii cum ſtatione pro caſtris locata prœlium conſerebant. Tunc igitur, ſicut alias ſæpe, militiæ leges & incorruptus diſciplinæ rigor, rem ancipitem & exitio Romani exercitus caſuram, erexit.

LI. Quod enim quacunque de cauſa ſtationem deſeruiſſe

§ XLIX. Zonar. Polyb.

capitale apud Romanos eſt; excubitores nihil in fuga ſpei repoſitum eſſe gnari, quanquam numero longe ſuperarentur, pugnam præſentiſſimis animis ſuſtinuere, multis quidem ſuorum amiſſis, ſed hoſtium interfectis pluribus: donec armari cohortes laborantibuſque ſuccurrere potuerunt. Ita & hic pulſi hoſtes, & qui vallum jam prope ceperant circumventi. magna ibi cædes fuit. ceteros ad urbem uſque Romani perſecuti ſunt. Ea res in poſterum & timidiores ad erumpendum hoſtes, & cautiores Romanos ad frumentandum fecit. Inde cum ſegnior eſſe cœpiſſet contentio, rarius, nec niſi ad levia certamina, excurrentibus Pœnis, dividi copias placuit, & duabus urbis partibus, hinc ad Æſculapii fanum, inde via, quæ Heracleam ducit, caſtra ſtatui. hæc foſſis utrinque permunita: qua urbem ſpectabant, adverſum eruptiones; foris, quo tutiora contra invaſuros eſſent, iterque ſubſidiorum in urbem introducendorum præcluderetur.

LII. Medium inter duo caſtra ſpatium, frequentibus præſidiis ſtationibuſque ſeptum eſt. In his omnibus multum juvabantur opera Siculorum, qui recens in fidem venerant: quorum jam una cum Romanis centum millia facta erant. Ab iiſdem commeatus Erbeſſum uſque ſubvehebantur: ab eo deinceps oppido (non aberat autem longe) ipſi Romani ſua in caſtra deportabant. Ita fiebat, ut affatim eſſet magna rerum neceſſariarum copia. Hoc in ſtatu ad menſes ferme quinque hæſit obſidio: cum neutris inſigne ad victoriam momentum adeptis (præter leves enim velitationes tentatum nihil fuerat) res Punicæ deteriore loco eſſe cœperunt. Quia enim ingens hominum multitudo, haud minus quinquaginta millia bellatorum, tanto jam tempore idem intra oppidum concluſa, annonam fere omnem abſumſiſſet; ſperari vero ſubvectio nulla poſſet, aditus omnes Romanis ſollicite cuſtodientibus; propugnatorum animi tam præſentibus malis, quam exſpectatione inſtantium haud mediocriter angebantur.

LIII. Igitur Hannibale Giſgonis filio, (nam hic rebus

Carthaginienſibus Agrigenti præerat,) crebris nuntiis opem adverſus famem & pericula poſcente; cum militibus, qui poſtea contracti fuerant, elephantiſque, Hanno ſenior in Siciliam tranſmittitur. Peditum erant millia quinquaginta, ſex equitum, ſexaginta elephanti. Cum his copiis Lilybæum vectus, inde verſus Heracleam movit: ſtatimque venerunt ad eum, qui deditionem Erbeſſi pollicerentur. Horum opera Erbeſſo potitus, unde hactenus ad caſtra Romana deferri commeatus conſueverat, rem haud minimi momenti perfeciſſe videbatur, cum excluſos omni propemodum facultate neceſſariarum rerum Romanos haud levius urgeret, quam ab his Agrigentini premebantur. Jamque de obſidione ſolvenda deliberatum erat non ſemel, nihilque propius factum, quam ut negotium iſtud pro deſperato abjiceretur; niſi Rex Syracuſanus omnes tentando vias nonnihil frumenti ceterarumque rerum furtim ſubmittens, præſentem inopiam modico ſubinde levamento recreaſſet.

LIV. Hanno cum Romanos & penuria, & morbis, qui ſequi famem ſolent, graviter affectos, ſuas contra copias viribus integris agere perpenderet; propius ad Romanos accedere, prœliique, ſi facultas daretur, fortunam experiri ſtatuit. Elephantis igitur quinquaginta ceteroque toto exercitu aſſumtis, Heraclea profectus, Numidicum equitatum præmittit, qui hoſtium caſtris obequitans, eliceret Romanos equites, & in præparatas inſidias deduceret. Numidis, uti mandatum erat, ad caſtra conſulum contemtim provolantibus, erumpunt Romani, propelluntque reſiſtentes primo, deinde ſolutis ordinibus via, qua venire Hannonem ſciebant, refugientes, contento curſu perſequuntur. Igitur quanto longius abripi ſe paſſi fuerant, tanto difficiliorem ad ſua munimenta receptum habuerunt; multique eorum, cum & recentes occurriſſent copiæ, & qui paulo ante fugerant undique circumfunderentur, deſiderati ſunt.

LV. Hoc eventu magis etiam ad ſpem ſummæ victoriæ confirmatus Hanno, collem quendam, Torum nomine,

§ LIII. Zonar. Polyb. Diod. Ecl. l. 22.

mille quingentis paſſibus a Romanorum caſtris diſtantem, inſedit. Serius tamen aliquanto, quam inter exercitus tam propinquos ſperari potuiſſet, commiſſa pugna eſt; modo Romanis, modo Pœnis unius prœlii fortunæ ſpes univerſas committere formidantibus. Donec igitur pugnandi avidior Hanno fuit, Romani caſtris ſuis ſe tenuerunt: quod numero, & alacritate, ipſi detrimento equitum ſuorum perculſi & mœrentes, vincerentur. Poſtquam autem dubitatione ſua ſociorum animos langueſcere, hoſtes in ſpem erigi, duriuſque ſibi bellum cum inopia, quam cum Pœnis futurum arbitrati, certamen detrectare deſierunt; Hanno viciſſim tergiverſari cœpit, & omnia metuere.

LVI. Duo menſes ſic exacti, ut præter levia prœlia, quæ fiebant quotidie, nihil majoris rei gereretur. Ad extremum frequentibus Hannibalis precibus motus, qui & nuntios mittebat aſſidue, & facibus accenſis ſigna crebra edebat famem amplius obſeſſis tolerari non poſſe, multoſque ea peſte coactos ad hoſtem transfugere; dimicationi moram ulterius nullam afferre decrevit: eodem tempore Hannibale quoque cum ſuis eruptionem ex urbe facturo. Quæ cum animadvertiſſent conſules, intra ſua ſe caſtra quieti tenuerunt. eo ferocius Hanno aciem inſtructam oſtentare, & ubi nemo contra exit, ſub ipſa Romanorum munimenta ſuggredi, ad pugnam audacter provocare, cunctantibus timorem & ignaviam objicere: illi hoſtem levibus prœliis a vallo repuliſſe contenti, neque contra manentes ſtruebant aciem, neque recedentes inſequebantur. Hoc ubi per aliquot continuos dies factum, Pœniſque jam perſuaſum eſſet, nihil ultra auſurum Romanum; L. Poſtumius conſul contemtum hoſtium in ſuam occaſionem ſolerter vertit. Inſtructis enim ſilentio copiis omnibus, intraque vallum retentis, accedentem pro more Pœnum cum paucis ſubmovens, a prima luce ad horam diei ſextam velitando detinuit. tum demum recipientibus ſe hoſtibus productas ex caſtris legiones immiſit.

§ LV. Zonar. § LVI. Polyb. Zonar. Front. Strat. 2, 1.

LVII. Hanno, quanquam contra opinionem ſuam pugnandum ſibi videret, intrepide congreſſus in ſerum diei ambiguum certamen extraxit. Sed Romanos curatis bene corporibus, ad pugnam præparatos, æſtus, ſitis, labor, non æque fatigabat: Carthaginienſis autem acies ante commiſſum prœlium inedia & ſtando feſſa, quanto longius protrahebatur dimicatio, fatiſcentibus corporibus minus ad reſiſtendum virium habebat. Poſtremo conductitius miles, qui in prima fronte pugnabat, diutius ſuſtinere laborem non potuit; neque ſolum ipſe ceſſit loco, ſed in elephantorum agmen, & alios a tergo ſtantes ordines trepida fuga ſe inferens, turbavit totam aciem, hoſtique acriter incumbenti terga dare coegit. Eadem felicitate tum quoque ab alia parte geſta res: Hannibalque, cum eruptione pugnaviſſet, majore ſuo quam hoſtium detrimento in urbem compulſus eſt. Capta Carthaginienſium caſtra ſunt: elephanti vulnerati tres, cæſi triginta, undecim in manus Romanorum venere: ſimilis & hominum fortuna fuit. de tanto exercitu pauci cum ipſo duce Heracleam evaſerunt.

LVIII. At qui in urbe clauſi erant, rebus plane deſperatis, nullam ſalutis viam ſibi relictam eſſe videntes, maximis terroribus affligebantur: cum Hannibal optimi, ut in fortuna mala, conſilii auctor, animadverſo, Romanos & labore certaminis defatigatos, & lætitia bene geſtæ rei ſolutiores, negligentius ſolito excubias agere, circa tertiam vigiliam cum mercenariis exit oppido: & cratibus, quas hunc ad uſum ante paratas ſtramento compleverant, in foſſas injectis, tranſgreſſus, aliquantum itineris præcipit, donec Romani luce jam oriente quid actum eſſet ſentientes, partem extremi agminis deprehenderunt; Hannibal cum reliquis in tuta loca pervenit. At Agrigentini, deſertos a Pœnis ſe videntes, multos eorum, qui in urbe remanſerant, ſive per iram, ſive ut a victore gratiam inituri, concidere. Nec ideo minus direptum eſt oppidum: homines, amplius

§ LVII. Zonar. Diod. Ecl. l. 23. Oroſ. 4, 7.

quinque & viginti millia liberorum capitum, in servitutem venditi.

LIX. Hoc maxime modo captum a Romanis Agrigentum est, septimum intra mensem, quam obsideri cœperat, magna cum utilitate gloriaque populi Romani, sed multa quoque sanguinis impensa: quippe supra triginta hominum millia de consulum exercitu, Siculorumque auxiliis, inter istam obsidionem varia peste perierunt. Qua de causa, simul quia nihil jam magnæ rei ob hiemem propinquam suscipi poterat, Messanam redierunt. Anno deinde proximo cum imperio iverunt in Siciliam L. Valerius M. F. M. N. Flaccus, & T. Otacilius C. F. M. N. Crassus, consules; prioribus ducibus ad spem triumphi Romam digressis. Carthaginienses quidem classe tanquam ad vastandam Italiam missa, novos consules a Siciliæ cura distinere cupiverant; sed ii constitutis circum litora globis militum, qui prædones arcerent, nihilominus in insulam transjecerunt. Tunc quoque multa Siculorum oppida in fidem recepta, recenti cladis Agrigentinæ exemplo & metu: neque obsistentibus Pœnis, quos super prœlium adversum etiam seditiones mercenariorum militum angebant: Gallis præcipue ob mensium aliquot stipendia non soluta tumultuantibus. Ad quos puniendos fraudem ejusmodi commentus est Hanno.

LX. Sermone blando mitigatos *modicum ad tempus quiescere* jubet: *sibi esse certam & propinquam oppidi cujusdam locupletis occupandi spem* ostendit: *ex ejus præda cumulate Gallis etiam pro solutionis mora satisfactum iri* confirmat. Ita sedatis illis, adeoque gratias agentibus, opportuno tempore, cum dispensatore suo, quem habebat fidelissimum, agit, *ut specie transfugæ, tanquam rationibus interversis ad Otacilium consulem pergeret, indicaretque, nocte proxima Gallorum millia quatuor, ad urbem Entellinam proditorum opera recipiendam venturos, locatis insidiis circumveniri posse.* Consul rem non spernendam arbitratus, licet transfugæ non omnino

§ LVIII. Polyb. Zonar. Diodor. Oros. 4, 7. § LIX. Diodor. Eutrop. l. 2. Zonar. Polyb. Front. Strat. 3, 16.

confideret, mittit delectam militum manum. veniunt & Galli ab Hannone decepti. Consurgentibus ad hos excipiendos Romanis oritur prœlium atrox, in quo Galli omnes interfecti, cum inulti noluissent occumbere, duplex Hannoni gaudium præbuerunt, conductitiorum insolentiam, cum hostium haud exiguo detrimento, non incallide vindicanti.

LXI. Romæ interim de aqua Anienis in urbem deducenda Minucius prætor in Senatu retulit. Opus illud ex manubiis censor M. Curius locaverat. sed variis exortis impedimentis, res nonum in annum prolata, tum retractabatur. Creatique duumviri Curius & Fulvius Flaccus: sed Curio quintum intra diem defuncto, gloria deductæ aquæ penes unum Fulvium fuit. Sub id tempus Hamilcar in Siciliam Hannonis successor Carthagine venit. Hannonem namque, ex mala pugna domum redeuntem, ignominiose exceperant Pœni, mulctatumque sex millibus aureorum præfectura dimoverant. Eum Hamilcarem patrem Hannibalis, qui sequens bellum Punicum adversus Romanos duxit, fuisse, quidam similitudine nominum decepti non recte tradiderunt. nam genitor Hannibalis Hamilcar extremis ejus belli temporibus in Siciliam cum imperio adolescens venit; sed celebritas ejus effecit, ut alterius ignotioris Hamilcaris acta, Barcæ Hamilcari, omnium qui hoc nomine fuerunt nobilissimo, adscriberentur. Successor igitur Hannonis Hamilcar, pedestri utique exercitu Romanos longe superiores esse cernens, mediterraneas quidem urbes nullas audebat aggredi, neque ex locis montosis & arduis in plana descendere; sed classe validus, qua haud dubie maris imperium tenebat, ea parte virium haud segniter utebatur, missoque iterum Hannibale ad vastandam Italiæ oram, ipse Sicula litora circumvectus, pleraque maritima loca, quæ Romanis sese adjunxerant, facile recuperavit. Qua re fiebat, ut Romanis loca pro-

§ LX. Zonar. Front. Strat. 3, 16.

cul a mari remota, Pœnis litoralia & occupàntibus facile, & tuentibus, æquo utrinque momento ſpes metuſque librarentur, neque facile penes utrum populum totius belli victoria eſſet futura, judicari poſſet.

§ LXI. Front. de Aquæd. Diodor. Zonar. Cic. de off. Corn. Nepos Hamilc. c. 1. Polyb. 1, 20.

JOANNIS FREINSHEMII
SUPPLEMENTORUM
LIVIANORUM
LIBER VII.
IN LOCUM LIB. XVII LIVIANI.

EPITOME
LIBRI DECIMI SEPTIMI.

Cn. Cornelius consul, a classe Punica circumventus, & per fraudem velut in colloquium evocatus, captus est. C. Duilius consul adversus classem Pœnorum prospere pugnavit, primusque omnium Romanorum ducum navalis victoriæ duxit triumphum. ob quam causam ei perpetuus honos habitus est, ut revertenti a cœna, tibicine canente, funale præferretur. L. Cornelius consul in Sardinia contra Sardos, & Corsos, & Hannonem Pœnorum ducem feliciter pugnavit. Atilius Calatinus consul, cum in locum iniquum, a Pœnis circumsessum, temere duxisset exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute & opera evasit: qui, cum trecentis militibus eruptione facta, hostes in se converterat. Hannibal dux Pœnorum victa classe, cui præfuerat, a militibus suis in crucem sublatus est. Atilius Regulus consul, victis navali prœlio Pœnis, in Africam trajecit.

I. QUARTUS jam belli Carthaginienſis annus exierat, neque pœnitebat virtutis aut fortunæ Romanos: prœliis enim omnibus, quotieſcunque congreſſi cum Syracuſanis, aut cum Pœnis fuerant, victores diſceſſerant: opulentas urbes oppugnando ceperant: aliæ conditionibus in poteſtatem venerant: ſed quando bellum in inſula gerebatur, neque commeatus, neque ſupplementa, cum opus eſſet, ſubmitti poterant: & naves Carthaginienſium liberis & improviſis appulſibus non modo Siculas urbes ad mare poſitas ex tuto vexabant; ſed etiam Italiæ oram ſubinde vaſtantes, & detrimentum imperio Romanorum, & ignominiam famæ inferebant; cum interim Africa indemnis, & periculorum malorumque omnium hoſtilium exſors haberetur. Itaque re diligenter deliberata Senatui Populoque Romano placuit, ut claſſe comparta, non terra tantum, uti cœperat, dimicaretur cum Pœnis, ſed etiam maritimæ aleæ fortuna tentaretur.

II. Hæc prima Romanæ urbi de navalibus rebus ſeria cogitatio fuit: quam haud minus forti felicique opera complevit, ac animo conſilioque fidenti ſuſceperat; ut non immerito judicaretur, orbis imperium genti Romanæ deberi, cui adverſus exercitatiſſimum in re nautica populum claſſibus bellare volenti, nec ad rem aggrediundam audacia, nec ad regendam ſollertia, nec ad perficiendam conſtantia defuiſſet. Cum enim ad eam diem Romani adeo maritimam militiam non attigiſſent, ut neque viros, qui navale prœlium vidiſſent, neque naves ullas bellicas, ne fabricandarum quidem artifices idoneos haberent, maxima fiducia tantum opus aggreſſi, breviſſimo tempore & navigare cœperunt, & dimicarunt maritima pugna, & homines a multis ætatibus rerum earum peritiſſimos ſuperaverunt. Cura claſſis fabricandæ mandata Cn. Cornelio L. F. Cn. N. Scipioni Aſinæ, & C. Duilio M. F. M. N. qui conſulatum recens iniverant.

§ I. Polyb. § II. Oroſ. 4, 17.

III. Navis erat una quinqueremis, quam Claudius, quo tempore freti tranſitum meditabatur, cupidine pugnandi propius ad litus perlatam, locisque vadoſis & brevibus impeditam pedeſtri manu ceperat: hujus ad exemplum claſſem exædificari conſules juſſere, tantoque ſtudio inſtiterunt operi, ut ſexageſimum intra diem, quam cæſa materia fuerat, claſſis centum ſexaginta navium in ancoris ſtaret. Sed nec ingenio minore quam induſtria conſules expeditionem iſtam maturarunt. cum enim neque imperitos remiges in prœlii diſcrimen adducere conſultum putarent; neque exercendis iis tempus rerum gerendarum coarctare vellent; commenti ſunt rem uti prima ſpecie ridiculam, ita uſu eventuque prolixe commendabilem: ut interea, dum naves compinguntur, futuri remiges in litore ſedentes officia ſua docerentur. Iiſdem enim ordinibus diſpoſiti, quos in ipſis navibus ſervaturi mox erant, hortatore in media turba collocato, ad illius vocem & præcepta, movere & impellere remos, iterumque quieſcere, haud aliter, quam navigantes ſolent, jubebantur. Hac imaginaria exercitatione tantum profectum eſt, ut poſtquam paratis jam navibus paucos dies in ipſo opere induſtriam ſuam probaviſſent, jam confidere ipſis auderent conſules, ſuamque & legionum ſalutem credere.

IV. Provincias deinde cum ſortirentur, C. Duilio terreſtre in Sicilia bellum, Cn. Cornelio claſſis evenit. Qui aſſumtis navibus ſeptemdecim Meſſanam progreſſus, quo in adventum claſſis, quam ſequi, ut primum poſſet, juſſerat, neceſſaria præpararet; priuſquam ad fretum illa accederet, in manus hoſtium incidit. Factum id Boodis aſtutia, quem Hannibal Punicæ claſſis imperator legatum habebat, & credulitate conſulis, qui Liparæis quibuſdam ab hoſte ſubornatis fidem habens, Liparæ urbis per proditionem occupandæ ſpem temere conceperat. Ibi circumventus a Punicis navibus, conſerere tamen manus, & pugnando ſalutem quærere cogitabat: niſi Boodes altera fraude

§ III. Auct. de Vir. ill. c. 37. Plin. 16, 39. Polyb. 1, 21.

ipſum & tribunos militum, quaſi de conditionibus cum Pœno locuturos, ſuam in triremem pellexiſſet. venientibus injectæ ſunt catenæ: quo terrore cum ceteri ſine certamine ſe tradidiſſent; Boodes navibus omnibus potitus captivos Carthaginem miſit.

V. Simile mox Pœni ducis peccatum fuit, eoque majoris opprobrii, quod neque Romani conſulis incogitantia tam recenti exemplo ad cautionem profuiſſet. Didicerat Romanam claſſem, juxta litus Italicum vela facientem, ad fretum tendere, neque procul abeſſe jam poſſe. volens igitur eam ex propinquo conſiderare, ut numerum navium, & quæ in novo inſtituto Romanis agilitas & habitudo eſſet, accurate cognoſceret, cum navibus quinquaginta proficiſcitur: ſecurus futuri, & claſſe, ut in curſu tuto ſolet, navigiis temere permixtis, parum compoſita. Igitur in flexu cujuſdam promontorii cum in Romanam claſſem ordine commodo navigantem ſubito illatus eſſet; ante victus, quam ad pugnam parare ſe potuiſſet, amiſſa meliori parte navium, poſtquam ipſe quoque ad extremum periculi veniſſet, cum ceteris vix effugit.

VI. Victrix claſſis, cognito Cornelii caſu, ſimul ad C. Duilium miſit nuntios, qui ſuum adventum ei ſignificarent; ſimul ad prœlium ſe parabat, quod ceteras Carthaginienſium naves propinquis locis agere compererat. ibi dum ſollicitis animis incommoda ſuarum navium conſiderant, eaſque rudi opere conſtructas, a Punicis velocitate longe ſuperari reputant; venit cuidam in mentem machinæ ad comprehendendas hoſtium naves tenendaſque utilis, quam poſtmodum *corvos* vocaverunt. ejus hæc forma fuit. Tignum erat rectum teres, quatuor ulnas longum, craſſitie dodrantali, trochleam in ſummo habens: huic in prora navis defixo aptabatur ſcala ſex ulnas lata, longa pedes quatuor, compoſita ex tranſverſis tabulis, quas impacti clavi ferrei firmiter continebant: in ea machina foramen

§ IV. Zonar. Polyb. 1, 21. Liv. Epit. 17. Florus. 2, 2. Oroſ.
§ V. Polyb.

relictum erat oblongum, quo tigno inducta complecteretur illud, eique cohæreret, per ſpatium ulnarum quatuor, quanta ipſius tigni longitudo erat.

VII. Scalæ vero reliqua pars & tigno non inſerta, quæ ulnarum erat duarum, quibuſdam velut articulis ita dependebat, ut facile attolli demittique poſſet: in extremo ſcalæ validum affixum erat ferrum, piſtilli forma, præacutum, quod in capite annulum habebat, ex quo funis alligatus per trochleam tigni, in ipſam navis proram demittebatur. Tum quoties voluiſſent attracto fune erigebatur ſcala, remiſſo ruebat: quidquid comprehendiſſet infeſto ferrei ſtili acumine defigens & vinciens. Inter hæc C. Duilius conſul pedeſtri exercitu tribunis tradito, ad naves venit: intellectoque Mylaiten regionem ab hoſte vaſtari, cum univerſa claſſe ad eam oram proficiſcitur. Grata res Carthaginienſibus fuit, qui adverſum mediterraneos homines & rei nauticæ imperitiſſimos, certam ſibi victoriam pollicebantur: ipſi quoque documento futuri, nullum unquam hoſtem ita contemni oportere, ut quidquam de cavendi diligentia & diſciplina remittatur.

VIII. Dux claſſis Hannibal, is qui copias ex Agrigento eduxerat, ſeptireme vehebatur, quæ fuerat regis Pyrrhi: hunc reliquæ naves ſequebantur, non tanquam ad prœlium, per aciem & diſtinctos ordines; ſed ut cuique pronum erat, hoſtium contemtu properantes: ac poſtquam propius ſuggreſſi ſuſpenſos ex proris adverſæ partis minanteſque corvos viderunt; rei novitatem admirati pauliſper hæſere. tandem ferociſſimo quoque imperitorum hominum rude commentum deridente, primæ quæque naves concitato impetu invehuntur. Tum vero demiſſi repente corvi, ut in quamlibet inciderunt, ita perforato tabulato hærentes invitam retinebant: milites autem Romani, ſiquidem ſors tulerat ut ex lateribus naves connecterentur, omni ex parte in hoſtiles inſiliebant: quoties autem proræ tantum commiſſæ eſſent, per ipſum tignum annexumque pontem armati bini tran-

§ VI. Flor. 2, 2. Polyb.

ſibant, tanto expeditius, quod utroque a latere ſcalæ lorica genu tenus alta, tutiorem inceſſum gradumque firmiorem præſtabat: primi enim quique projectis ante ſe ſcutis frontem adverſus hoſtium tela protegebant; pone ſequentes ſua ſcuta loricæ utrinque applicabant; ſic etiam lateribus defenſis, navem adverſam collato gradu oppugnabant. fiebatque pugna non roſtrorum, ſed enſium virorumque cominus, & ſtatariæ ſimilis.

IX. Unde Romano, qui robore præſtabat, adverſum homines leviter armatos, naviumque potius agilitate quam manibus confiſos, facilis victoria fuit: celeriterque ſunt expugnatæ naves Punicæ triginta: in quibus & prætoria ſeptiremis capta eſt. Hannibal tamen, cum ex navi, quæ jam capiebatur, in ſcapham ſaltu ſe demiſiſſet, captivitatem evaſit. rapideque miſſo Carthaginem amico, qui famam cladis præveniret, imminens ob rem male geſtam ſupplicium aſtu declinavit. Is enim curiam ingreſſus, quaſi re adhuc integra conſilium a Senatu petiit, *congrediendumne cum Romana claſſe videretur?* omnibus ſucclamantibus, *ne dubitandum quidem, aut differendum fuiſſe: Fecit*, inquit, *& victus eſt.* Ita non audentibus incuſare factum, cujus, antequam fieret, auctores eſſe pro ſe quiſque voluiſſent, capitis pœna liberatus eſt imperator, præfectura navium ademta.

X. Ceterum poſt fugam ducis e prœlio reliquæ Carthaginienſium naves (ſupererat autem pars multo maxima) impedito conſilio, quid faciendum eſſet, ambigebant: pudebat excedere pugna, nullo tum accepto incommodo, ne hoſte quidem urgente: rurſum Romanas naves aggredi corvorum metu cunctabantur: ad poſtremum undique circumvecti, & nauticas artes omnes experti, ubi omni ex parte opponi ſibi roſtra & objici formidabiles illas machinas vident; deſperata victoria diſceſſere. Merſæ traduntur eo prœlio naves Punicæ quatuordecim, captæ una & triginta, cum ſeptem hominum millibus, poſtquam pugnan-

§ VIII. Flor. Front. Strat. 2, 3. Polyb. § IX. Val. Max. 7, 3, 7. Zonar. Auct. de Vir. ill.

do tria millia periissent. Hoc eventu C. Duilio consule adversus Pœnos juxta Liparæorum insulas certatum est*: unde magnus Romanis etiam prædæ fructus, sed longe amplissimus gloriæ famæque fuit. Consul assumto terrestri exercitu Segestam profectus, urbem a Pœnis ad extremum spei adactam, periculo exemit: inde Macellam pugnando cepit, Hamilcare nusquam occurrere auso: confirmatisque civitatum amicarum animis, æstate jam circumacta, Romam rediit.

XI. Cujus discessu res Punicæ rursum efflorescere cœperunt. Primum enim ab obsidione Mutistrati, post septimum mensem multis suorum desideratis, discesserunt Romani: deinde cum inter ipsos & auxiliares dissensione orta, seorsim a legionibus inter Paropum & Thermas castra metati socii essent; illorum vecordia utendum ratus Hamilcar, improvisa irruptione supra millia quatuor occidit: neque multum abfuit, quin totus Romanorum exercitus eadem clade involveretur. Tum igitur multa iterum oppida, partim expugnata sunt ab Hannibale, partim proditione capta. Quæ licet Romæ haudquaquam lætis auribus acciperentur, levia tamen damna præ gaudio navalis victoriæ reputabantur. Cum enim hactenus Romana virtus terrestribus bellis invictam se præstitisset, non abs re lætabantur isto prœlio maritimarum qnoque virium non contemnendam opinionem quæsitam esse. unde ad spem totius belli mirifice confirmatis animis, auctorem decoris inusitati novis etiam honoribus dignum judicaverunt.

XII. Primus itaque Duilius navalem triumphum de Siculis & classe Punica egit Kalendis Intercalaribus: tulitque civitas, quod honore isto non contentus, alium sibi nullo exemplo privatus sumsit, ut a cœna redeunti tibicinis inter cantum funale præluceret. Columna quoque rostrata Senatusconsulto posita in foro est, ex Pario marmore candido, quæ mersarum captarumque navium numerum, &

§ X. Eutrop. l. 2. Oros. Florus 1, 2. Zonar. Polyb. § XI. Diod. Ecl. l. 23. Eutrop. l. 2.

ſummam pondusque pecuniæ captæ complexa, adhuc viſitur, ſed extritis vetuſtate vocabulis pluribus: auri tamen nummos captos eſſe ter mille ſeptingentos, argenteorum ſupra centum millia, æris gravis vicies ſepties centena millia pondo, ſatis agnoſcitur. Triumpho peracto comitia C. Duilius habuit, L. Cornelius L. F. Cn. N. Scipio, C. Aquillius M. F. C. N. Florus conſules facti. Provincias conſulares Senatus decrevit Siciliam, & claſſem. Cui claſſis obveniſſet, ei in Sardiniam & Corſicam transjicere, ſi e republica videretur, permiſſum. Hæc ſors Cn. Cornelio cum eveniſſet, inſtructa claſſe profectus eſt.

XIII. Hæc prima Romanorum in Sardiniam & Corſicam expeditio fuit. Inſulæ ſunt locis ita conjunctæ, ut eadem videri poſſint: cœli tamen ſolique natura, & quod ſequitur, hominum ingenio, multum diſſimili. Sardiniam, ut imaginem humani veſtigii referentem, *Ichnuſam* veteres, itemque *Sandaliotin* dixerunt. *Inde Sardum Hercule Libyco genitum* ajunt *frequentatæ ab ſe inſulæ nomen, quo hodie noſcitur, impoſuiſſe.* Græcos etiam ad ea loca veniſſe cum Ariſtæo fabulis antiquis decantatum eſt; itemque poſt Iliaca bella, Trojanos. Terra neque ſpatio ſoli maximis ejuſdem maris inſularum, neque bonitate fertiliſſimis multum cedit. parens optima pecudum, frumenti optimi feraciſſima, metallorumque, ſed præſertim argenti, dives. Cœlo tamen haud æque ſalubri utitur, laudemque fœcunditatis apud exteros peſtilentioris aeris infamia corrumpit: per æſtatem enim morboſa eſt, & in locis fertilioribus, magis.

XIV. Herbam præterea producit vehementis veneni apiaſtro perſimilem, quæ in cibo ſumta mentem adimit, nerviſque violenter attractis labia diſtorquet in ridentium ſpeciem; exitiali ſucco, niſi poſt vomitum lac aut aqua mulſa copioſe bibatur.: ita vis iſtius mali præſens diluitur;

§ XII. Tacit. 2, 49. Colum. Triumph. Cic. Cat. c. 13. Liv. Epit. 17. Plin. 3, 4, 5. Silius in fine l. 6. Pigh. Annal. § XIII. Sall. hiſt. 2, 1. Plin. 3. Silius l. 2. Sall. fragm. Pauſan. Ælian. hiſt. 22, 16, 34. Sol. c. 10.

ceteris deinde incommodis ea medentur, quæ in convulſionibus nervorum uſui ſunt. Etiam minimum animalculum per imprudentiam ſuperſedentibus mortiferum eſt. *Solpugam* vocant, formicarum genus, tanto periculoſioris malitiæ, quod & latet facile propter exiguitatem, & ab ignaris naturæ ejus, etiam animadverſum non timetur. Sardi, variis ex barbaris mixta natio, cum ingenio ſuo permittitur, lubentius latrocinio quam agricultura victitant: pelta & brevi enſe armantur: thoraces ex pelle muſmonum conſuunt; arietes ita vocant, quos inſula gignit, non lanam ut alii, ſed pro ea pilum caprorum more geſtantes. Urbium celeberrima Caralis eſt, Africam ſpectans, & inde condita, cum pulcherrimo portu.

XV. Corſica nec amplitudine nec opibus Sardiniæ comparanda, tertium tamen inter has inſulas magnitudinis locum obtinere creditur. nomen a Corſa, muliere quadam, accepiſſe incolæ tradunt; cujus ab armento taurus in hanc inſulam ex Liguria transjecerit. Græcis *Cyrnus* vocatur. Montoſa eſt & aſpera, & plerisque locis penitus invia: quare populum etiam terræ ſuæ ſimilem alit, nullo humano cultu feris propemodum ipſis intractabiliorem. Capti in ſervitutem vix manſueſcunt: ſed aut impatientia laboris & jugi vitam exuunt; aut contumacia & ſtupiditate moleſti ſunt heris. Mel in inſula copioſum eſt, ſed amari ſaporis, quale fit ex flore buxi, quam Corſica multam & craſſiſſimam profert. Idem tamen ſaluberrimum putatur; & ſunt qui longævos in Corſica homines fieri opinentur, quod mel iſtud ſuum in continuo uſu habeant. Oppida nec magna nec frequentia populo, ſed tamen ſupra triginta numerantur: ex quibus facile principes ſunt Aleria, Phocæenſium Colonia; & Etruſcorum Nicæa. Hic quoque grave cœlum eſt, & præterea importuoſum mare.

XVI. Cum his igitur gentibus diu Carthaginienſes bella

§ XIV. Mela 2, 7. Strab. l. 5. Plin. 16, 16. Math. in Dioſc. 6, 14. Plin. 20, 1. Lucan. 9. 837. Claud. de bell. Gild. § XV. Sall. hiſt. 2, 1. Strab. l. 5. Lycus ap. Athen. l. 2. Plin. 29, 4. Mart. Capella. Diod. 5, 3.

gessere, & utriusque insulæ dominatione, præter inaccessa loca potiti sunt. Sed quia facilius erat rudes & feros homines vincere, quam domare; tum alia, quibus eos continerent, excogitarunt, tum etiam quo res vitæ necessarias ex Africa petere cogerentur, quidquid ubivis frugum fructuumve erat, corruperant, etiam supplicio mortis indigenis proposito, si quis tale quid serere aut plantare instituisset: donec longa consuetudine facti mitiores imperium æquioribus animis pati didicerunt. Has ad insulas navigationem eo tempore L. Cornelius consul instituit. & prius quidem in Corsica urbem expugnavit Aleriam: quo facto ceteras facile & citra laborem aut periculum adjunxit. Inde Sardiniam petenti classis occurrit hostium: quam aggressus consul, antequam ad manus ventum esset, in fugam conjecit.

XVII. Mox ad Olbiam profectus, cum in portu multas Carthaginiensium naves stare vidisset, neque se satis a pedestri robore instructum ad oppugnationem urbis situ & defensorum multitudine validæ crederet, omisso in præsens negotio, domum ad plures milites assumendos abnavigavit. Per idem tempus servilis in urbe motus inter ipsa initia feliciter compressus, magna rempublicam sollicitudine simul affecit, & liberavit. Ad classem instruendam ex gentibus recens devictis navales socii frequentes cogebantur: eorumque tum ad quatuor millia Romæ convenerant, Samnites plerique. ii, quod a mari abhorrerent, conditionem suam secretis sermonibus miserati, eo usque exarserunt, ut urbem incendere atque diripere agitaverint. jamque ad tria servorum millia in eandem sententiam pertraxerant, quotidie sumente vires conspiratione, cum Erius Potilius præfectus auxiliorum prudenti consilio periculum omne discussit.

XVIII. Simulato enim ejusdem factionis studio, machi-

§ XVI. Senec. consolat. ad Helv. c. 8. Arist. περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων. Freinsh. ad Flor. 2, 2, 16. Zonar. § XVII. Oros. 4, 7.

nationes eorum omnes exacte perdidicit: genus, numerum, nomina ſingulorum, qui in ea conjuratione eſſent, cognovit: loca, tempora, quibus auſuri quodque forent, exploravit. Nihil jam deerat ei, quo minus rem ad Senatum deferret, præter facultatem Curiam adeundi; nam voluntas ſupererat: ſed, Samnitibus nuſquam incomitatum ſinentibus, perficere inſtitutum nequibat; donec excogitato dolo perſuaſit eis, *uti, quo die Senatus haberetur, in forum agminatim progreſſi, fraudem ſibi in dimetiendo frumento factam eſſe vociferarentur: inde naſcituram occaſionem* dicens *aut exſequendi conſilii ſui, aut certe ſpeculandi, quid adverſus ſubitos ejuſmodi motus animi conſiliique Patribus eſſet.* quoque plus fidei faceret, ipſe proceſſit una, neque comitem modo ſe tumultus ejus, ſed principem ducemque præbuit. Unde vocatus ad Senatum, conſpirationis occultæ periculum commentique ſui cauſas expoſuit.

XIX. Patres, diſſimulata facti conſcientia, miſerunt qui turbam illam blandis verbis delinitam domos abſcedere juberent: *daturos operam Patres, ut injuria, quæ facta diceretur, ſublata, juris ſui cuique copia fieret.* Ita conjurati, latere adhuc conſilium ſuum exiſtimantes, digreſſi ſunt: nocte vero proxima ſuos quiſque ſervos, quos indicio Potilii ſceleris eſſe participes cognoverant, vinxit: Samnitium quoque plerique in hoſpitiis ſuis comprehenſi. Neſcio, an hæc cura, an vero aliud negotiorum aut valetudinis impedimentum C. Florum tenuerit, ne citius in Siciliam proficiſceretur: in qua Hamilcar poſt proximam victoriam res Carthaginienſium magnis profectibus reſtituebat. Quippe Camarina & Enna proditione receptis, Drepanum, ubi portus egregius erat, communivit, & in oppidi formam auxit, tranſductis illuc Erycinis, quorum urbem, ne Romanis uſui foret, præter templum Veneris, everterat. Multa deinceps alia loca dolo aut armis in poteſtatem redegerat, totaque Sicilia potiturus videbatur, niſi Florus, ob res iſtas ne ſub hiemem quidem inſulam relinquere auſus, obſtitiſſet.

§ XVIII. Zonar. § XIX. Diod. Ecl. l. 23. Zonar. Oroſ. 4, 7.

XX. Facilius alteri consuli bellum cum Sardis & Carthaginiensibus ad Olbiam fuit. Quo reversus cum auctioribus copiis, Hannonem invenit, quem Hannibale remoto Carthaginienses rebus maritimis præfecerant. Pugna vehementi facta, Hanno fortissime dimicans, cum vinci suos videret, in confertissimos hostes irruens interfectus est, secutaque oppidi deditio. Consul victoriæ famam etiam humanitatis adversus hostem insigni documento decoravit. Nam e tabernaculo suo corpus Hannonis efferendum curavit, amplasque ipsi fecit exsequias, cessantibus post mortem odiis, virtutem etiam in hoste honorandam esse recte judicans. Inde recentis victoriæ terrorem exolescere non passus, multas & alias Sardiniæ urbes cepit, consilio doloque virtutem adjuvans.

XXI. Solebat enim noctu appulsa litori classe, delectos ex cohortibus haud procul oppidis, quæ adoriri constituerat, exponere: qui locum insidiis opportunum occupantes exspectabant, donec ad ipsas urbes suggressus consul oppidanos in arma compulsos, simulatione fugæ longius a mœnibus elicuisset: tum illi advenientes cursu, vacuas defensoribus urbes capiebant. eo astu complures in potestatem venere: tantumque vincendo processum est, ut neque in Corsica, neque in Sardinia Pœnorum exercitus consistere possent. Qua de causa minime dubitatum est, quin Romam reverso triumphus amplissimus decerneretur. Triumphavit de Pœnis & Sardinia & Corsica ante diem V Idus Martias, cum magnam ex insulis istis prædam, & multa millia captivorum adduxisset. At in Sicilia C. Florus Proconsule Mutistratum obsidebat, locum munitum, & semel iterumque frustra tentatum.

XXII. Ne tum quidem prius expugnari potuit, quam novus consul A. Atilius A. F. C. N. Calatinus veniret. huic enim Sicilia provincia, collegæ ejus C. Sulpicio Q. F. Q. N. Paterculo classis evenerat. Ii, quod Panormi Carthagi-

§ XX. Val. Max. 5, 1, 2. Silius l. 6. Front. 3, 9. § XXI. Flor. 2, 2. Fasti Capitol. Eutrop. l. 2. Zonar.

nienſium hiberna erant, cum omnibus copiis eo profecti acie inſtructa fecere pugnandi copiam hoſtibus. Sed nemine contra prodeunte, Hippanam petierunt: quæ urbs ex itinere oppugnata ſtatimque capta eſt. Inde Mutiſtratum perrexit Atilius, quam acriter defenſam ad extremum fatigati lamentis mulierum atque puerorum propugnatores deſeruerunt. Ita præſidio Carthaginienſium noctu digreſſo, prima luce portas oppidani aperuerunt. Sed Romani, malorum quæ in obſidione pertulerant nimium memores, obvios ſine diſcrimine ſexus ætatiſve cædebant: donec A. Atilius proclamari juſſit, *prædam & homines capientium fore.* Tum demum crudelitatem avaritia vicit; ſervatique Mutiſtratenſium reliqui ſub corona venierunt: urbs direpta eſt & diruta.

XXIII. Camarinam inde ductus exercitûs, ob regionem parum diligenter exploratam, maximum in diſcrimen incidit. Pœnus enim imperator obviam profectus loca ſuperiora prior occupaverat: Romanaſque copias in vallem iniquam temere demiſſas circumſidebat. Certum ante oculos omnium exitium, & Caudinæ cladis imago verſabatur: niſi conſilium & virtus M. Calpurnii Flammæ, qui tribunus militum eodem in exercitu agebat, rebus pæne deſperatis ſubveniſſet. Nam is P. Decii ſecutus exemplum, qui tribunus militum idem in Samnio fecerat, aſſumtis militibus trecentis ad tumulum quendam occupandum ivit: nulla ſpe evadendi, ſed amore laudis & ſervandi exercitus cupiditate ipſe militeſque ejus accenſi. Ferunt, cum eo duceret, ita ſuos allocutum eſſe: *moriamur, milites, & morte noſtra eripiamus ex obſidione circumventas legiones.* Atque ita factum eſt. hoſtibus enim in hos converſis, dum acerrima pugna quantumvis multos morituri detinent, conſul evolvere ſeſe locis infeſtis potuit: Carthaginienſes interfectis, qui ſe objecerant, nihil in detectis jam inſidiis ponentes ſpei diſceſſerunt.

§ XXII. Diodor. Zonar. § XXIII. Zonar. Agell. 3, 7. Front. Strat. 4, 5, 10. Liv. Epit. 17. Liv. 7, 34 & 22, 60. Flor. Oroſ. 4, 8.

XXIV. Itaque Calpurnii miraculo proxima fortuna fuit. Qui repertus inter suorum hostiumque cadaverum cumulos, cum solus omnium adhuc spiraret, sublatus atque diligenti cura refectus, cum inter multa vulnera letale nullum accepisset, diu postea fortem fidelemque operam Reipublicæ præstitit, magnoque terrori hostibus fuit. Qui si apud Græcos tantum virtutis specimen edidisset, neque præmiorum, neque monumentorum satis potuisset decerni. nunc homini Romano tanti facinoris merces corona ex gramine fuit: memoria vero facti adeo negligens, ut vix de nomine fortissimi viri constet. eundem enim *Calpurnium Flammam* plerique, sed M. Cato *Q. Cædicium*, Claudius Quadrigarius *Laberium* vocatum esse, tradiderunt. Ceterum emersus ex his angustiis consul, cum & error pudorem, & periculum vigilantiam acuisset, majoribus iterum viribus & intentiore cura oppugnare urbem aggressus, postquam sine machinis parum proficiebat, ab Hierone petitas accepit. Earum violentiæ cessit murus, redactosque in potestatem Camarinenses majori ex parte sub hasta consul vendidit.

XXV. Tum ad Ennam itum: ea quoque proditione recepta: præsidiarii partim a Romanis in oppidum admissis interfecti sunt, alii fuga dilapsi ad suarum partium loca se receperunt. Sittanæ possessionem non dolus sed virtus dedit: magna vi pulsis, qui defenderant, & urbe expugnata. Neque moram fecerunt minora quædam in ea Siciliæ parte oppida, quin protinus missis legatis consuli se traderent. Qui præsidiis per commoda loca dispositis, in Agrigentinum agrum signa promovit, ibique Camicum castellum opera proditorum recepit. Unde perculsi, qui Erbessum tenebant, oppido relicto fugerunt. Sic Erbessus quoque ad Romanos rediit. Hoc successu consul animatus, & quod Liparæorum haud paucos sibi favere putabat, ad illorum urbem admovit exercitum. Ibi non pro cetera felicitate res processit. Hamilcar enim, Romani ducis consilio sagaciter

§ XXIV. Auct. de Vir. ill. c. 39. M. Cato ap. Agell. Plin. 22, 6. Front. Strat. 4, 5, 10. Agell. 3, 7. Diodor. Polyb.

deprehenſo, Liparam clam intraverat, intentuſque tempus bene gerendæ rei exſpectabat. Quod Romanus cum ignoraret, audacius & incautius ſubiens muros, repentina Pœnorum eruptione turbatur. vulnerati ſunt in eo conflictu permulti, cæſorum quoque non exiguus numerus fuit.

XXVI. Interea C. Sulpicius conſul in Sardinia cum Pœnis aliquoties proſpere dimicavit: tantumque hinc acceſſit animi, ut Africam verſus vela facere auderet. Id vero minime ferendum eſſe Carthaginienſes arbitrati, Hannibalem, qui ex Sicula fuga Carthagine adhuc agebat, iterum navibus ſuis præponunt, multiſque & præſtantiſſimis præfectorum navalium adjunctis, *claſſem hoſtilem a patriis litoribus repellere* jubent. Solvit is quidem ut pugnaturus: ceterum, quo minus concurreretur, interceſſit tempeſtas; quæ utriſque gravis incumbens, ad loca tranquilliora ſubmovit invitos. Sardiniæ tamen portus ambo duces tenuerunt. Ibi cum in ancoris haberent naves, Sulpicius, quo Pœnum in apertum mare perliceret, quoſdam ſubornat, qui transfugarum ſpecie perſuaderent Hannibali, *Romanos iterum in Africam navigare.* Deceptus ille hoc vaframento, celeriter educta claſſe, in conſulem idoneo loco præſtolantem imparatus incidit: multæque naves Punicæ depreſſæ ſunt, priuſquam ſcire poſſent, quid ageretur; cum inſidias conſulis tempeſtatis favor & opportune orta caligo texiſſet.

XXVII. Tandem re intellecta reliquæ repetiverunt portum, aut in litus ſe ejecerunt; ibi profugientibus remigibus pleræque inanes captæ ſunt. Hannibal enim, deſperato teneri portum poſſe, in oppidum Sulcos ſe contulerat: ubi ſeditione orta comprehenſus a Carthaginienſibus, qui eodem ex pugna confugerant, quod *ejus temeritatem & ſtultitiam cladis ſuæ cauſam fuiſſe* dicerent, crucique affixus periit. Sed hæc victoria Romanis paulo poſt detrimenti nonnullius cauſa fuit. cum enim ſublato claſſis Punicæ metu in vaſtatione agrorum contemtius & ſecurius verſarentur, improviſo Pœ-

§ XXV. Polyb. 1, 24. Diodor. Flor. 2, 2. Zonar. § XXVI. Oroſ. Zonar.

norum Sardorumque incursu, Hannone quodam duce, fusi sunt. Censuram hoc anno C. Duilius gessit, Janique templum apud forum olitorium struxit. Triumphi dehinc duo spectati: prior C. Aquillii Flori proconsule de Pœnis a. d. IV Nonas Octobres; alter C. Sulpicii consulis de Pœnis & Sardis, a. d. III Nonas.

XXVIII. Cum deinde C. Atilius M. F. M. N. Regulus, & Cn. Cornelius L. F. Cn. N. Blasio iterum consules essent, sacra quædam procurandis prodigiis fieri solita Senatus faciunda censuit; quod in Albano monte, locisque aliis pluribus, atque adeo in Urbe ipsa, lapides frequentes grandinis instar deciderant. Latinas ferias instaurari, causaque earum dictatorem dici visum est. Q. Ogulnius L. F. A. N. Gallus dictator, M. Lætorius M. F. M. N. Plancianus magister equitum fuerunt. C. Atilius, qui classi præerat, ad Tyndaridem Siciliæ cum appulisset, classem Punicam ordine parum composito præternavigantem conspicatus, ejus oppugnandæ consilium subito cepit. Jussisque sequi ceteris navibus, ipse cum decem, quæ primæ parari potuerunt, evolat; & ad Pœnos jam longius evectos summa velorum remorumque contentione pergit.

XXIX. Hamilcar in ea classe vehebatur, non contemnendus imperator: qui paucas sibi naves instare videns, alias portu vix egressas esse, magnam partem etiamnum in ancoris hærere, converso cursu C. Atilium ejusque naves tota classe circumvenit. deprimuntur celeriter naves novem, impari adversum tanto plures certamine nequidquam omnia expertæ. Prætoria tamen meliori, quam ceteræ fuerant, remigio instructa, sociisque navalibus præsentia consulis animatis, vi perrupit, salutemque invenit. jam enim aderant Romanorum aliæ naves, quarum superventu mutatur fortuna pugnæ, merguntur Punicæ naves octo, capiuntur cum ipsis remigibus decem: reliquæ ad Liparæorum insulas intendunt cursum. Hæc mari gesta. terrestrium copia-

§ XXVII. Zonar. Polyb. Liv. Epit. 17. Marm. Capitol. Tacit. Annal. 2, 49. § XXVIII. Zonar. Fragm. Capitol. Polyb.

rum segnius bellum fuit, urbe Lipara sine successu oppugnata. sed in apertorum locorum vastationem desæviit hostilis ira; eademque calamitas etiam Meliten insulam haud longe dissitam comprehendit. Ob hæc gesta C. Atilius consul triumphum navalem de Pœnis egit. Eodem anno etiam A. Atilius Proconsule ex Sicilia de Pœnis triumphavit a. d. XIV Kalendas Februarias. lætæque tum Romanis res erant, qui non terrestribus modo prœliis, sed etiam maritimis superiores, non jam de Sicilia annexisque insulis, quarum imperium satis sibi certum esse putabant, sed de Africa invadenda, bellique terrore Carthaginis ipsius portis impingendo, incipiebant consultare.

§ XXIX. Polyb. Zonar. Oros. Colum. Capitol. Auct. de Vir. ill. c. 39.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER VIII.

IN LOCUM LIB. XVIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI DECIMI OCTAVI.

Atilius Regulus Cos. in Africa ſerpentem portentoſæ magnitudinis cum maxima militum clade occidit, & cum aliquot prœliis adverſus Carthaginienſes pugnaſſet, ſucceſſorque ei a ſenatu proſpere bellum gerenti non mitteretur, id ipſum per litteras ad ſenatum miſſas queſtus eſt. in quibus inter cauſas petendi ſucceſſoris erat, quod agellus ejus a mercenariis deſertus eſſet. Quærente deinde fortuna, ut magnum utriuſque caſus exemplum in Regulo proderetur, arceſſito a Carthaginienſibus Xanthippo Lacedæmoniorum duce, victus prœlio, & captus eſt. Res deinde a ducibus Romanis omnibus terra marique proſpere geſtas deformavere naufragia claſſium. Ti. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus eſt. P. Sempronius Sophus, M'. Valerius Maximus cenſores, cum ſenatum legerent, tredecim ſenatu moverunt. luſtrum condiderunt, quo cenſa ſunt civium capita CCXCVII millia, DCCXCVII. Regulus miſſus a Carthaginienſibus ad ſenatum, ut de pace, &, ſi eam non poſſet impetrare, de captivis commutandis ageret, & jure-

jurando adstrictus rediturum se Carthaginem, si commutari captivos non placuisset; utrumque negandi auctor senatui fuit: &, cum fide custodita reversus esset, supplicio a Carthaginiensibus de eo sumto, periit.

I. CONSULATUM deinde L. Manlius A. F. P. N. vulgo Longus inivit, & Q. Cædicius Q. F. Q. N. cui in magistratu mortuo suffectus est M. Atilius M. F. L. N. Regulus, qui semel consul fuerat. Hoc anno demum Africa, quæ hactenus cladium hostilium exsors egerat, sentire bellum cœpit, Romanis in eam ingressis, postquam Carthaginiensium classem magna pugna vicissent. Quæ, uti gesta sint, ipsiusque Reguli utramque fortunam, & indignum viri virtute exitum, hoc libro exponemus. Anno superiore cum C. Atilio consule Carthaginienses ita prœlio navali contenderent, ut quanquam ipsi pluribus amissis navibus pugna priores excessissent, tamen quia Romanas etiam aliquot submerserant, se non inferiores fuisse interpretarentur: Romani contra eventum eum pro victoria haud dubia computabant. Ita fiebat, ut spe & fiducia pari populus uterque studium maritimarum rerum per æmulationem summam prosequeretur.

II. Igitur & consules in Africam transferre bellum jussi, cum trecentarum triginta navium classe Messanam appulsi; atque inde litus Siciliæ dextrum legentes præter Pachynum ad recipiendas pedestres copias, tum castra circa Ecnomum collem habentes, pergebant: & sub idem tempus Hamilcar imperator Pœnorum, & præfectus classis Hanno, trecentarum sexaginta navium duces, Carthagine Lilybæum, & inde Heracleam Minoam transgressi. eo in portu stationem agitabant, consilia Romanorum observantes, & si versus Africam instituere cursum auderent, prohibituri. Quod edocti consules ad utrumque casum studiose cuncta comparant, ut sive navalis prœlii tentandæ spes forent, sive alicubi exscensionem fieri oporteret, consilium in ex-

§ I. Tab. Capitol. Polyb. 1, 25.

pedito haberent. Itaque pugnacissimis quibusque militum in naves impositis, quatuor classes, tanquam ejusdem universæ partes totidem, faciunt. legionem primam in prima classe, duas sequentes ordine suo constituunt: in quarta collocant triarios.

III. Has copias ita disponunt, ut singulis navibus treceni remiges, milites vero centeni viceni vehantur: ita numerus hominum in universa classe ad millia centum quadraginta accedebat. Hunc numerum aliquanto superabant Pœni, plus centum quinquaginta millibus hominum adducentes. Et militum quidem genus præ suis parvi faciebant consules: major ea deliberatio erat, cum in alto mari pugnandum fore appareret, ubi celeritas navium & gubernatorum artes plurimum valent, quo ordine adversus istud discrimen aptissime componi acies posset. postremo rationem instruendæ classis talem ineunt. Hexeres duas, quibus consules ipsi vehebantur, pariter in fronte statuunt: utrique harum hinc primam inde secundam classem longa & simplici serie annectunt, ita collocatis navibus, ut omnium proræ foras obversæ essent: hexeresque propemodum conjunctæ irent, proximæ his longius inter se digrederentur: atque ita deinceps spatium inter duas oppositas naves relictum cum ipsis ordinibus cresceret.

IV. Sic minimo inter primas naves, maximo inter postremas intervallo, cum ex duabus istis classibus forma cuneatæ aciei effecta esset, tertiam deinde legionem admoverunt: quæ simplici navium ordine spatium istud inter priores duas apertum prætexens, triquetram totius aciei faciem exhiberet. Pone hanc, a tergo tertiæ classis, hippagines funibus tractoriis ad naves tertianorum pertingentibus remulco trahebantur. Postremi omnium triarii navibus unam in seriem, sed semicircularem exporrectis ita priores ambibant, ut ab utroque cornu prominerent. Ita totum corpus fronte cava, postremis partibus solidis, rostri navalis similitudinem præferebat: non minus ad sustinendam

§ II. Oros. 4, 8.

impreſſionem firmum, quam ad inferendam habile. Sed Carthaginienſium duces Romanæ claſſis adventu per exploratores cognito, cum urbem ſuam aditu facilem, imbelle vulgus, accolas leves & ad mutandam fidem pronos cogitarent; obviam ire decernunt, omnia prius experiri certi, quam tutum in Africam curſum Romanis navibus permitterent.

V. Igitur ſuos paucis cohortati, *ut memores non de præſentibus modo, ſed omnibus, quos domi quiſque cariſſimos haberent, pugnandum eſſe, obſirmatis & alacribus animis prælium capeſſerent*, naves conſcendunt; bonaque cum ſpe ſua & navalium ſociorum ex portu evehuntur. Neque longe Romana claſſis aberat: itaque haud procul Heraclea pari utrinque robore concurritur. Pœni duces inter ſe ita comparaverant, ut in dextro cornu Hanno curaret (erat autem idem ille, qui apud Agrigentum infeliciter pugnaverat) ceteris præeſſet Hamilcar, naves autem ſuas animadverſa Romanorum acie quadripartito & ipſi diviſerant. Harum quæ totius aciei ſiniſtra erat in figuram arcus ſinuata, terram verſus inclinabat; ceteræ ſimplicibus ordinibus extentæ, proris navium in hoſtem verſis. ex his dextrum cornu, in quo roſtratarum & quinqueremium celerrimæ erant, Hanno verſus altum mare quantum poterat exporrexit, ſi pugna aliunde commiſſa eſſet, circumdaturus hoſtem.

VI. Neque diu morati conſules in medias Pœnorum naves cum duabus claſſibus ſuis ſe intulerunt. Hamilcar, quo Romanorum aciem diſtraheret, ſuis præceperat, ut commiſſa pugna fugam continuo capeſſerent. Quod cum factum eſſet, Romanique cedentes avide perſequerentur; illis quidem ob celeritatem navium innoxia fuga fuit; at Romanorum acies, uti voluerat Hamilcar præviderat que, divulſa eſt, triariis & tertia claſſe ſuo adhuc loco ſe tenentibus. Quod ubi perfectum eſſe vidit, ſubito dat e navi ſua ſignum, ut converſis proris pugnam cum inſequentibus ineant: certatur ambiguo Marte, Pœnis velocitate & peritia

§ V. Zonar. Polyb. 1, 27.

nauticæ rei, Romanis robore militum, longe ſuperioribus. Itaque quamdiu navium potius quam hominum pugna eſſe potuit, Punica res haud dubie meliori loco erat: ſed quoties corvorum jactu colligatis navibus cominus pugnari cœperat, penes Romanum erat certa victoria; cum miles manu fidens, & in conſpectu conſulum pugnans, inſignitiore opera virtutem ſuam his approbare contenderet.

VII. Dum in ea parte ſic dimicatur, Hanno cum dextro cornu, quod hactenus immotum habuerat, in triariorum naves invectus a mari fecit impetum, magnaſque in anguguſtias redactis moleſtum omnino negotium exhibuit. Eodem ferme tempore ſiniſtra quoque Carthaginienſium acies, mutata priore forma, & æquata fronte roſtris infeſtis tertiam Romanorum claſſem, quæ hippagines remulco trahebat, invadit. Romani dimiſſis funibus ad reſiſtendum ſe parant: hic quoque fortiter confligitur. ita tribus locis, totidem navalia prœlia, magno intervallo diviſa naſcuntur. Cum ita ſatis diu dubia victoria certatum eſſet, tandem evenit, quod neceſſum eſt, ubi ſimul pluribus locis æquali virium robore pugnatur, ut quæ pars prima pulſa fuit, totius certaminis victoriam daret. Cum enim Hamilcar vim hoſtium ulterius ferre non poſſet, ipſius fuga ceteras etiam Punicæ claſſis partes ſtatim profligavit.

VIII. Nam ex conſulibus L. Manlio in captivis navibus conquirendis, & ad ſuas alligandis occupato, M. Regulus commiſſum alibi certamen videns auxilium ſuis ferre feſtinavit, aſſumtis ſecundæ claſſis navibus, quotquot ex priore pugna integræ illæſæque evaſerant. Celeriter opem iſtam ſenſere triarii, receptiſque animis, quos prope ad extremum periculum adducti deſponderant, ſtrenue dimicare cum adverſariis cœperunt. Hanno cum & hos acrius reſiſtere ſibi, & a tergo ſe premi videret a recentibus, velis in altum datis imminens exitium prævenire ſtuduit. Cum inter hæc L. Manlius quoque, tertiam Romanorum claſſem a Carthaginienſium ſiniſtro cornu ad terram urgeri conſpicatus, cur-

§ VII. Zonar. Polyb.

ſum eo intendiſſet, ſupervenit & M. Regulus, qui jam hippagines & triarios in tuto locaverat, ita ſubito facies rerum vertitur, clauduntur que & cinguntur, qui paulo ante Romanos circumdederant. quos equidem in arctum conſtipatos & velut obſeſſos olim peſſumdediſſent, niſi metu corvorum accedere veriti, ſpatium dediſſent conſulibus, ut & ſuos eriperent incolumes, & Carthaginienſibus ſubito accurſu circumfuſi, naves quinquaginta cum vectoribus omnibus, velut indagine caperent: paucæ reliquæ juxta litus ipſum ſe ſubducentes effugere.

IX. Fuit hoc prœlium cum varietate caſuum, & contentione pugnandi, tum etiam amiſſarum utrinque navium multitudine inter pauca memorandum. Tres & ſexaginta Pœnorum naves captæ; ſupra triginta depreſſæ ſunt: victores quatuor & viginti naves amiſerunt fluctibus hauſtas; at in poteſtatem hoſtium nulla pervenit. Poſt hanc victoriam Meſſanam reverſi paucos dies navibus hominibuſque reficiendis, & ampliori commeatui parando dederunt. Inter quos Hamilcar, cum Africam ab Romanis adiri vehementer nollet, prohibere vero vi & armis non poſſet, ad dolos ſe contulit; miſſoque ad eos per cauſam petendæ pacis Hannone tempus extrahere ſategit, donec copiæ, quas Carthagine ſibi mitti ſperabat, adveniſſent.

X. Hanno cum ad conſules acceſſiſſet, audiretque voces *idem in illum ſtatuendum eſſe* clamitantium, *quod quinto ante anno in Cn. Cornelium Aſinam conſulem Pœni deſignaviſſent*; aſtuto reſponſo periculum intentatum eluſit: *hoc vero*, inquit, *ſi feceritis, jam nihilo eritis Afris meliores.* ſtatimque conſules excepere ſermonem, tacere juſſis, qui vinciendum dixerant, convenienſque Romanæ gentis gravitate vox audita eſt: *Iſto te metu, Hanno, fides civitatis noſtræ liberat.* De pace, quia neque Pœnus ſerio agebat, conſulesque victoriam quam pacem malebant, fruſtra agitatum eſt. Africanam igitur expeditionem diutius differri non placuit. Neque Pœni duces obſtitere, quanquam inter ſe conſtituiſ-

§ IX. Oroſ. 4, 8. Zonar. Polyb.

ſent, quietum iter hoſti non concedere, ſed diverſis ex partibus carpere morarique. Ceterum Hannone ad præmuniendam Carthaginem feſtinante, Hamilcar nihil movere auſus, Heracleæ ſe continuit: naves Romanæ & ab hoſtibus & a tempeſtate pacatum iter habuerunt.

XI. Neque defuerant, qui longinquam navigationem, & hoſtile litus, ipſumque Africæ nomen exhorreſcerent; ante ceteros imperium detrectante tribuno militum Mannio: ſed adverſus hunc ita exarſit Regulus, ut virgas ſecurimque minitaretur, ni paruiſſet. ita demum præſtitum eſt obſequium conſuli, formidinemque navigandi propior & major metus expulit. Hermæum promontorio nomen eſt, quod a ſinu Carthaginis in mare Siculum late procurrit: eam oram primæ Romanorum naves tenuerunt. ibi pauliſper exſpectato, donec tota claſſis conveniſſet, litus Africæ prætervecti conſules ad Clupeam urbem pervenere. hic legiones expoſitæ ſunt, navibuſque in portum ſubductis, vallum ac foſſa, quo tutiores eſſent, circumdata: urbs, quia deditionem abnuebat, obſeſſa, ſtatimque metu civium ſive dedita ſive deſerta (nam utrumque traditur) in poteſtatem Romanorum conceſſit.

XII. At Carthaginienſes, quanquam ſane dura & inſueta paterentur, tamen gratulabantur ſibi, quod aliquanto mitiora formidatis accidiſſent. Metuerant enim audito pugnæ navalis exitu, ne protinus ad ipſam Carthaginem victores copiæ ducerentur. Itaque nonnihil ex priore metu reſpirantes in contrahendas copias urbemque & ſuburbanam regionem tuendam intenti erant. Conſules interea miſſis Romam nuntiis, qui & res hactenus geſtas docerent, & de inſtantibus ſententiam Patrum exquirerent, Clupeam muniunt, ut ea ſede belli uterentur: præſidioque ad urbis & agri cuſtodiam impoſito, cum ceteris omnibus copiis longius progreſſi, cultiſſimam regionem, utpote quæ poſt Agathoclis tempora ferrum hoſtilem non viderat, perpo-

§ X. Val. Max. 6, 6. Zonar. Polyb. §. XI. Flor. 2, 2. Polyb. Zonar.

pulantur: villas magnificas multas destruunt: magnam quadrupedum prædam, hominum præterea supra viginti millia abducunt, nemine prohibere auso. oppida quoque multa vi aut deditione capiunt: in his perfugarum aliquem numerum deprehendunt, magnamque vim captorum proximis bellis civium Romanorum liberant: quos inter & Cn. Cornelium fuisse crediderim, qui proximo post biennio consul iterum factus est.

XIII. Dum hæc aguntur, qui Romam a consulibus missi fuerant, cum mandatis Senatus revertuntur. jubebatur autem *alter eorum in Africa manere cum ea parte virium, quam retineri ex republica judicassent; alter ceteram classem & copias Romam reducere.* Sic imminente jam hieme, mansit M. Regulus cum quindecim ferme peditum millibus, equitibus quingentis, & navibus quadraginta: classem reliquam mancipiis & præda onustam L. Manlius Siciliæ litora tuto prætervectus in Urbem reportavit. Septem & viginti millia captivorum ab hoc Romam deducta reperio: navalemque de Pœnis decretum ei triumphum esse. Post hæc Ser. Fulvius M. F. M. N. Pætinus Nobilior, & M. Æmilius M. F. L. N. Paullus consules facti. His Sicilia & classis provinciæ decretæ: Regulum res in Africa prosperrime gerentem ex medio cursu victoriarum revocari non placuit; jussusque Proconsule bellum in Africa administrare.

XIV. Id Senatusconsultum nemo accepit ægrius, quam idem ille, cujus in honorem factum fuerat. Igitur litteris ad Senatum missis ea de re questus est, interque caussas petendi successoris posuit, *villici sui morte* (is agellum heri, quem habebat in Pupinia, jugerum septem coluerat) *mercenarium occasionem nactum, amoto inde instrumento discessisse. quare necessariam esse præsentiam suam, ne rure deserto non esset, unde uxor liberique sui alerentur.* Decrevitque Senatus, *ut ager M. Reguli publice coleretur, res amissæ redimerentur, uxori liberisque ejus alimenta præberentur.* Ii tum

§ XII. Zonar. Polyb. §. XIII. Polyb. Zonar. Orosius 4, 8. Colum. Capitol.

mores fuere. Sed ego, quoties hæc atque talia lego tradove, temperare non possum, quin cum animo meo recogitem, quanto sit virtuti firmior a laude, quam ex pecunia merces. quippe tam multis post ætatibus gloria M. Reguli manet: aliorum opes cum dominis, & sæpe ante ipsos perierunt.

XV. Carthaginienses interea duobus domi constitutis ducibus Asdrubale Hannonis F. & Bostare, tertium etiam Hamilcarem ex Sicilia accivere, qui cum peditum quinque millibus, equitibus quingentis Heraclea Carthaginem propere venit. Hi communicato inter se consilio statuerunt, *non mœnibus, ut ad eam diem factum fuerat, continendum exercitum; neque Romanos impune quidvis agere sinendos esse.* sic animis ad bellum gerendum incitatis exercitus educitur. Interea M. Regulus proxima quæque subigendo in loca pervenerat, per quæ flumen Bagrada labitur: ad quod castra habentes Romanos improvisa pestis & damno non mediocri, & terrore adhuc majore perculit. Magnitudinis enim portentosæ serpens aquatum profectos milites invasit; territisque & nequidquam repugnantibus multos ingentis oris hiatu sorbuit: alios spirarum voluminibus & caudæ verbere obtrivit: nonnullos ipso pestilentis halitus afflatu exanimavit: tantumque negotii M. Regulo facessere potuit, ut totis viribus cum eo de possessione amnis fuerit dimicandum.

XVI. Quod ubi cum jactura militum fiebat, neque vinci aut vulnerari draco poterat, durissima squamarum lorica, quidquid telorum ingereretur, facile repellente; confugiendum ad machinas, advectisque ballistis & catapultis velut arx quædam munita, dejiciendus hostis fuit. Post aliquot jactus in vanum emissos ingens saxum spina dorsi perfracta, vigorem impetumque formidabilis monstri resolvit. Sic quoque difficulter confectum est, tanto cum horrore legionum & cohortium, ut *se oppugnare Carthaginem,*

§ XIV. Liv. Epit. 18. Front. Strat. 4, 33. Val. Max. 1, 8, 19. Senec. ad Helv. Dio ap. Vales. Polyb. § XV. Zonar. Flor. 2, 2. Liv. Epit. Val. Max. 4, 4, 6. Oros. 4, 8. Tubero ap. Agell. 6, 3.

quam alteram talem bestiam, malle faterentur. Neque diutius ibi morari castra potuerunt, quin tabo infectas aquas, & omnem circa regionem fœtore jacentis pestifero afflatam fugerent: non sine rubore aliquo humanæ superbiæ, quæ non raro viribus suis nihil negatum esse, stolide putat. Exercitum certe Romanum, imperatore M. Regulo, terra marique victorem unus anguis & vivus exercuit, & interfectus submovit. Quare nec puduit Proconsulem, hujus etiam hostis spolia Romam mittere, timorisque sui magnitudinem & victoriæ gaudium publico monumento fateri. Corium enim belluæ detractum in Urbem devehendum curavit: quod centum viginti pedes longum fuisse dicitur: & in templo quodam suspensum, ad Numantini usque belli tempora duravisse.

XVII. Motis a Bagrada castris, versus urbem Adin exercitum duxit consul, obiter expugnatis vastatisque oppidis & castellis, quæ in itinere occurrerant. Ad Adin vero, quam capere majoris erat operæ, vineis machinisque adhibitis justa instituta est obsidio. Ad quam prohibendam Pœni duces cum celeriter accurrissent, in colle quodam castris quidem Romanis imminente, sed impedito silvosoque, consederunt. M. Regulus ingenio situs & genere copiarum hostilium æstimato, cum illis peditem suo neutiquam comparandum, sed in elephantis & equitibus spei plurimum esse videret, ceterum eam virium partem in aperto campo formidabilem futuram, iniquitate locorum excludi, inutilemque reddi; stultitia hostium sapienter usus, priusquam errorem suum animadvertere ac corrigere possent, in suis castris eos oppugnare statuit. Quapropter hortatus milites, & cetera, quæ suggerebat ratio, diligenter exsecutus, nondum certa luce castris egreditur, aciemque in adversum collem, ubi Carthaginiensium erant castra, erigit.

XVIII. Pœnos ipsa primo Romanorum audacia territabat, quod numero pauciores ex inferiore loco tantas copias

§ XVI. Plin. 8, 4. Oros. Silius l. 6. Val. Max. Zonar. Polyb.
§ XVII. Zonar. Polyb.

in munimentis ſuis aggrediebantur: deinde major inde tumultus fuit, quod equites & elephanti, unde plurimum auxilii ſperaviſſent, non modo nullam utilitatem, ſed ultro perturbationem & impedimentum afferebant. Ipſum quoque tempus augebat trepidationem, quod inopinantes & magnam partem adhuc ſopitos Romanus invaſerat. Itaque multi ſuis in cubilibus trucidati ſunt: alios trepida fuga palantes, & quo ſe reciperent neſcios, inſidiæ ſecundum vias collocatæ exceperunt. Mercenariis tamen Pœnorum Hiſpanis Galliſque raptim inſtructis, & extra vallum alacriter certantibus, in ancipiti aliquamdiu victoria fuit, fugiente jam legione prima. totuſque Romanorum exercitus impulſus foret, ni cohortes, alia ex parte circumgredi juſſæ, hoſtem cedentibus inſtantem opportune a tergo aggreſſæ forent. tum etiam qui paulo ante locum deſeruerant, recolligi, & ad repetendam pugnam animari potuere. Sic utrinque impetitus hoſtis, cum aliquamdiu fortiſſime reſtitiſſet, cedere coactus eſt.

XIX. Quod ubi fieri Carthaginienſes videre, continuo ſe ejiciunt caſtris, & contento ſtudio fugiunt. Et elephantis quidem equitibuſque, poſtquam planiora loca attigere, facilis & tutus receptus fuit: peditatum paulo longius perſecuti victores, ad caſtra diripienda redierunt. Hac pugna Pœnorum ſeptemdecim millia cæſa, quinque capta referuntur, cum elephantis duodeviginti. Eventus hujus prœlii non modo totam circa regionem, ſed etiam longius diſſitos populos Romanis conciliavit, diebuſque non ita multis oppida circiter octoginta in fidem venere. Unde Pœnos in magnas anguſtias redactos propemodum exanimavit capti a Regulo Tunetis nuntium, urbis tam munitæ, & quæ ad duodecimum a Carthagine lapidem poſita, ne occultum quidem hoſtibus ſineret eſſe, quidquid ibi fieret, tum ad ipſam urbem, tum ad mare propinquum patente proſpectu.

XX. Neque ſolum Romani belli terror circumſteterat,

§ XVIII. Zonar. Polyb. § XIX. Oroſ. 4, 9. Eutrop. l. 2. Zonar. Liv. 30, 9.

ſed Numidæ quoque veteribus odiis, occaſione nova ſtimulati arma moverant; vaſtandoque & urendo Punicos agros plus etiam terroris & cladis, quam Romanus hoſtis, inferebant. & in urbem undique confugientes ruſtici non conſternationem modo maximam, ſed jam famem quoque faciebant: abſumente magnam annonæ vim tanta mortalium multitudine, & reliquam adhuc copiam avaritia dominorum occultante, qui ex calamitate publica quæſtum aucupantes, cum ipſa rerum neceſſariarum penuria pretium earundem auctum iri quotidie ſperabant. Unde factum eſt, ut pronis auribus legatio M. Reguli acciperetur, qui belli confecti titulum ambiens, timenſque, ne quis Roma ſucceſſor miſſus eum interciperet, Pœnos ad pacem hortabatur.

XXI. Itaque miſſi ſunt ad eum quidam ex principibus: ſed cum a M. Regulo, qui ſe certam in manu habere victoriam putabat, intolerabiles conditiones ferri viderent, infecto negotio diſceſſerunt. *Sicilia* enim *& Sardinia tota cedere*, *Romanis captivos gratis reddere*, *ſuos pecunia redimere*, *belli ſumtus omnes reſtituere*, *prætereaque vectigal annuum pendere*, jubebantur. His alia, neque minus moleſta, addebantur: *ut eoſdem cum Populo Romano hoſtes amicoſque haberent: ne navibus longis, præterquam una uterentur: Romanos autem, quotieſcunque ſignificatum eſſet, triremibus inſtructis quinquaginta juvarent.* Obſtupefactis ad hæc legatis, & *ut mitiora imperaret* orantibus; *vincendum, aut vincentibus obtemperandum eſſe*, reſpondit. Quibus in urbem relatis exacerbati Pœni, quanquam rebus admodum acciſis uterentur, omnia tamen prius pati decreverunt, quam eas admittere conditiones, quas nihil aliud niſi captivitatem civitatis ſuæ ſervitutemque eſſe arbitrabantur. In eo ſtatu rerum naves, quæ ad conducendum militem in Græciam miſſæ fuerant, collecta mercenariorum haud exigua manu redierunt.

XXII. In his Xanthippus quidam erat genere Lacedæmonius, qui patriæ diſciplinæ, quam edoctus a pueritia excellenter fuerat, uſum rei militaris haud inferiorem adjun-

§ XXI. Zonar. Dio ap. Urſ. Diod. Ecl. l. 23. Polyb.

xerat. Ille rebus, quæ eousque gestæ erant, intellectis, & reliquo Punicarum copiarum, elephantorum, equitum apparatu cognito, non dubitavit jactare palam, *Carthaginienses non a Romanis, sed a semetipsis victos esse, per imperitiam ducum, qui viribus suis uti nescivissent.* Hoc sermone celeriter vulgato, vocatus a magistratibus Xanthippus, rationes sententiæ suæ promit tam evidentes, ut prope manibus contrectari possint: *in faciundis itineribus, in castris ponendis, in prœliis committendis, loca prorsus incommoda deligi consuevisse*, docet. *si suum consilium audiant, non incolumitatem modo, sed etiam victoriam* promittit. Probant hanc sententiam cum ceteri civitatis principes, tum ipsi duces: & laudabili modestia patriæ saluti suam existimationem posthabentes, homini peregrino deferendum imperium exercitus sui consentiunt consciscuntque. Xanthippus accepta potestate quotidie milites ex urbe educens, campestribus exercitiis ad servandos permutandosve ordines, ducumque jussa celeriter exsequenda adsuefacit: copias hanc disciplinam cum priore comparantes admiratione sui, fiduciaque melioris deinde successus implet: tota civitas recreata ex rebus fere desperatis ad exspectationem futuri erigitur.

XXIII. Hanc alacritatem omnium ubi duces vident, animo & ipsi recepto in hostem iterum ducere constituunt: suosque uti tempus postulabat adhortati, cum duodecim fere millibus peditum, quatuor equitum, & elephantis non multo paucioribus centum adversus Romanos progrediuntur. Romanos unum illud movebat, quod instituto priore mutato Pœnos, vitatis editioribus asperisque locis, per plana camporum videbant incedere: sed perpetua felicitate in superbiam elati, vinci solitas copias ductoremque Græculum despiciebant. Neque Regulus intactus erat hoc fortunæ obsequentis blando veneno. igitur cum se maritimas Pœnorum vires, cum pedestres fregisse, oppida ferme ducenta, hominum ad ducenta millia cepisse, urbemque ipsam Punicam variis incommodis laborantem cogi ad dedi-

§ XXII. Polyb. Flor. 2, 2. Zonaras.

tionem posse reputaret; pacem tolerabili conditione petentibus negavit, scripsitque Romam, *portas Carthaginis a se metu obsignatas teneri.* Ita magnos etiam animos sæpius in secundis rebus moderatio, quam in adversis constantia, deseruit.

XXIV. Ceterum Pœnis castra loco æquo habentibus, M. Regulus, cui in peditatu plus roboris, eoque montosa & ardua loca sectanda erant, nihil referre virtutis putans, ubi dimicaret, non timuit & ipse campo se credere, etiam ad majorem ostentationem fiduciæ, fluvio, qui medius fuerat, transmisso: passuumque fere mille ducentorum intervallo ab hoste constitit. Xanthippus Romani ducis imprudentiam conspicatus, *hoc illud tempus esse, quo promissa sua Carthaginiensibus exsolveret*, testabatur. quod enim Romanos ex itineris labore defatigatos, qualibus optavisset locis, nactus erat: suam fore victoriam non dubitabat. tempus etiam opportunissimum ad pugnam videbatur; quod præcipiti jam in vesperam die, Afris locorum gnaris, sive vincerentur, effugium per noctem facilius erat futurum; sive vincerent, nihil ad victoriam persequendam impedimenti. Consultantibus ergo Pœnis, quid agendum esset, *deorum hominumque fidem* invocans, *ne tam præclaram occasionem perderent*, ad prœlium capessendum omnes impulit, eo facilius, quod ipsi milites Xanthippi nomen inclamantes, insolita alacritate hostem ultro poscebant.

XXV. Summa igitur rei Spartano permissa, educit ille exercitum, instruitque hoc modo: Phalanx Carthaginiensium, in qua robur erat peditatus, in subsidiis constituitur: huic, spatio relicto conveniente, prætexuntur elephanti, simplici serie latitudinem phalangis exæquantes. in utroque cornu expediti cum equitibus, post hos in dextro, mercenariorum gravis armatura collocatur. Acie sic ordinata velitibus imperat, uti telis emissis se recipiant in apertos ad hunc usum suorum ordines: & hoste jam a validioribus

§ XXIII. Zonar. Auct. de Vir. ill. c. 40. § XXIV. Zonar. Appianus. Polyb.

excepto, rurſum erumperent a cornibus, Romanorumque cum adverſa phalange pugnantium latera repente incurſarent. Regulus contra copiis ex more inſtructis, cum elephantos in prima Pœnorum acie ſtantes conſpexiſſet, conſilium celeriter capit: leviter armatos in frontem adducit, in ſubſidiis locat denſos legionum ordines, equites in cornua diffunduntur. ſic acies in altitudinem firma, ſed multo quam fuerat anguſtior.

XXVI. Ita cum & ab elephantis & ab equitibus hoſtium periculum eſſet; adverſus belluarum quidem irruptionem recte proviſum, ſed in locis patentibus ſpatium equitatui hoſtium datum, ut circumfundi contractis ordinibus poſſet. Prœlium ab elephantis cœpit, quos in adverſum agmen agi Xanthippus juſſit, confeſtimque Romani clamore ſublato arma pulſantes contulerunt gradum. Ab equitibus etiam utrinque in cornibus pugna commiſſa. ſed longe hic minore Romanorum numero, cum ſuſtineri vis hoſtium non poſſet, cito fuga facta eſt. At e peditibus qui ſiniſtri adſtiterant, ſive elephantorum occurſum vitaturi, ſive faciliorem ſperantes de mercenariis victoriam, horum in aciem irruunt, verſoſque in fugam ad vallum uſque caſtrorum hoſtilium perſequuntur.

XXVII. Non æque facile reliquis adverſus elephantos certamen fuit: quorum intolerabili mole diſſipabantur ordines, proterebantur armati, agmina tota tanquam ruina ſternebantur. Suſtinebat tamen incumbentes ipſa aciei denſitas, aliiſque alii ſubſtituti ordines: donec ſimul locis omnibus laborari cœptum: dum extremi quique ab equitibus circumventi; priores, quotquot jam elephantorum aciem perruperant, ab integra & inſtructa phalange hoſtium, & aſſultantibus utrinque velitibus excepti, paſſim trucidantur. Neque minus cædis in ipſa fuga fuit. per aperta loca & plana effuſos elephanti Numidæque equites immiſſi ſtraverunt. M. Regulus cum militibus fere quingentis vivus in manus hoſtium venit. ex toto exercitu non amplius duo

§ XXV. Front. Strat. 2, 2. Polyb.

millia hominum, qui mercenarios loco pepulerant, festinato abitu Clupeam incolumes præter spem evaserunt. Romanorum sociorumque millia circiter triginta sunt interfecta. De Punico exercitu ceciderunt non multi, præter octingentos ex mercenariorum agmine, quod adversus sinistrum hostis cornu dimicaverat.

XXVIII. Tanta re perfecta, cum exercitus spoliis cæsorum, & imperatore Romanorum capto superbus Carthaginem reverteretur; obviam effusa urbanorum multitudo; alii in vicis aut domibus consistentes incredibili cum voluptate, spectaculo, quale paulo ante vix optare ausi essent, fruebantur: vix tantæ felicitatis vel gaudium, vel etiam fidem capientibus animis. Qui enim modo proxime in desperationem adducti non regionem tantum suam, sed urbem ipsam, aras, focos amittere timuerant: ii tantam rerum commutationem subito factam esse, quanquam viderent, vix audebant credere. Sed maxime in ipsos duces intenti omnium oculi animique erant: cum modo Xanthippum, modo Regulum intuentes, hujus æstimatione magnitudinem sui imperatoris metirentur extollerentque: *quantum illum esse virum oporteret, qui ducem acerrimum, fortunatum bellatorem, victorem superbum, hostem implacabilem, terrorem pestemque magnæ Carthaginis, exercitu florentissimo, existimatione amplissima, libertate denique ipsa tam facile tamque celeriter exuisset?*

XXIX. Augebat admirationem habitus viri, quod sub exiguis membris, aspectuque non nimis decoro, ingentem virtutem occultaverat. Quibus ex rebus multum Xanthippo gloriæ, sed nec minus invidiæ nascebatur. Quo in monstro profligando non minore prudentia, quam in bello conficiendo usus, quanquam diuturnus ipsi factorum suorum fructus Carthagine deberetur, relinquere spes ancipites & insidiarum plenas, & ante mutationem animorum aut fortunæ domum regredi, statuit. Hoc enim plerumque ingenio homines agunt, ut patriæ studium in ore, priva-

§ XXVII. Polyb. Front. Strat. 2, 2. Flor. 2, 2. Eutrop. § XXVIII. Diod. l. 23. ap. Valef.

tum in animo magis habeant: igitur quamdiu quidem honores & divitias incolumi civitate quærere tuerique possunt, amorem illius ardentissimum præferunt: ubi periculum est, ne ad alios ob magnam virtutem & eximia merita hæc concedant, longe malunt deesse, qui publicæ rei prosint, quam esse, qui obsint suæ.

XXX. Donec autem alios æquiparare posse putant, occultius atque remissius invident; cum vero longissime relicti, comparatione propinqua se premi sentiunt, opesque & magistratus, quos ipsi sitiebant, penes alios esse: quod virtute desperarunt, per calumniam & criminationes meliorum consequi student. Ita fit, ut optimo cuique plures inimici sint, pluresque insidiæ struantur: sed adversum has homini indigenæ in propinquis & amicis suis præsidium est: peregrinus hoc auxilio destitutus, malitiam degenerum animorum acuit ipsa facilitate nocendi, quod insidiantibus magis expositus, vel everti citra maximum laborem potest, vel citra periculum offendi. Xanthippum igitur hæc sagacissime perpendisse, quæ secuta sunt, evidenter affirmarunt. *Abnavigantem enim per quosdam a Carthaginiensibus immissos submersum ferunt, post acceptum beneficium illius auctorem gravatis exosisque, quo exstincto famam etiam peregrina virtute servatæ civitatis exspiraturam crediderint.*

XXXI. Alii de fato Xanthippi non eadem; sed *Pu[illegible] tamen perfidiam* arguunt. *datam enim discessuro nave[illegible] & rimarum plenam, sed ad speciem firmitudinis recens p ca[illegible]. ceterum virum nequaquam decipientibus facilem, animadversa fraude, dissimulanter aliud navigium conscendisse, ereptumque periculo esse.* Non minoris perfidiæ, sed ob numerum peremtorum crudelitatis odio superior, iisdem temporibus perpetrata res traditur. Mercenarios enim ob navatam insigniter operam præmia paulo tumultuosius efflagitantes, in naves imposuerunt, facta spe alio quodam loco tributum ipsis iri, quod peterent. Sed a præfectis navium, qui-

§ XXIX. Silius l. 6. Polyb. Oros. 4, 9. § XXX. Polyb. Zonar. Appianus.

bus id negotii datum clam fuerat, in deserta quadam insula expositi relictique, cum omnis humanæ opis egenos, sine alimentis, sine navibus, neque manere fames, neque abire pelagus sineret, fœdo horrendoque genere mortis, extabuerunt.

XXXII. Apud alios auctores facinus hoc ad superiora tempora referri reperio, quibus Syracusani bellum cum Pœnis habuere: nomenque mansisse infami deinceps insulæ, ut Ostodes (ossuariam possemus dicere) vocaretur. Ea post Liparam, occidentem versus in alto mari sita est. Quæ facta quomodocunque aut quocunque tempore evenerint, a cetera Pœnorum immanitate nihil abhorrens habent. Neque igitur mirandum est, qui in socios adjutoresque suos hoc animo fuerunt, si adversum hostes iidem se gesserunt inclementius. Quanquam profecto ceteros captivorum satis tolerabiliter habuisse feruntur: quod & ipsi multos ex suis in potestate Romanorum esse sciebant, quos permutatione instituta cupiebant recipere.

XXXIII. Sed adversus M. Regulum neque abscondere iram, neque moderari potuere, quin omnibus modis vexarent virum angerentque. cibum enim præbebant, non qui vel voluptatis aliquid afferre sensibus, vel vigoris corpori posset; sed qui tenuissima refectione spiritum infelicis ad producendas ejus miserias detineret: at acerbiores erant contumeliæ perpetuæ, inter quas consueverant creberrime elephantum aliquem adducere, cujus barritu exterritus, & invisa specie tortus, nec animo nec corpore posset requiescere. postremo ita maceratum exagitatumque in carcerem publicum conjecerunt. Quæ postquam audita sunt Romæ, non dolore modo ingenti, sed etiam metu, civitatem perculerunt. Timebatur enim, ne Carthaginienses acerbitate calamitatum suarum, & victoriæ fiducia stimulati, reddere vicem hostibus, & quid malorum perpessa Carthago foret, Romanæ urbi persentiscendum dare cuperent, auderentque.

XXXIV. Quare consulibus mandavit Senatus, *ut Italiam*

§ XXXI. Zonar. Liv. 28, 12. Diod. 5, 11.

quam possent diligentissime munirent præsidiis; ipsi cum navibus quamplurimis Siciliam, inde, si videretur, Africam adeuntes, Pœnos ab Italia petenda propiore metu distinerent. Ceterum Carthaginiensibus antiquior cura fuit civitates a Romanis occupatas recipere, Afros, qui a se ad hostes desciverant, mulctare, in rebellione persistentes ad obsequium armis cogere. Sed Clupea quidem ab Romanis strenue defensa est: in Numidia, aliisque populis Africæ, magnum magis bellum, quam difficilis victoria fuit. Interea cum in Italia validam adornari classem comperissent, omissa quam obsederant Utica, naves veteres reficere, novas exædificare, ad prohibendos Africo litore Romanos omnia studiose parare cœperunt. At consules incredibili diligentia tantum effecerant, ut æstatis initio naves jam trecentas quinquaginta instructas ornatasque haberent. Quibuscum in Siciliam profecti, postquam ibi satis tuta omnia, nihilque mali, præterquam quod in exspectatione & metu fuerat, reperissent; præsidiis ubi maxime opus erat relictis, cum cetero exercitu protinus Africam versus contenderunt.

XXXV. Sed tempestate Cossuram delati, (inter Africam & Siciliam, qua Lilybæum promontorium est, posita est insula) vastatis agris, & urbe ejusdem nominis capta, præsidium imposuerunt. Inde ad Hermæum promontorium perrexerunt, quod medio inter Carthaginem & Clupeam situ, alterum Carthaginiensis sinus cornu claudit. Eo loco cum Pœnorum naves occurrissent, acrique certamine duas inter classes dimicaretur, auxilio venere suis a Clupea Romani, momentumque hoc, paribus eousque rebus, ad victoriam fuit. Pœni naves quatuor supra centum submersas, triginta captas ab hostibus, militum ad millia quindecim amiserunt: ex Romanis mille centum periere milites, cum navibus novem. Tum Uticam profecta classis, expositusque miles juxta ipsam civitatem castra munivit: venerunt eodem Carthaginienses copiæ, quas Hannones duo ducebant: ita pedestri quoque prœlio res gesta, deteriore Pœnorum fortuna,

§ XXXIV. Polyb. 1, 36. Zonar. Strab. l. 17.

qui hic quoque circiter millia militum novem perdiderunt.

XXXVI. Capti ſunt inter hos aliquot viri nobiles, ſervatique a conſulibus, ut per hos M. Regulus, & qui cum eo ſimilem caſum ſubierant, redimerentur. Deliberatum inde eſt de præſentibus: magnaque ſpes fuerat Africam retineri poſſe. verumtamen regione quaquaverſum vaſtata, cum fames timeretur, abduci Romanos, qui Clupeam tutati fuerant, Siciliamque repeti placuit. Avecta eſt una ingens præda, quam in urbem Clupeam M. Reguli rebus adhuc proſperis comportatam victoriæ recentes cumulaverant. Perventum erat in Siciliam tuta navigatione, nimiumque felices fuiſſent conſules, ſi felicitati ſuæ modum ſtatuere didiciſſent.

XXXVII. Sed quia, dum in Italiam revehuntur, eadem opera quaſdam urbes Siciliæ maritimas recipi poſſe putabant, nequidquam obteſtantibus navium gubernatoribus, *ne inter Orionis & Canis exortum, quæ infeſtiſſima navigantibus ſunt ſidera, obverſum Africæ litus, intutum & importuoſum præterveherentur*, tantam tempeſtate cladem perpeſſi ſunt, ut vix aliud in hoc genere proditum ſit exemplum illuſtrius. denique de navibus trecentis ſexaginta quatuor, vix octoginta, onerum jactura facta, ſervari potuerunt. hippaginum quoque, ceterorumque variæ formæ navigiorum numerus haud minor periit: ut ita cadaveribus hominum animaliumque, & fractis navium tabulis, a Camarinenſium ora, ubi peſtis illa claſſem invaſerat, Pachynum uſque litus omne compleretur. Tam dura in ſorte non leve ſolatium afflictis humanitas Hieronis regis attulit: qui benigne exceptos, veſtibus, cibo, naviumque armamentis adjuvando, Meſſanam uſque deduxit incolumes.

XXXVIII. Sed Carthaginienſes hoc fortunæ beneficio non ſegniter uſi, Coſſuram inſulam urbemque receperunt: & ſine mora in Siciliam transjicientes, Agrigentum duce Carthalone circumſeſſum, quia non ſubveniebatur, exci-

§ XXXV. Strab. l. 17. Eutropius. Oroſ. Polyb. Zonar. § XXXVI. Polyb. 1, 36. Eutrop. § XXXVII. Eutrop. Diod. Polyb.

derunt, diruerıntque. multi hic mortales interfecti captive: ceteri, quibus per mediterranea loca in ditionem Syracusanorum effugium fuit, in vico juxta fanum Jovis, Olympium vocant, consedere. Neque longe aberant a spe totius insulæ recuperandæ Pœnorum duces, nisi audito Romanorum in reparanda classe studio, confirmati socii fortibus animis præsentem metum tolerassent. Tanta enim diligentia huc incubuerant consules, ut vix credibili celeritate, intra unum trimestre naves novæ centum viginti compingerentur. Cum his Cn. Cornelius L. F. C. N. Scipio Asina, & A. Atilius A. F. C. N. Calatinus iterum consules, impositis ex novo delectu strenuis militibus, primo quoque tempore solvere jussi.

XXXIX. Magnum inconstantis fortunæ documentum Cn. iste Cornelius fuit: utili ad fortiter tolerandas adversitates exemplo. quippe cum septimo ante anno consul insidiis Pœnorum circumventus, captivitatem, vincula, carcerem, quidquid in humanis rebus aut sordidissimum, aut miserrimum habetur, pertulisset; non cetera modo suæ dignitatis ornamenta, sed etiam ipsum illud consulare fastigium, fascesque non sponte relictos, tanto majore gaudio recepit, quanto acerbiore casu perdiderat. Consules Messanam transgressi, assumtis quas ibi repererant navibus, (eæ superioris ferme naufragii reliquiæ erant) cum navibus ducentis quinquaginta ad ostium amnis Himeræ accesserunt, oppidumque Cephalœdium ad duodevicesimum inde milliare in eodem litore situm, prodentibus quibusdam receperunt. A Drepano, nam illuc cursum flexerant, cum neque statim potiri loco potuissent, & obsidionem agitantibus Carthalo suppetias urbi veniret, proposito frustrati recesserunt.

XL. Nec ideo segniores ad audendum facti, majorem aliquanto rem feliciter confecere. Panormum enim directo cursu, Punicæ ditionis principem urbem, & occupato por-

§ XXXVIII. Zonar. Diodor. Polyb. § XXXIX. Val. Max. 6, 9, 11. Polyb. Diodor. Cluv. Sicil. ant. 2, 4.

tu, juxta ipsos oppidi muros fecerunt exscensionem, recusantesque deditionem Panormitanos fossa valloque circumdare instituerunt. Favebat labori natura regionis, materiem copiosam arboribus passim enatis subministrans. Itaque cito perfectis operibus, cum oppugnationem strenue urgerent, machinarum ope turrim ad mare sitam dejecerunt: milesque per ruinas irrumpens multa cum hostium cæde urbem exteriorem, quæ nova dicebatur, expugnavit. Neque vetus urbs diu morata est: cum enim magna in eam multitudo confugiens, plus ex urbe nova terroris quam commeatus intulisset; brevi dejectis periculi cogitatione animis, & fame jam imminente, legati venerunt ad consules, corporibus exceptis omnia dedituri. Non accepere consules, gnari res obsessis angustas esse, nisi pretio statuto redimerentur. Pactæ sunt in capita minæ duæ: redemta capitum millia quatuordecim. cetera multitudo, millia ferme tredecim, cum reliqua præda venierunt.

XLI. Clara ea victoria fuit, magnæque & subitæ utilitatis. multa enim ejus oræ oppida, quædam etiam longius dissita, Pœnorum ejectis præsidiis, societatem Romanam complexa sunt; principio ab Jetinis orto, secutisque statim Soluntinis, Petrinis, Tyndaritanis, aliisque. Rebus ita gestis præsidioque Panormi relicto Messanam consules, deinde Romam redierunt. Pœni abeuntibus insidiati, naves aliquot onerarias, cum pecunia quam vehebant, abstraxere. Romæ deinde continui triumphi duo spectati. Duxerunt prioris anni consules, prorogato imperio, de Cossurensibus & Pœnis, navalem utrumque. Prior Ser. Fulvius a. d. XIII Kal. Febr. triumphavit: M. Æmilius postridie. Annus, quem ab Urbe condita quingentesimum numerant, Africanam expeditionem habuit, sed inanem & sine fructu. Cn. Servilius Cn. F. Cn. N. Cæpio, C. Sempronius Ti. F. Ti. N. Blæsus consules in Siciliam trajecere. ubi tentato frustra Lilybæo, in Africam direxere cursum, ducentis sexaginta navibus instructi. Litus hi legentes Africæ, multisque lo-

§ XL. Polyb. Diodor. Zonar.

cis exſcenſionem facientes, oppida multa ceperunt, prædaque magna potiti ſunt.

XLII. Majoris tamen rei nihil geri potuit, quod commodiſſimorum quorumque locorum aditu prohiberentur, occurrentibus ubique Pœnis, qui minus jam impedimentorum & plus animi habebant, receptis, quæ M. Regulus tenuerat, punitiſque defectoribus. Hamilcar enim Numidiam Mauritaniamque pervagatus, tractum eum omnem perpacaverat, imperatis pœnæ loco mille talentis argenti, & viginti millibus boum, punitiſque principibus, qui faviſſe Romanis arguebantur, quorum ad millia tria patibulo affixi ſunt. Neque tamen hoſtium occurſus, quam ignorantia locorum, & cæcæ ſub aquis inſidiæ, formidabilior Romanæ claſſi fuit. Subvectos ad Meningem, Lotophagorum inſulam, quæ minori Syrti vicina eſt, recedente maris æſtu vadoſa loca tenuere: donec jactura levatas naves, & extrema omnia metuentes, præter ſpem reverſi fluctus explicuerunt.

XLIII. Ita non impune peſtem evidentiſſimam elapſi, & loca tam infeſta horrentes, ſine mora fugientium in ſpeciem vela fecerunt: ignari non minus ipſis ſupereſſe periculum, quod adirent, quam quod evitaverant. Et Panormum quidem redeuntibus innoxium iter fuit. Ceterum Italiam petituros, dum Palinuri promontorium flectunt, quod a Lucanis montibus in mare procurrit, magna tempeſtatis vis adorta, longas naves ſupra centum ſexaginta, cum hippaginibus & onerariis multis, profundo merſit. Quare continuis hoc genus cladibus mœſta civitate, cum imperium maris ipſæ etiam undæ ipſique venti Romano negare viderentur, decrevere Patres, ne amplius ſexaginta navium claſſis, ad præſidium Italiæ, commeatuſque exercitui, qui in Sicilia eſſet, ſubvehendos haberetur. Alteri tamen conſulum C. Sempronio calamitas iſta non obſtitit, quin triumphum de Pœnis ageret Kalendis Aprilibus, decimo poſt

§ XLI. Polyb. Zonar. Marm. Capitol. § XLII. Zonar. Oroſ. 4, 9. Appian. ap. Urſ. Polyb.

die quam de iisdem Cn. Cornelius Procos. triumphasset.

XLIV. Censores eo anno Romæ fuerunt: sed mortuo in magistratu L. Postumio L. F. L. N. Megello, qui idem præturam tum gesserat, etiam D. Junius D. F. D. N. Pera, censura se abdicavit. Æstate vero proxima C. Aurelius L. F. C. N. Cotta, P. Servilius C. F. Cn. N. Geminus, consules, in Siciliam profecti, inter alia quædam oppida, etiam Himeram fluvio, cui adjacet, cognominem obsidione receperunt; sed vacuam incolis, quos noctu Carthaginienses eduxerant. Juvit tamen loci non ignobilis possessio, quodque deleta sic esset ignominia, quam Romani nuper ad eam urbem incurrerant, occupandarum Thermarum (nam & hoc ejusdem urbis nomen celebratur) certa spe per militarem avaritiam excidendo. Quidam enim ex captivis, cui Thermis custodia portæ cujusdam commissa fuerat, ut proditione urbis libertatem redimeret pactus dimissusque, hora constituta missis ad recipiendam urbem militibus portam aperuerat. Horum præcipui cum ingressi essent, prædæque potiorem partem avertere cuperent, *portam obserari* jubent, *neminique præterea suorum aditum dari.* Quod ubi factum est, Thermitanique strepitu exciti ad arma concurrerunt, neque resistere ob paucitatem suam, neque adjuvari a suis, quos arcuerant, valentes, dignum stultitia sua exitum fecere, ad unum omnes interfecti.

XLV. Thermis Himerensibus in potestatem redactis, C. Aurelius consul, Liparam, quæ jam aliquoties a prioribus ducibus tentata irrito conatu fuerat, obsidere cogitans, ex Romanis copiis, quæ per universam Siciliam erant, plurimos fortissimosque milites delegit: eosque, acceptis ab Hierone navibus, in Liparæorum insulam trajecit. Unde cum ad auspicia repetenda Messanam rediturus esset, P. Aurelium Pecuniolam agnatum suum (apud alios Q. Cassium tribunum militum lego) obsidioni præfecit, opera tueri diligenter, de cetero abstinere pugna jussum. Sed is post-

§ XLIII. Solin. c. 30. Diodor. Zonar. Eutrop. Polyb. Fasti Capitol. § XLIV. Polyb. Diodor. Orosius.

habito consulis mandato, suæ gloriæ cessurum ratus, si per absentiam illius capta Lipara foret, ad oppugnanda mœnia duxit; non impunita temeritate. nam neque expugnare urbem potuit, & multis amissis, eruptione in recedentem facta, aggere præterea incenso, castra ægre tutatus est. Sed reditu C. Aurelii cum mutata fortuna esset, magna hominum cædes in urbe capta est edita: deinde ad tribuni pœnas itum, quem ademto militiæ gradu, virgis cædi consul, & stipendia inter gregarios pedites facere coegit; memorabili severitate, cujus & alia quædam exempla in eodem illo consulatu C. Aurelius edidit.

XLVI. Recepta Lipara, Timasithei, qui locis istis quondam præfuerat, posteris datum, ut immunes a tributis & vectigalibus essent. adeo ne tempore quidem intercidere sinebat gratissimus populus veteris beneficii memoriam, quod Timasitheus craterem aureum Delphico Apollini dono a Romanis missum, quem piratæ Liparæi ceperant, legatosque, qui eum deferebant, salvos & in Græciam & deinde Romam reducendos curaverat. Erctam deinde, castellum munitissimum, Romani cum peditum quadraginta millibus, & equitibus mille obsidere aggressi, neque capere potuerunt, neque cum Pœnis ausi sunt collatis signis confligere. Nam ex M. Reguli casu tantus elephantorum terror Romanas legiones incesserat, ut ex eo tempore prœliorum aleam fugerent. Sæpe in Lilybætano agro, sæpe in Selinuntio instructis adversum hostes ordinibus steterunt, vix aliquando passuum sexcentorum intervallo diremti: sed neque pro solita prius alacritate prœlium incipere, neque omnino in plana se demittere tutum rati, loca ardua & inaccessa sectabantur.

XLVII. Unde Carthaginienses majorem in modum confirmati, cum & pedestri exercitu jam confiderent, & mari quoque majores a tempestate Romanis, quam ex adversis prœliis sibi accidisse clades judicarent, etiam decreto Se-

§ XLV. Zonar. Front. Strat. 2, 7, 4. § XLVI. Liv. 8, 28. Diodor. Polyb.

natus, de classe omittenda, cognito: recipi Siciliam posse speraverunt, si novæ eo terrestres maritimæque vires mitterentur. Sed maxime pecuniarum inopia premebat: impensis belli tam diuturni omnes & olim reconditas, & quæ quotidie cogebantur, opes haurientibus. Ergo legatis ad Ptolemæum Ægypti regem, quocum amicitia ipsis erat, missis, duo millia talenta pecuniæ mutuæ petiverunt. Rex, qui Romanos, & ipsos amicos sociosque suos, offendere nollet, pacis auctorem atque pararium utrisque sese obtulit. Sed re frustra tentata, petitionem suam Pœnis denegavit, *amicos adversum hostes, non adversum alios amicos sibi adjuvandos videri præfatus.* Sub ea tempora Romæ Tib. Coruncanus primus ex plebe Pontifex Max. factus est.

XLVIII. Censores is quoque annus habuit, quod munia magistratus ejus, altero censore mortuo, altero abdicante, peragi anno superiore non potuerant. M. Valerius M. F. M. N. Maximus Messalla, P. Sempronius P. F. P. N. Sophus lustrum septimum atque tricesimum condiderunt. eo censa sunt capita civium ducenta nonaginta septem millia, septingenta nonaginta septem. Tristis hæc & severa censura fuit: in Senatu recensendo, tredecim moti: juvenes quadringenti ademtis equis publicis ærarii facti. hoc quidem C. Aurelii consulis querela effecerat, coram censoribus arguentis, *quod in Sicilia, cum necessitas postularet, ad opus jussi accedere, imperium detrectavissent.* Consul ne hac quidem spretæ disciplinæ ultione contentus, etiam apud Patres obtinuit, ne eis emerita jam stipendia solverentur. Neque minus, ut illa fuerunt tempora, ob vigorem disciplinæ inintente custoditum, quam ob res gestas, decretum ei triumphum opinor, quem de Pœnis & Siculis a. d. Idus Apriles egit.

XLIX. Proximus deinde annus plus minarum, quam eventuum habuit. nam ex magnis utrinque apparatibus cum mutuo metu tenerentur, æstas nullo majore negotio me-

§ XLVII. Zonar. Appian. ap. Fulv. Liv. Epit. 18. § XLVIII. Tab. Rom. Val. Max. 2, 9, 7. Front. Strat. 4, 1.

moranda transiit. L. Cæcilius L. F. C. N. Metellus, C. Furius C. F. C. N. Pacilus, consules, legionibus in Siciliam deportatis, neque lacessiverunt ipsi hostem magnopere; nec ab eo lacessiti sunt, quanquam novus Pœnorum imperator Asdrubal cum ducentis navibus, elephantis centum quadraginta, peditumque & equitum millibus viginti recens advenisset. Ea res Senatum denuo de classe paranda consultare coegit: quippe trahendo in longum bello rempublicam exhauriri sumtibus, neque post M. Reguli cladem suis legionibus pristinum vigorem mansisse; & ut terra prosperrime res succederet, tamen prohiberi Sicilia Pœnos non posse, donec imperium maris penes illos esset, haud obscure videbant. Ergo rursus ad priora consilia revoluti, victoriæ spem in navibus habere, illasque summa cura reficere, aut ædificare cœperunt.

L. Interea cum L. Metello Panormi relicto, C. Furius ex Sicilia domum reversus comitia consularia habuisset, C. Atilius M. F. M. N. Regulus, L. Manlius A. F. P. N. Vulso, facti: uterque iterum. His mandata classis instruendæ conscribendorumque sociorum navalium cura; L. Metello prorogatum imperium, isque proconsule bellum in Sicilia administrare jussus. Asdrubal alterum ex Romanis ducibus, cum dimidia parte virium abivisse cernens, secumque reputans jam a longo tempore, quanquam instructæ ex adverso acies essent, Romanos metu cunctatos fuisse; cum jam neque voces suorum, qui segnitiem ejus increpabant, diutius ferre posset; omnibus cum copiis Lilybæo egressus, difficili per Selinuntiorum fines itinere, Panormitanum agrum attigit, ibique castra metatus est. Forte Panormi cum exercitu reliquo Procos. agebat, ut æstate jam adulta, sociis ad demetendas fruges condendasque præsidio esset.

LI. Hic audito hostium speculatores occultos Panormi degere, universos, qui in urbe essent, procedere in concio-

§ XLIX. Col. Capitol. Oros. 4, 9. Polyb. Eutrop. § L. Polyb. 1, 39. Diod. Zonar.

nem juſſit. deinde præcipiens, ut ſeſe mutuo prehenderent, rogando ignotiorem quemque, *quis eſſet, aut cujus rei cauſa Panormi ageret*, exploratores deprehendit. Ex quibus ubi didicit, quid apud hoſtes ageretur, animadverſo plus temeritatis quam conſilii in expeditione Pœnorum eſſe, quo magis ad ineptam fiduciam incautos proliceret, ſimulavit metum, & intra munimenta urbis ſe continuit. Ferocior ergo factus Aſdrubal, promotis caſtris agrum Panormitanum vaſtat, urit, fruges corrumpit, ad ipſos uſque urbis muros populationem profert. neque moveri hoc vel damno, vel pudore, proconſul: ratus, ſi paululum ſuſtinuiſſet, utrumvis in Pœnos cum ingenti fœnore derivatum iri. maxime vero ut flumen Orethum, quod meridiem verſus urbem præterlabitur, tranſirent hoſtes, exſpectabat. hoc enim ſi factum eſſet, præmeditatam expeditamque victoriæ viam habere rebatur. Id ut aſſequeretur, cum rebus ceteris in ſpeciem timide adminiſtratis, tum propugnatores in muris raros collocando, & animum ſuorum & numerum ab hoſte deſpici cupiebat.

LII. Hoc conſilium, cum & Prætor hoſtium audacia ſua, & improviſo caſu ſors juviſſet, ex ſententia proconſulis ceſſit. Nec enim defuit Aſdrubal tum copias pedeſtres, tum equitatum & elephantos omnes tranſducere, poſitis juxta muros oppidi caſtris, tanto cum contemtu confeſſæ, ut putabant, hoſtium formidinis, ut neque vallo ſibi neque foſſa opus eſſe judicantes, nullis defenſa munimentis tentoria figerent. Eo cum lixæ mercatoreſque ingentem annonam plurimumque vini convexiſſent, mercenarii Carthaginienſium avide hauſto mero, clamoribus diſſonis, tumultuque & ſtrepitu, qualis ebrietatem ſequi ſolet, omnia complevere. Tum vero tempeſtivum proconſuli viſum, emiſſis expeditis hoſtes ad pugnam prolicere, proceſſitque res ita feliciter, ut aliis aliiſque ſubinde prorumpentibus, tandem totus Aſdrubalis exercitus e caſtris educeretur.

§ LI. Polyb. Fazellus de reb. Sic. 2, 4. Front. Strat. 3, 17.
§ LII. Diod. Polyb.

LIII. Ibi L. Cæcilius proconſul partem velitum ante foſſam urbis diſponit. his imperat, *ſiquidem elephanti propius ſuggreſſi eſſent, denſa in eos tela conjiciant: ſi urgeantur ipſi, refugiant in foſſas, atque rurſum inde conentur.* ſordidos opifices & forenſem turbam comportare miſſilia jubet, & extra muros projicere, ne copia horum velitibus deſit: ſagittarios in muris locat; ipſe cum cohortibus gravioris armaturæ intra portam, dextro hoſtium cornu obverſam, inſtructus paratuſque conſiſtit. Interea qui prœlium commiſerunt, modo multitudine hoſtium preſſi, ſervatis ordinibus referebant pedem, modo recentibus ſuorum auxiliis confirmati, quæ proconſul identidem ſubmittebat laborantibus, pugnam ſuſtinebant: cum rectores elephantorum æmulatione incenſi, quo ipſi potius, quam Aſdrubal, auctores victoriæ fuiſſe viderentur, concitatis belluis proturbant adverſarios: & ad urbem ſe recipientibus incaute inſtantes, ad ipſam uſque foſſam progrediuntur.

LIV. Ibi vero, cum & a mœnibus ſagittarum nimbus rueret, & a recentibus, qui ante foſſam ſteterant, haſtæ velitares confertim jacerentur, confecti vulneribus elephanti ſævire, converſique quo dolor & ira ferebat, incumbere ſuis, proterere obvios, perturbare & diſſolvere ordines armatorum cœpere. quo animadverſo proconſul *hoc illud eſſe tempus proviſæ diu victoriæ* clamitans, aperta porta prorumpit: neque difficile certamen inſtructis & compoſitis adverſus trepidantes & turbatos fuit: magna cædes pugnantium, magna fugientium facta, caſu quodam, qui præſidium afflictis afferre debuerat, ultro calamitatem augente. Quippe ſub idem illud tempus Punica claſſis comparuit: ad quam, veluti ſalutis unicam ſpem, cum trepida multitudo metuque cæca promiſcue rueret, multi invicem aut ab elephantis conculcati ſunt; alii a perſequentibus interemti: magnus etiam numerus inter natandum, aut dum naves tumultuoſe conſcenduntur excuſſus, in mari periit.

LV. Neque vel ad ea tempora, vel deinceps ulla pe-

§ LIII. Front. Strat. 1, 7. § LIV. Polyb. Diodor. Zonar.

pulo Romano inter tot res prosperas victoria clarior cessit: qua & ad priorem fiduciam erecti sunt animi, & tantus hosti metus incussus, ut non modo spem in posterum pedestris militiæ, quamdiu id bellum fuit, sed etiam cogitationem deponeret. Viginti millia Carthaginiensium eo prœlio cæsa referuntur: elephanti sex & viginti statim, ceteri postea omnes capti. proconsul enim efferatas palantesque belluas ab ignaris haud facile adduci posse cogitans, præconis voce *incolumitatem & libertatem captivis* promiserat, *quorum opera comprehensi elephanti esse viderentur.* Ita primum captis mansuetioribus sibique notis, ceteros horum ope haud difficulter adduxerunt. L. Metellus omnes Romam misit, haud indigno quod memoretur invento per fretum transportatos.

LVI. Quod enim naves ad eam rem idoneas nullas habebat, doliis coactis multis vinctisque, ita ut inter bina quæque dolia tignum unum immissum, neque collidi inter sese, neque divelli sineret; rates compactæ sunt, quæ deinde tabulato constratæ, materia terraque ingesta, & lateribus undique præseptis in stabuli formam ingressas intrepide belluas, sine sensu navigationis, cujus valde impatientes sunt, in Rhegino litore exposuerunt. Asdrubal ex clade Lilybæum evasit, sed Carthagine damnatus absens, cumque rediisset, comprehensus & supplicio affectus est. Interea Pœni cæsos exercitus suos, abactos elephantos, totam Siciliam præter Lilybæum & Drepanum amissum, Romanosque iterum classe confecta, mari terraque validos esse reputantes, ad pacis consilia se retulerunt: gratanter accepturi, si lenioribus paulo conditionibus transigi posset.

LVII. Quæ res cum eos M. Reguli, legumque pacis ab ipso quondam dictarum admonuisset, in eam cogitationem venerunt, ut per illum ipsum maxime crederent, vel pacem, vel quod secundum pacem gratissimum erant habituri, permutationem captivorum impetrari posse. Neque

§ LV. Flor. 2, 2. Oros. 3, 9. Zonar. Front. Strat. 2, 5. § LVI. Plin. 8, 6. Zonar. Oros.

dubitabant, quin promtiſſimam operam in eo negotio vel ſua cauſa navaturus eſſet. *quem enim tanta duritie animi cogitarè poſſe, quin exire miſerias carceris, reviſere cariſſima pignora, frui libertate, patria, dignitate, honoribus cupiat? Eſſe M. Regulo uxorem Romæ, eſſe liberos: propinquos ejus affineſque in Senatu & magiſtratibus, fratrem etiam patruelem conſularè imperio agere: ipſum Senatui populoque Romano & ob res proſperas cariſſimum, & ob adverſas miſerabilem eſſe: ſive ſe amaret, ſive a ſuis amaretur; neminem neque agendæ cauſæ diligentiorem patronum, neque impetrandæ gratioſiorem fore.* Non abnuit ille, nulla ſpe aut cupiditate ſuæ utilitatis, ut poſtea apparuit, ſed ut Senatum ad publica tuenda commoda præſens auctor efficacius permoveret. Ita Carthaginienſium legatis additus cum ad urbem veniſſet, ingredi, quamvis rogatus a Romanis, noluit: *hoſtium legatis ex diſciplina patria Senatum extra urbem dari* cauſatus.

LVIII. Coactis ergo Patribus, inter legatos Carthaginienſium verba fecit, *ſe quoque, ut qui jure belli ſervus Pœnorum eſſet, mandata dominorum attuliſſe, maxime quidem bellum uti finiretur conditionibus, quibus utrique populo viſum eſſet: ſin vero, ut ſaltem captivorum eſſet permutatio.* Digreſſos mox legatos & ipſe ſecutus eſt, neque deliberationi Senatus hoc ipſum inſtanter petentis prius intereſſe voluit, quam Carthaginienſes aſſentirentur. tum aſſedit tacitus, donec rogatus ſententiam, *Patres*, inquit, *conſcripti, ego tamen Romanus ſum! & corpus quidem, ut fortuna voluit, penes hoſtes eſt; animus fortunæ non ſubjectus, qui fuit, manet. quare huic potius obſecutus, quem meum eſſe reor, quam corpori, quod alienum eſt, neque captivos permutandi, neque incundæ pacis auctor ſum. Bello manente captivos reddi, prorſus eſt inutile: nam illi pro me uno duces multos, pro ſene adoleſcentes repetunt; in quibus eſſe novi, quos non ſpernatis: finiri vero bellum, niſi luculentiſſimis conditionibus, aut univerſa victoria, cum indignum eſſet ſapientia veſtra, tum rei Romanæ damnoſiſſimum.*

§ LVII. Zonar. Appian. ap. Urſ. § LVIII. Dio. ap. Urſ. Liv. Epit. 18. Zonar. Silius l. 6.

LIX. *Scio, vobis etiam in gerendo bello difficilia multa accidere. neque enim res magnæ citra magnum laborem magnosque sumtus confieri possunt: sed si Carthaginiensium fortunam contuleritis, omnia, quæ momentum ad victoriam faciunt, penes vos meliora sunt. Magna pugna superàti sumus semel, sive culpa ista mea, sive fortuna fuit: sed exercitus eorum toties cecidimus, & animos mea clade rursum erectos victoria Panormitana infra priorem desperationem dejecit afflixitque. Siciliam excepta una alteraque urbe amiserunt. in ceteris insulis res ipsorum malæ sunt. Classem habetis, cui Punica non optet occurrere: hac quoque parte belli perpetuo superiores. neque accepta tempestatibus damna tantum vobis virium detraxerunt, quantum adjecerunt cautionis. Pecuniæ fortassis par utròbique inopia: sed obsequentiores tamen vobis Itali, quam Afri Pœnis, quos cum amassent nunquam, nuper etiam impensius odisse didicerunt. Qui enim nulladum tam atroci injuria læsi certatim ad me defecerunt, eos post vastatam a prioribus dominis regionem, abacta armenta, extortas pecunias, interfectos principes, quid aliud exspectare creditis, quam ut novus exercitus hinc in Africam veniat?*

LX. *Quod vero delectus vobis facilis & copiosus est, miles bonus, concors, lingua, moribus, sacris, civitate, cognatione junctus, id tantum esse reor, ut hac una re ancipitem facere possetis Carthaginiensibus totius belli victoriam, si ceteris omnibus vinceremini. Quid enim adversus ejusmodi copias momenti sit in mercenaria manu? & tamen si quod erat, sua crudelitate jam aboleverunt Pœni; sibique non minus difficilem effecerunt peregrini militis conducendi rationem, quam conducti custodiam. Xanthippus, cui forte Carthago debet, quidquid ab eo tempore potuit amittere, tam ingrate perfideque tractatus, documento erit aliis, ne temere locent operam ei populo, qui maxima merita non nisi maximis injuriis novit remunerari. vulgus etiam barbarorum, stolidum & venale genus, nihilominus absterrebit in sui generis homines sæpius exercita sævitia, cum modo carnificum aut commilitonum manu peremti, modo in desertis insulis expositi, pro stipendiis emeritis, ne simplicem quidem mortem, & humani moris supplicia pertulerunt. Habetis P. C. ra-*

tiones meæ sententiæ, qua neque pacem Carthaginiensibus dandam, neque commutationem captivorum recipiendam censeo.

LXI. Non displicebat consilium Senatui, si auctore salvo accipi posset, sed hujus eo magis miserebantur, quo ipse, ut reipublicæ consuleretur, magis se neglexerat: apparebatque huc inclinari, ut qualibet conditione vir animi tam generosi patriæ redderetur. jamque voces jactabantur dicentium, *postquam ad suos postliminio revertisset, suo jam jure manere in civitate, aut retineri posse.* Pontifex etiam Maximus affirmabat, *si remansisset in civitate, citra perjurium facturum videri.* cum ille spiritu vultuque, quem etiam iste Senatus stupesceret, *Quin*, ait, *dubitationem istam semel tollitis, Romani, sequiminique sententiam meam, & audetis me contemnere? Frustra tenditis obtinere, quod neque jucundum vobis, neque utile patriæ, neque mihi honestum sit futurum. Fortasse dum nova res esset, alacres, & gratantes vobiscum me versari videretis: sed simulatque primi istius gaudii brevis impetus evanuisset, odiosiorem me vobis redderet reditus mei turpitudo, quam absentia mea desiderandum effecisset.*

LXII. *Mihi quidem certum est in ea civitate non degere, ubi post servitutem Africanam civis honesti dignitatem tueri non potero: & si maxime vellem, prohiberet fides, prohiberet jurisjurandi sacer horror, numinumque veneratio, quorum invocationem & reditus mei ad Pœnos pignus feci, & si pejerem, pœnæ non a me tantum, sed etiam a vobis populoque Romano repetendæ vindicem timeo. Sunt enim profecto aliquid dii, neque perjuriis aut contemtu hominum impune violantur. Si quis vero posse me religione exsolvi autumat: esse prodita libris auguralibus hujuscemodi piacula: cærimoniis & victimis perfidiam ac perjurium rite procurari: eum ego meminisse velim, majorem esse majestatem numinum, quam ut pejerando læsa quibuslibet hominum inventis placetur: neque rationi consentaneum, ut maculæ peccatis hominum contractæ, pecorum boumve sanguine ablui credantur.*

LXIII. *Ad me quod attinet, scio mihi Carthagine paratos esse cruciatus magnos, exquisita tormenta. Sed his omnibus*

§ LXI. Pæanii Metaphr. in Eutrop. § LXII. Silius l. 6. Zonar.

tristius esse puto fidem fallere. Hoc enim mihi profecto noceret: illa magis ad ea, quæ circa M. Atilium sunt, quam ad ipsum referuntur. Nolite calamitosum existimare, quisque ferre calamitatem potest. Servitutem, contemtum, dolorem, inediam, vigilias, cum mala nunquam putaverim, post tanti temporis assuetudinem etiam molesta credere desii. Tolerabilia enim esse, tolerando didici: quod si supra quam ab homine ferri possint, intendantur, non ab illa tantum, sed ab omni miseria me cita mors liberabit. Nihil igitur timendum esse video mortem non timenti, quam etiam occupare licet; & fecissem, nisi viri esset, vincere potius dolorem, quam effugere. Sed hæc pauca & confusa ideo dixi, ut vos neque dimoveri me posse a sententia sciretis; neque vicem meam velut hominis infelicis & calamitosi misereremini: mihi vero mei consilii tota ratio facilis & constans est. nam ut Carthaginem revertar, id mihi debet esse curæ: quid passurus ibi sim, erit diis. Ajunt etiam, quo efficacius moveret dubitantes, confirmasse, *priusquam Carthagine dimissus esset, sibi venenum Punica fraude datum, quod lenta peste spiritus vitales exedens, facta permutatione restitutum suis consumeret.*

LXIV. Horribilem vero in hoc viro virtutis constantiam, qui, dum ab honesto non discederet, contumelias, cruciatus, mortem, quidquid denique abominantur homines, majori prope contentione secutus est, quam alii vitaverant: utili mortalibus documento, eas tantum animas quibusvis terroribus pares, honestique propositi ad extremum tenaces esse, quæ nobilitatis suæ sensum habent, seque non ad hanc modo vitam natas esse meminerunt. Nec enim acerbitates tantas M. Regulus sponte pertulisset, nisi aut pulchris factis ingentia post mortem fore præmia, aut sceleratis ingentes pœnas, credidisset. Igitur in sententiam M. Reguli facto Senatusconsulto, cum mœstos & iratos dominos ipse vultu semper eodem sequeretur, repulsæque dolorem appareret in suasorem ejus crudeliter vindicatum iri, moti quidam sunt, ut vel nolentem retineri juberent. uxore

§ LXIII. Tudit. ap. Agell. 16, 4.

præterea Reguli Marcia, communibuſque liberis, omnia fletu planctuque complentibus, dixere conſules, *neque manentem dedituros eſſe; neque diſcedentem moraturos.*

LXV. Sic ille, recuſato etiam conjugis colloquio, parvorumque filiorum complexu oſculiſque vitatis, Carthaginem revectus, atrociſſimis ſuppliciis vexatum corpus exuit. Palpebris enim reſectis aliquamdiu in loco plane tenebricoſo habuerunt: deinde cum ſol eſſet ardentiſſimus, repente eductum intueri cœlum coegerunt. poſtremo conjectum in arcam ligneam, quam ad ſolem obverterant, clavis introrſum verſis horrentem, atque ita anguſtam, ut erectus perpetuo manere cogeretur; dum feſſum corpus, quocunque inclinaret, ferreis ſtimulis confoditur, cruciatu & vigiliis interemerunt. Hic M. Atilii Reguli fuit exitus, ipſa quoque vita, licet maximam per gloriam diu acta, clarior & illuſtrior. Fuit vir moribus integerrimis, animo infractus; conſilio non ſpernendus; in quo nihil accuſare neque ſua neque ſequentia tempora potuerunt, niſi quod fortunam ſecundam infirmius tuliſſe viſus eſt, repudiatiſque Pœnorum precibus cauſa fuiſſe, cur multis deinde annis bellum maneret, ingenti cum civitatis utriuſque detrimento.

LXVI. Ceterum M. Regulus peccatum iſtud aliis virtutibus, ſed maxime mortis admirabili conſtantia, delevit; calamitate ſic perlata fortunatior, quam ſi evitare imminentem potuiſſet. Audito fine Reguli, & barbara Pœnorum feritate, Senatus nobiliſſimos captivorum Marciæ liberiſque dedidit. quos illi concluſos in armario muricibus præfixo, pari ac Regulus interierat ſupplicio excruciare conſtituerunt, alimentis etiam per dies continuos quinque non præbitis. intra quod tempus Boſtar Pœnus mœrore fameque extabuit. Hamilcar vero firmior, etiam alios quinque dies cum cadavere Boſtaris incluſus, ciboque tantum ad vitam cum miſeria prorogandam dato duravit: donec

§ LXIV. Silius l. 6. Zonar. Dio ap. Urſ. Horat. car. 3, 5. Appian. Punic. § LXV. Val. Max. 3, 1. Tubero ap. Agell. 6, 4. Auct. de Vir. ill. c. 46. Aug. de civ. Dei 1, 15. Cic. de off. 3, 27.

cognito quid fieret, magiſtratuum imperio ſævitia coercita eſt; injunctumque, ut Boſtaris cineribus in patriam remiſſis reliqui captivorum mitius haberentur: morum utriuſque civitatis memorabili diſcrimine; cum altera nec inique læſa, nec impune læſura, virtutem, quam venerari debuerat, diris ſuppliciis exſtingueret: altera juſtiſſimæ vindictæ poneret modum, non quem poſcebat irritatus dolor, ſed quem reverentia humanitatis, & decora claris imperiis moderatio commendabat.

§ LXVI. Diod. l. 24. ap. Valeſ. Zonar. Tudit. ap. Agell. 6, 4.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER IX.

IN LOCUM LIB. XIX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI DECIMI NONI.

Cæcilius Metellus, rebus adversus Pœnos prospere gestis speciosissimum egit triumphum, XIII ducibus hostium & CXX elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher consul, contra auspicia profectus, jussis mergi pullis, qui cibari nolebant, infeliciter adversus Carthaginienses classe pugnavit; & revocatus a senatu, jussusque dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit, sortis ultimæ hominem: qui, coactus abdicare se magistratu, postea ludos prætextatus spectavit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis captivorum commutatio facta est. Coloniæ deductæ sunt, Fregenæ, in agro Salentino Brundusium. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita CCLI millia, CCXXII. Claudia, soror P. Claudii, qui contemtis auspiciis male pugnaverat, a ludis revertens, cum turba premeretur, dixit: Utinam frater meus viveret, iterumque classem duceret! *ob eam causam mulcta ei dicta est. Duo prætores tum primum creati sunt. Cæcilius Metellus Pont. Max. A. Postumium*

consulem, quoniam idem & flamen Martialis erat, cum is ad bellum gerendum proficisci vellet, in Urbe tenuit; nec passus est a sacris recedere. Rebus adversus Pœnos a pluribus ducibus prospere gestis, summam victoriæ C. Lutatius consul, victa ad Ægates insulas classe Pœnorum, imposuit. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. Cum templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus Pont. Max. ex incendio sacra rapuit. Duæ tribus adjectæ sunt, Velina & Quirina. Falisci cum rebellassent, sexto die perdomiti, in deditionem venerunt.

I. PROFECTIS ab Urbe Carthaginiensium legatis, consules Senatusconsulto exercitum in Siciliam deportare jussi, cupide paruerunt, & ira in hostes accensi ob M. Regulum, & æmulatione speque ex L. Metelli proconsule victoria. Nec enim confecti negotii magnitudinem damno tantum Carthaginiensis populi metiebantur, quod amisso exercitu, tantoque numero elephantorum, ad reliqua belli factus esset infirmior; sed haud minus eo, quod prospera cum belluis pugna Romani milites animum ex priore formidine receperant: spesque incesserat, finiri bellum posse, ni occasioni defuissent. Igitur classe navium ducentarum coacta consules ambo cum legionibus quatuor Panormum appulerunt: assumtisque reliquis ibi copiis navibusque, præter eas, quæ custodiæ locorum necessariæ videbantur, cum rostratis ducentis quadraginta, cercuris vero (sic vocant navium quoddam breviorum genus) sexaginta, & aliis cujusque modi navigiis plurimis Lilybæum veniunt: ibique consilio habito aggredi urbem constituunt.

II. Hæc est illa Lilybætani oppidi nobilis obsidio, quæ per solidum decennium, ab ejus belli anno quarto decimo tracta, non expugnatione urbis, aut deditione ab obsessis facta, sed universi belli eventu finem accepit. Cum enim Pœni Romanique intelligerent, quantum in ea urbe momentum utrisque foret, vel ad Africæ præsidium, vel ad impe-

§ I. Polyb. 1, 41. Etymol. in Κερκοῦρος.

rium Siciliæ, fummis utrinque viribus & oppugnata & defenfa eft. Urbem deinde Romanam ex mœrore, quem M. Reguli cafus attulerat, refecit L. Metelli triumphus: non vifu modo & memoria rerum profperrimarum, fed etiam adverfus inhumanam gentem vindictæ dulcedine. Triumphavit de Pœnis proconfule a. d. VII Idus Septembres. Ducti funt ante currum duces hoftium tredecim, & ingens elephantorum agmen, viginti fupra centum. funt & qui plures numerent. Hi deinde producti funt, cum ludi fierent, & haftis præpilatis per totum circum ab operis acti, quo contemnere difceret belluas populus, quas vehementiffime timuerat. Interfectos effe jaculis Verrius Flaccus auctor eft, cum neque uti iis placuiffet: neque donari regibus tantam acceffionem virium, ex ufu reipublicæ videretur.

III. Eodem anno magna vilitas annonæ Romæ fuit: affibus fingulis farris modios fuiffe; itemque vini congios, ficique ficcæ pondo triginta, olei pondo decem, carnis pondo duodecim traditur: cum plus ubivis earum rerum effet, quam pecuniæ, cujus inter belli tam diuturni fumtus magna jam penuria effe cœperat. Dum hæc Romæ geruntur, in Sicilia Lilybæum fummis viribus oppugnabant confules, neque minore pertinacia animorum ab inclufis refiftebatur. Prima vis admota eft turri, quæ præ aliis longiffime verfus Libycum mare procurrebat. Hac dejecta, ad proximam quamque promota funt opera, donec fex omnino turres procubuerunt. tum ad ceteras quatiendas foffæ compleri cœptæ, ut machinæ tranfduci admoverique poffent. quanquam magnus erat labor, quippe latitudo foffæ fexaginta cubitos, altitudo quadraginta æquabat, tamen impigre cœptus promotufque eft.

IV. Contra hæc Carthaginienfes interius aperta foffa, egeftam humum amoliebantur: fed cum multitudine ma-

§ II. Col. Triumph. Liv. Epit. 19. Dionyf. l. 2. L. Pifo ap. Plin. 6, 8. M. Varro ap. Plin. 18, 3. § III. Polyb. 1, 42. Zonar. Diod. l. 24.

teriam apportantium nihilominus agger crefceret, foffæque complanarentur, relicto isto confilio murum alium interiorem exftruxerunt: indefeffo ad omnia Himilcone, qui præter urbanam multitudinem, mercenariorum decem millibus inftructus, vim omnem dolumque hoftium fagacitate, vigilantia, conftantiaque eludebat. Ille nihil neque remiffum apud fuos, neque tutum apud hoftes patiebatur; operibus opera, cuniculis cuniculos, armis arma opponebat: inter hæc fæpe eruptionibus pugnatum, adeo nonnunquam ferociter, ut haud pauciores, quam jufta pugna cadere folent, tumultuariis iftis certaminibus defiderarentur. Inter quæ, Romanis muros fuffodientibus, quo fubrutis fundamentis conciderent, Himilco ex adverfo cuniculos agi juffit, ubi Romanos terram egerere animadverterat. His deinde protinus apertis armatos immifit, qui nudos & operi intentos fubito aggreffi, multos interemerunt; neque pauciores, dum opem fuis laturi ad muros accurrunt, farmentis in foffam conjectis, deinde incenfis, concremarunt.

V. Glifcebat tamen in animis obfefforum pavor atque confternatio, qua abufi duces quidam mercenariorum, *ftipendia fibi non ex fide foluta* prætexentes, de prodenda Romanis urbe confilia iniverunt: minime dubitantes, quin fuos quifque milites facile illecturus effet ad probanda, quæ agerentur. Itaque nocte quadam clam ex oppido ad caftra Romanorum elapfi, ftatum urbis obfeffæ, & quid ipfi pararent, expofuerunt. Agebat tum inter mercenarios, qui Lilybæi erant, Alexon quidam, Achæus genere, vir neque militarium artium rudis, & eximius fide. Is, animadverfo proditorum confilio, rem ad Himilconem continuo defert. Himilco, ut in magno & inftanti metu nihil conatus, duces mercenariorum, quot eorum adhuc Lilybæi erant, convocat: quid a quibus tentetur exponit, eofque graviter incufat: hortatur præfentes, *ne temeritatis & perfidiæ alienæ participes effe velint: in fide perfeverantibus integra apud Carthaginienfes omnia, ftipendium certum, præmia magna fore:*

§ IV. Zonar. Diodor. Polyb.

proditionis infami crimine se commaculantes, & diis & hominibus adversis acturos esse. Simul pecuniæ quantum cogere istam inter trepidationem potuerat, dividit: *de gregariorum stipendiis, ut quam maturrime solvantur, sibi curæ futurum esse* spondet.

VI. Magna vis orationis est in tempore adhibitæ, præsertim si gravitate morum fides sermoni concilietur: assensi certe sunt universi, operamque suam ad continendos in officio milites alacriter obtulerunt. Himilco laudatos & ampliori spe incensos *ire confestim ad suos quemque* jubet, *operamque dare, ut in fide atque potestate sint:* mittit una Hannibalem, filium ejus Hannibalis, qui in Sardinia perierat, & Achæum Alexonem: illum ad Gallos, quibus ex veteri commilitio notus & acceptus erat: Alexonem ad ceteros varii generis mercenarios, omnibus ex æquo carum gratumque. Hi fidem suam interponentes, *rata fore quæ Himilco promisisset*, negotium adeo ex sententia perfecere, ut paulo post reversos ad mœnia proditores non modo aversarentur omnes, sed etiam conviciis telisque ultro arcerent.

VII. Et hi quidem ad consules re infecta regressi, muneribus tamen quibusdam & agris in Sicilia donati sunt. Ceterum Pœnorum res improviso malo prope desperationem adductas, eo tempore fides Alexonis sustentavit: qui prius servatis itidem Agrigentinis, quibus simili quodam scelere mercenarii Syracusanorum insidiati fuerant, jure suo memoriam laudemque in historia meruit. Creverunt deinde obsessis animi adventu novorum auxiliorum. Carthaginienses enim, licet ignari omnium, quæ Lilybæi gesta essent, res non segnibus consiliis indigere judicabant. Igitur Adherbali rei maritimæ præfecto negotium dederant, ut classe comparata militem, annonam & pecuniam Lilybæum introduceret. Ab hoc missus Hamilcaris filius Hannibal, ab Ægusis, quas vocant, insulis ventum opportunum nactus, recta fronte Lilybætanum portum petit, instructos in navibus habens milites, &, si quis obsisteret, vi perrup-

§ V. Zonar. Polyb.

turus. Jam ab obſidionis principio portus aditum obſtruxerant Romani, demiſſis in fundum maris cercuris quindecim, quos ad hunc uſum lapidibus oneraverant.

VIII. Igitur partim hoſtis celeritate deprehenſi, partim metuentes, ne ventorum vi convulſi & ipſi in portum & intuta navigantibus loca raperentur, advenientibus hoſtibus occurrere neglexerunt. Et Hannibal portum tuto tenuit, copiiſque (decem erant millia militum) expoſitis, magna cum lætitia Lilybætanorum, in urbem acceptus eſt. Romani, cum ingreſſum hoſtium impedire non potuiſſent, de cetero conſultabant, quemadmodum opera ſua tutarentur, quæ tanta multitudine novorum militum recepta Himilconem profecto oppugnaturum eſſe videbant. Neque fefellit eos opinio. Pœnus enim aliorum recentibus viribus, aliorum refectis adventu ſociorum animis uſurus, veteres novaſque copias in concionem vocat; ſpe victoriæ ac præmiorum ad faciendam eruptionem impellit; diſpoſitiſque, ut res poſcebat, manipulis, ſub primam lucem opera Romanorum pluribus locis aggreditur.

IX. Erant & apud hos proviſa cuncta, quaque plurimum periculi metuebatur, firmæ ſtationes oppoſitæ: cum his itaque confeſtim acre certamen contrahitur. cadunt utrinque multi, cum & magna animorum contentione, & numero pugnantium non contemnendo res gereretur, haud paucioribus viginti millibus urbe egreſſis, & majore aliquanto multitudine obſidentium. Quippe conſules contractis ex amica Sicilia auxiliis pluſquam centum millia hominum effecerant: ex quibus ad expediendos commeatus aliaſque neceſſitates dimiſſis ceteris, ad obſidionem urbis millia ferme ſexaginta adducta. Sed cum ex omni parte vehementer dimicaretur, maxima circa machinas erat contentio: quas alii ut corrumperent, alii ut defenderent, non magis ſuæ quam hoſtis vitæ parcebant. Jacebat ingens agmen occiſorum in ea ſtatione, quam tuendam ab initio ceperant: augebat clamorem prœliantium & terrificam diſcriminis faciem

§ VII. Zonar. Polyb. 1, 45. Oroſ. 4, 10. Diod.

alia turba, quæ facibus tædiſque armata, per pericula, per cædes ſuas alienaſque ad incendenda opera ruebat: propiuſque factum eſt nihil, quam ut pervicaciæ hoſtium miles Romanus cederet, machinæque defendi nequirent. Sed Himilco multos ſuorum occumbere cernens, Romanos autem de ardore propugnandi nihil remittere, ſignum receptui dedit, pugnaque prior exceſſit. neque Romani inſtiterunt, contenti ſervatis operibus, quæ propemodum pro amiſſis jam habuerant.

X. Proxima nocte Hannibal, clam hoſtibus, dum feſſi ex prœlio ejus abitum obſervare negligunt, navibus, quibuſcum venerat, Drepanum ad Adherbalem vectus eſt: abductis una equitibus, quos in locis impeditis ad nullam rem obſeſſis utiles, alibi bonam operam navare poſſe recte judicaverat. Hi enim a Drepano ſæpe excurrentes, intuta faciebant itinera, rerumque neceſſariarum ſubvectionem difficilem, multoſque pabulatorum, longius a caſtris vagantium, excipiebant, ſocioſque Romanorum omni cladium genere vexantes, conſulum rationes non mediocriter conturbabant. Neque mari tutas iis res Adherbal eſſe patiebatur, qui modo Siculis modo Italicis litoribus improviſus incidens, nihil quo nocere Romanis poſſet, inauſum intentatumque relinquebat. Ita factum, ut magna in caſtris nata inopia (nec enim præter carnes pecudum quid uam ferme cibi ſupererat) magna pars fame, plures etiam morbis, ut ſolet, obortis morerentur.

XI. Hunc ad modum cum aliquot hominum millia defide[illegible]i eſſent, alterum ex conſulibus ad comitia Romam diſcedere, ſuaſque legiones deportare placuit, quo remanentibus in obſidione expeditior annonæ ratio foret. Iterum dein, [illegible]iori conatu terra lapidibuſque aggeſtis, aditum portus [illegible] aggreſſi ſunt, validis trabibus decuſſatim compactis agge[illegible]n communientes, quæ ferreis ancoris revinctæ, totius operis compagem firmiore nexu continerent. Sed propter maris altitudinem, ob quam inter deſcendendum

§ IX. Diodor. Polyb. 1, 45. § X. Diodor. Zonar.

convellebatur, quidquid injectum erat, ingens & inutilis labor fuit: nam oborto vehementiore ventorum flatu, undisque intumescentibus, perfracta omnia ac direpta sunt. Cum tamen ipsa operis fama clausum aliquamdiu portum tenuisset; anxios ea res Pœnorum animos, vehementerque sollicitos habuit; neque enim ulla in promtu erat ratio, qua cognoscere statum suorum possent, neque quisquam audebat operam suam ad inspiciendas Lilybætanorum res polliceri: donec Hannibal quidam, cognomento Rhodius, vir ex illustribus, se ingressurum urbem, & postquam omnia coram perlustrasset, ex fide renuntiaturum recipit.

XII. Ei promisso gratia primo major apud Pœnos, quam fides fuit: quippe præter moles in mari jactas, aditum portus a Romanis navibus ad ancoras stantibus custodiri sciebant. Sed ille privata, quam habebat, adornata navi, ad insularum, quæ Lilybæo præjacent, unam, hinc deinde cum postridie ventum ferentem nactus esset, circa quartam horam diei, palam, inspectantibus universis hostium copiis, hominibusque fiduciam stupentibus, portum invectus est. At Romanus consul, ut regredientem interciperet, selectas ex omni numero naves decem per noctem instrui jubet: eas ab utroque latere portus, quam proxime ad ipsum ejus ostium constituit. Hannibal celeritate navis suæ confisus clara luce procedit: exspectabant eum intenti paratique Romani, simulque conatu quanto poterant, in eum ferebantur. Sed ille velocitate tantum vincebat, ut effugisse non contentus, ultro illuderet, modo adnavigans, modo circumvectus, quasi ad pugnam hostes provocaret.

XIII. Hac audacia cum sæpius uteretur, multum rebus Punicis adjumenti contulit, quod & obsessorum animi nuntiis suorum mirifice recreabantur: & quæ postulabat usus Carthagini mature cognosci poterant, & contumeliosa istius hominis temeritas Romanos molestia & pudore vexabat. Juvabatur autem peritia maxime locorum, quod in palustri illa cœnosaque eluvie, per quam Lilybæum aditur, cer-

§ XI. Zonar. Diod. Polyb. 1, 14 & 47.

tum fidumque navibus iter accurate obſervaverat. quoties enim ab alto veniens in conſpectu habere urbem cœperat, ita obvertebat navem, ut puppis Italiam reſpiceret, ex prora turris Lilybætana, quæ mari imminebat, ita cerneretur, ut omnium Africam verſus ſitarum turrium conſpectum tegeret: quæ una tutiſſima eſt via pleno curſu portum petentibus nautis. Jamque plures eſſe cœperant, qui audacia & felicitate Hannibalis incitati Lilybæum commearent: donec caſu quodam quadriremis celeritatis eximiæ comprehenderetur.

XIV. Licet enim aliis partibus moles a Romanis jactas venti ac undæ raptaviſſent; uno tamen loco, ubi minus profundum mare fuerat, conſtiterunt. Ei dorſo impacta navis cum obhæſiſſet, capta a Romanis, optimoque milite & remigio inſtructa, etiam Hannibali exitium attulit. Quippe noctu forte ingreſſus urbem, cum in reditu palam ſolviſſet, quadriremenque iſtam ad omnes ſuæ navis motus ſimiliter occurrentem videret, animadverſo ſtatim periculo fugere, & cum hoc fruſtra eſſet, repugnare conatus, in validiorum poteſtatem venit. Romani hac quoque nave potiti, parique modo ad obſervandum portus aditum uſi, ne quæ deinceps naves Lilybæum penetrare poſſent, facile prohibuerunt. Acrior inde vis obſidentium eſſe cœpit: adortique munimenta Romani, quæ mari vicina erant, omne defenſorum agmen ad tuenda loca, quæ oppugnabantur, pertraxere. Sic via facta reliquis copiis, quæ ex diverſa parte occaſioni huic inſidiabantur, ut murum exteriorem caperent: quanquam id fruſtra fuit. quippe dux Pœnus cum delectis ſuorum tempeſtive accurrens, multa cum cæde tenentes locum Romanos rejecit.

XV. Alia deinde major fortuna ſpem obſeſſis univerſæ victoriæ dedit. Forte ventorum ingens vis exorta fuerat, adeo veluti data opera Romanorum incumbens machinis, ut & vineas quateret, & ipſas turres in capitibus earum ſtructas convelleret. Non fefellit ea res oppidanos, deo-

§ XIV. Diod. 24, 1.

rumque munere oblatam ſibi opportunitatem credidere; qua toties fruſtra tentatis operibus ignem injicerent. Itaque tripartito agmine erumpunt, faces, & quæ alendo igni paraverant, immittunt. eratque per ſe facilis ad concipiendam flammam materia machinarum, quam diu ante cæſam ſol & æſtus arefecerant. Neque ſegniter ad opem ferendam concurrerant Romani: ſed impar certamen erat, cum alii machinis jam incenſis ad tela certius validiuſque conjicienda luce ignium & tempeſtatis impetu juvarentur; aliis haud minus ab his cauſis impedimenti periculique, quam ab hoſtili ferro, eſſet. quippe flatus vehemens & Romanis prorſus adverſus, fumum, favillam, flammas in ora oculoſque hominum provolvebat: telaque ab hoſtibus miſſa majori violentia deferebat in obnoxios, cum interim Romanorum ictus incerti & invalidi, nec dirigi per caliginem poſſent; & vehementia reflantis venti frangerentur.

XVI. Ita factum, ut omnes Romanorum vineæ, petrariæ, arietes, & quidquid operum vel agendis cuniculis, vel verberando muro paratum fuerat, eodem incendio abſumerentur. Tum vero ſpes omnis potiundi per vim Lilybæi excidit: deſertaque obſidio foret, ni Hiero, magna iterum frumenti copia ſubmiſſa, uti maneretur evicisset. Ita omiſſo oppugnandi conſilio, caſtriſque ex omni parte communitis, tempori & caſui rem permittere decreverunt. Obſeſſi quoque refecta murorum parte, quæ ceciderat, majores in poſterum ad tolerandam obſidionem animos habuerunt. Hæc nequaquam lætis aut ſecuris animis Romæ audita: neque tamen dubitabatur, quin bello accepta detrimenta bello farcienda eſſent: adeoque hæc ſententia penitus infixa mentibus fuit, ut quidam ſenator in ipſa curia occiſus eſſe memoretur, quod verba de pace feciſſet. Magni deinde apparatus facti, inter quos remigum (nam hujus generis jactura ingens facta erat) millia decem ex novo delectu in Siciliam miſſa.

XVII. Conſules jam erant P. Clodius Ap. F. C. N. Pul-

§ XV. Polyb. 1, 48. § XVI. Diod. Polyb. Zonar.

cher, L. Junius C. F. C. N. Pullus. Clodium illum nepotem Cæci fuisse, falso a quibusdam traditum est. Is cum in Siciliam venisset, accepto qui ad Lilybæum erat exercitu, milites in concionem convocat, prioris anni consules acriter reprehendit, *quod per ignaviam & delicias, obsessis quam obsidentibus similiores tempus ad Lilybæum sine ullo profectu, nec sine magna Romani nominis ignominia damnoque trivissent.* Erat enim vir asper & acerbus, & qui violentia ingenii, fastuque ob nobilitatem suam, prolaberetur ad facta dictaque vix sanæ mentis homini convenientia. Idem in puniendo sævus & immitis nullum delictum venia, levissimum quodque nimia severitate prosequebatur; cum interim ipse in rebus maximis, non misere tantum, sed etiam prorsus amenter impingeret. Nam & consilium priorum ducum, quod acerbe vituperaverat, imitatus est, ut ad portum obstruendum moles in mare jaceret: & quod capitalioris amentiæ fuit, temere Drepanum aggressus, non minus sua imprudentia, quam Adherbalis virtute, florentissimam classem perdidit.

XVIII. Persuaserat sibi ceterisque, hostem ignarum supplementi, quod Romana classis accepisset, imparatum Drepani deprehendi posse. nihil enim crediturum minus, quam audaciam & vires Romanis esse, ultro hostem mari lacessendi. Sic delectis navibus optimis ducentis & viginti, impositoque remige, & fortissimo quoque ex legionibus, nam ut ad certam prædam, minimeque longum laborem (Drepanum enim Lilybæo abest millia passuum non amplius quindecim) certatim sese offerebant; circa tertiam vigiliam silentio solvit, cursu per noctem prospero, & hostes fallente. Lux orta, primis jam navibus a Drepano haud procul conspectis, ad miraculum insolitæ rei excivit Adherbalem, neque dubitare poterat, quin hostis adesset. Duarum rerum erat proposita optio, ut aut confestim prœlio congrederetur; aut aditu hosti concesso, cingi se obsiderique sineret. quod postremum, cum haud minus flagi-

§ XVII. Plin. 15, 1. Diodor.

tii quam moleſtiæ diſcriminiſque plenum videretur, averſatus, ſocios navales ſubito in litore coegit: mercenarios autem milites voce præconis in concionem advocatos brevi ſed efficaci oratione monuit, quanta ſpes eſſet prœlium promte capeſſentibus: quantus, ſi illud refugiſſent, ex obſidione metus.

XIX. Alacriter ſucclamantibus omnibus, Adherbal collaudatos naves ſine mora conſcendere jubet, prætoriamque (hac ipſe vehebatur) oculis & remigio ſequi. Hæc ubi præcepta dedit, primus ipſe altum petit, ſub ipſas portui impendentes petras egreſſus, cum eodem tempore ex adverſo latere Romanæ naves portum intrarent. P. Clodius, non uti ſperaverat territo hoſte prœliumque detrectante, ſed ad defenſionem ſui ſtrenue converſo, perturbatus ipſe, naves ſuas propere revocat, in aperto mari ſtructurus aciem. Sed illæ nullo ordine, ut unaquæque præcurrerat, aliæ intra portum jam penetraverant, aliæ petebant aditum; quædam in ipſis faucibus verſabantur. inde factum, ut dum magno niſu retrocedere omnes tendunt, aliæ in alias incurrentes turbarent mutuo, remoſque invicem detergerent; donec ut potuerunt evolutæ portuque egreſſæ, quoniam ſpatium temporis nullum ſupererat, continuo juxta litus ipſum in ordinem aciei adſiſtere.

XX. Ipſe conſul, qui prius agmen coegerat, tum converſo curſu ante omnes evectus ſiniſtro claſſis ſuæ lateri ſe applicuit. At Pœnus interea lævum hoſtilis aciei cornu prætervectus, cum navibus roſtratis quinque, tot enim ſecum habebat, Romanis obvertere frontem cœpit, altum patenſque mare a tergo habens. ſimul alios ſuorum, ut quiſque advenerat, adjungere ſe juſto intervallo prioribus navibus jubet, & poſtquam omnes eadem ſerie directæ ſunt, ſervatis ordinibus in hoſtem movet. Jamque ſublatum utrinque ex prætoria pugnæ ſignum erat, cum omni ex parte acriter concurritur, pari primo ſpe, ſed ſubinde meliore Carthaginienſium fortuna. Quanquam enim numero

§ XVIII. Polyb. 1, 46 & 49. Diod. 24, 1.

navium vincebantur, armatis tantum nonaginta, longe tamen rebus aliis ſuperiores erant. nam & navibus melioribus, & exercitatiſſimo remige utebantur: locum autem pugnæ ſortiti erant commodiſſimum, ut quoties urgerentur, liberum in mare receptum haberent, velocitate ſua ex facili vel eluſuri hoſtem inſtantem, vel etiam ſi longius proſequeretur, circumventuri. Romanis contra ad litus appreſſis in arcto omnia: non procurrere libero impetu, non inhibere tuto poterant: ſed quoties urgente hoſte retrocedebant, aut puppe in ſabulo deſidente hærebant, aut impacti litoribus periclitabantur.

XXI. Ita cum neque perrumpere hoſtium ordinem, & rurſus a tergo invadere poſſent, ob tarditatem navium, remigumque imperitiam; neque ob anguſtias locorum, intra quæ concluſi erant, laborantibus ſuis opem a puppi ferre, impune a Carthaginienſibus vexabantur. Ad has difficultates acceſſerat & alia deſperationis ex religione cauſa: itaque deorum ſe premi rebantur ob temeritatem conſulis, qui contra auſpicia pugnare ſuſtinuiſſet, ad neglectum religionum etiam contumelia addita. Pullos enim, quoniam non paſcebantur, in mare præcipitari juſſerat, *ut biberent, quando eſſe nollent:* ea res, tanquam invitis iratiſque diis prœliantes, ad omnia ſegniores timidioreſque fecerat. Sed ipſi cladis auctori, cum cetera perdidiſſet, ad ſe conſervandum, nec ingenium, nec audacia defuit. Quippe cum naves ſuas paſſim deprimi capique videret, aſſumtis triginta, quæ proximæ conſtiterant, inter litus & hoſtilem claſſem elapſus eſt: & quo tutior ad Lilybætanum exercitum receptus foret (prætemaviganda enim Pœnorum erant præſidia) naves in ſpeciem victricium ornari juſſit.

XXII. Ita Pœnis victoriam penes conſulem fuiſſe, reliquaſque naves ejus mox ſecuturas putantibus, non modo tutus ei reditus, ſed etiam hoſtibus terribilis, Lilybæum

§ XX. Diod. 24, 1. Polyb. 1, 51. § XXI. Eutrop. l. 2. Cic. de Nat. Deor. 2, 3. Flor. 2, 2. Val. Max. 1, 4, 5. Suet. Tib. c. 3. Front. Strat. 2, 13. Polyb. 1, 51.

fuit. relictas a consule naves tres & nonaginta cepit hostis una cum propugnatoribus & remige, præter eos, qui navibus magna vi in litus impactis, ejecerunt se in terram, fugeruntque. Sed & in ipso prœlio magnus navium numerus depressus est: nam plures ducentis Lilybæo P. Clodius advexerat. Tanta victoria minimo impendio Carthaginiensibus stetit. *non modo navem, sed ne hominum quidem ullum interiisse, vulneratos oppido paucos*, traditur: cum *de Romana classe octo millia hominum cæsa, capta millia viginti* referantur. Sub idem tempus etiam a Panormo naves frumento onustas rapuere Pœni, Drepanumque avexere, & vicissim ex agro Drepanitano commeatus Lilybæum importantes, omni genere bonorum obsessos large refecerunt.

XXIII. Neque hic substitit ejus anni fortuna, quin alio quoque magno incommodo mactaret Romanos, nec possessione modo maris, sed etiam spe potiundi depelleret. Alter enim consul L. Junius, cum onerariis multis, quibus annonam ad exercitum deferret, rostratisque sexaginta ex Italia profectus, ubi Messanam appulit, obviam aliarum navium multitudinem habuit, quæ tum ab exercitu, tum aliis Siciliæ partibus eo convenerant. His assumtis, & classe facta navium longarum CXX, onerariarum prope DCCC, Syracusas provehitur. Quo postquam venit, quæstoribus partem navium Lilybæum ducendam tradit: ipse subsistit Syracusis, exspectans eos, qui Messana proficiscentem consequi non potuerant, simul annonam cogens, quam ex locis mediterraneis socii subvehebant. Interim Adherbal missis Carthaginem navibus, hominibusque captivis, fortuna gloriaque ad res gerendas incitante, Carthaloni, qui suas septuaginta naves cum totidem ferme onerariis ex Africa adduxerat, triginta alias addidit, misitque hominem ad naves Romanorum, quæ in portu ad Lilybæum stabant, abstrahendas, aut corrumpendas.

XXIV. Il' sub primam lucem magno terrore invectus, cum aliis navium manus, aliis ignem injiceret, & in Ro-

§ XXII. Diod. 24, 1. Oros. 4, 10. § XXIII. Polyb. Diodor.

manos ad defenſionem navium accurrentes, præfectus urbis Himilco mercenarios eruptionem facere juſſiſſet, magna in caſtris trepidatio fuit. ad extremum Carthalo confractis non ita multis, abreptis quinque, Heracleam verſus curſum direxit. Iis locis excubanti, ne quis Romanorum impune Lilybæum navigaret, nuntiatur, navium omnis generis claſſem haud pœnitendam adventare. Jam ille præfectos alios ad ſe pertrahendo naves bonas ad centum viginti effecerat: confiſus igitur viribus, & ſuperiore victoria, confeſtim egreditur portu, venientibuſque occurrit. Juxta Geloum litus in conſpectum claſſes venere: ſed Romani quæſtores impar certamen veriti, ad Phintiadem, quod in amicitia Romanorum erat oppidum, deflexerunt. Portus ad Phintiadem nullus eſt: tantum procurrentes in mare petræ ſtationem navibus haud uſquequaque incommodam præbent.

XXV. Hic exſcenſione facta Romani hoſtium adventum inſtructi exſpectabant, catapultis atque balliſtis ex oppido advectis, & pro litore ad tutelam navium diſpoſitis. Carthaginienſibus initio conſilium fuerat obſidendi hoſtem, quem putabant metu perculſum ſtatim refugiturum in oppidum eſſe, naveſque ad prædam relicturum. Sed ubi Romanis gnaviter ſe defendentibus, certamen periculi plenum experiebantur, prætereaque loco multa habenti incommoda parum fidebant, deſtiterunt: pauciſque navibus ex earum numero, quæ commeatum vehebant, abductis, ad Halycum fluvium, qui haud procul inde aberat, diſceſſerunt: ibi dum ſaucios reficiunt, hoſtium abitum ex commodo ſuo obſervaturi. Alii ſcriptores, credo Philinum ſecuti, *haudquaquam levi damnō defunctos eſſe Romanos*, volunt: *ſed primo ſtatim aſpectu hoſtium perculſos quæſtores, dum Phintiadem curſu petunt, onerarias naves, aliaſque præter bellicas, deſeruiſſe. in ipſo vero prœlio rotunda Romanorum navigia quinquaginta, longas vero naves ſexaginta depreſſas, tredecim ita percuſſas quaſſataſque, ut deinceps uſui eſſe nequiverint.*

XXVI. Non longo poſt tempore, Pœnis adhuc ſtatio-

§ XXIV. Polyb. Diod. § XXV. Diod. Polyb. 1, 54.

nem ad Halycum amnem habentibus, L. Junius Cos. rebus, quarum gratia Syracusis substiterat, perfectis, præter Pachynum promontorium, vela Lilybæum versus faciens, a speculatoribus Carthalonis conspectus est. Carthalo, re nuntiata, quanta potest celeritate obviam consuli proficiscitur, ignaro eorum, quæ ad Phintiadem gesta essent: quo longissime a quæstorum classe cum illo dimicaret, neque juvari ille facile a suis posset. Consul eminus visa Pœnorum classe, cum neque confligere auderet, neque hostem instantem effugere posset, juxta Camarinam in locum asperum & importuosum naves adigit; metum hunc vincente alio majore metu, ne aliter universus exercitus in potestatem hostium deveniret. Carthalo eadem loca intrare non ausus, ad promontorium quoddam stationi locum capit, ita situm, ut inde pariter in utramque Romanorum classem intentus esse posset.

XXVII. Neque multo post ventis violenter flantibus, cum ingentis tempestatis signa Carthaginiensium gubernatores rerum istarum periti vidissent, Carthaloni persuaserunt, uti relicta, quam ceperat, statione, Pachynum flecteret. ita nec sine magno labore vim tempestatis Punica classis effugit. at Romanorum utraque classis inter saxa cautesque deprehensa funditus interiit, uti ne tabula quidem ulla ullius usus ex naufragio reliqua fuisse credatur; duabus exceptis navibus, quibus postea consul, reliquos ex ea clade milites remigesque secum ducens, Lilybæum pervenit. Hoc naufragio naves, quæ annonam portabant, omnes, longas supra centum periisse traditum. exercitus tamen servata pars est, multis in vicina litora enatantibus ejectisve. At Senatus, qui paulo ante P. Clodium consulem ob rem male gestam ex Sicilia revocaverat, cum insuper tristis de Juniana clade nuntius advenisset, in classe quidem spem habere desiit: ceterum ad bellum terrestri Marte prosequendum, animum consiliumque strenue advertit.

§ XXVI. Polyb. Diod. § XXVII. Oros. 4, 10. Polyb. Diod. Eutrop. l. 2. Liv. Epit. 19.

XXVIII. Et Lilybæi quidem obfidionem folvi non eft vifum: fed datum idoneis hominibus negotium, ut neceffaria exercitui jufto tempore fubveherentur. Spem faciebat, quod uti mari Pœnus, ita Romanus terra plus poterat, totamque ferme Siciliam ditione aut fœderibus complectebatur. Sed neque confules ejus anni placebant: neque confulari imperio, quod ifti contemtu religionum profanaffent (nam & L. Junius contra aufpicia navigaffe dicebatur) res putabatur feliciter geri poffe. Igitur ad rem novam & inufitatam ventum, uti dictator diceretur, qui in Siciliam iret; cum ad eam diem extra Italiam nemo ea poteftate præditus exercitum duxiffet. Mira eo tempore & prope incredibilis P. Clodii confulis infolentia fuit. juffus a Senatu dictatorem dicere, tanquam parum in patriam deliquiffet tantæ cladis auctor, nifi dignitatem etiam imperii contumelia & derifu macularet, M. Claudium Glyciam dixit, fcribam aut viatorem fuum.

XXIX. Tum vero coorta merito in eum indignatione omnium, coactus abdicare, ac in populi judicium adductus eft. Condemnatum auctores, quos Cicero vidit, retulere; fed apud alios annotatum eft, *illum haud dubia jam populi voluntate, cafu ereptum effe eminenti damnationi, cum fubito coortus imber comitia diremiffet: tum enim velut quæftionem interpellantibus diis, aliam deinceps inftitui non placuiffe.* Ceterum Glycias, quod ultimæ fortis hominem in maximo imperio confpici pudor civitatis non ferebat, coactus abdicare, ludos tamen poftea prætexatus fpectavit. In ejus locum dictator creatus eft A. Atilius A. F. C. N. Calatinus, dixitque magiftrum equitum L. Cæcilium L. F. C. N. Metellum, qui de Pœnis triumphaverat. Hi profecti quidem funt in Siciliam, fed rem memorabilem nullam gefferunt. Interea L. Junius anxius rerum fuarum, & naufragii culpam egregio facinore abolere ftudens, cum in omnes occafiones intentus effet, Erycis occupandi viam, proditione nocturna quo-

§ XXVIII. Polyb. 1, 54. Cic. de Nat. Deor. 2, 3. Liv. Epit. Suet. Tib. 1, 2. Faft. Capitol.

rundam, quos donis & promissis suos fecerat, invenit.

XXX. Eryx mons est Siciliæ post Ætnam editissimus, in ea parte insulæ, quæ Italiam respicit, medio ferme inter Drepana & Panormum situ: sed ab illa parte asperior. In vertice planiciem habet cum templo Veneris, quam ex loco *Erycinam* vocant, longe omnium, quæ in Sicilia sunt opulentissimo. Sub ipsum deinde cacumen in medio montis urbs est cognominis, accessu valde difficili, qui a radicibus montis per longas & angustas semitas, non citra laborem expeditur. Igitur L. Junius loci natura perspecta, tum in summo montis jugo, tum in faucibus, quæ Drepana spectant, præsidia constituit, tutus loco, & si incesseretur, vim hostium levi negotio propulsaturus. Sed & Ægithallum muro cinxit, firmavitque præsidiaria manu militum octingentorum. Ceterum Carthalo noctu expositis ibi copiis castellum expugnavit. præsidiarii partim occisi captive: partim ad Erycem perfugerunt.

XXXI. Cetera de L. Junii rebus incerta sunt apud scriptores: quidam enim *a Carthalone captum Ægithalli;* alii, *metu accusationis ob classem amissam sibi necem conscivisse*, prodiderunt. Neque minus de secularibus ludis ambigitur, tumne potius tertium celebrati fuerint, an quartodecimo post anno, P. Cornelio Lentulo, C. Licinio Varro consulibus. Credibilius tamen arbitror, hoc anno factos, incitante etiam ex tot cladibus metu, & spe meliorum temporum, si religiones diligentius colerentur. Fertilis hic annus fuit, oleique libræ duodenæ singulis assibus veniere. Interea cum dictaturæ vel tempus effluxisset, vel abdicata per Calatinum potestas esset; magistratum inierunt C. Aurelius L. F. C. N. Cotta, P. Servilius Q. F. Cn. N. Geminus, iterum uterque consules. Hi res in Sicilia satis prospere gesserunt, citra tamen magnæ aut victoriæ, aut utilitatis gloriam. Coercuerunt sane Pœnos Lilybæum & Drepanum tenentes, ne tam aut frequenter, aut late auderent excurrere: &

§ XXIX. Polyb. 1, 52 & 55. Val. Max. 8, 1, 4. Fasti Capit. Plin. 7, 43. Dio A. 36. Zonar. Diod. § XXX. Diod.

quæ in locis a mari remotioribus præſidia habuerant, receperunt.

XXXII. Adverſus hos Carthalo cum multa conatus fruſtra eſſet, conſilium Italicæ oræ vaſtandæ cepit: ut hoc tumultu conſules a rebus Siculis diſtraheret; aut ſi auxilio venire ſuis neglexiſſent, occaſione temporum ad populandos agros, urbeſque capiendas uteretur. Ceterum ne hic quidem fortuna cœptis adſuit. Miſſus enim ad prohibendas ſociorum injurias cum urbano milite prætor, de ſucceſſu conſilii ſui deſperantem redire in Siciliam compulit. Ubi cum mercenarius miles ſeditionem excitaſſet, quod ſtipendia non ſolvebantur; multos ex eo numero in deſertis inſulis expoſuit, multos ad pœnam remiſit Carthaginem. Quam rem ægre ferentibus reliquis, adeo ſunt exaſperati animi, ut manifeſta defectio omnium, & ex eo novi belli materia timeretur. Sed in tempore Hamilcar, ſucceſſor Carthaloni datus, advenit: tumultuanteſque noctu adortus, alios occidit, alios demerſit mari: ceteros veniam petentes, in gratiam concordiamque recepit. Hic eſt ille Barcæ cognomento notus Hamilcar, quo meliorem ducem Carthago non habuit, futurus incomparabilis, niſi Hannibalem genuiſſet.

XXXIII. Ex eo tempore durius Romanis bellum fieri cœpit. Statim enim ſedato mercenariorum motu, cum claſſe ad Italiam devaſtandam profectus Hamilcar, Locrenſium & Bruttiorum agros late populatus eſt. At Romani, cum Hieronis Syracuſani Regis in eos conſtans fides & magna exſtarent merita, remiſſo tributo annuo, quod priori fœdere pepigerant, perpetuam cum eo ſocietatem amicitiamque ſanciverunt. Interim Hamilcar ex Italia reverſus in finibus Panormitanis exſcenſione facta, inter Panormum & Erycem caſtris locum cepit natura munitiſſimum. Epiercte vocatur mons omni ex parte abruptus, qui ex circumfuſa regione

§ XXXI. Cic. de Nat. Deor. 2, 3. Zonar. Liv. & Val. Antias ap. Cenſ. de die natal. c. 14. Aug. de civ. Dei 3, 18. Plin. 15, 1. Faſti Capitol. § XXXII. Diod. l. 23 & 24, ap. Valeſ. Oroſ. 4, 10, Polyb.

in magnam altitudinem ſe erigit, non tenui faſtigio, ſed ſpatium centum plus minus ſtadiorum complexo: quæ tota regio pecori alendo frugibuſque ferendis aptiſſima eſt, ut quæ marinis flatibus opportune adverſa, peſtiferis animalibus omnibus vacat. Ibidem verruca quædam aſſurgit, quæ & arcis vicem, & ſpeculæ in circumjectos campos obtinere queat.

XXXIV. Adjacet portus perquam aptus Drepano aut Lilybæo Italiam petituris, cum aqua dulci copioſa. Tribus omnino viis iſte mons adiri poteſt: a terra duo ſunt aditus, unus a mari, ſed omnes impediti & perdifficiles. Hic caſtra locavit Hamilcar, audaci plane conſilio, cum urbem ſociam habens omnino nullam in medios hoſtes ſe demitteret: ſed munitione loci ſuaque virtute & peritia rei militaris confiſus, plurimum negotii Romanis exhibuit, Carthaginienſiumque res valde confirmavit, quæ jam etiam domi ſatis proſpere ire cœperant. Namque Pœnorum alius dux Hanno, cui cum Hamilcare virtutis erat æmulatio, gloriæ parandæ cauſa, ſimul ut militem citra ſumtum civitatis ex hoſtico aleret, belloque exerceret, Libyæ parti, quæ circa Hecatonpylon eſt, arma intulerat; & urbe potitus, obſidum tria millia Carthaginem deduxerat. Neque tamen uſquequaque res eis lætæ eo tempore fuere. Quippe L. Cæcilio L. F. C. N. Metello ſecundum, Num. Fabio M. F. M. N. Buteone Coſſ. privatorum opibus parata claſſis Africam vaſtavit.

XXXV. Quanquam enim Senatus iterum abſtinere mari decreverat, civibus tamen id poſtulantibus navigandi poteſtatem fecit: ea conditione, ut naves ex publico acceptas reſtituerent; prædam ſervarent ſibi. Sic facta claſſis non contemnenda, litoribus Africanis multum terroris damnique intulit: ſed & Hipponem Regium, urbem non e viliſſimis adorti, naves Hipponenſium & ædificia multa igne conſumſerunt. Regreſſuri deinde, cum exitum portus catenis

§ XXXIII. Appian. ap. Urſ. Polyb. Barclay. § XXXIV. Polyb. Diod. l. 24.

clausum reperissent, ex magno periculo salutem sibi arte & consilio pepererunt. Incitatis enim navibus, cum proræ catenam prope jam contingerent, universi in puppes navium recesserunt: sic levatæ onere proræ catenas facile superarunt. hoc facto contulerunt se omnes in proras, hisque depressis effecerunt, ut puppes itidem supra catenas lapsæ, liberi cursus facultatem periclitantibus redderent. Sic ingenti metu liberati, paulo post apud Panormum cum Punicis navibus prosperam pugnam fecere.

XXXVI. Consules autem Romani, divisis belli muniis, L. Metellus Lilybæum, Num. Fabius Drepanum obsidebant. Adjacet Drepano Austrum versus insula, sive scopulus verius est, quem Peliadem insulam Græci, nos Columbariam appellamus. Hanc occiso præsidio Punico per suos milites noctu consul occupavit. Neque distulit Hamilcar, qui ad defendendum Drepanum accurrerat, orta luce ad locum recuperandum egredi. Quo animadverso consul, cum suis opem ferre non posset, tota vi Drepanum oppugnare instituit. Sic retracto Hamilcare, tenuit insulam, eaque deinceps ad obsessos acrius infestandos usus est. Jactis enim molibus continenti eam annexuit; & quoniam illa parte infirmiora urbis erant mœnia, operibus excitatis oppugnationem inde est orsus.

XXXVII. Sed pugnas Hamilcari cum his & sequentium annorum consulibus pugnatas, neque ob frequentiam posse describi, neque ob similitudinem casuum debere Polybius censuit: cum triennio fere continuo Epiercta castra habens cum Romanis ducibus, maxime postquam illi castris ante Panormum locatis, vix quinque stadiorum intervallum inter se & hostem reliquissent, propemodum quotidiana prœlia fecerit. neque enim aut quietæ res esse poterant, cum collata castris castra essent; neque rursum ad universæ dimicationis discrimen ventum est. multa enim prohibebant: præcipue quod pari copiarum firmitudine, locorumque

§ XXXV. Polyb. Diod. l. 24. Zonar. § XXXVI. Cluv. Sic. 2, 1. Zonar.

munitionibus, etiam qui in prœlio inferiores fuerant, vicinitate castrorum protegerentur. Ita fiebat, ut inter pugnandum semper aliqui caderent: acie semel inclinata, tutus ad munimenta receptus esset. Ceterum eodem anno, quo Drepana obsessa sunt, non Sicula modo, sed etiam Italica litora Carthaginiensium classes infestarunt. & ipse Hamilcar, deprædando quidquid adiri poterat, maritimam Italiæ oram ad Cumanos usque fines pervastavit.

XXXVIII. His incursionibus, & Siculis pugnis cum multi Romanorum civium in servitute apud hostes essent, duces Romani cum Pœnis pacti sunt, ut captivi permutarentur: utra pars plures accepisset, argenti pondo bina & selibras in capita daret. Plures cum recepissent Pœni, quam reddidissent, pecuniam ex pacto pependerunt. Duas hoc anno colonias in Italia deductas invenio, Æsulum & Alsium. Lustrum item Romæ conditum duodequadragesimum, ab A. Atilio A. F. C. N. Calatino, A. Manlio T. F. T. N. Attico, censoribus. Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum millia, ducenta viginti duo: cum superiore lustro paulo minus trecenta millia censa fuissent. tantam civium multitudinem eo tempore bellum & naufragia consumserunt. Nec ideo segnius suppleti exercitus Siculi, M. Otacilio C. F. M. N. Crasso iterum, M. Fabio C. F. M. N. Licino consulibus deducentibus.

XXXIX. Hi laboriosam quidem & exercitam militiam habuere; verumtamen, quia locorum, quæ præceperat, opportunitatibus emovere Hamilcarem nequiverant, nihil memoria dignum gessere. quod sequentibus etiam aliquot Romanis consulibus accidit, ob idem incommodum: & quia repentini duces adversus perpetuum veteremque delecti, plus propemodum temporis in apparatibus, & locorum situ, militum voluntate statuque belli cognoscendo consumere cogebantur, quam ad res gerendas superabat. Quo etiam consilio factum videtur illo anno, ut cum instaret

§ XXXVII. Zonar. Polyb. 1, 56. § XXXVIII. Zonar. Liv. 21, 23. Ejusd. Epit. 19. Vell. 1, 14. Fasti Capitol.

comitiorum tempus, dictatorem potius dici placeret, quam consulum alterutrum ex Sicilia evocari. Dictus est Ti. Coruncanius Ti. F. Ti. N. comitiorum habendorum causa. is magistrum equitum M. Fulvium Q. F. M. N. Flaccum dixit. Interea duo tribuni plebis C. Fundanius & Ti. Sempronius Claudiæ, Appii Cæci filiæ, diem ad populum dixerunt, quod a ludis rediens, cum turba premeretur, in conferta multitudine ægre procedente carpento, vocem miserat impii voti, *utinam frater meus reviviseeret, iterumque classem duceret!*

XL. Nulla fere nobilis Romæ domus erat, quin Claudiam gentem propinqua cognatione aut affinitate contingeret. Itaque non deerant, qui ream tuerentur, *claritatem familiæ, patris Appii merita, fragilitatem sexus* obtendentes. *inauditum esse, feminas ad judicium populi vocari. neque satis gravem causam, cur a Clodia mos novus inciperet, quæ nullo aut consilio aut facto majestate populi Romani deminuta, tantum intra verba peccavisset.* Adversum quæ duo tribuni plebis ita differuere: *Quam impiam, quamque detestabilem vocem Claudia jecerit, non ignoratis, Quirites. neque enim testimoniis opus est, confitente rea: neque etiam illa negare, si vellet, posset; quod palam in publico, non Jovem, cum sub dio hæc diceret, non multitudinem ipsam civium, quam incusabat, reverita, effudit. Quorsum igitur, cum de crimine constet, de pœna dubitamus? parumne diligenter legibus cautum est? an nos verba legum numerantes, mentem earum circumveniri patimur? Feminam hoc judicio peti novum esse contendunt. esto: novum enim etiam est, feminam hoc pacto delinquere: necdum enim ullam tanta improbitate mulierem urbs nostra tulerat.*

XLI. *Atque utinam ne nunc quidem novum exemplum statui opus esset! mallemus profecto nullis delictis quietam ac veluti conditam legum aciem pati, quam adversus nocentes, utili quidem, sed tamen acerbo rigore distringere. Ceterum civitati stare volenti necessaria legum est custodia: quas utique minime deberent*

§ XXXIX. Zonar. Agell. 10, 6. Suet. Tib. 1, 2. § XL. Val. Max. 8, 1. Liv. Epit. Sueton. L. 29 ff. de leg.

ſubvertere, qui Reipublicæ noſtræ principes & columina haberi volunt. Quos profecto juris omnis peritiſſimos latere non poteſt, cum pluribus in legibus nulla ſit expreſſa mulierum mentio, verbo ſi quis, & ſimilibus, non minus illum ſexum, quam maſculinum contineri. Quid igitur mirum, ſi leges, quæ de majeſtate latæ ſunt, ad utrumvis ſexum pertinere credimus, cum exemplo ſit iſthæc Claudia, ab utrovis in eas peccari poſſe? Sed elevant illi rem, parvumque videri delictum volunt, quod ultra verba non proceſſiſſet. Hoc enim reſtabat, ut conatum, ſtudium, facta conjungeret, cum Pœnis conſilia ſociaret, centuriaret homines, armaret ſervitia, occuparet Capitolium, & peſtem, quam civibus verbo voverat, opere quoque ipſo & manu inferret?

XLII. *Atqui legibus profecto non facta magis, quam conſilium & animus patrantis puniuntur. neque enim ſi quid furioſus aut infans nocuit, jure adverſus eum prodita eſt actio: animi vero cujuſque multis in cauſis non minus certa ex verbis, quam ex operibus, indicia petuntur. Quæ ſic optat, quid faceret, ſi facere quod optet, in ejus manu eſſet? Quod ſi aliorum quoque hominum judicia non contemnimus (cur autem contemnamus?) etiam alibi pro ſcelere habitum vindicatumque eſt impium votum. Athenis, quæ Græciæ civitas præ ceteris ſapientiæ laudibus clara habetur, damnatus eſt, qui magnum lucrum optaverat, cum neceſſaria funeribus curandis venderet, quod conſequi poſſe non videbatur, niſi multi mortales interiſſent. Et tamen illis in verbis locum habere poterat mitior interpretatio: hæc non ambigue neque perplexe, exitium civibus, cladem exercitui, calamitatem Reipublicæ optavit. Utinam frater meus reviviſceret! votum improbum, etiamſi fratris cauſa ſic optaviſſet.*

XLIII. *Cur enim illi reddenda vita eſſet, cujus opera tot civium millibus erepta eſt? qui Rempublicam non minus per ſuperbiam deſpexit, quam per temeritatem afflixerat? qui prædamnatus omnium hominum ſententiis, non infamiam ejus judicii, ſed pœnam caſu effugit? Hunc tu, ſi ſaperes, optares reviviſcere? cujus ſi memoriam eodem tumulo potuiſſet obruere, quo cineres teguntur, nihil antiquius habere debuiſſet. Quemadmo-*

§ XLI. L. 1. ff. de V. S. § XLII. Senec. de benef. 36, 38.

dum enim fratrum egregiorum fama aliæ matronæ non inepte gloriantur: ita tibi hic pudori esset, si quidquam apud te pudoris remaneret. Sed ignoscamus feminæ nobili, si fratrem stulte fortassis, sed tamen pie desideravit. immo absolvite eam, si tam insolens ineptumque votum, quam causa optandi abominabilis fuit. Cur enim voluisti fratrem reviviscere? ut aspectus propinqui hominis te recrearet? ut opera ejus utilitati, auctoritas præsidio, honores ornamento essent? nihil horum. quid igitur? ut iterum classem duceret. Hoc enim erat, o scelestissimum caput, cur, quantum in te fuit, suscitare mortuos, naturam in ordinem cogere, inferorum refringere claustra cupivisti, ut reperires, per quem periremus.

XLIV. *Hæc est, Quirites, cujus misereri vos jubent, qui, dum bonos se propinquos probant, vix satis cavent, ne mali cives habeantur. Et tamen intercedit nemo, quin ipsorum arbitratu misereamini, si cujusquam vestrum illa miserta est. Sin vero aliis interitum, aliis luctum & orbitatem, omnibus calamitatem, cladem, pestem imprecata est; tam inepta mansuetudine quisquam erit, ut animum tam hostilem, tam infensum, tam inhumanum ulla misericordia dignum existimet? Nuper cum lustro confecto civium numerum censores edidissent, qui gemitus hominum, quanta mœstitia fuit? quanquam multa prospere per annos istos evenerant, vix tamen bonis viris satis salva videbatur Respublica, quæ minus nunc civium numeraret, quam superiore lustro habuisset. At hæc illorum jactura, qui periere, nihil movetur: hoc dolet, quod aliqui superfuerunt: nimiam Romæ turbam esse queritur; reviviscere optat eum ipsum, cujus maxime culpa superioris census rationes decrevere. Sed ipsa quidem mulier indigna est misericordia vestra: ceterum si quid peccavit, majoribus ejus & patri condonabitis!*

XLV. *Hoc igitur jus in civitate nostra statuemus, ut si quis patriæ quoquo modo profuisse dicatur, ejus posteri possint eandem illam patriam impune lædere? Minime profecto sic sensere majores nostri, qui M. Manlium de saxo dejecerunt, cum Capitolium, ultimam tum spem Romani generis, non pater ipsius aut avus aut progenitorum aliquis, sed ipse servavisset. Non*

debebat quidem adjutæ Reipublicæ præmium uberius quæri, quam facti conscientia: sed tamen si qua bonam ei operam Ap. Claudius præstitit, mercedem abunde recepit, locupletatus opibus, satiatus honoribus, quibus ad ultimam usque senectutem perviguit. Quanquam fortasse satius fuisset Appii & superiorum Claudiorum mentionem prætermittere, quam admonere vos injuriarum, quas domus illa ab extrema origine minime popularis, atroces vobis sæpe & acerbas intulit. Quem enim Appium vos meminisse volunt? aliumne, quam illum, qui semper commodis vestris inimico animo adversatus est; qui potius cum exercitu perire voluit, quam a plebejo consule, collega suo, servari; qui censuram ultra legitimum tempus gerere invitis ordinibus omnibus perseveravit.

XLVI. *Si jam placet, ulterius merita Claudiæ gentis populo Romano exprobrent, & ad decemviralia usque tempora procedant; vel ad ultimam usque generis istius originem: reperient profecto potius, quomodo superbia & contumacia mulierem istam majoribus suis similem esse ostendant, quam ut illorum in gratiam huic parcendum esse demonstrent. Quid igitur causæ, cur hæc mulier impune peccare debeat, vel isti attulerunt, vel afferre quisquam potest? nisi forte metuitur, ne tam salutaris exempli feminam ex civitate nostra amittamus. Quod si vos etiam veremini, Quirites, retinete, retinete hanc Claudiam, ut, cum matronæ nostræ dubiis Reipublicæ temporibus ad pulvinaria deorum supplicatum ibunt, illarum pia vota contrariis votis hæc moretur: ut, cum illæ salutem militibus vestris; hæc exitium optet: illæ incolumes videre; hæc audire oppressos, concisos, trucidatos voveat: illæ sollicitent deos, ne multi in bello pereant; hæc incuset, si multi revertantur.*

XLVII. *Retinete mulierem, quæ, sicut aliæ matronæ clarorum virorum æmulatione liberos propinquosque solent ad virtutem, ad amorem patriæ, ad caritatem civium incendere; suos exemplo P. Claudii pugnare temere, fugere turpiter, cives scelestе perdere, Rempublicam contumeliose despicere doceat. hæc ab infantia meditanda proponat nobilibus pueris; hæc imitanda adolescentibus; sic imbuantur, quibus classes vestras, quibus*

exercitus commissuri estis. Talia cum ultro citroque jactata essent, missus in suffragium populus damnavit ream, mulctaque ei dicta est æris gravis quinque & viginti millia. Ex hac aliaque mulctaticia pecunia Ti. Sempronius ædilis ædem libertatis in Aventino fecit, dedicavitque. M. deinde Fabius M. F. M. N. Buteo, C. Atilius A. F. A. N. Bulbus, consulatum ineunt. Coloni tum deducti Fregellas, urbem Etruriæ maritimam, ad nonum lapidem ab Alsio, colonia, ante biennium deducta. Pugnatum his consulibus est navali prœlio magno apud Ægimurum, neutris læto exitu. quippe magnum & hominum & navium numerum perdidere Pœni; victrix Romanorum classis ex hoste parta ingentia spolia, vi tempestatum amisit.

XLVIII. In Sicilia pari & consilio & fortuna res gestæ, quam superiore anno factum fuerat: difficili consulibus bello non magis ob asperitatem locorum, quam ob Hamilcaris ingenium: qui sicut in audaciam promtus, ita ad artes belli callidissimus erat. Quibus rebus illo tempore Romanos ita sustinuit, ut non modo loca, quæ ceperat, tutaretur; hostiumque socios in Sicilia Italiæque ora incursaret; sed etiam in alia intentus, ruentem rem Punicam ubique fulciret, industrius idem, & cum animi firmitudine consilii ex tempore capiendi artifex. Itaque Lilybætanos, qui terra maxime premebantur, inopia & metu liberare cupiens, partem classis, ut Lilybæum petentem, in alto jussit obversari. cujus ad conspectum cum Romani evolassent, ipse cum navibus, quas ad hoc in loco, unde conspici nequiverant, occultas habuerat, portum occupavit, obsessosque præsentia sua & rerum necessariarum invecta copia, magnam in spem alacritatemque erexit.

XLIX. Cum ad hunc modum tempus in Sicilia bellando extraheretur, consules A. Manlius T. F. T. N. Torquatus Atticus, C. Sempronius Ti. F. Ti. N. Blæsus iterum,

§ XLVII. Agell. 10, 6. Liv. 24, 14, 17. Ejusd. Epit. 19. Fast. Capitol. Vell. 1, 14, 8. Flor. 2, 2, 30. § XLVIII. Front. Strat. 3, 10.

ad exercitus venerunt. Sub id tempus non tam commutata, quam magis adſtricta ejus belli ratio eſt. Romani, uti paulo ante narravimus, ſupra Erycem urbem in ſummo monte præſidium collocaverant: aliud itidem infra urbem in radice montis. munitio præterea ſituſque loci, cum cuſtodiæ tales accederent, facile efficiebant, ne quid ei urbi metuendum videretur. Sed audacia Hamilcaris, nihil homini impervium eſſe paſſa, quod aggredi libuiſſet, rem tantam breviſſimo tempore perfecit. Ille enim noctu cum copiis appulſus, & aſcenſum ſtadiorum triginta ſilentio emenſus, cum ipſe ante agmen ſuorum princeps incederet, nec opinantes oppreſſit: majorique parte eorum, qui in urbe reperti fuerant, interfecta, ceteros Drepanum amandavit.

L. Ex eo tempore mira facies rerum & valde ſevera militia fuit. Nam Hamilcar inter duo præſidia hoſtium medius, ab inferiore obſidebatur, cum ipſe viciſſim ſuperius obſideret. Romanique pariter Pœnique, toleratis laboribus & periculis incredibilibus, cum in tanta vicinia caſtrorum nulla non dies modo, ſed ne hora quidem, aut diſcrimine prœlii aut metu vacaret; fortiſſimorum virorum opera per proximum ferme biennium ediderunt: non feſſi cedenteſque invicem, neque ſua aut victoria aut clade diremti, ſed ad extremum pares invictique, & navâli interim pugna decreto bello. Iiſdem conſulibus Brunduſium in agro Sallentino colonia deducta eſt, viceſimum poſt annum, quam in deditionem regiones iſtæ venerant. Sub idem tempus Ti. Coruncanio, qui primus ex plebe Pontificatum maximum geſſerat, in extrema ſenecta mortuo, L. Cæcilius Metellus in locum ejus factus eſt. Interea conſulatus Romæ C. Fundanio C. F. Q. N. Fundulo, C. Sulpicio C. F. Ser. N. Gallo mandatur.

LI. Tum quoque pari forma & fortuna, ut hactenus, bellum cum Hamilcare geſtum eſt: niſi quod Gallorum mercenaria manus, aliique nonnulli, qui Pœnis militave-

§ XLIX. Faſti Capitol. Polyb. Diodor. § L. Vell. 1, 14, 8. Liv. Epit. 19. Pigh. Annal. ex Cic. Cat. majore.

rant, ob ſtipendia non ſoluta injuriaſque alias, Erycinam urbem Romanis conati prodere (ibi enim præſidium agitabant) poſtquam conſilium irritum fuit, ad conſules tranſfugerunt: primique exterorum ab Romanis in commilitium adſciti ſunt. Sic auctis viribus, tamen pedeſtri exercitu finem bello imponere non poterant, obſiſtente cumprimis Hamilcaris audacia, qui neque decipi dolis, neque domari viribus patiebatur. Ergo denuo reditum eſt ad claſſis inſtaurandæ conſilia, mariſque repetundi. Nec enim aliter poſſe Carthaginienſes prohiberi Sicilia, quam ſi maris uſum perdidiſſent: ſpemque non vulgarem fecerant res ſuperioribus annis privatorum auſu bene geſtæ. Sed pecunia deerat, inani dudum ærario, & ſumtus tam diuturni belli male ſuſtinente. Tum vero Romani mores laboranti reipublicæ tempeſtivo auxilio ſubvenere.

LII. Quippe tanta fuit Senatorum eo tempore generoſitas, ut in publico diſcrimine privatis opibus puderet parcere, pluſque ſtatim pecuniæ reperiretur, quam ad impenſam claſſis opus eſſet. nam ex ditiſſimis ſinguli, aliorum bini ternive, ut facultates erant, quinqueremem unam cum armamentis omnibus juſtoque remigio præſtandam ſuſcipiebant, ea lege, ut republica meliorem in ſtatum reverſa, ſua cuique pecunia reſtitueretur. Hac cura conſilioque quinqueremes ducentæ comparatæ ſunt, quas ad exemplum navis, quæ Hannibalis Rhodii fuerat, fabricandas curaverunt. Magna inde exſpectatio fuit, certis hominum animis, quod ad extrema remedia ventum eſſet, hac claſſe de ſumma belli neceſſario decretum iri.

LIII. Dum hæc ita fiunt, conſulatum C. Lutatius C. F. C. N. Catulus, A. Poſtumius A. F. L. N. Albinus, inivere. Flaminium Martiale A. Poſtumius habebat; eoque provinciam ſortiri cupiente, L. Cæcilius Metellus pontifex maximus dicta mulcta prohibuit, negans fas eſſe flamini a ſacris recedere. cujus facti poſterioribus quoque temporibus probata ratio eſt. aliud in tuenda religione patria exem-

§ LI. Zonar. Polyb. 1, 59 & 77.

plum iisdem temporibus Senatus edidit, vetito C. Lutatio consule Prænestinas sortes consulere, peregrinisve auspiciis in administranda republica uti. Tum ad belli curam conversis animis, quia neque salvis religionibus ambo consules proficisci posse, neque unus tanto oneri suffecturus videbatur; alterum ex prætoribus, cum eo primum anno creari duo cœpissent, cum C. Lutatio proficisci placuit. ea provincia Q. Valerio Faltoni obvenit. Hi cum omnes & publicas & privatorum naves studiose collegissent, numero circiter trecentarum expleto, cum pontonibus aliisque navigiis septingentis, Siciliam, statim atque remisit hiems, petivere. Venientibus confestim Lilybætanus Drepanitanusque portus patuerunt. quippe hostes nulla suspicione classis ex Italia venturæ omnibus suis navibus in Africam regressi fuerant.

LIV. Hoc tam prospero rerum initio consul animatus, cum & suopte ingenio impiger, & ad res gerendas incitatus esset, Drepana operibus factis obsedit: neque eo segnius ad prœlium navale, quod instare prævidebat, classiarios milites quotidie exercuit, eo successu, ut quos rudes fere maritimorum casuum adduxerat, ii satis jam ad quodlibet discrimen eruditi paratique viderentur. Inter hæc cum urbs Drepanitana terra marique oppugnaretur, jamque muri parte dejecta res Pœnorum in summo periculo esset, consul, dum inter primores strenue pugnam ciet, grave vulnus in femore accepit: ejusque periculo perterrefacti milites, & ad saucium concurrentes, locum jam pæne captum omisere.

LV. Nondum usum pedis receperat, cum maxima Pœnorum classis adesse nuntiatur. Naves erant quadringentæ, refertæ commeatu, quem ad exercitum portabant, copiis præterea militum permagnis, armorumque & pecuniæ amplissimo numero. Summæ rerum Hanno præerat, nobilis

§ LIII. Liv. Epit. 19. Tacit. 3, 71, 5. Cic. Philipp. 11, 8. Val. Max. 1, 3, 1. Eutrop. l. 2. Diodor. § LIV. Polyb. 2, 7. Zonar. Oros. 4. 10. Eutrop.

Pœnus. hic magno ſtudio id agebat, ut Erycem appulſus, onere levatas naves, acceptis ab Hamilcare ſtrenuis viris compleret, atque ſic deinde cum Romana claſſe confligeret. Ceterum conceptum optime conſilium C. Lutatii conſulis circumſpecta prudentia fregit. Is enim victoriam in eo conſiſtere reputans, ſi cum claſſe gravi ſuiſque apparatibus impedita congrederetur, ante diem VII Idus Martias, aſſumto in naves optimo quoque militum, Ægates inſulas, contra Lilybæum jacentes, progreſſus, Hannonem ab Hieronneſo venientem conſpexit. Tum gubernatores militeſque hortatus, pugnam in diem ſequentem indixit.

LVI. Ceterum orta luce, rurſum ambigua conſultatio fuit: quod ventus hoſti favens, Romanis adverſus ſurrexerat. Quare jactatis utrinque momentis rationum, cum ventis & Hannone ſolo pugnare, claſſem onuſtam habente, ſatius viſum; quam permittere, ut ille navibus onere levatis, florem pedeſtris militiæ, ipſumque adeo Hamilcarem, quo nihil eo tempore formidabilius habebatur, in certamen adduceret. Itaque conſpectis hoſtium navibus, quæ pleno curſu iter ſuum proſequebantur, e portu progreditur, & quo ſuis animum adderet, ipſe, licet uti pede non poſſet, in prætoriam ſe deportandum curat. Pœni quoque viam ſibi intercluſam cernentes, aciem inſtruunt, vi perrupturi. Sic utrinque ſigno dato acriter concurritur; per valetudinem C. Lutatii, quæ vicibus eum ſuis fungi prohibebat, omnia imperatoris munia obeunte Q. Valerio. Neque diu pugnatum eſt, quin appareret, utra ex parte futura eſſet victoria.

LVII. Quippe graves & propemodum immobiles Pœnorum naves arbitrio ſuo Romanæ leves & expeditæ aſſultabant: ceteris etiam rebus omnibus longe ſuperiores. quidquid enim hactenus infeſtum incommodumque fuerat, experienta docti mutaverant correxerantque: naves ad optimum exemplar fabricatæ: onera pugnæ inutilia diligenter

§ LV. Flor. 2, 2, 34. Polyb. 1, 60. Liv. 22, 14, 15. Diodor.
§ LVI. Eutrop. Val. Max. 2, 8, 2. Flor. & Polyb.

amota : remiges exercitati validique, robur legionum haudquaquam ſpernenda ad victoriam momenta aderant. Contra Pœnis gravia oneribus navigia, recens delecti remiges, &, ut in magna ſecuritate, negligenter : neque enim Romanos mare retentaturos eſſe ſperaverant. Ergo, uti neceſſum erat, in tam impari certamine, non longa victoriæ mora fuit. Centum & viginti navibus amiſſis, quarum ſeptuaginta cum ipſis hominibus (millia ferme decem erant) captæ ſunt, ceteri percommode mutato inter pugnæ tempus vento, Hieronneſum fuga evaſerunt.

LVIII. Hæc eſt illa nobilis Pœnorum ad Ægates inſulas clades, quemadmodum a Polybio maxime deſcripta eſt. nam alii ſcriptores captas naves tres & ſeptuaginta, centum viginti quinque demerſas, duo & triginta millia hominum capta, tredecim millia cæſa retulerunt. Præda fuit ingens, non in commeatu modo & armis, ſed etiam auro argentoque. Ex Romana claſſe naves interiere duodecim. Ferunt ab initio pugnæ conſpectam in cœlo ſupra Romanas naves facem, Punicæ claſſi velut infeſta cuſpide minitantem, præſagium eventus mox conſecuti feciſſe. Hanno cum reliquis ex prœlio navibus, præter eas, quæ Lilybæum evaſerant, Carthaginem revectus, pœnas infelicitatis ſuæ ſupplicio capitis luit. At C. Lutatius conſul ad Lilybætanum exercitum profectus, donec percuratur vulnus, recenſendis navibus hominibuſque captivis, imperandoque quid de ſingulis fieri vellet, tempus impendit. Inde profectus ad Erycem cum Hamilcare prœlium ſecundum fecit, duobus occiſis Pœnorum millibus.

LIX. At Carthaginienſes, cognita cladis ſuæ magnitudine, nondum quidem animi ad inſtaurandum bellum, ſed jam vires & facultates deficiebant. neque enim Erycino exercitui ſubminiſtrare neceſſaria poterant, mare tenentibus Romanis : neque ſi hunc amiſiſſent, alium aut militem aut ducem habebant, cui auderent confidere. Hac neceſ-

§ LVII. Flor. Polyb. Diod. l. 24. § LVIII. Eutrop. Oroſ. Zonar. Polyb.

ſitate ad deſperationem acti, miſerunt ad Hamilcarem, poteſtatem ei deferentes agendi, quidquid e Republica videretur. Neque ipſe, cum hactenus optimi ducis officium feciſſet, deteriorem patriæ civem præſtitit. Libratis enim rationibus omnibus cum videret, omnia ſe expertum nullam amplius ad ſalutem civitatis ſuæ viam, niſi per pacem, reperire; legatos ea de re ad conſulem miſit. Neque huic ingrata accidit pacis mentio: exeunte enim jam magiſtratu ſuo, nullam ampliorem ſperare gloriam, quam finiti per ſe belli quavis ratione poterat: eam vero gloriam ad ſucceſſorem tranſmittere, cum ſui operis eſſe videretur, importunum inconſultumque judicabat. Movebatur etiam notis Romanæ rei anguſtiis, & poſt labores continuos tot annorum aliquando Rempublicam quiete refoveri oportere ſentiebat.

LX. Itaque conditionibus ultro citroque jactatis, convenit, *ut univerſa Sicilia Pœni excederent: bellum cum Hierone, Syracuſaniſque & ſociis eorum ne gererent: captivos omnes ſine pretio confeſtim redderent, itemque transfugas: argenti puri talenta Euboica bis mille & ducenta per annos viginti æquis penſionibus penderent: ſocii utriuſque populi ab utroque tuti forent: neutri in alterius ditione quidquam imperandi publiceve inædificandi, militiſve inde conducendi jus eſſet: neque alterius populi ſocios alter in amicitiam & ſocietatem admitteret.* Additum eſt, *hæc ita rata fore, ſi populus Romanus juſſiſſet.* At, ut arma, qui Erycem tenebant, traderent, quanquam a conſule poſtulatum fuerat, obtineri non potuit: cum Hamilcar *prius & patriam & ſe oblaturum exitio* diceret, *quam tantam adiret ignominiam.* Illam tamen conditionem, *ut in capita duodevicenis denariis præſtitis, ab Eryce emitteretur*, accepit.

LXI. Miſſi deinde Romam & a conſule & a Pœnis legati, qui de pacis initæ legibus Senatum populumque Romanum edocerent. Non probavit pacem populus: ſed *de-*

§ LIX. Nepos Hamilc. 1, 3. Polyb. Zonar. § LX. Appian. ap. Urſ. Polyb. Liv. 2, 41.

cem legatos ad res inſpiciendas mitti juſſit: iiſque reverſis intendit conditiones, *ut mille talenta ſtatim, deinde proximo decennio duo millia ducenta penderentur: ut præter Siciliam, omnibus inſulis, quæ inter hanc & Italiam eſſent, excederetur: neve longis navibus in Italiam aut Romani juris inſulas navigarent Pœni; neque militem mercenarium ex iis conducerent.* Carthaginienſes, dum pace potirentur, nihil recuſavere. Hamilcar ſtatim depoſito imperio, priuſquam jurejurando pacta ſancirentur, Lilybæum, atque inde Carthaginem tranſmiſit: cum & conſiliis & armis ducum omnium, qui res eo bello geſſerunt, haud dubie præſtantiſſimum ſe exhibuiſſet. Hoc maxime modo & geſtum & confectum eſt bellum illud Carthaginienſe primum; quod in quartum & viceſimum annum traxere varii caſus, & atrocia utrinque damna, ſed majora eorum, qui ad extremum vicerunt.

LXII. Nam Punicas quidem quinqueremes circiter quingentas eo bello periiſſe tradunt, qui ſingularum cladium rationem inivere; Romanarum ad ſeptingentas. quo maxime argumento Romanæ conſtantiæ robur apparuit, quod nullis neque prœliorum adverſis, neque temporum caſibus fractum, vim hoſtium, impetum fortunæ, tædium laboris, paupertatem ærarii pari patientia ſuſtinuit vicitque. Poſt hæc ad res Siciliæ conſtituendas C. Lutatio Catulo, cujus annus jam exierat, prorogatum imperium eſt. ex novis conſulibus eodem miſſus Q. Lutatius C. F. C. N. Cerco, Catuli frater, A. Manlii T. F. T. N. collega. Hi provinciam ordinarunt, quietamque reddiderunt, omnibus turbarum cauſis, quæ ut ex tanto motu non paucæ ſupererant, abolitis reſectiſque. Nam & Siculis, qui cum Hamilcare ſenſerant, & Gallis, qui ab eo deſciverant, arma adempta: Galli navibus impoſiti, & extra populi Romani ditionem abire juſſi; quod præter alia facinora, cum in præſidio montis Erycis eſſent, templum Veneris ſpoliaverant. Siciliæ vero urbibus tributa & portoria ſunt impoſita,

§ LXI. Zonar. Polyb. Auct. de Vir. ill. c. 12.

pro facultatibus ſingularum: factaque provincia, quo prætor cum imperio annuo Roma mitteretur.

LXIII. Adſuere interea Romæ Pœnorum legati, petentes, *ut ſibi captivos ſuos redimere liceret:* redditique ſunt Senatuſconſulto gratis, quotquot cuſtodia publica attinebantur; qui in privatorum manu eſſent, eos certa pecunia redimi placuit: cujus pars major juſſu Senatus ex ærario ſoluta eſt. At Romani populi lætitiam valde imminuerunt graves in urbe caſus. Jamprimum Tiberis amnis ultra ſolitum auctus, late ſtagnantibus aquis, omnia inferiora Urbis loca replevit. Multa tum ædificia primo allabentis impetu proſtrata ſunt: & quibus iſta peſtis pepercerat, exeſis ſenſim fundamentis (per multos enim dies iſthæc inundatio tenuit) recedente jam aqua vitium fecere. Secutum eſt hanc calamitatem gravius ex igne damnum, qui noctu temere ortus, multaſque urbis regiones pervagatus, domorum hominumque incredibilem numerum hauſit: neque privatis cladibus contentus, omnia in circuitu fori devaſtavit. Ad extremum ipſa quoque ædes Veſtæ ardere cœpit.

LXIV. Tum vero L. Cæcilius Pontifex Maximus ſacra populi Romani & arcana imperii pignora periclitari videns, dignum loco ſuo animum geſſit. Nam in medios ignes inſiliens, nulla ſui cura, dum divinæ res ſalvæ eſſent, deſerta a virginibus ſacra ex incendio rapuit. Ipſe brachio ſemiuſtulatus, & exuſta flammis oculorum acie, præter ſolatium facti ſui, præmium a populo Romano pulcherrimum accepit, ut quoties in Senatum iret, curru veheretur ad curiam: quod ab condita Urbe tributum nemini fuerat. Interea Q. Lutatius conſul cum fratre Catulo, & Q. Valerio proprætore, rebus in Sicilia conſtitutis, exercituque deportato, ad Urbem redierant: decretoſque ſibi triumphos navales C. Lutatius Catulus a. d. IV Nonas Octobres, Q. Valerius a. d. Prid. eaſdem Nonas,

§ LXII. Polyb. Appian. ap. Urſ. Faſti Capitol. § LXIII. Eutrop. l. 2. Oroſ. 4, 10. Aug. de Civ. Dei 3, 18. Val. Max. 1, 4.

duxerant. Memorabile certamen inter duces iſtos de triumpho Q. Valerii fuit.

LXV. Cum enim C. Lutatio haud dubie decretus triumphus eſſet, Q. Valerius haud leviorem in eo negotio ſuam operam fuiſſe contendens, honore quoque pari haberi poſtulabat, quemadmodum ſocietate periculi curæque fuiſſet. Pugnabat contra Catulus, ne minor poteſtas majori in tribuendis honoribus æquaretur. Cum incaluiſſet certamen, ſponſione Catulum provocavit Q. Valerius, *ni ſuo ductu Punica claſſis oppreſſa eſſet;* nec ille dubitavit reſtipulari. Delectus eſt arbiter Atilius Calatinus: qui interrogato Valerio, *utrum in conſultatione de pugna ineunda, ſi diſſenſiſſent, conſulis an prætoris major futura fuiſſet auctoritas? itemque ſi diverſa habuiſſent auſpicia, utra potius ſequenda fuiſſent?* cum *utrobique majus conſulis quam prætoris jus futurum*, Q. Valerius reſpondiſſet; non exſpectato Catuli ſermone, litem ſecundum illum dedit: quod controverſia de imperio & auſpicio inter eos fuiſſe videretur. Sed Q. Valerius, quanquam arbitri ſententia victus, cum nota & celebris eo bello virtus ejus fuiſſet, nihilo ſecius triumphandi jus obtinuit.

LXVI. Cenſores eo anno C. Aurelius Cotta, M. Fabius Buteo, luſtrum undequadrageſimum fecere. Cenſa ſunt civium millia ducenta ſexaginta. duabus adjectis tribubus, Velina & Quirina, numerus quinque & triginta tribuum, quem deinde retinuerunt, expletus eſt. Cum jam perdomita Sicilia, qua Pœnorum fuerat, & pace cum Carthaginienſibus facta, non quieta modo omnia, ſed etiam tuta viderentur; repentinum, unde minime timebatur, bellum paucis diebus & terrore motus inteſtini ſollicitam, & admiratione celerrimi exitus ſtupentem Italiam habuit. Faliſci, neſcio quibus cauſis ad inſaniam conciti, arma Romana provocare ſuſtinuerunt. Sed miſſi cum legionibus conſules, ſextum intra diem confecere bellum, gente in po-

§ LXIV. Liv. Epit. 19. Dionyſ. 2, 67. Oroſius. Plin. 7, 3. Triumph. Capitol. Val. Max. 4, 4. § LXV. Agell. 13, 14. Val. Max. 4, 4.

testatem populi Romani redacta. Priore tamen prœlio (nam duo facta traduntur) ambiguam victoriam fecere, peditatu superiores, cum equestri prœlio vincerentur.

LXVII. Sed posterius certamen, minime dubio Marte pugnatum, Faliscos ad pacem petendam compulit, cum suæ juventutis ad millia quindecim amisissent. Facta deditione armis, equis, supellectile, servitiis, & agri semisse mulctati sunt: urbs, cujus munitionibus confisi bellum cœperant, ex arduo & prærupto loco in planum translata. Severius in deditos consulturus populus Romanus fuerat, odio civitatis, quæ toties rebellaverat, acrem vindictam meditans; sed imperavit iræ, edoctus a Papirio (qui jussu consulum sua manu deditionis formulam scripserat) *Faliscos non potestati, sed fidei se Romanorum commisisse.* tantumque apud omnes sacrosanctum *fidei* nomen valuit, ut *hoc interposito nihil inclementius in victos statuendum esse* judicarent. Id bellum effecit, ut triumphis consulum annus iste clauderetur. Q. Lutatius a. d. Kalendas Martias de Faliscis triumphavit: a. d. IV Non. Mart. de iisdem A. Manlius.

§ LXVI. Pigh. Annal. Eufeb. n. 772. Eutrop. l. 2. Liv. Epit. 20. Polyb. 1, 65. Zonar. § LXVII. Orof. 4, 11. Eutrop. l. 2. Val. Max. 6, 5, 1. Zonar. Fast. Capitol.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER X.

IN LOCUM LIB. XX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI VICESIMI.

Spoletium colonia deducta est. Adversus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi & Corsi, cum rebellassent, subacti sunt. Tuccia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum, indictum est: subactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus ampliatus est, ut essent quatuor. Galli Transalpini, qui in Italiam irruperant, cæsi sunt. Eo bello populus Romanus sui Latinique nominis CCC millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tum primum trans Padum ductis, Galli Insubres, aliquot prœliis fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Viridomaro, opima spolia retulit. Istri subacti sunt, item Illyrii, cum rebellassent, domiti in deditionem venerunt. Lustrum a censoribus conditum est, quo censa sunt civium capita CCLXX millia, CCXIII. Libertini in quatuor tribus redacti sunt, cum antea dispersi per omnes fuissent, Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius censor viam

Flaminiam munivit: & circum Flaminium exstruxit. Coloniæ deductæ in agro de Gallis capto, Placentia & Cremona.

I. PACATA rursum Italia, cum securitate & imperio etiam voluptates publicæ crevere. L. Livius Andronicus scenæ spectacula, quæ hactenus ultra Satyram non processerant, Comœdiam Tragœdiamque Græcorum imitatus, ad fabulas transduxit, C. Claudio A. P. F. C. N. Centhone, M. Sempronio C. F. M. N. Tuditano consulibus, cum ludi Romani celebrarentur. Idem annus alii quoque generi ludorum initium attulit. A. d. IV Kalendas Majas Floralia sunt instituta ex Sibyllinis libris, ad avertendam pestem frugum, aliorumque terra nascentium, quæ illa parte anni florere solent. Ludos edidere L. & M. Publicii Malleoli fratres, iidemque ædiles plebis, ex pecunia mulctaticia, condemnatis pecuariis, qui in publico paverant. Magistratus horum fratrum alio quoque nomine celebris est, quod clivum, qui exinde Publicius vocatus est, sternendum locaverunt: quo commodius in Aventinum iter vehiculis esset, cum antea rupes ibi difficilis & aspera fuisset: quodque ædem Floræ, juxta Circum maximum, construxere.

II. Hæc domi acta. foris fere quietæ res fuerunt, nisi quod in Gallis & Liguribus consilia belli agitari suspicio tenuit. Has igitur provincias consulibus fuisse, jamque tum bellari cum Gallis utique cœpisse, conjecturæ potius, quam historiæ est, nullis, qui gesta ea satis accurate doceant, ex vetustate reliquis scriptoribus. id unum constat, in Umbria Spoletium Coloniam Latinam esse deductam. De proximo quoque anno proclivius est dicere, pacem non fuisse, quod Jani templum clausum non est, quam indicare, quibus in locis, quave fortuna bellatum sit. neque ulla ferme re notior est C. Mamilii Q. F. Q. N. Turini, Q. Valerii Q. F. P. N. Faltonis consulatus, quam quod anno eo natus est

§ I. Liv. 7, 2, 6. Agell. 17, 21. Cassiod. Chron. Vell. 1, 14. Plin. 18, 29. Ovid. Fast. l. 5.

Ennius, primus apud Romanos poeticarum elegantiarum conditor. Sed anno ſequente, cum Ti. Sempronius Ti. F. Cn. N. Gracchus, P. Valerius Q. F. P. N. Falto, conſules eſſent, & Gallica bella recruduerunt, & novus hoſtis Ligures tum primum exercitu petiti ſunt.

III. Ti. Sempronio hæc obvenit provincia. P. Valerius, Gallos aggreſſus, primum improſpere pugnavit, amiſſis militum tribus millibus quingentis. Repetita pugna illuſtrem victoriam dedit, qua Gallorum millia quatuordecim cæſa ſunt, duo millia capta. Sed ob prioris prœlii detrimenta, negatus eſt conſuli triumphus: præſertim cum etiam alioqui res bene geſta non tam ad rationem conſiliumque conſulis, quam ad fortunam publicam referenda videretur. Ille enim, audito poſt primum certamen auxilia ſibi ab Urbe adduci, confirmavit, *ſe malle cum ſuis internecione deleri, quam aliena ope vincere:* atque hoc œſtro inſtigatus, ſeque & exercitum populi Romani in diſcrimen dedit. Melior feliciorque Ti. Graccho in Liguribus adminiſtratio belli fuit. Profligatis enim prœlio hoſtibus, magnam Liguriæ partem victor populatus eſt. Ex Liguria deinde tranſmiſit in Sardiniam & Corſicam, magnaque inde captivorum multitudine reportata, locum proverbio dedit, quo *Sardi Venales* dicuntur, in faſtidioſa rerum vilium copia.

IV. Ceterum, ut vera fateamur, occupandæ Sardiniæ Corſicæque bona magis occaſio temporibus iſtis, quam juſta cauſa adfuit. Carthaginienſes, poſt pacem Siculam gravi bello cum mercenariis ſuis implicati, ad extrema pericula venerant. Unde ſumtis animis conductitii eorum alii, qui per Sardiniam in præſidiis erant, Boſtarem Pœnorum ducem cum ſuis interfecere: Hannonem alium ducem ad vindicandum facinus Carthagine miſſum, pertracto in ſocietatem rebellionis exercitu ejus, comprehenſum in crucem egere: totaque paſſim inſula Punici ſanguinis hominibus in-

§ II. Var. de L. LL. 4. Ovid. Faſt. 1. 5. Tacit. 2, 49, 2. Liv. Epit. 20. Faſti Capitol. § III. Oroſ. 4, 11. Zonar. S. Capito ap. Feſt. voce, Sardi venales.

teremtis, ipſi munita loca obtinuerunt: donec diſcordia inter ipſos & Sardos orta, pulſi ab his, in Italiam ſe recepere. Tum igitur perfecerunt, quod aliquanto prius, cum adhuc in Sardinia eſſent, nequiverant: nam eo quoque tempore Romanos ad inſulæ dominium occupandum invitaverant. Sed præſentes ſive precibus, ſive occaſione creſcendi apertius demonſtrata, ut in Sardiniam navigatio ſuſciperetur, obtinuere. Nec enim vulgatæ virtutis eſt, abſtinere rebus alienis, quarum promta ſit poſſeſſio: neque hic animus apud cupidos & ambitioſos aut bene aut diu ſimulatur.

V. Sed hæc paulo ſupra repeti non alienum videtur. Nam Romani ut humanitatis laudem conſequerentur, ab initio belli iſtius magno animo Carthaginienſium cauſam foverant. Et copias quidem auxiliares, uti petiverant Pœni, nullas miſere: ſed neque Uticenſes, neque quemquam ad ſe deficientium receperunt: mercatores ſuos ex Italia & Sicilia res neceſſarias ad Carthaginienſes deferre juſſerunt, cum hoſtibus Carthaginienſis populi commercium vetuerunt: militis ex Italia, & in iſtud ſaltem bellum, conſcribendi fecerunt poteſtatem. Miſſis quin etiam legatis bellum componere, quanquam irrito conatu, ſtuduerunt. Et inciderat quidem paulo ante controverſia, quod homines Italicos forum rerum venalium ad hoſtem deportantes capiebant Pœni, carceribuſque publicis includebant.

VI. Jamque ad quingentos ejus generis habebant in vinculis; neque pauci dicebantur occiſi, & ad tegendam latrocinii famam in mare præcipitati eſſe: cum Romani rem eam graviter ferentes, belli minas oſtentare cœperunt. Sed Pœni legatis miſſis, qui omnes, quotquot detenti Carthagine fuerant, reducerent reſtituerentque, adeo placarunt populum Romanum, ut reliqui ex Sicilienſi bello captivi Punici omnes ſine pretio reſtituerentur. Sed poſtremo vicit ambitio, premendique populi ſtudium, quocum per annos quatuor & viginti ancipiti fortuna pugnatum meminerant,

§ IV. Polyb. 1, 3 & 65. § V. Zonar. Nepos in Hamilc. Appian ap. Urſ. Polyb.

& nisi in tempore occurreretur, etiam postea pugnandum sibi prospiciebant. Quare cum Sardiniam inviti dimitterent Pœni, jamque bello contra mercenarios defuncti, arma defectionis auctoribus inferre meditarentur, arrepta hæc a Romanis est occasio, *bellumque Pœnis* decretum, *ni armis, quæ in speciem adversus rebelles suos, re autem vera contra Romanos sumsissent, abstineretur.* Ita Carthaginienses alieno tempore bellum gravissimum suscipere nolentes, non modo cessere Sardinia, sed etiam postulantibus Romanis ad priorem summam adjecerunt argenti talenta mille ducenta: quæ maxime injuria ægros habuisse Carthaginiensium animos, neque ulla magis causa bellum mox Hannibalicum exarsisse, creditur. Hamilcaris enim perpetuum adversus Romanos odium, cui bellum Punicum secundum non inepte imputatur, non aliunde aut stimulum acriorem, aut fomentum certius habuit. Ceterum hæc postea evenerunt.

VII. Tum vero novis consulibus L. Cornelio L. F. Ti. N. Lentulo Caudino, Q. Fulvio M. F. Q. N. Flacco, Galli Cispadani provincia data. Coloniam hoc anno deductam esse Valentiam, quanquam a quibusdam traditur, haudquaquam constans opinio est: nisi alia Valentia præter Vibonem fuit, quam annis post quinquaginta L. Quinctio Flaminio, Cn. Domitio Ænobarbo consulibus, colonis occupatam esse certioribus auctoribus credam. Ceterum consulibus in agro Gallico, donec conjunctas legiones habuere, tuta & prospera expeditio fuit: postquam cupidine plura vastandi diviserunt exercitum, Q. Fulvii castra noctu oppugnata, & ægre retenta sunt. Galli, re infecta digressi, paulo post graviore cum terrore auctisque majorem in modum copiis ad bellum reverterunt. Bojorum enim duces, clanculum inter se consiliis agitatis, ingentem Transalpinorum manum ad societatem armorum contra Romanos exciverunt.

VIII. Interea L. Lentulus consul, qui ad Ligusticos fines

§ VI. Appian. Zonar. Polyb. 3, 28. Cornel. Nepos. § VII. Fast. Capitol. Vell. 1, 14. Liv. 35, 40. Zonar.

exercitum abduxerat, cum Liguribus prospere collatis signis dimicavit. Decretus igitur ei triumphus est, quem duxit Idibus Intercalaribus. Auctores habeo, *illos primum consules Romana signa trans Padum fluvium promovisse, diversisque prœliis Ligurum & Gallorum Insubrium interfecta millia quatuor & viginti, capta quinque fuisse.* Sed verius esse putem, tumultu Gallico, qui postea maximus secutus est, Padum transitum, Insubresque in suis sedibus bello tentatos primum fuisse. Sub idem tempus ad Ptolemæum Ægypti regem legati missi *auxilium* obtulerunt *cum Antiocho & Syris bellanti.* gratias egit rex, ceterum *in præsentia sibi opus auxilio esse* negavit, *quod pactionibus finitum jam bellum esset.*

IX. Lætus deinde Romanis adventus Hieronis fuit, Syracusarum regis. exceptus omnibus honoribus, sicut regem amicissimum, & bene meritum, & maximæ victoriæ socium oportuit; populo Romano ducenta millia modium tritici dono dedit. Venerat ad ludos spectandos, qui in sequentem annum apparabantur. Nam ludi Seculares tertii, secundum quosdam, P. Cornelio L. F. Ti. N. Lentulo Caudino, C. Licinio P. F. P. N. Varo, celebrati sunt: ut supra quoque retulimus. Magistri procurandorum ludorum M. Æmilius M. F. M. N. Livius M. F. M. N. Salinator creati. Bojorum interea principes, elati numerosis Transalpinorum auxiliis, ad consules misere, petitum, *ut Ariminensis ager cum urbe, quæ haud ambigue Gallici juris essent, sibi restituerentur. ni fieret, bellum atrox & internecivum* minabantur.

X. Consules, qui nondum contractis copiis, neque casui paucitatem suorum objicere audebant, neque postulata Gallorum concedere poterant, *si quid vellent, ad Senatum mittendos esse legatos*, responderunt. placuit conditio Gallis, & dum ire ac redire legati possent, utrinque dierum aliquot induciæ constitutæ. Et legati quidem Romam pro-

§ VIII. Polyb. 2, 21. Eutrop. l. 3. §. IX. Eutrop. l. 3. Fast. Capitol. Zonar.

fecti adverfum a Senatu refponfum accepere: fimul majores contra hunc tumultum apparatus facti, quorum ufus poftea non fuit, cum formidabile bellum fine Romano fanguine fortuna confeciffet. Dum enim legati redeunt, Boji cum Tranfalpinis auxiliis acie dimicavere his de caufis. Ignara plebe Bojorum Tranfalpinus exercitus Ariminum proceſſerat. Inde fufpiciones ortæ, ne ad regionem iftam fibi retinendam veniffent. tantumque conflatum eft odiorum, ut Regibus fuis Ate & Galato, tanquam ob proditionem interfectis, advenarum copias agro fuo depellere vi conarentur. Ita magna cæde pugnatum: & valde imminutis utrinque viribus, Tranfalpini domos rediere; Bojis adempta pars agri pacem a Romanis dedit.

XI. Hoc bello tam celeriter confecto, confules in Liguriam abivere. Ibi P. Lentulus profligatis, qui occurrerant, hoftibus, de cetero per illorum regionem exercitum circumducens, caftella quædam armis, alia deditione recepit. C. Licinius in Corficam transjecturus, cum ad univerfum exercitum una deportandum navigia deeffent, M. Claudium Glyciam cum parte copiarum præmifit. Qui vanitate væcors, cum perterritos adventu fuo Corfos vidiffet, neque confulis, cujus aufpiciis venerat, neque fui juris aut loci memor, certis conditionibus fœdus cum Corfis fuo nomine pepigit, tanquam in fe tracturus infulæ receptæ gloriam. At Varus cum exercitu reliquo fuperveniens, fruftra Claudianam pacem invocantes, armis urgere non defiit, donec in poteftatem redacti funt. Senatus ad liberandam perfidiæ nota Rempublicam, fœdæ pacis auctorem Corfis dedendum cenfuit. Deinde, quia receptus non erat, in publica cuftodia necari juffit.

XII. Cenfores is annus habuit L. Cornelium L. F. Ti. N. Lentulum Caudinum, Q. Lutatium C. F. C. N. Cerconem, qui luftrum non condiderunt, Q. Cercone in magiftratu mortuo. Quanquam M. Claudius deditus Corfis, dein-

§ X. Polyb. 2, 21. Zonar. § XI. Dio ap. Valef. Zonar. Marcel. 14, 40. Val. Max. 6, 3, 3.

de ſupplicio affectus fuerat, non ideo perſuaderi barbaris potuit, juſto ſe poſtea bello petitos fuiſſe. Quare ſaucios eo dolore animos, vicinæ Sardiniæ motus facile impulit, ut ad arma reſumenda proſilirent. Nam Sardos Pœnorum occulta promiſſa traxerant ad rebellionem cœptandam, proclivibus ad hoc barbaris, qui nec nimium odiſſent veteres dominos, nec amarent novos. Quæ Romæ audita metu & ira impleverunt urbem, non ob Sardiniam, quam tanti non faciebant, ſed quia bellum Punicum videbatur renaſci. Quod quia facilius futurum credebant, quanto citius inciperetur, invalidis adhuc a ſuperiore bello Carthaginienſibus; quamprimum adornandum, inferendumque Pœnis decreverunt.

XIII. At Pœnos quidlibet potius eo tempore, quam bellum Romanum, pati certos, ea res nuntiata ſic exterruit, ut legatis ſemel iterumque miſſis, poſtquam nihil mite reſponſum eſſet, decem ex principibus itidem iterato mitterent, infimis precibus, *ut impetrata ſemel pace frui liceret*, obteſtaturos. Ne ſic quidem æqui quidquam obtineri potuit ab iratis & metuentibus: donec inter legatos ætate minimus Hanno, adoleſcens intrepidus, & linguæ ut mentis liberæ, *Atqui*, inquit, *ſi vobis ſedet denegare pacem, Romani, quam non in unum aut alterum annum, ſed perpetuam a vobis emimus: at pretium ejus Siciliam & Sardiniam reddite. ne privatis quidem contractibus viri boni eſt, emtione reſciſſa, recipere mercem, non reſtituere pecuniam.* Tunc vero pudore commoti Romani, ne injuſte bellum inferre viderentur, meliore cum reſponſo legatos dimiſere. Sic alter conſulum ejus anni C. Atilius A. F. A. N. Bulbus, qui magiſtratum hunc iterum gerebat, in Italia manſit: T. Manlius T. F. T. N. Torquatus, cui Sardinia evenerat, profectus eſt.

XIV. Hic multis locis cum hoſte feliciter congreſſus, univerſam inſulam pacavit, Sardoſque ſubegit: & de iis ante diem ſextum Idus Martias triumphavit. His rebus perfectis, cum nullo jam uſquam hoſte, Romana arma

§ XII. Faſt. Capitol. Zonar. Oroſ. 12. § XIII. Dio ap. Urſ.

quiescerent, insolitum bellatrici Urbi spectaculum, Jani ædes clausa est, quod indicium pacis, post Numæ tempora, per annos ferme quadringentos quadraginta, visum non fuerat. Quo nomine miseram fuisse civitatem Romanam arbitror, quod perpetuis conflictata laboribus, præmia laborum assequi non potuit. cum enim nemo sapiens bellum, nisi pacis ergo, gerat; hæc urbs tot maximis bellis prospere confectis, nec impetrare tamen pacem sæpe, nec retinere diu didicit. Nam tunc quoque, post menses non ita multos, novi terrores nuntiati, lætitiam otii vix adhuc animis perceptam cito discusserunt. Nam & Sardi recens subacti, jugum excutiebant: & Corsorum erumpebant consilia: & in ipsa Italia Ligures tumultum moverant.

XV. Ergo L. Postumio A. F. A. N. Albino, Sp. Carvilio Sp. F. C. N. Maximo consulibus negotium datum, ut exercitus conscriberent. quibus trifariam divisis, ut hostes ab ope mutuo ferenda distringerentur, L. Postumius Ligures adortus est; Sp. Carvilius Corsos; in Sardiniam P. Cornelius ivit. Hujus insulæ cœlum insalubre, morbis & pestilentia tentavit exercitum: multique ex eo mortales cum ipso prætore absumti. Unde elatos animo Sardos consulis Sp. Carvilii adventus ingenti prœlio coercuit: Corsi quoque ab eodem sunt subacti. Ob eas res triumphus ipsi decretus est, quem a. d. Kalendas Apriles duxit. In Liguribus etiam ab altero consule & exercitu consulari res bene gestæ. At Romæ Tuccia virgo Vestalis incesti damnata, eo majore probro, quod consuetudinem stupri cum servo habuerat, sua se manu interemit. Censores deinde C. Atilius A. F. A. N. Bulbus, A. Postumius A. F. L. N. Albinus, lustrum quadragesimum fecere.

XVI. Hoc quoque lustro pauciores, quam superioribus, fuisse censos (numerum enim non reperio traditum) argumentum est, quod ad augendam hominibus civitatem cen-

§ XIV. Fast. Capitol. Zonar. Liv. 23, 34. Col. Capitol. Flor. 2, 3, 1. Vell. 2, 38, 3. Orosius. § XV. Zonar. Liv. Epit. 20. Col. Capitol. Marian. Scotus.

fores jurare fingulos coegerunt, *uxorem fe liberorum quærendorum gratia habituros.* Hoc anno Cn. Nævius Campanus, qui bello Punico ftipendia fecerat, fabulas primum fcenæ dedit. Interea Ligures & Sardi denuo rebellantes confulibus novis provinciæ decretæ. Q. Fabio Q. F. Q. N. Maximo Verrucofo Ligufticum bellum, M. Pomponio M. F. M. N. Mathoni Sardoum obvenit. Cum *horum motuum caufa penes Carthaginienfes effe* diceretur, *qui barbaros ad defectionem fecretis nuntiis allicerent*, legati miffi funt Carthaginem cum afperis mandatis, quo *ftipendium* exigerent, atque *infulis ad Romanos pertinentibus abftineri* juberent, *belli* minis additis, *ni imperata feciffent.*

XVII. Jam ex priori calamitate vires & animum receperant Pœni, Hamilcaris maxime induftria non modo pacatis Africæ populis, qui a Carthaginienfibus defciverant, fed etiam latius promota ditione: magnoque jam in Hifpania imperio per eundem ducem parto. Itaque tum ad cetera ferociter legatis refponfum eft, tum etiam, cum illi, quemadmodum in mandatis habebant, haftam caduceumque propofuiffent, data Pœnis optione, *utrum mallent eligendi; neutrum fe legere* fucclamatum eft, fed *utrum mallent ipfi legati relinquerent*, *æquo animo accepturis.* Inde flagrare denuo cœperunt inter duos populos odia, fed neutro bellum adhuc incipere volente, fpecies amicitiæ, magis quia non bellabatur, quam quod fida pax effet, interea tenuit. Ambo deinde confules ad Urbem reverfi, cum de rebus a fe geftis differuiffent, triumphum impetraverunt. Q. Fabius multos Ligurum in prœlio occiderat, coegeratque reliquos in Alpeftribus locis fe continere, tutumque ab illorum latrociniis vicinum Italiæ latus reddiderat. Sic ante diem Kalendas Februarias triumphavit de Liguribus. Idibus deinde Martiis M. Pomponius triumphum duxit de Sardis, quos vicerat.

§ XVI. Agell. 4, 3 & 7, 21. Zonar. Faft. Capitol. § XVII. Diod. ap. Valef. Polyb. 2, 21. Nepos in Hamilc. Zonar. Plut. in Fabio 1, 3. Capit. Tabul. Auct. de Vir. ill. c. 43.

XVIII. Neque tamen destitere bello Sardi, sed irritati potius damnis suis, quam fracti, majori mole rebellionem instaurarunt. Ambo igitur consules M. Æmilius M. F. M. N. Lepidus, M. Publicius L. F. L. N. Malleolus in Sardiniam missi, magnam ex ea insula prædam coegere: quam deinde, cum in Corsicam transmisissent, ereptam a Corsis amiserunt. Domi quoque vehementer eo tempore turbatum: agrariam legem ferente tribuno plebis C. Flaminio, *ut Picenus atque Gallicus ager, qui Senonum Gallorum fuerat, populo viritim divideretur.* Resistebat huic actioni Senatus, neque precibus apud tribunum, neque minis abstinens, postremo dato magistratibus negotio, ut exercitum conscriberent, quo Rempublicam tutarentur: neque dimoveri a sententia C. Flaminius potuit, adversum vim contumax, & precibus inexorabilis.

XIX. Monuerat eum pater quoque, *ut voluntati Senatus cederet, neque seditionis auctor audire vellet.* Sed ille persistens in sententia, vocata concione, recitare legem instituit. tum vero pater Flaminius dolore ardens accessit ad Rostra, correptumque manu filium detraxit. mirumque est exemplum editum sive pietatis, sive venerationis, qua tum homines jus patriæ potestatis prosequebantur. qui enim universi Senatus indignationem minasque atroces contemserat, in maximo calore perficiundi operis, inspectante plebe Romana, apud quam gratiosissima erat ferendæ legis mentio, unius senis manu de superiore loco detrahi passus est. Nec omittenda concionis in hoc negotio modestia: quæ licet abitu tribuni spes suas destitui videret, ne minimo quidem murmure factum illius improbavit. Dilata tamen hoc modo potius, quam evitata lex est, C. Carvilio tribuno plebis collegam adjuvante: quod quidem initium fuit, & corrumpendæ plebis, & Gallici belli, quod octavo post divisionem agri Gallici anno, gravissimum exortum est.

§ XVIII. Zonar. Polyb. 6, 2, 21. Val. Max. 5, 4, 3. §. XIX. Cic. de Invent. 2, 17. Val. Max. Polyb. 2, 23.

XX. Tum vero M. Pomponius M. F. M. N. Matho, C. Papirius C. F. L. N. Maſo, cum magiſtratum iniviſſent, provincias M. Pomponius Sardiniam, C. Papirius Corſicam obtinuere. Utrobique ceſſit hoſtis, & in ſilvas monteſque arduos refugiens, locorum potius, quam armorum, munitionibus ſe tutatus eſt. Ergo M. Pomponius, cum laborioſius eſſe videret invenire barbaros, quam vincere, canes ſagaces ex Italia curavit advehendos, quorum indicio homines more ferarum in cubilibus ſuis latentes deprehenderet. C. Papirius Corſos, campis pulſos, ad montana loca ſecutus eſt. Ibi labor ingens cum periculo fuit: multique militum ſiti, aut ſubito barbarorum incurſu periere: donec inventis aquis, refectoque exercitu, Corſi de exitu rei timentes, conſuli ad deditionem hortanti paruerunt.

XXI. Dum his rebus gerundis attinentur conſules, comitia per dictatorem ad hoc creatum ſunt habita. C. Duilius fuit M. F. M. N. is magiſtrum equitum dixit C. Aurelium L. F. C. N. Cottam. Cenſores etiam tum fuere T. Manlius T. F. T. N. Torquatus, Q. Fulvius M. F. Q. N. Flaccus: ſed vitio facti, abdicarunt. Novi moris originem huic anno ſcriptores aſſignant, non indignam quæ referatur. Divortium ab Urbe condita nullum fuerat: primus Sp. Carvilius Ruga ſterilem uxorem dimiſit, jurejurando a cenſoribus obſtrictus, *ſe liberorum quærendorum cauſa conjugem habiturum.* Diſplicuit populo non magis novitas, quam atrocitas rei, quod ad perpetuam vitæ ſocietatem junctas uxores, quacunque de cauſa repudiari ſævum & iniquum putabat: & Sp. Carvilium ſemper deinceps odio habuit, quanquam neceſſitate coactus, de amicorum ſententia, uxorem bene convenientem morumque gratia cariſſimam dimiſerat. Ex eo tempore plus in jure nexuum, plus apud prætorem litium fuit, tum primum cautionibus rei uxoriæ repertis, quarum, nullis antea divortiis, ſupervacanea fuerat calliditas.

§ XX. Faſti Capitol. Zonar. § XXI. Marm. Capitol. Plut. Numa c. 48. Agell. 4, 3 & 17, 21. Serv. Sulp. in l. de dot. ap. Agell.

XXII. Eodem anno alia quoque nova consuetudo in honoribus imperatorum cœpit. Sub finem consulatus sui C. Papirius de Corsis in monte Albano triumphavit, a. d. III Nonas Martias. Causa ejus consilii fuerat, quod ipse sibi res triumpho dignas gessisse videbatur, pacata tandem Corsica: neque ab Senatu honorem eum impetrabat. Idque deinceps exemplum multis ad imitationem placuit: ut negato sibi triumpho in Albano monte triumpharent. Spectavit deinde ludos myrto coronatus, delecta hac corona ob memoriam rei gestæ, quod in campis myrteis Corsos superaverat. Sardiniæ Corsicæque motibus compositis, Ligures restabant, adversus quos missi consules M. Æmilius L. F. Q. N. Barbula, M. Junius D. F. D. N. Pera, inter proficiscendum comperto, Gallos rebus novis studere, fines illorum cum exercitu intraverunt.

XXIII. Irritatis enim lege Flaminia Gallorum animis, natus erat metus Romæ, ne quid molirentur homines læti bello, & ad iram præcipites. quare nuper edictum fuerat a magistratibus, ne quis homini Gallo aurum vel argentum daret; Boji enim ceterique Galli, tum ex aliarum rerum, tum mancipiorum venditione ingentem pecuniam cogebant: incesseratque suspicio, ne ista ad bellum Romanum uterentur. Quare magis etiam incitati, cognito consulibus Ligusticum bellum esse decretum, occultis consiliis hoc agere dicebantur, ut exercitibus Romanis expeditione longinqua detentis, ipsi Urbem aggrederentur. Ceterum adventu consulum territi, cum ad vim faciendam imparati essent, Romanos in pacis amicitiæque speciem simulatis obsequiis excepere. Consules quoque bellum oppressisse contenti, causam, cur eo venissent, finxere, *ut per Gallicum agrum commodius exercitum in Liguriam ducerent.*

XXIV. Superiore anno censores vitio facti abdicaverant. ita his demum consulibus Q. Fabius Q. F. Q. N. Maximus Verrucosus, M. Sempronius C. F. M. N. Tuditanus,

§ XXII. Col. Capitol. Val. Max. 3, 6. Plin. 15, 29, 10. Zonar. § XXIII. Polyb. 2, 8.

lustrum primum & quadragesimum condidere. Dum hæc in Italia & Urbe geruntur, novi cum Illyriis belli causæ talibus initiis exstiterunt. Illyrii, ferox & avidum prædæ genus, piraticam faciendo, multos Italicorum negotiatorum, Brundusino portu egressos, ceperant, nonnullos quoque trucidaverant: & primo quidem delatas ob ea querimonias Senatus inter alias curas negligentius auscultaverat: postremo tamen cum prædonum audacia impunitate cresceret, crebrioresque jam querelæ pervenirent, visum est legatos mitti ad res repetendas: simul ut Issæorum, qui nuper in fidem Romanorum concesserant, causam tuerentur.

XXV. Hos enim Jonii maris insulam habitantes, quod a se defecerant, gravibus odiis damnisque Illyrii prosequebantur. Missi sunt C. & L. Coruncanii. Hi dum in itinere sunt, Illyriorum, qui Ardyæi vocantur, rex Agron Pleurati F. ad quem ibant, morbo decessit: filio adhuc impubere (cui nomen fuit Pinneus) relicto: regnumque noverca pueri Teuta, consiliis amicorum administrabat. Hæc impotens animi, & rebus prosperis elata, legatis Romanorum contemtim auditis, respondit, *curæ sibi futurum, ne Romani ab Illyriis publice læderentur: vetare vero, ne quis suorum privatim lucrum, quod posset, ex mari captaret, id Regibus Illyriorum nequaquam in more positum esse.* Non tenuit ad hæc iram minor Coruncanius, & intempestiva potius, quam injusta, libertate usus, *At Romanis*, inquit, *in more positum est, Teuta, privatim factas injurias publice exsequi, læsisque consulere. Conabimur autem, diis bene juvantibus, te ad instituta regia cupide & celeriter emendanda cogere.* Quibus verbis supra modum offensa mulier, sed animo interim utcunque dissimulato, legatis jam profectis latrones immisit, a quibus minor Coruncanius cum parte comitum interfectus est; ceteris in vincula conjectis, præfectisque navium igne combustis. Legatus etiam Issæorum, *Calemporus* nomine, ab iisdem prædonibus occisus est.

§ XXIV. Marm. Capitol. Dio ap. Urs. Polyb. 2, 13. § XXV. Appian. Illyr. Polyb. 2, 8. Zonar. Flor. 2, 5. Plin. 34, 6. Liv. Epit. 20.

XXVI. Iis rebus Romæ cognitis, T. Coruncanio & P. Junio honoris caufa tripedaneæ ftatuæ in foro funt pofitæ: Teutæ vero & Illyriis bellum indictum. Teuta rudis imperandi, & muliebris ingenii vitia neque ratione, neque ufu domare docta, ficut ad irritanda odia præcipitem, fic ad toleranda timidam fe gerebat. Itaque comperto, bellum adverfus fe parari, *reddituram Romanis vivos* pollicita eft: *interfectos reddere non poffe, quos injuffu fuo prædones peremiffent.* Hæc legatio, quanquam pro magnitudine delicti parum fatisfaceret, tamen, quia fpem præbebat, controverfias Illyricas citra bellum componi poffe, inhiberi vim placuit, petique ad pœnam eos, a quibus interfecti legati dicebantur. Mulier arma, quæ timuerat, differri videns, viciffim ex metu ad priorem infolentiam rapiente animi levitate, *neque dedituram fe quemquam* dixit; & ut factis quoque ferociam oftenderet, quam verbis prætulerat, continuo copias ad Iffam obfidendam mifit.

XXVII. Non ergo diutius cunctari vifum, quin ambo confules (Lucius Poftumius A. F. A. N. Albinus iterum, Cn. Fulvius Cn. F. Cn. N. Centumalus jam iniverant) cum navalibus pedeftribufque copiis proficifcerentur. Cn. Fulvius claffem ducebat navium ducentarum; L. Poftumius legiones. Tum iterum territa Teuta Demetrium Pharium ad confules pacem petitum mifit. Atqui illi pepigerunt inducias, *fi Corcyra*, quam nuper occupaverant, *Illyrii decederent.* Profectis ad recipiendam Corcyram Romanis, tanquam longiffime metus omnis abfceffiffet, ad priora confilia relabitur Teuta, præfectofque fuos ad Dyrrhachium & Apolloniam obfidendas mittit. Alii *non voluntate Teutæ deditam Corcyram, fed Demetrii privato confilio* tradunt, *qui criminibus fe apud Teutam peti gnarus, adverfus illius iracundiam proditione præfidii, cui præerat, apud Romanos perfugium fibi quæfiverit.* Præfidio Illyriorum tradito, Corcyrenfes publico confilio Romanis fe permifere, nullam fibi reliquam falutis

§ XXVI. Zonar. Dio ap. Fulv.

viam esse rati, nisi potentia tam claræ civitatis adversus Illyriorum injurias protegerentur.

XXVIII. A Corcyra consul Apolloniam cum classe petiit: venitque eodem L. Postumius, qui Brundusio transjecerat, cum pedestribus copiis. peditum ad viginti millia erant, equitum duo. Romanos Apolloniatæ cupide recepere, seque fidei illorum tradidere. Ab hac liberata statim ad Dyrrhachium itum. id quoque Romanorum extemplo factum, ad famam advenientis exercitus, dilapsis pavore Illyriis, qui obsidere urbem cœperant. Eodem impetu gens Ardyæorum ad deditionem coacta est: veneruntque ab ulteriore Illyrico legati variarum nationum, *imperata facturos suos* polliciti, *si in amicitiam recipiantur*: ex quibus Parthini fuerunt, & Atintanes. Plurimus ad hæc usus Demetrii Pharii fuit, qui a consulibus circumductus, robur & fidem Romanorum extollendo, Teutæque incusando temeritatem & inconstantiam, alios rationibus & consilio, alios auctoritate sua ad societatem Romanorum adducebat. Post hæc ad Issam cursus institutus: & inter navigandum multis locis exscensione facta, pleraque oppida levi negotio capta sunt. Nutria strenue ab Illyriis defensa est, multoque sanguine constitit victoria, tribunis etiam quibusdam, & quæstore desideratis. Cujus rei leviorem dolorem fecerunt lembi viginti, quos cum præda & pecunia ex Peloponneso venientes Romani excepere.

XXIX. Jam ad Issam ventum erat. Ibi perinde, ut ad Dyrrhachium acciderat, adventu Romanæ classis obsidio soluta est, diversa in loca diffugientibus barbaris, præter Pharios, qui in gratiam Demetrii, quod ex eadem insula ortus, eique sub Agrone præfectus fuerat, corporibus rebusque salvis in fidem accepti sunt. Hæc audita instabilem Teutæ animum varie moverunt, alternantibus timoris & fiduciæ causis. Nam sicut amissa & deleta oppida, vastatæ maritimæ regiones, ubivis fugatæ Illyriorum copiæ, metum

§ XXVII. Fasti Capitol. Polyb. 2, 10 & 11. Dio ap. Fulv.
§ XXVIII. Appian. Zonar. Dio. Polyb.

ei maximum incusserant; ita vicissim spem dabat Nutrinorum audacia, & hibernum jam mare, cujus formidine rebatur Romanos cito repetituros domum esse. Itaque Rhizonem oppidum, cognomini fluvio impositum, cum paucis se contulit, exspectatura remedium, quod tempus offerret.

XXX. Alebant vanam opinionem acta consulum, qui pleraque parte regionum, quas occupaverant, Demetrio tradita, Dyrrhachium & classem & exercitum reduxere. Sed postquam L. Postumius cum quadraginta navibus relictus, exercitum ex finitimarum urbium delectu fecit, Ardyæis, & qui præterea Illyriorum ad societatem Romanam accesserant, præsidio futurus; tum vero desperatis rebus suis Teuta de pace quibuslibet conditionibus redimenda cogitavit. Ideo sub initium veris legatione Romam missa, quæ præterita essent, tanquam Agronis imperio facta, excusavit, cujus facta tueri necessum sibi fuisset. Romani non illi, cujus ea propria potestas non esset, & quæ de Romanis nihil tale meruisset; verum Agronis filio Pinneo pacem dederunt his legibus: *ut stipendia imperata penderet: Illyrico omni, paucis exceptis locis, decederet: neque ultra Lissum pluribus, quam binis lembis, & his inermibus, navigaret.*

XXXI. Corcyra, Pharus, Issa, Dyrrhachium & Atintanes hac pace Romanis cesserunt: cetera, quæ sub Agronis imperio fuerant, Pinneo relicta. Teuta sive pudore & metu, sive jubentibus Romanis, administratione regni abiit, quam tutorio nomine suscepit Demetrius Pharius. Sic finita cum Illyriis contentione, finibusque imperii jam ad limites Græciæ promotis, ab alia parte parum secura Respublica erat: meditantibus bellum Gallis, & maximis in Hispania incrementis rei Punicæ, quam sine periculo Romanæ confirmari posse nemo credebat. Hasdrubal, gener & successor Hamilcaris, vindicata soceri morte, multas præterea nationes partim armis, plerumque consilio & facundia, qua mire pollebat, Carthaginiensium imperio subdidit: etiam altera *Car-*

§ XXIX. Polyb. Appian. Dio. § XXX. Appian. Illyr. Polyb. 2, 2.

thagine, quæ *nova* appellata eſt, in ſinu maris juxta portum ampliſſimum & ſatis commodum, condita. Sed propior a Gallis metus, durius aliquod contra Pœnos conſilium inire vetuit. quod reliquum erat; fœderibus pactiſque curſum fortunæ eorum ſiſtere ſtuduerunt. Legatis ergo Carthaginem miſſis, aliiſque ad Haſdrubalem, pepigerunt, *ut trans Iberum amnem ſe continerent Pœni*, *Saguntinis ſua leges & libertas ſervaretur.*

XXXII. Hæc in annum inciderunt, quo Sp. Carvilius Sp. F. Cn. N. Maximus, Q. Fabius Q. F. Q. N. Maximus Verrucoſus, uterque iterum, conſules fuere. Sub idem tempus L. Poſtumius proconſule, qui in Illyrico hibernaverat, legatos ad Ætolorum Achæorumque populos Corcyra miſit, ad exponendum rei geſtæ ordinem, *quibus cauſis bellum iſtud ſuſceptum*, *qua fortuna geſtum*, *quibuſque conditionibus finitum eſſet.* Comiter excepti, ſtudioſeque auditi ſunt, quod eæ nationes ceterique Græci vehementer exoſum habebant Illyriorum nomen, ob continua latrocinia, quæ ſub Agrone Teutaque exercuerant. Hæc ubi domum nuntiata ſunt, Senatus *rite atque ordine a proconſule facta eſſe* cenſuit, aliamque ſtatim legationem decrevit, quæ publico nomine Corinthios & Athenienſes adiret, *populique Romani ſtudium erga Græcos*, *& æquitatem erga omnes* commendaret.

XXXIII. Ea res magnam in iis terris nomini Romano benevolentiam peperit, confeſtimque decreto Corinthiorum honor hic populo Romano eſt habitus, ut *Iſthmiorum* (qui ludi inter quatuor celeberrimos ſunt Græciæ) *participes haberentur.* Maxime movit eos, præter Apolloniam & alias Græci generis civitates, Corcyra libertati reddita, quæ colonia Corinthiorum fuerat. Athenienſes quoque ſocietatem Romanam amplexi, decreverunt, *ut Romanis jus civitatis Atticæ*, *initiorumque Eleuſiniorum eſſet.* Interea Cn. Fulvius proconſule triumphum navalem ex Illyriis egit a. d. Kalendas Quinctiles: & principes Illyricos in triumpho ductos

§ XXXI. Dio. Zonar. Diodor. l. 25. Polyb. Liv. 21, 2 & 26, 42. Appian. Flor. 2, 6.

fecuri percuffit. Hic primus de Illyriis triumphus fuit. Anno fequente P. Valerio L. F. M. N. Flacco, M. Atilio M. F. M. N. Regulo confulatum gerentibus, prætorum duplicatus eft numerus: quaternofque creari vifum, ut effent, qui in Siciliam Sardiniamque provincias cum imperio mitterentur. ex his M. Valerius Sardiniam, attributamque huic Corficam, C. Flaminius Siciliam fortiti funt. Ingens eo tempore fuit metus Gallici belli, de quo Boji Infubrefque non inter fe modo, fed etiam cum Tranfalpinis populis agitare, magnafque Gæfatarum Gallorum copias ftipendio conduxiffe ferebantur.

XXXIV. Ergo non folita modo remedia quæfita funt, fed etiam iis rationibus malo, quod timebatur, occurfum, quas apud feveros judices, præter amorem patriæ, & in ejus gratiam quandoque conceffa, quæ alias negarentur, nihil excufaret. Cum enim præter alios ex diis hominibufque terrores, etiam in Sibyllinis libris repertum effet, *Gallos & Græcos Urbem Romanam occupaturos*, ad prædictionis ejus minas calliditate avertendas, M. Valerio M. F. M. N. Meffalla, L. Apuftio L. F. C. N. Fullone Coff. ex auctoritate Pontificum homines quatuor, Gallum & Gallam, fimiliterque Græcum & Græcam, in medio foro boario vivos defoderunt, ut ita quafi partem aliquam Urbis tenentes impleviffe fata viderentur. Ceterum hic annus inter res alias non magnas, apparatu maxime Gallici belli, quod jam inftabat, confumtus eft. Defcriptæ funt ad id bellum equitum peditumque copiæ, incredibili numero, tota pro Romanis Italia confentiente. Q. Fabius hiftoricus, qui rebus gerendis interfuit, *effecta fuiffe* fcribit *armatorum octingenta millia*.

XXXV. Romanorum quidem Campanorumque numero, peditum explente ducenta quadraginta octo millia ducentos; equitum viginti fex millia fexcentos. cetera multitudo

§ XXXIII. Zonar. App. Illyr. Thucyd. 7, 10. Tab. Capitol. Flor. 12, 5. Eutrop. l. 3. Liv. Epit. 20. L. 2. § 32. ff. de O. J. Solin. c. 11. Polyb. 2, 22. § XXXIV. Fafti Capitol. Orof. 4, 13. Eutrop. l. 3. Plin. 3, 20.

reliquorum Italiæ populorum fuit. Etiam Veneti ac Cenomani auxilia dederunt Romanis, hominum millia viginti, qui juſſi ſunt finitimos Bojos metu & damnis, ad patriam tuendam cogere, ne cum ceteris hoſtium copiis conjungi poſſent: quando a bellandi conſilio legationis Romanæ ſtudiis avocari nequiverant. Venetis enim & Cenomanis ad inſtaurandam cum populo Romano amicitiam perſuaſis, Inſubres Bojique in hoſtili animo propoſitoque perſtitere. Minutæ tamen vires eorum fuerunt, non auſis omnem armatorum multitudinem educere regibus, coactiſque partem juventutis ad fines defendendos relinquere.

XXXVI. Ita reliquis cum copiis (peditum quinquaginta millia, equitum viginti numerabantur) iter per Etruriam tentare cœperunt. Intera L. Æmilius Q. F. Cn. N. Papus, C. Atilius M. F. M. N. conſules Sardiniam & Ariminum cum vicina Gallia provincias obtinuere. Sardi enim gravati perpetuam Romani prætoris præſenciam, faſceſque non ante conſpectos, iterum tumultuati fuerant: ſed hos C. Atilius conſul haud magno negotio coercuit. Major moles L. Æmilio cum Gallis fuit: perrupta Etruria Romam tendentibus. Eos prætor, cui Etruria provincia decreta fuerat, cum arcere tranſitu nequiviſſet, circa Cluſium conſecutus, præcipiti in occaſum die, caſtra non procul ab hoſtilibus poſuit. Galli, quo Romanos ad pugnam elicerent, meditato dolo, cum omni peditatu ad oppidum Fæſulas nocturno itinere perveniunt: relictis equitibus, quibus imperatum fuerat, ut orto die conſpiciendos ſe tantum præberent hoſtibus, deinde ſtatim ad pedites ſe referrent, caſtra ad recipiendum equitatum, hoſteſque ex improviſo turbandos apto loco habituros.

XXXVII. Ea fraus Romanis impoſuit, ut quaſi fugientes avide ſequerentur. Ita circa Fæſulas a recentibus & paratis excepti ſunt, feſſi curſu, & conſilio, ut in re nec opinata, deſtituti. Quod unum ſupererat, pugnando tueri

§ XXXV. Diod. l. 25. Oroſ. 4, 13. Polyb. 2, 22. Strabo l. 5.
§ XXXVI. Zonar. Polyb. 6, 2, 23 & 25.

falutem, aut vindicare fanguinem ftatuere. Sed præter alia numero quoque vincentibus Gallis, plures fex millibus in loco pugnæ concifi funt, ceteri fugerunt. Galli munitum quendam collem, quo pleraque fugientium turba conceffferat, capere conati, poftquam nocturno itinere diurnaque pugna vires exhauftas fenfere, ad corpora curanda abiverunt: relicta parte equitum, quæ tumulum obfideret, poftridie vi aut deditione haud dubie in poteftatem redigendum. In hoc articulo rerum L. Æmilius conful optabili potius, quam fperato, cafu fupervenit. Nam ad famam adventantium Gallorum Ariminum miffus, defenfurus Adriatici litoris oram, poftquam Urbem audivit peti, magnis itineribus Arimino profectus, ad ea loca bona quadam fortuna pervenerat, & parvo ab hoftibus intervallo caftra metatus fuerat.

XXXVIII. Obfeffi ex ignibus ab ea parte confpectis, id quod erat, Romanum exercitum veniffe conjicientes, quofdam fuorum miferunt fine armis, quo facilius hoftium excubias fallerent. Ex his cognito rerum ftatu, conful, citra longiorem deliberationem, quam neque res, neque tempus ferebat, ftatim orta luce cum equitatu præceffit ad tumulum, tribunis militum cum legionario milite fequi juffis. Gallos jam iidem ignes admonuerant de adventu Romanorum, & ad confilium de præfentibus coegerant. Ibi rex Aneroeftus fuafit, *ne agmen locupletiffima præda onuftum objicerent hofti: fed domum digreffi, depofita præda, fi bellandum ultra videretur, expediti redirent.* Probato ab omnibus confilio ante noctem difceditur, itinere per Etruriam juxta litus maris inftituto. L. Æmilius receptis, qui in tumulum confugerant, & Gallorum profectione cognita, cum his quidem collatis fignis pugnare nolebat: fed infequi tamen ftatuit, occafione, quam tempus obtuliffet, ufurus.

XXXIX. In hoc articulo rerum rurfus aliquid ex improvifo molita fortuna eft. Alter conful C. Atilius ex Sardinia cum legionibus Pifas appulerat, atque ibi militibus

§ XXXVII. Polyb. 2, 25, 26 & 27. Diod. l. 25.

expoſitis pedeſtri itinere petebat Romam, per eandem Etruſci maris oram incedens, qua Galli veniebant. Circa portum Etruriæ Telamonem primum obviam ſibi facti ſunt præcurſores utriuſque exercitus: captiviſque nonnullis ad conſulem adductis, ubi de itinere Gallorum, & inſequentis eos collegæ inſtituto cognovit, miratus caſum, & ſpe impulſus, quod medius inter duos conſulares exercitus hoſtis teneretur, tribunis præcepit, *ut acie inſtructa, quantum locorum natura pateretur, quadratum agmen gradu militari ducerent*: ipſe animadverſo colle opportune itineri, qua venire Gallos neceſſum erat, imminente, ad præoccupandum eum cum equitatu contendit. Feſtinabat enim cum hoſte quamprimum decernere, certus, ſi urgeretur, collegam venturum ſubſidio; & ſi inceptum ſucceſſiſſet, potiorem bene geſtæ rei laudem penes ſe futuram eſſe.

XL. Galli viſo in ſuperioribus locis hoſtium agmine, noctu circummiſſos ab L. Æmilio equites rati, ſuum & ipſi equitatum emittunt, adjuncta levis armaturæ parte, ad iter aperiendum. deinde captivorum indicio conſulis alterius adventus cognitus, peditatum continuo inſtruere coegit ancipiti acie, quæ ante & retro in hoſtem verſa, interius oppoſitis invicem tergis cohæreret. Nam videbant a fronte C. Atilium inſtare, a tergo ſequi L. Æmilium noverant. Huic igitur ex Tranſalpino genere mercede conductos, qui ab armorum nomine Gæſatæ vocantur, oppoſuerunt in prima acie; poſt hos in ſubſidiis Inſubres: at Tauriſci Bojique adverſus Atilianas copias locati ſunt. eſſedis deinde carriſque cornu utrumque vallarunt: præda cum idoneo præſidio vicinum in collem ſepoſita eſt. Jam pugnari ad tumulum ab C. Atilio occupatum cœperat, & ex eo conjiciebat L. Æmilius adeſſe collegam, cujus de itinere nihil habebat compertum, præterquam quod appuliſſe Piſas audiverat.

XLI. Igitur ex tempore conſilio capto, equites ſuos & ipſe ad collem, ubi pugnabatur, juſſit accurrere. Certatum

§ XXXIX. Cluv. Ital. antiq. 2, 2. Polyb. 2, 26. § XL. Liv. 26, 6, 4. Oroſ. 4, 13. Polyb. 2, 2.

ibi est equestri prœlio acerrimo, in quo & C. Atilius consul occisus est, ejusque caput ad reges Gallorum relatum. ad extremum tamen connisi totis viribus Romani, loco retento, hostem repulere. Decreta hunc ad modum equestri pugna, pedites concurrere. Ibi vero certamen vidisses cum numero atque robore virorum, tum ipsa dispositione acierum terribile: cum inter duos Romanos exercitus Gallorum intercepta multitudo, simul in utrosque obversa dimicaret, ambiguo judicio, plusne prodesset eis ista prœlii forma, quod cum divisis hostium copiis pugnantes, terga sibi invicem tuta præstabant, etiam amissa spe fugæ ad fortitudinem stimulati; an vero noceret, quod inter duos consulares exercitus conclusi tenebantur. Ceterum Romanos partim aspectus virorum terrebat, qui eximia specie & magnitudine corporum, primis in ordinibus stabant; partim ad pugnandum incitabat, non modo laudis, sed etiam spoliorum dulcedo; quod inter Gallorum antesignanos erat nemo, quin manicis armillisque aureis fulgeret.

XLII. Conferto igitur prœlio, immissi primum velites maximam hostium edidere cædem, præsertim ubi Gæsatæ pugnabant, qui per ferociam & barbaram ostentationem abjectis vestibus, nudi ante prima signa constiterant. Cum enim scutum Gallicum prælongum & angustum, non possit corpus obtegere, tanquam exposita jaculatoribus signa certis ictibus petebantur; cadebantque inulti, quod neque ferire hostem eminus poterant, neque conserta manu pugnari secum levis armatura patiebatur. Qua desperatione pars temere in hostem ruentes, priusquam ad manus venirent, missilibus confossi sternebantur: ceteri sensim referentes gradum, suorum perturbabant ordines. Ita Gæsatarum acie per velites disjecta, gravis armaturæ miles Bojos Insubresque ac Tauriscos undiquaque adortus, multos interfecit.

XLIII. Stabant tamen obfirmatis animis, neque ulla re inferiores, nisi quod armorum genere vincebantur, neque ad muniendum corpus apte instructi, neque ad hostem per-

§ XLI. Diod. l. 23. Oros. 4, 13.

cutiendum. gladius enim Gallicus tantum ad rem cæſim gerendam accommodatus, mucronem idoneum non habet: præterea ad primum ictum incurvatur, ſequenteſque parum efficaces habet, niſi pede preſſus iterum dirigatur. Eventum prœlii, cum in meliore ſpe Romani eſſent, haud dubium fecit equitum reditus, qui Gallico equitatu in fugam compulſo, ex colle decurrentes, in latus hoſtium impreſſionem fecerunt, tanto minus tolerabilem, quod ex ſuperiore loco ingruebat. Hoc maxime modo cum Gallis in Etruria pugnatum Polybius tradidit: a quo parum probabiliter alii diſſentiunt. quis enim temere credat, ita potius rem geſtam eſſe, ut Gallos noctu orta tempeſtas fugere coegerit, tanquam deorum iram timentes? poſtremoſque eorum aggreſſus C. Atilius occubuerit? deinde poſt aliquot dies, cum interea ſuo quilibet in colle ſe continuiſſet, L. Æmilius cum exercitu Gallico proſpere pugnaverit? Neque plus merentur fidei, qui pugnæ locum ex litorali regione, in agrum Aretinum tranſtulerunt.

XLIV. Cecidiſſe tum Gallorum millia quadraginta non ambigitur. capta ſunt haud minus millia decem cum uno regum Concolitano: alius Aneroeſtus, qui plurimium opinione virtutis & potentia valuerat, paucis comitantibus elapſus, in fuga neceſſarios ſuos ſeque ipſum ſecta gula interemit. Recepta eſt præda ingens, quam conſul reddendam iis curavit, quibus adempta fuerat, ſuas unoquoque res agnoſcentibus dominis. Inde cum ſuo & Atiliano exercitu juxta fines Ligurum in Boicum agrum profectus, ut operæ navatæ mercedem haberet miles, diripiendam ei regionem dedit; paucifque diebus ſatiatas præda copias in Urbem reduxit: tanto majore omnium lætitia, quanto acrior iſtius belli metus fuerat. Ergo vix cujuſquam triumphus faventium vocibus tam celebratus eſt: inſignis alioquin, & rerum geſtarum gloria, & captivorum ſpoliorumque prælatorum numero pretioque.

§ XLIII. Polyb. 2, 30. Zonar. § XLIV. Oroſ. 4, 3. Eutrop. l. 3. Diodorus. Polyb. 2, 30 & 33. Zonar.

XLV. Multa inter hæc signa militaria fuere, plurimique torques aurei armillæque, virorum fortium apud Gallos ornamenta. Sed maxime adverterunt oculos hominum Britomarus, aliique principes Gallorum, quos L. Æmilius per ludibrium accinctos in Capitolium duxit, tanquam voti sui religionem servaturos, quod *non prius soluturos se baltea, quam Capitolium ascendissent*, juraverant. A. d. III Nonas Martias L. Æmilius consul de Gallis triumphavit. Eodem anno lustrum alterum atque quadragesimum conditum esse reperio, a censoribus Q. Claudio Ap. F. C. N. Centhone, M. Junio D. F. D. N. Pera. Depositus jam belli Gallici metus, nondum vindictæ cupiditas erat: ambobusque proximi anni consulibus ea provincia data. T. Manlius T. F. T. N. Torquatus, Q. Fulvius M. F. Q. N. Flaccus erant, uterque iterum. His exercitus, & quæ ad bellum instruendum gerendumque pertinebant, alacriter decreta. Spes enim erat, post tantam victoriam, toto circa Padum agro depelli Gallos posse, si nervi intenderentur.

XLVI. Consules cum copiis profecti primo statim terrore Bojos ad deditionem compulere: segnior deinde expeditio fuit, ob pestilentiam & continuos imbres. Alii tradunt, *hos consules Pado transito collatis signis vicisse Insubres, hominum occidisse tria & viginti millia, cepisse quinque*: sed nobis Polybii potior est in his rebus auctoritas. Interea quia consules e longinquis regionibus, sive rebus gerendis, sive tempestatibus impediti ad comitia occurrere non potuerant, ejus rei gratia dictator creatus est L. Cæcilius L. F. C. N. Metellus, isque N. Fabium M. F. M. N. Buteonem magistrum equitum dixit. Comitiis habitis consules facti sunt C. Flaminius C. F. L. N. P. Furius Sp. F. M. N. Philus. Hi, primi Romanorum, ut existimo, Padum transivere cum exercitu, qua fluvius Padusa Pado committitur, in regionem Insubrum irruptione facta. Multo labore neque nullo sanguine hæc audacia constitit: nam & in transitu flumi-

§ XLV. Flor. 2, 4, 2 & 3. Zonar. Fast. Triumph. Fasti Capitol. Polyb. 2, 32.

nis, & dum caſtra ponuntur, acriter incurrentes hoſtes Romanorum haud paucos occiderunt.

XLVII. Ex harum rerum nuntiis ortam ſollicitudinem immenſum auxere prodigia, quod *in Piceno flumen manaſſe ſanguine, in Etruria cœlum ardere viſum, Arimini noctu luxiſſe, treſque lunas eodem tempore apparuiſſe*, nuntiabatur: & quod Romæ in foro vultur per dies complures ſederat. nam ſub idem forte tempus Caria motu terræ concuſſa, & collapſus Rhodi coloſſus nihil tum ad rem Romanam pertinere credebantur. Ceterorum cauſa conſulti augures, *conſules vitio creatos videri*, reſponderunt, ſecutæque ſunt Senatus ad eos literæ, quibus in Urbem revocabantur. Illi inter hæc per inducias Inſubrum agro exceſſerant, deinde in Cenomanorum finibus ſociorum adſcitis auxiliis, iterum campos Alpibus ſubjacentes infeſtare cœperant; permotique ira Inſubres, etiam aureis ſignis ex æde Minervæ depromtis, quæ *immobilia* vocabantur, quod niſi ob extremam neceſſitatem moveri fas non eſſet, cum exercitu quinquaginta millium occurrerant, acie dimicaturi.

XLVIII. Hoc ad tempus literæ Senatus venere. C. Flaminius ſive conjectura earum argumentum aſſecutus, ſive literis amicorum præmonitus, collegæ perſuaſit, *ne ante pugnam commiſſam aperirentur*. Sic obſtinato ad dimicandum animo, de auxiliis Gallorum deliberabant, *ne forte neglecta cauſam nocendi haberent; adhibita, occaſionem.* levitas enim gentis timebatur, præſertim adverſus cognatum hoſtem ſuſcipiendo prœlio. tandem hoc conſilium placuit. Gallos in ulteriorem ripam miſerunt: deinde ruperunt pontes. Ita neque lædi ab iis Romanus poterat, & copia fugæ penitus ablata, omnia in virtute erat habiturus. Poſt acre prœlium, victoria Romanis ceſſit; majori tribunorum laude, quam conſulum. Nam C. Flaminius aciem ita ripæ fluminis admoverat, ut nihil ad receptum cohortium relinqueret ſpa-

§ XLVI. Polyb. Oroſ. 4, 13. Faſt. Capitol. Liv. Epit. 20. Zonar. § XLVII. Polyb. 2, 32. Plut. Marcel. c. 4 & 40. Marianus. Oroſ. 4, 13.

tii: haud dubie totum exercitum perditurus, si urgentibus hostibus vel minimum recedere coactus fuisset. Tribuni vero, prioribus prœliis experti, Gallorum vim omnem in primo impetu esse, hunc acerrimum, sed brevem, si quis sustinuisset, nihil postea metuendum habere; primis ordinibus hastas triariorum dividunt, quibus hostium excipiant ictus, deinde abjectis his gladium stringant.

XLIX. Ubi ventum ad certamen est, hastarum objectu Gallici gladii statim ad primum ictum hebetati curvatique sunt: quos donec dirigere student, suggressus stricto mucrone Romanus omnem armorum usum iis ademit. Nam & hoc habent enses Gallici, quia cæsim tantummodo iis pugnari potest, ut ad feriendum aliquantum requirant spatii, quod si quis abstulerit, omnino fiunt inutiles. Romani vero etiam punctim ferire ex minimo intervallo poterant, eoque modo ad corpus hostis appressi faciem ejus atque pectus impune cædebant. Interfecta dicuntur millia Gallorum novem: quasi duplum ejus numeri captum esse. Post victoriam ager hostium longe lateque vastatus est, multumque prædæ partum. Tum demum literas Senatus legi placuit: quibus cum pariturus P. Philus esset, C. Flaminius, *invidiam hanc patrum esse* testatus, *nullis auspiciorum vitiis, cujus rei nullum argumentum certius ipsa illa, quam obtinuissent, victoria adduci posset*, negavit, *se nisi finito vel bello, vel magistratus tempore, decessurum esse.* Quin etiam addidit *effecturum, ut populus Romanus auguriorum aliarumque talium rerum inepta observatione falli desinat.*

L. Ceterum in sententia persistente P. Furio, Flaminianus exercitus, metuens, ut digresso illo satis in hostili regione tutus esset, exoravit eum, ut per dies aliquot remaneret. nihil tamen rerum postea gerere voluit: C. Flaminio interim castella quædam, urbemque non incelebrem illis gentibus recipiente, concessaque militi præda ad instans cum Senatu certamen sibi conciliante animos. Tanta

§ XLVIII. Strab. l. 5. Liv. 21, 63. Zonar. Polyb. § XLIX. Oros. 4, 13. Plut. Marcel. c. 4. Zonar.

enim exorta fuerat in Urbe indignatio, ut redeuntibus consulibus neque obviam ex more iretur; triumphusque non C. Flaminio modo, sed in ejus odium etiam P. Philo negaretur. Ad extremum C. Flaminii magnus apud plebem favor vicit: isque triumphans Urbem ingressus est, a. d. VI Idus Martias. Multa in eo triumpho translata sunt spolia, magna vis armorum: torques itidem aurei permulti, ex quibus tropæum Jovi C. Flaminius in Capitolio posuit, inverso Gallorum voto, qui *de spoliis Romanorum Marti suo torquem* promiserant. Alter mox consul de Gallis & Liguribus triumphum egit a. d. IV Idus Martias.

LI. Sic magis accensa, quam victa, Senatus odia non quievere, donec consules statim secundum triumphum abdicare sunt coacti. Pari severitate sub idem fere tempus viri clarissimi duo sacerdotii honore caruerunt: M. Cornelius Cethegus extis non rite porrectis; Q. Sulpicius, quod inter sacrificandum apex ei de capite defluxerat. Cum magistratu consules abivissent, comitia per interregem sunt habita, quibus consul factus M. Claudius M. F. M. N. Marcellus, qui magistratu inito collegam ascivit Cn. Cornelium L. F. L. N. Scipionem Calvum. Hi pacem petentibus Insubribus restitere, M. Marcello potissimum cupiditate provinciæ triumphique conditiones omnes aspernante: sed & ipsi Galli belli potius, quam otii, consilia tractare videbantur, cum de integro mercede conducta Gæsatarum triginta millia superatis Alpibus longe majorem Insubrium multitudinem concivissent.

LII. Bello sic exorto, profecti primo vere consules, Acerras (oppidum est inter Padum & Alpes) circumsederunt. Cujus obsidione cum depellere Romanos difficile videretur; Britomarus, assumta decem millium Gæsatarum manu, Circumpadanam regionem vastare instituit. quo comperto, consules ita inter se partiti sunt copias, ut Cn. Cornelius cum exercitu reliquo urgeret obsidionem; M. Marcellus duas

§ L. Liv. 22, 6, 3. Zonar. Plutarchus. Col. Capitol. Flor. 2, 4. 4. § LI. Plutarchus. Val. Max. 1, 14. Polyb. 2, 34.

partes equitum & delectos ex levi armatura ducens, sociis succurreret. Delegit expeditissimum quemque, non ultra sexcentos: cum his & equitibus suis non die non nocte intermisso itinere contendit ad hostes. quos circa Clastidium adeptus, priusquam reficere suos quiete posset, adortus est, non voluntate sua, sed ferocia Gæsatarum, qui numero potiores & equestris militiæ principatum sibi vindicantes, audito, paucos adduci pedites a consule, protinus ad obterendum eum, omissa Clastidii obsidione, proruperunt. M. Marcellus acie in longum porrecta, ne circumveniretur ab hostium multitudine, Gallis processit obviam: neque longe aberant invicem acies, cum jam impetum facere molientem equus clamore cantuque Gallorum exterritus abripuit, & retrorsum tulit.

LIII. Ibi consul, veritus, ne in omen tractus ille casus animum suis minueret, equum circumagendo Solem adoravit, tanquam ea de causa convertisset: ex veteri more, quo deos adoraturi se circumagebant. Ferunt, eum ante primum congressum *pulcherrima hostilium armorum Jovi Feretrio* vovisse, mox conspecto Britomaro, qui suorum agmen præcedebat arma ferens auro argentoque & coloribus eximie perornata, hæc judicavisse arma esse debere, quæ vovisset. Jam ipse quoque rex, viso Romanorum duce, provectus longe ante suos, voce & gestu eum ad pugnam provocabat. neque cunctatus M. Marcellus, perfosso regis thorace, vulneravit eum hasta, & equi adacti impetu dejectum humi, semel iterumque repetitis ictibus occidit. Tum desiliens ex equo, manibusque arma tenens, suspexit in cœlum, *Jupiter*, inquiens, *Feretri*, *qui fortium ducum in prœliis facta præclara aspicis*, *en ego te teste tertius Romanorum*, *cæso hostium Imperatore Imperator*, *opima tibi spolia consecro. Tu vero ad reliqua etiam belli res nostras prospera fortuna pergere finito !*

LIV. Repetente post hæc locum M. Marcello, totis vi-

§ LII. Polyb. 2, 34. Plut. Zonar. § LIII. Front. Strat. 4, 5. Plutarch. Oros. 4, 13.

ribus confligi cœptum, fortiſſime pugnantibus Romanis, quos conſulis audacia & fortuna non minus ardore pugnandi, quam ſpe victoriæ impleverat. Itaque non eques Gallus, non pedes, quanquam & ille ſuis ſubſidio venerat, ſuſtinere vim tantam potuit: raroque exemplo pauciſſimi de numeroſo exercitu pulcherrimam victoriam retulere. Lectis deinde ſpoliis ad collegam revertit conſul, qui Acerris occupatis, ubi magnam annonæ copiam reperit, circa Mediolanum caput Inſubrium Gallorum adverſus hoſtes ægre ſe tutabatur: nam illi validiſſimæ frequentiſſimæque urbis obſidione implicatum, viciſſim quaſi obſidebant. Sed adventu M. Marcelli cito commutatus eſt rerum ſtatus. Nam & Gæſatæ audito regis fine diſceſſerunt: & ab his relicti Mediolanenſes defendere urbem non potuere. Sic ingentibus Inſubrum copiis cæſis, captaque Mediolano, & ſubinde Como, ceteræ deinceps urbes, & Inſubrum tota natio, pecunia & agrorum parte mulctati, de cetero ſatis æqua pace impetrata, in deditionem venere.

LV. M. Marcellus provincia confecta celeberrimum triumphum de Gallis Inſubribus & Germanis duxit Kalendis Martiis. Hæc prima Germanorum in hiſtoria Romana mentio, qui ex tranſrhenanis gentibus mercede conducti Viridomaro duce in Italiam venerant. Ex his Galliſque captivi forma ſtaturaque corporis ingenti, currum victoris inter ſpolia maximi pretii antecedebant. Sequebatur ipſe conſul rariſſimo ſpectaculo cæſi ducis arma Jovi Feretrio ferens. quem proſecutus a tergo exercitus ſplendidis ornatus armis, militari acclamatione cantuque celebrabat. Hoc ordine cum ad ædem Feretrii perventum eſſet, deſcendens curru M. Marcellus, opima ſpolia poſt Romulum regem & A. Cornelium Coſſum tertius, neque poſt illum alius ſuſpendit. Hæc arma populus Romanus majori cum voluptate ſpectavit, quod Romanorum militum arma hoſtes Vulcano voviſſe dicebantur: tantaque victoriæ ejus lætitia fuit, ut Senatus

§ LIV. Val. Max. 3, 2, 5. Zonar. Plut. Oroſ. 4, 13. Zoſ. Eutr. 3. 3.

populusque Romanus ex manubiis donum Apollini Delphico cratera aureum, & circum amicas sociasque civitates arma de spoliis Gallicis mitteret: ad Hieronem Syracusanum præter spolia, missum etiam frumenti pretium est, quo inter bella Gallica rem Romanàm juverat.

LVI. Novi deinceps hostes Istri exorti, qui piratico scelere maria infestantes, Romanorum aliquot naves frumentarias diripuerant. Adversus hos ambo consules, P. Cornelius, M. Minucius Rufus missi, multos populos vi aut deditione subegerunt. Triumphatum tamen ab his non reperio, credo quia multo etiam Romano sanguine victoria constiterat. Hoc anno infaustum multis gentibus urbibusque sidus in Hispania exortum est Hasdrubalis successor Hannibal, de cujus initiis gestisque multa deinceps majori spiritu dicenda erunt. Interea novi consules L. Veturius, C. Lutatius cum exercitu ad Alpes progressi sunt. sed conditionibus magis, quam armis usi, multos eorum locorum populos voluntate ipsorum ad amicitiam Romanam adduxerunt. Bellum hoc tempore cum Illyriis instauratum est improbitate Demetrii Pharii, adversus quem sub amicitiæ Romanæ prætextu vicinas civitates arbitrio suo vexantem, omnibus ex partibus querelæ venerunt.

LVII. Nam fretus potentia, quam a Teuta deficienti Romani circumdederant, tutelaque regis Pinnei, cujus matrem Triteutam connubio sibi junxerat, regem & ipse se ferens, popularibus juxta, finitimisque gravis & intolerandus incumbebat. Et Illyrici quidem populos, Romanorum socios & amicos, suæ dominationi studebat subjicere: Cycladas autem insulas, contra fœdus cum lembis armatis quinquaginta ultra Lissum provectus, alias depopulabàtur, ab aliis extorquebat pecunias: jamque & Istrorum partem, quotquot a recenti bello Romanos oderant, & Atin-

§ LV. Oros. 4, 13. Marm. Capitol. Propert. 4, 10. Virg. Æneid. 6, 855. Flor. 2, 4, 5. Plut. Marcel. c. 11. Liv. 24, 21, 9. Diod. l. 25. § LVI. Oros. 4, 13. Eutrop. l. 3. Zonar. Liv. Epit. 20. App. Illyr. Dio ap. Vales.

tanes vi coactos in partes ſuas traxerat. Neque Romanos reverebatur, quibus Gallico bello implicitis, deinde Punicum metuentibus, neque vires neque otium ad vindicandas ſociorum injurias fore cenſebat: & a Philippo Macedonum rege quidlibet ſperabat, quod bello Cleomenico dux Illyricorum auxiliorum Macedonicas opes adjuviſſet. Igitur decretum adverſus eum bellum eſt, apparatuſque facti.

LVIII. Luſtrum interea tertium & quadrageſimum L. Æmilius, C. Flaminius cenſores condiderunt. Cenſa ſunt civium capita ducenta ſeptuaginta millia ducenta tredecim. Libertinorum promiſcua multitudo per omnes tribus ſparſa, multum hactenus turbarum dederat: eam imitatione Q. Fabii Maximi cenſores in quatuor tribus, Eſquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinamque redegerunt. C. Flaminius in eadem cenſura viam Ariminum uſque munivit, & Circum exſtruxit. utrique operi nomen ab auctore eſt impoſitum, Circuſque Flaminius, & via Flaminia vocata. Iidem cenſores legem Metiliam de fullonibus ad populum ferendam dedere: ne minorum quidem rerum curam tanti magiſtratus faſtigium dedecere rati. Per idem tempus Illyriorum rebellio Senatum movit, ut M. Livio M. F. M. N. Salinatori, L. Æmilio M. F. Paullo conſulibus provinciam illam mandaret.

LIX. Contra Demetrius bellum & ipſe haud ſegniter comparare inſtituit, valido præſidio Dimalum miſſo, proviſiſque omnibus, quorum ad longam ſuſtinendam obſidionem uſus eſt. Quibuſdam locis interficiendos curavit principes, de quorum fide dubitabat, aliiſque ſibi addictis regimen urbium tradidit. ex omni vero regno delectum robur, ſex millia virorum, ſecum ad præſidium Phari retinuit. Dum hæc aguntur, L. Paullus conſul primo vere profectus, in Illyricum venit; intellectoque, magnam eſſe ho-

§ LVII. Juſt. 2, 1. Polyb. 3, 16. Appian. Illyr. § LVIII. Liv. 23, 32, 2 & 9, 46, 14. Caſſiod. Feſtus voce Circus Flam. Plin. 35, 17.

ftibus fpem in munitionibus Dimali, quem locum inexpugnabilem putabant; ratus plurimum inde terroris oriturum, fi hunc expugnaffet, tanta fua militumque alacritate eft aggreffus, ut feptimo quam oppugnare cœpta effet die, vi caperetur. Neque falfus fuit animo conful, fparfaque per vicinam regionem fama confeftim ex omnibus urbibus oratores venere, fe fuaque omnia Romanis dedituri.

LX. Quibus in fidem receptis, Pharum infulam, ubi Demetrii regia erat, petiit. Quam ubi copiarum omni genere refertam, fortiffimorumque virorum præfidio, tum fitu operibufque, ad hæc præfentia tyranni munitam effe didiciffet; moram obfidionis veritus, aftum excogitavit accelerandæ victoriæ non inutilem. Partem enim majorem exercitus, noctu trajectis copiis, in filvofis quibufdam callibus occuluit: ipfe cum navibus viginti luce clara proximum urbi portum petens, elicuit Pharios, inter quos ipfe Demetrius ad prohibendam hoftium exfcenfionem accucurrit. Conferto certamine, plures fubinde, ut fit, fuis auxilio venientes, ad extremum omni fere præfidio militarium virorum urbem nudavere. Interea Romani, qui noctu exfcenderant, itinere per tecta loca facto, collem inter oppidum portumque medio ferme fpatio fitum occupavere. quo facto iis, qui urbe fuerant egreffi, reditus ad eam occludebatur.

LXI. Demetrius animadverfo quid fieret, confilium cepit, ut in tam ancipiti periculo, non fpernendum. Omiffo enim præfenti certamine, revocatifque fuis, *Viri fortes*, inquit, *apparet virtutem noftram hoftibus formidabilem effe: nam ad dolos converfi fatentur fe viribus armifque diffidere. Furto noctis ufi hanc in terram irrepfere, unde, fi bene vos novi, retinebunt nihil, nifi quod corporibus tegent, anima emtum. Vos modo, Pharii mei, vofque omni ex Illyrico delecta juventus, vel patriæ, vel gloriæ veftræ memores, oftendite Romanis, neque fuæ fortitudinis, neque noftræ imbecillitatis fuiffe, quod femel de Illyriis Romæ triumphatum eft. Non Fulvius eo tempore aut Poftumius Illyrios confiliis & armis, fed impotentia, fed teme-*

§ LIX. Polyb. 3, 16 & 18.

ritate sua Teuta vicit. Neque ignoratis, ut de aliis taceam, non ita proclivem illis futuram fuisse victoriam, si me defensorem potius, quam inimicum, habere Teuta maluisset. Verum enimvero, & quia vobis præclare confido, & quia facta potius quam verba tempus postulat, abrumpo. Habetis animos, habetis arma, videtis necessitatem, quæ timidissimum quemque posset acuere, vobis pariter ubique discrimen extremum imminet, nisi virtute vestra discusseritis. Eamus igitur, & fortuna bene juvante istos e latibulis suis paulo ante progressos petamus, securi de his, qui exscensionem faciunt. nam illos si ceciderimus, hi majori cum studio naves repetent, quam reliquerunt.

LXII. Ita suos pro tempore cohortatus, instructis ordinibus ad eos invadendos, qui collem tenebant, ducit. qui & ipsi non segnius congressi sustinuerunt hostem, donec advenientes, qui exscensionem interea fecerant, & a tergo eum adorti, magno cum terrore detrimentoque disjecere. Paucos in oppidum retulit fuga: ceteri passim per invios calles dilapsi. Demetrius, qui solis quibusdam locis paratos lembos in omnem casum habebat, uno eorum conscenso ad Philippum Macedoniæ regem profugit, cujus in amicitiam receptus, mores adolescentis antea laudatos adulatione & tyrannicis consiliis corrupit, bellique Romani & multarum præterea calamitatum, suasor & auctor ei exstitit. Post hanc pugnam Pharus ex itinere capta, jussuque imperatoris direpta & diruta est. Illyrici deinde rebus ex sententia ordinatis, ad triumphum petendum, affecta jam æstate, consul Romam rediit.

LXIII. In hujus quoque belli narratione Polybium sequi malui, non ignarus, apud alios auctores ambobus consulibus ejus perfecti gloriam communiter tribui, qui evocatum ad se Demetrium, quia non parebat, aggressi primum in Issa insula, quibus dixi artibus vicerint; deinde Pharo proditione capta, Demetrium expulerint. de cujus fine quoque dissentanea Polybio tradunt, istis & annis & locis proximo: quæ aliud in tempus egressa prætermitto.

§ LXII. Polyb. 3, 19. Appian. Illyr. Liv. Epit. 20.

Ceterum Illyriis in regis Pinnei gratiam, quem innocentem ætate & proposito fuisse constabat, pepercit Senatus, fœdusque cum eo, adjectis tamen conditionibus quibusdam, renovavit. Interea L. Æmilius consul splendidissimum de his populis triumphum duxit: sed & M. Livium ex eo bello triumphasse reperio. plures tamen scriptores hunc prætereunt: credo, quod majores L. Paulli res fuerunt, quibus collegæ famam gloriamque potuerit obscurare. sed nobilius ejusdem M. Livii paulo post judicium & condemnatio fuit. Per invidiam ipse ac L. Paullus accusati, quod prædam militibus non æqualiter divisissent, quodque ex ea multa avertissent, judicium populi subiverunt.

LXIV. L. Paullus ambustus vix evasit, M. Livium omnes tribus, excepta Mæcia, damnaverunt. Isque contumeliam istam tam indigne tulit, ut Urbe relicta, cœtus omnes fugeret, donec eum ad instituta vitæ prioris resumenda Reipublicæ tempora retraxere. Sed hæc in P. Cornelii Scipionis, Tib. Sempronii Longi consulatum inciderunt. Anno autem, quo M. Livius & L. Paullus adhuc consules erant, Archagathus quidam Lysaniæ filius ex Peloponneso Romam venit, qui medicinam professus, jure Quiritium donatus est, eique taberna in compito Acilio emta publice. res ad memoriam minime celebris, nisi tum primum artis medicæ nomen auditum Romæ agnitumque esset, hactenus ad sanitatem tuendam sufficiente temperantia & inemtis remediis. Eisdem consulibus coloniæ deductæ sunt in agro Gallico Placentia & Cremona, non postrema causa irarum, quibus commoti Boji Insubresque respicere Hannibalem cœpere, qui tum Saguntinam urbem summis viribus oppugnans, per ruinas ejus iter ad Romana bella muniebat. sed hi ceterique motus, qui magno numero, neque minori mole, continuo ingruerunt, ab altiore paulo principio sunt repetendi.

§ LXIII. Zonar. Dio ap. Valef. Appian. Illyr. Polyb. 4, 66. Auct. de vir. ill. c. 50. Just. 29, 2. Front. Strat. 4, 1. § LXIV. Liv. 22, 35, 2 & 27, 36, 3. Plin. 29, 1. Liv. 21, 25, 2. Ejusd. Epit. 29.

TITI LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER XXI.

EPITOME
LIBRI VICESIMI PRIMI.

In Italiam belli Punici ſecundi ortus narratur, & Hannibalis Pœnorum ducis contra fœdus per Iberum amnem tranſitus, a quo Saguntum, ſociorum populi Romani civitas, obſeſſa octavo menſe capta eſt. De quibus injuriis miſſi legati ad Carthaginienſes, qui quererentur. cum ſatisfacere nollent, bellum iis indictum eſt. Hannibal, ſuperato Pyrenæo ſaltu, per Gallias, fuſis Volcis, qui obſiſtere conati erant, ad Alpes venit; & laborioſo per eas tranſitu (cum montanos quoque Gallos obvios aliquot prœliis repuliſſet) deſcendit in Italiam, & ad Ticinum amnem Romanos equeſtri prœlio fudit: in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani poſtea nomen accepit. iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuſo, Hannibal Apenninum quoque, per magnam militum vexationem propter vim tempeſtatum, tranſiit. Cn. Cornelius Scipio in Hiſpania contra Pœnos proſpere pugnavit, duce hoſtium Magone capto.

I. IN parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio summæ totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime omnium memorabile, quæ unquam gesta sint, me scripturum; quod Hannibale duce Carthaginienses cum populo Romano gessere. Nam neque validiores opibus ullæ inter se civitates gentesque contulerunt arma, neque his ipsis tantum unquam virium aut roboris fuit: & haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conferebant bello. & adeo varia belli fortuna ancepsque Mars fuit, ut propius periculum fuerint, qui vicerunt. Odiis etiam prope majoribus certarunt, quam viribus: Romanis indignantibus, quod victoribus victi ultro inferrent arma; Pœnis, quod superbe avareque crederent imperitatum victis esse. Fama etiam est, Hannibalem annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Hamilcari, ut duceretur in Hispaniam, cum, perfecto Africo bello, exercitum eo trajecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris jurejurando adactum, se, cum primum posset, hostem fore populo Romano. Angebant ingentis spiritus virum Sicilia Sardiniaque amissæ: nam & Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam, & Sardiniam inter motum Africæ fraude Romanorum, stipendio etiam insuper imposito, interceptam.

II. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos, ita deinde novem annis in Hispania augen-

do Punico imperio gessit, ut appareret, majus eum, quam quod gereret, agitare in animo bellum: &, si diutius vixisset, Hamilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos fuisse, quæ Hannibalis ductu intulerunt. Mors Hamilcaris peropportuna, & pueritia Hannibalis, distulerunt bellum. Medius Hasdrubal inter patrem & filium octo ferme annos imperium obtinuit: flore ætatis (uti ferunt) primo Hamilcari conciliatus; gener inde ob altam indolem provecto annis ascitus, &, quia gener erat, factionis Barcinæ opibus, quæ apud milites plebemque plus quam modicæ erant, haud sane voluntate principum, imperio potitus. Is plura consilio, quam vi, gerens, hospitiis regulorum magis, conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus, quam bello aut armis, rem Carthaginiensem auxit. Ceterum nihilo ei pax tutior fuit. barbarus eum quidam palam, ob iram interfecti ab eo domini, obtruncavit; comprehensusque ab circumstantibus haud alio, quam si evasisset, vultu, tormentis quoque cum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut, superante lætitia dolores, ridentis etiam speciem præbuerit. Cum hoc Hasdrubale, quia miræ artis in sollicitandis gentibus, imperioque jungendis suo fuerat, fœdus renovaverat populus Romanus, ut finis utriusque imperii esset amnis Iberus, Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas servaretur.

III. In Hasdrubalis locum haud dubia res fuit, quin prærogativam militarem, qua extemplo juvenis Hannibal in prætorium delatus, imperator-

que ingenti omnium clamore atque assensu appellatus erat, favor etiam plebis sequeretur. Hunc vixdum puberem Hasdrubal literis ad se arcessierat: actaque res etiam in senatu fuerat, Barcinis nitentibus, ut assuesceret militiæ Hannibal, atque in paternas succederet opes. Hanno, alterius factionis princeps, *Et æquum postulare videtur*, inquit, *Hasdrubal; & ego tamen non censeo, quod petit, tribuendum.* Cum admiratione tam ancipitis sententiæ in se omnes convertisset, *Florem ætatis*, inquit, *Hasdrubal, quem ipse patri Hannibalis fruendum præbuit, justo jure eum a filio repeti censet. nos tamen minime decet, juventutem nostram pro militari rudimento assuefacere libidini prætorum. An hoc timemus, ne Hamilcaris filius nimis sero imperia immodica & regni paterni speciem videat? &, cujus regis genero hereditarii sint relicti exercitus nostri, ejus filio parum mature serviamus? Ego, istum juvenem domi tenendum, sub legibus, sed magistratibus docendum vivere æquo jure cum ceteris, censeo: ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens exsuscitet.*

IV. Pauci, ac ferme optimus quisque, Hannoni assentiebantur: sed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Missus Hannibal in Hispaniam primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. Hamilcarem juvenem redditum sibi veteres milites credere; eundem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri. dein brevi effecit, ut pater in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. Nunquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum at-

que imperandum, habilius fuit. itaque haud facile decerneres, utrum imperatori, an exercitui, carior eſſet: neque Haſdrubal alium quenquam præficere malle, ubi quid fortiter ac ſtrenue agendum eſſet: neque milites alio duce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciæ ad pericula capeſſenda, plurimum conſilii inter ipſa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par: cibi potioniſque deſiderio naturali, non voluptate, modus finitus: vigiliarum ſomnique nec die, nec nocte diſcriminata tempora. Id, quod gerendis rebus ſupereſſet, quieti datum: ea neque molli ſtrato, neque ſilentio arceſſita. Multi ſaepe militari ſagulo opertum, humi jacentem inter cuſtodias ſtationeſque militum, conſpexerunt. Veſtitus nihil inter aequales excellens: arma atque equi conſpiciebantur. Equitum peditumque idem longe primus erat. princeps in prœlium ibat; ultimus conſerto prœlio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia æquabant; inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil ſancti, nullus Deûm metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum atque vitiorum triennio ſub Haſdrubale imperatore meruit, nulla re, quæ agenda videndaque magno futuro duci eſſet, prætermiſſa.

V. Ceterum ex quo die dux eſt declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum eſſet, nihil prolatandum ratus, ne ſe quoque, ut patrem Hamilcarem, deinde Haſdrubalem, cunctantem caſus aliquis opprimeret, Sa-

guntinis inferre bellum ſtatuit. quibus oppugnandis quia haud dubie Romana arma movebantur, in Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis, quam in ditione Carthaginienſium erat) induxit exercitum, ut non petiſſe Saguntinos, ſed rerum ſerie, finitimis domitis gentibus, jungendoque, tractus ad id bellum videri poſſet. Cartejam, urbem opulentam, caput gentis ejus, expugnat diripitque. Quo metu perculſæ minores civitates, ſtipendio impoſito, imperium accepere. victor exercitus, opulentuſque præda, Carthaginem novam in hiberna eſt deductus. Ibi large partiendo prædam, ſtipendio præterito cum fide exſolvendo, cunctis civium ſociorumque animis in ſe firmatis, vere primo in Vaccæos promotum bellum. Hermandica & Arbocala urbes vi captæ. Arbocala & virtute & multitudine oppidanorum diu defenſa. Ab Hermandica profugi exſulibus Olcadum, priore æſtate domitæ gentis, cum ſe junxiſſent, concitant Carpetanos: adortique Hannibalem, regreſſum ex Vaccæis, haud procul Tago flumine agmen grave præda turbavere. Hannibal prœlio abſtinuit; caſtriſque ſuper ripam poſitis, cum prima quies ſilentiumque ab hoſtibus fuit, amnem vado trajecit: valloque ita producto, ut locum ad tranſgrediendum hoſtes haberent, invadere eos tranſeuntes ſtatuit. Equitibus præcepit, ut, cum ingreſſos aquam viderent, adorirentur. Peditum agmen in ripa, elephantos ante quadraginta diſpoſuit. Carpetanorum cum appendicibus Olcadum Vaccæorumque centum millia fuere: invicta acies,

ſi æquo dimicaretur campo. Itaque & ingenio feroces, & multitudine freti, & quod metu ceſſiſſe credebant hoſtem, id morari victoriam rati, quod intereſſet amnis, clamore ſublato, paſſim ſine ullius imperio, qua cuique proximum eſt, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripæ vis ingens equitum in flumen immiſſa, medioque alveo haudquaquam pari certamine concurſum: quippe ubi pedes inſtabilis, ac vix vado fidens, vel ab inermi equite, equo temere acto, perverti poſſet; eques, corpore armiſque liber, equo vel per medios gurgites ſtabili, cominus eminuſque rem gereret. Pars magna flumine abſumta: quidam, vorticoſo amni delati in hoſtes, ab elephantis obtriti ſunt: poſtremi, quibus regreſſus in ſuam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione cum in unum colligerentur, priuſquam ex tanto pavore reciperent animos, Hannibal, agmine quadrato amnem ingreſſus, fugam ex ripa fecit: vaſtatiſque agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. Et jam omnia trans Iberum, præter Saguntinos, Carthaginienſium erant.

VI. Cum Saguntinis bellum nondum erat: ceterum jam belli cauſa certamina cum finitimis ſerebantur, maxime Turdetanis. quibus cum adeſſet idem, qui litis erat ſator, nec certamen iuris, ſed vim quaeri appareret; legati a Saguntinis Romam miſſi, auxilium ad bellum jam haud dubie imminens orantes. Conſules tunc Romæ erant P. Cornelius Scipio & Ti. Sempronius Longus: qui cum, legatis in ſenatum introductis, de republica retuliſſent, placuiſſetque mitti legatos in Hiſpaniam

ad res ſociorum inſpiciendas; quibus ſi videretur digna cauſa, & Hannibali denuntiarent, ut ab Saguntinis, ſociis populi Romani, abſtineret, & Carthaginem in Africam trajicerent, ac ſociorum populi Romani querimonias deferrent. Hac legatione decreta, necdum miſſa, omnium ſpe celerius Saguntum oppugnari allatum eſt. Tunc relata ex integro res ad ſenatum. Alii, provincias conſulibus Hiſpaniam atque Africam decernentes, terra marique rem gerendam cenſebant: alii totum in Hiſpaniam Hannibalemque intendebant bellum. Erant, qui non temere movendam rem tantam, exſpectandoſque ex Hiſpania legatos cenſerent. Hæc ſententia, quæ tutiſſima videbatur, vicit: legatique eo maturius miſſi, P. Valerius Flaccus & Q. Bæbius Tamphilus, Saguntum ad Hannibalem, atque inde Carthaginem, ſi non abſiſteretur bello, ad ducem ipſum in pœnam fœderis rupti depoſcendum.

VII. Dum ea Romani parant conſultantque, jam Saguntum ſumma vi oppugnabatur. Civitas ea longe opulentiſſima ultra Iberum fuit, ſita paſſus mille ferme a mari. Oriundi a Zacyntho inſula dicuntur, mixtique etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis. ceterum in tantas brevi creverant opes, ſeu maritimis, ſeu terreſtribus fructibus, ſeu multitudinis incremento, ſeu ſanctitate diſciplinæ, qua fidem ſocialem uſque ad perniciem ſuam coluerunt. Hannibal, infeſto exercitu ingreſſus fines, pervaſtatis paſſim agris, urbem tripartito aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque, quam cetera circa, vallem vergens. adverſus eum vineas

agere inſtituit, per quas aries mœnibus admoveri poſſet. Sed ut locus procul muro ſatis æquus agendis vineis fuit; ita haudquaquam proſpere, poſtquam ad effectum operis ventum eſt, cœptis ſuccedebat. & turris ingens imminebat: & murus, ut in ſuſpecto loco, ſupra ceteræ modum altitudinis emunitus erat: & juventus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris oſtendebatur, ibi vi majore obſiſtebant. Ac primo miſſilibus ſubmovere hoſtem, nec quidquam ſatis tutum munientibus pati. deinde jam non pro mœnibus modo atque turri tela micare, ſed ad erumpendum etiam in ſtationes operaque hoſtium animus erat: quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quam Pœni. Ut vero Hannibal ipſe, dum murum incautius ſubit, adverſum femur tragula graviter ictus cecidit; tanta circa fuga ac trepidatio fuit, ut non multum abeſſet, quin opera ac vineæ desererentur.

VIII. Obſidio deinde per paucos dies magis, quam oppugnatio, fuit, dum vulnus ducis curaretur. per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionum nihil ceſſatum. Itaque acrius de integro obortum eſt bellum, pluribuſque partibus, vix accipientibus quibuſdam opera locis, vineæ cœptæ agi, admoverique aries. Abundabat multitudine hominum Pœnus: ad centum enim quinquaginta millia habuiſſe in armis ſatis creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multifariam diſtineri cœpti ſunt: & non ſufficiebant (jam enim feriebantur arietibus) muri,

quaſſatæque multæ partes erant. una continentibus ruinis nudaverat urbem: tres deinceps turres, quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant: captumque oppidum ea ruina crediderant Pœni; qua, velut ſi pariter utroſque murus texiſſet, ita utrinque in pugnam procurſum eſt. Nihil tumultuariæ pugnæ ſimile erat, quales in oppugnationibus urbium per occaſionem partis alterius conſeri ſolent: ſed juſtæ acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tectaque urbis modico diſtantia intervallo conſtiterant. hinc ſpes, hinc deſperatio animos irritat: Pœno cepiſſe jam ſe urbem, ſi paululum annitatur, credente; Saguntinis pro nudata mœnibus patria corpora opponentibus, nec ullo pedem referente, ne in relictum a ſe locum hoſtem immitteret. Itaque quo acrius & conferti magis utrinque pugnabant, eo plures vulnerabantur, nullo inter arma corporaque vano intercidente telo. Falarica erat Saguntinis, miſſile telum haſtili abiegno, & cetera tereti, præterquam ad extremum, unde ferrum exſtabat. id, ſicut in pilo, quadratum ſtuppa circumligabant, liniebantque pice. Ferrum autem tres longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus poſſet. Sed id maxime, etiamſi hæſiſſet in ſcuto, nec penetraſſet in corpus, pavorem faciebat; quod, cum medium accenſum mitteretur, conceptumque ipſo motu multo majorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad inſequentes ictus præbebat.

IX. Cum diu anceps fuiſſet certamen, & Sagun-

tinis, quia præter ſpem reſiſterent, creviſſent animi; Pœnus, quia non viciſſet, pro victo eſſet; clamorem repente oppidani tollunt, hoſtemque in ruinas muri expellunt; inde impeditum trepidantemque exturbant; poſtremo fuſum fugatumque in caſtra redigunt. Interim ab Roma legatos veniſſe nuntiatum eſt. quibus obviam ad mare miſſi ab Hannibale, qui dicerent, nec tuto eos aditurος inter tot tam efferatarum gentium arma: nec Hannibali, in tanto diſcrimine rerum, operæ eſſe legationes audire. Apparebat, non admiſſos protinus Carthaginem ituros. literas igitur nuntioſque ad principes factionis Barcinæ præmittit, ut præpararent ſuorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis poſſet.

X. Itaque, præterquam quod admiſſi auditique ſunt, ea quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno unus adverſo ſenatu cauſam fœderis, magno ſilentio propter auctoritatem ſuam, non aſſenſum audientium, egit. *Per Deos, fœderum arbitros ac teſtes, monuiſſe, prædixiſſe ſe, ne Hamilcaris progeniem ad exercitum mitterent. non manes, non ſtirpem ejus conquieſcere viri: nec unquam, donec ſanguinis nominiſque Barcini quiſquam ſuperſit, quietura Romana fœdera. Juvenem flagrantem cupidine regni, viamque unam ad id cernentem, ſi ex bellis bella ſerendo ſuccinctus armis legionibuſque vivat, velut materiam igni præbentes, ad exercitus miſiſtis. aluiſtis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum veſtri circumſident exercitus, unde arcentur fœdere: mox Carthaginem circumſidebunt Romanæ legiones, ducibus iiſ-*

dem Diis, per quos priore bello rupta fœdera ſunt ulti. Utrum hoſtem, an vos, an fortunam utriuſque populi, ignoratis? Legatos, ab ſociis & pro ſociis venientes, bonus imperator veſter in caſtra non admiſit, jus gentium ſuſtulit. hi tamen, unde ne hoſtium quidem legati arcentur, pulſi ad vos veniunt, res ex fœdere repetunt. publica fraus abſit: auctorem culpæ & reum criminis depoſcunt. Quo lenius agunt, ſegnius incipiunt; eo, cum cœperint, vereor, ne perſeverantius ſæviant. Ægates inſulas Erycemque ante oculos proponite; quæ terra marique per quatuor & viginti annos paſſi ſitis. Nec puer hic dux erat, ſed pater ipſe Hamilcar, Mars alter, ut iſti volunt. ſed Tarento, id eſt, Italia, non abſtinueramus ex fœdere: ſicut nunc Sagunto non abſtinemus. Vicerunt ergo Dii hominesque; &, id de quo verbis ambigebatur, uter populus fœdus rupiſſet, eventus belli, velut æquus judex, unde jus ſtabat, ei victoriam dedit. Carthagini nunc Hannibal vineas turreſque admovet: Carthaginis mœnia quatit ariete. Sagunti ruinæ (falſus utinam vates ſim!) noſtris capitibus incident: ſuſceptumque cum Saguntinis bellum, habendum cum Romanis eſt. Dedemus ergo Hannibalem? dicet aliquis. Scio, meam levem eſſe in eo auctoritatem propter paternas inimicitias. Sed & Hamilcarem eo periſſe lætatus ſum, quod, ſi ille viveret, bellum jam cum Romanis haberemus; & hunc juvenem, tanquam furiam facemque hujus belli, odi ac deteſtor. Nec dedendum ſolum id piaculum rupti fœderis; ſed, ſi nemo depoſcat, devehendum in ultimas maris terrarumque oras, ablegandumque eo, unde nec ad nos nomen famaque ejus accedere, neque ſollicitare quietæ civitatis ſta-

tum possit. Ego ita censeo, legatos extemplo Romam mittendos, qui senatui satisfaciant: alios, qui Hannibali nuntient, ut exercitum ab Sagunto abducat, ipsumque Hannibalem ex fœdere Romanis dedant: tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno.

XI. Cum Hanno peroraſſet, nemini omnium certare oratione cum eo neceſſe fuit; adeo prope omnis ſenatus Hannibalis erat: infeſtiuſque locutum arguebant Hannonem, quam Flaccum Valerium, legatum Romanum. Reſponſum inde legatis Romanis eſt, *Bellum ortum ab Saguntinis, non ab Hannibale eſſe. populum Romanum injuſte facere, ſi Saguntinos vetuſtiſſimæ Carthaginienſium ſocietati præponat.* Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Hannibal, quia feſſum militem prœliis operibuſque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, ſtationibus ad cuſtodiam vinearum aliorumque operum diſpoſitis. interim animos eorum nunc ira in hoſtes ſtimulando, nunc ſpe præmiorum accendit. Ut vero pro concione prædam captæ urbis edixit militum fore, adeo accenſi omnes ſunt, ut, ſi extemplo ſignum datum eſſet, nulla vi reſiſti videretur poſſe. Saguntini ut a prœliis quietem habuerant, nec laceſſentes, nec laceſſiti per aliquot dies; ita non nocte, non die unquam ceſſaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte, qua patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior, quam ante, adorta eſt: nec, qua primum aut potiſſimum parte ferrent opem, (cum omnia variis clamoribus ſtreperent) ſatis ſcire poterant. Ipſe Hannibal, qua tur-

ris mobilis, omnia munimenta urbis ſuperans altitudine, agebatur, hortator aderat. quæ cum admota, catapultis balliſtiſque per omnia tabulata diſpoſitis, muros defenſoribus nudaſſet; tum Hannibal, occaſionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad ſubruendum ab imo murum mittit. nec erat difficile opus, quod cæmenta non calce durata erant, ſed interlita luto, ſtructuræ antiquæ genere. Itaque latius, quam cæderetur, ruebat: perque patentia ruinis agmina armatorum in urbem vadebant. Locum quoque editum capiunt: collatiſque eo catapultis balliſtiſque, ut caſtellum in ipſa urbe velut arcem imminentem haberent, muro circumdant: & Saguntini murum interiorem ab nondum capta urbis parte ducunt. Utrinque ſumma vi & muniunt, & pugnant: ſed, interiora tuendo, minorem in dies urbem Saguntini faciunt. Simul creſcit inopia omnium longa obſidione, & minuitur exſpectatio externæ opis; cum tam procul Romani, unica ſpes, circa omnia hoſtium eſſent. Pauliſper tamen affectos animos recreavit repentina profectio Hannibalis in Oretanos Carpetanoſque. qui duo populi, delectus acerbitate conſternati, retentis conquiſitoribus, metum defectionis cum præbuiſſent, oppreſſi celeritate Hannibalis, omiſerunt mota arma.

XII. Nec Sagunti oppugnatio ſegnior erat, Maharbale, Himilconis filio, (eum præfecerat Hannibal) ita impigre rem agente, ut ducem abeſſe nec cives, nec hoſtes ſentirent. Is & prœlia aliquot ſecunda fecit, & tribus arietibus aliquantu-

lum muri diſcuſſit; ſtrataque omnia recentibus ruinis advenienti Hannibali oſtendit. Itaque ad ipſam arcem extemplo ductus exercitus, atroxque prœlium cum multorum utrinque cæde initum, & pars arcis capta eſt. Tentata deinde per duos eſt exigua pacis ſpes, Alconem Saguntinum, & Alorcum Hiſpanum. Alcon, inſciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, cum ad Hannibalem noctu tranſiſſet, poſtquam nihil lacrimæ movebant, conditioneſque triſtes, ut ab irato victore, ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud hoſtem manſit; moriturum affirmans, qui ſub conditionibus his de pace ageret. Poſtulabatur autem, redderent res Turdetanis; traditoque omni auro atque argento, egreſſi urbe cum ſingulis veſtimentis ibi habitarent, ubi Pœnus juſſiſſet. Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos, Alorcus, vinci animos, ubi alia vincantur, affirmans, ſe pacis ejus interpretem fore pollicetur. Erat autem tum miles Hannibalis; ceterum publice Saguntinis amicus atque hoſpes. Tradito palam telo cuſtodibus hoſtium, tranſgreſſus munimenta, ad prætorem Saguntinum (& ipſe ita jubebat) eſt deductus. quo cum extemplo concurſus omnis generis hominum eſſet factus, ſubmota cetera multitudine, ſenatus Alorco datus eſt. cujus talis oratio fuit:

XIII. *Si civis veſter Alcon, ſicut ad pacem petendam ad Hannibalem venit, ita pacis conditiones ab Hannibale ad vos retuliſſet, ſupervacaneum hoc mihi fuiſſet iter, quo nec orator Hannibalis, nec transfuga ad vos veniſſem. Cum ille, aut veſtra, aut ſua culpa,*

manserit apud hostem, (si metum simulavit, sua; vestra, si periculum est apud vos vera referentibus) ego, ne ignoraretis, esse aliquas & salutis & pacis vobis conditiones, pro vetusto hospitio; quod mihi vobiscum est, ad vos veni. Vestra autem causa me, nec ullius alterius, loqui, quæ loquor apud vos, vel ea fides sit, quod, neque dum vestris viribus restitistis, neque dum auxilia ab Romanis sperastis, pacis unquam apud vos mentionem feci. Postquam nec ab Romanis vobis ulla spes est, nec vestra jam aut arma vos, aut mœnia satis defendunt, pacem affero ad vos magis necessariam, quam æquam. cujus ita aliqua spes est, si eam quemadmodum ut victor fert Hannibal, sic vos ut victi audiatis: si non id, quod amittitur, in damno, (cum omnia victoris sint) sed, quidquid relinquitur, pro munere habituri estis. Urbem vobis, quam ex magna jam parte dirutam, captam fere totam habet, adimit, agros relinquit, locum assignaturus, in quo novum oppidum ædificetis: aurum argentumque omne, publicum privatumque, ad se jubet deferri: conjugum vestraque corpora ac liberorum vestrorum servat inviolata, si inermes cum binis vestimentis velitis ab Sagunto exire. Hæc victor hostis imperat. Hæc, quanquam sint gravia atque acerba, fortuna vestra vobis suadet. Equidem haud despero, cum omnium potestas ei facta sit, aliquid ex his rebus remissurum. Sed vel hæc patienda censeo potius, quam trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra conjuges ac liberos belli jure sinatis.

XIV. Ad hæc audienda cum, circumfusa paullatim multitudine, permixtum senatui esset populi concilium; repente primores, secessione facta,

(priusquam responsum daretur) argentum aurumque omne, ex publico privatoque in forum collatum, in ignem ad id raptim factum conjicientes, eodem plerique semet ipsi præcipitaverunt. Cum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat: perque ruinam ejus cohors Pœnorum impetu facto cum signum imperatori dedisset, nudatam stationibus custodiisque solitis hostium esse urbem; non cunctandum in tali occasione ratus Hannibal, totis viribus aggressus urbem, momento cepit, signo dato, ut omnes puberes interficerentur. quod imperium crudele, ceterum prope necessarium cognitum ipso eventu est. Cui enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum conjugibus ac liberis domos super se ipsos concremaverunt, aut armati nullum ante finem pugnæ, quam morientes, fecerunt?

XV. Captum oppidum est cum ingenti præda. Quanquam pleraque ab dominis de industria corrupta erant, & in cædibus vix ullum discrimen ætatis ira fecerat, & captivi militum præda fuerant; tamen & ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniæ redactum esse constat, & multam pretiosam supellectilem vestemque missam Carthaginem. Octavo mense, quam cœptum oppugnari, captum Saguntum, quidam scripsere: inde Carthaginem novam in hiberna Hannibalem concessisse: quinto deinde mense, quam ab Carthagine profectus sit, in Italiam pervenisse. Quæ si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, Ti. Sempronius

consules fuerint, ad quos & principio oppugnationis legati Saguntini missi sint, & qui in suo magistratu cum Hannibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam, pugnaverint. Aut omnia breviora aliquanto fuere: aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fuerunt, non cœptum oppugnari est, sed captum. Nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii & C. Flaminii non potest: quia Flaminius Arimini consulatum iniit, creatus ab Ti. Sempronio consule; qui, post pugnam ad Trebiam ad creandos consules Romam cum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

XVI. Sub idem fere tempus & legati, qui redierant a Carthagine, Romam retulerunt, omnia hostilia esse, & Sagunti excidium nuntiatum est: tantusque simul mœror Patres, misericordiaque sociorum peremtorum indigne, & pudor non lati auxilii, & ira in Carthaginienses, metusque de summa rerum cepit, velut si jam ad portas hostis esset; ut, tot uno tempore motibus animi turbati, trepidarent magis, quam consulerent. Nam neque hostem acriorem bellicosioremque secum congressum; nec rem Romanam tam desidem unquam fuisse atque imbellem. Sardos, Corsosque, & Istros, atque Illyrios, lacessisse magis, quam exercuisse, Romana arma: & cum Gallis tumultuatum verius, quam belligeratum. Pœnum, hostem veteranum, trium & viginti annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper victorem, primum Hamilcare, deinde Hasdrubale, nunc Hannibale duce acerri-

mo assuetum, recentem ab excidio opulentissimæ urbis, Iberum transire: trahere secum tot excitos Hispanorum populos: conciturum avidas semper armorum Gallicas gentes. cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia, ac pro mœnibus Romanis esse.

XVII. Nominatæ jam antea consulibus provinciæ erant; tum sortiri jussi. Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. Sex in eum annum decretæ legiones, & sociûm quantum ipsis videretur, & classis quanta parari posset. Quatuor & viginti peditum Romanorum millia sunt scripta, & mille octingenti equites: sociorum quadraginta millia peditum, quatuor millia & quadringenti equites: naves ducentæ viginti quinqueremes, celoces viginti deductæ. Latum inde ad populum, *vellent, juberent, populo Carthaginiensi bellum indici.* Ejusque belli causa supplicatio per urbem habita, atque adorati Dii, ut bene ac feliciter eveniret, quod bellum populus Romanus jussisset. Inter consules ita copiæ divisæ. Sempronio datæ legiones duæ, (ea quaterna millia erant peditum, & trecenti equites) & sociorum sexdecim millia peditum, equites mille octingenti: naves longæ centum sexaginta, celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisque copiis Ti. Sempronius missus in Siciliam, ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italia Pœnum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datum, quia L. Manlius prætor & ipse cum haud invalido præsidio in Galliam mittebatur. Navium maxime Cornelio numerus deminutus. sexaginta quinqueremes datæ (neque enim

mari venturum, aut ea parte belli dimicaturum hostem credebant) & duæ Romanæ legiones cum suo justo equitatu, & quatuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille sexcentis. Duas legiones Romanas, & decem millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos, Gallia provincia eodem anno versa in Punicum bellum habuit.

XVIII. His ita comparatis, ut omnia justa ante bellum fierent, legatos majores natu, Q. Fabium, M. Livium, L. Æmilium, C. Licinium, Q. Bæbium, in Africam mittunt ad percontandos Carthaginienses, publicone consilio Hannibal Saguntum oppugnasset? & si, id quod facturi videbantur, faterentur, ac defenderent publico consilio factum, ut indicerent populo Carthaginiensi bellum. Romani postquam Carthaginem venerunt, cum senatus datus esset, & Q. Fabius nihil ultra, quam unum, quod mandatum erat, percontatus esset; tum ex Carthaginiensibus unus: *Præceps vestra, Romani, & prior legatio fuit, cum Hannibalem, tanquam suo consilio Saguntum oppugnantem deposcebatis: ceterum hæc legatio verbis adhuc lenior est, re asperior. Tunc enim Hannibal & insimulabatur, & deposcebatur. nunc ab nobis & confessio culpæ exprimitur: &, ut a confessis, res extemplo repetuntur. Ego autem non, privato publicone consilio Saguntum oppugnatum sit, quærendum censeam: sed utrum jure, an injuria. Nostra enim hæc quæstio atque animadversio in civem nostrum est, nostro, an suo fecerit arbitrio. Vobiscum una disceptatio est, licueritne per fœdus fieri. Itaque quoniam*

discerni placet, quid publico consilio, quid sua sponte imperatores faciant; nobis vobiscum fœdus est a Lutatio consule ictum: in quo cum caveretur utrorumque sociis, nihil de Saguntinis (nec dum enim erant socii vestri) cautum est. At enim eo fœdere, quod cum Hasdrubale ictum est, Saguntini excipiuntur. adversus quod nihil ego dicturus sum, nisi quod a vobis didici. Vos enim, quod C. Lutatius consul primo nobiscum fœdus icit, quia neque auctoritate Patrum, nec populi jussu ictum erat, negastis vos eo teneri. itaque aliud de integro fœdus publico consilio ictum est. Si vos non tenent vestra fœdera, nisi ex auctoritate aut jussu vestro icta; ne nos quidem Hasdrubalis fœdus, quod nobis inscii icit, obligare potuit. Proinde omittite Sagunti atque Iberi mentionem facere, &, quod diu parturit animus vester, aliquando pariat. Tum Romanus, sinu ex toga facto, *Hic*, inquit, *vobis bellum & pacem portamus: utrum placet, sumite.* Sub hanc vocem haud minus ferociter, *daret, utrum vellet*, succlamatum est. & cum is iterum sinu effuso *bellum dare* dixisset, *accipere se* omnes responderunt, &, *quibus acciperent animis, iisdem se gesturos.*

XIX. Hæc directa percontatio ac denuntiatio belli magis ex dignitate populi Romani visa est, quam de fœderum jure verbis disceptare, cum ante, tum maxime Sagunto excisa. nam, si verborum disceptationis res esset, quid fœdus Hasdrubalis cum Lutatii priore fœdere, quod mutatum est, comparandum erat? cum in Lutatii fœdere diserte additum esset, *ita id ratum fore, si populus censuisset;* in Hasdrubalis fœdere nec exceptum tale

quidquam fuerit, & tot annorum silentio ita vivo eo comprobatum sit fœdus, ut ne mortuo quidem auctore quidquam mutaretur. Quanquam, etsi priore fœdere staretur, satis cautum erat Saguntinis, sociis utrorumque exceptis: nam neque additum erat, *iis, qui tunc essent;* nec, *ne qui postea assumerentur.* & cum assumere novos liceret socios, quis æquum censeret, aut ob nulla quenquam merita in amicitiam recipi? aut receptos in fidem non defendi? tantum, ne Carthaginiensium socii aut sollicitarentur ad defectionem, aut sua sponte descischentes reciperentur. Legati Romani ab Carthagine, sicut his Romæ imperatum erat, in Hispaniam, ut adirent civitates, ut in societatem perlicerent, aut averterent a Pœnis, trajecerunt. Ad Bargusios primum venerunt: a quibus benigne excepti, quia tædebat imperii Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem novæ fortunæ erexerunt. Ad Volcianos inde est ventum: quorum celebre per Hispaniam responsum ceteros populos ab societate Romana avertit. ita enim maximus natu ex iis in concilio respondit: *Quæ verecundia est, Romani, postulare vos, uti vestram Carthaginiensium amicitiæ præponamus, cum, qui id fecerunt, Saguntinos crudelius, quam Pœnus hostis perdidit, vos socii prodideritis? ibi quæratis socios, censeo, ubi Saguntina clades ignota est. Hispanis populis, sicut lugubre, ita insigne documentum Sagunti ruinæ erunt, ne quis fidei Romanæ aut societati confidat.* Inde extemplo abire finibus Volcianorum jussi, ab nullo deinde concilio Hispaniæ benigniora verba

tulere. itaque nequidquam peragrata Hiſpania, in Galliam tranſeunt.

XX. In his nova terribiliſque ſpecies viſa eſt, quod armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. cum, verbis extollentes gloriam virtutemque populi Romani ac magnitudinem imperii, petiſſent, ne Pœno, bellum Italiæ inferenti, per agros urbeſque ſuas tranſitum darent; tantus cum fremitu riſus dicitur ortus, ut vix a magiſtratibus majoribuſque natu juventus ſedaretur. Adeo ſtolida impudenſque poſtulatio viſa eſt, cenſere, ne in Italiam tranſmittant Galli bellum, ipſos id avertere in ſe, agroſque ſuos pro alienis populandos objicere. Sedato tandem fremitu, reſponſum legatis eſt, *Neque Romanorum in ſe meritum eſſe, neque Carthaginienſium injuriam, ob quæ aut pro Romanis, aut adverſus Pœnos ſumant arma. Contra ea audire ſeſe, gentis ſuæ homines agris finibuſque Italiæ pelli a populo Romano, ſtipendiumque pendere, & cetera indigna pati.* Eadem ferme in ceteris Galliæ conciliis dicta auditaque: nec hoſpitale quidquam pacatumve ſatis prius auditum, quam Maſſiliam venere. Ibi omnia, ab ſociis inquiſita cum cura ac fide, cognita, *præoccupatos jam ante ab Hannibale Gallorum animos eſſe. ſed ne illi quidem ipſi ſatis mitem gentem fore, (adeo ferocia atque indomita ingenia eſſe) ni ſubinde auro, cujus avidiſſima gens eſt, principum animi concilientur.* Ita peragratis Hiſpaniæ & Galliæ populis, legati Romam redeunt, haud ita multo poſt, quam conſules in provincias profecti erant. civitatem omnem in exſpectationem

belli erectam invenerunt, satis constante fama, jam Iberum Pœnos transmisisse.

XXI. Hannibal, Sagunto capto, Carthaginem novam in hiberna concesserat. ibique, auditis, quæ Romæ, quæque Carthagine acta decretaque forent, seque non ducem solum, sed etiam causam esse belli, partitis divenditisque reliquiis prædæ, nihil ultra differendum ratus, Hispani generis milites convocat: *Credo ego vos*, inquit, *socii, & ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniæ populis, aut finiendam nobis militiam, exercitusque dimittendos esse: aut in alias terras transferendum bellum: ita enim hæ gentes non pacis solum, sed etiam victoriæ, bonis florebunt, si ex aliis gentibus prædam & gloriam quæremus. Itaque, cum longinqua ab domo instet militia, incertumque sit, quando domos vestras, & quæ cuique ibi cara sunt, visuri sitis, si quis vestrum suos invisere vult, commeatum do. Primo vere, edico, assitis, ut, Diis bene juvantibus, bellum ingentis gloriæ prædæque futurum incipiamus.* Omnibus fere visendi domos oblata ultro potestas grata erat, & jam desiderantibus suos, & longius in futurum providentibus desiderium. Per totum tempus hiemis quies inter labores aut jam exhaustos, aut mox exhauriendos, renovavit corpora animosque ad omnia de integro patienda. Vere primo ad edictum convenere. Hannibal, cum recensuisset omnium auxilia gentium, Gades profectus Herculi vota exsolvit: novisque se obligat votis, si cetera prospera evenissent. Inde partiens curas simul in inferendum atque arcendum bellum, ne, dum ipse ter-

restri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset, valido præsidio firmare eam statuit. Pro eo supplementum ipse ex Africa, maxime jaculatorum, levium armis, petiit; ut Afri in Hispania, in Africa Hispani, melior procul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis pignoribus obligati, stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites cetratos misit in Africam, & funditores Baliares octingentos septuaginta: equites mixtos ex multis gentibus mille ducentos. Has copias partim Carthagini præsidio esse, partim distribui per Africam jubet. simul conquisitoribus in civitates missis, quatuor millia conscripta delectæ juventutis, præsidium eosdem & obsides, duci Carthaginem jubet.

XXII. Neque Hispaniam negligendam ratus, (atque ideo haud minus, quod haud ignarus erat, circumitam ab Romanis eam legatis ad sollicitandos principum animos) Hasdrubali fratri, viro impigro, eam provinciam destinat, firmatque eum Africis maxime præsidiis, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Baliaribus quingentis. ad hæc peditum auxilia additi equites Libyphœnices (mixtum Punicum Afris genus) treccnti, & Numidæ Maurique accolæ Oceani ad mille octingentos, & parva Ilergetum manus ex Hispania, ducenti equites: &, ne quid terrestris deesset auxilii genus, elephanti quotuordecim. classis præterea data ad tuendam maritimam oram, (quia, qua parte belli vicerant,

ea tum quoque rem gesturos Romanos, credi poterat) quinquaginta quinqueremes, quadriremes duæ, triremes quinque: sed aptæ instructæque remigio triginta & duæ quinqueremes erant, & triremes quinque. Ab Gadibus Carthaginem ad hiberna exercitus rediit: atque inde, profectus præter Etovissam urbem, ad Iberum maritimamque oram ducit. Ibi, fama est, in quiete visum ab eo juvenem divina specie, qui *se ab Jove* diceret *ducem in Italiam Hannibali missum: proinde sequeretur, neque usquam a se deflecteret oculos.* Pavidum primo, nusquam circumspicientem aut respicientem, secutum: deinde, cura humani ingenii, cum, quidnam id esset, quod respicere vetitus esset, agitaret animo, temperare oculis nequivisse: tum vidisse, post sese serpentem mira magnitudine cum ingenti arborum ac virgultorum strage ferri, ac post insequi cum fragore cœli nimbum: tum, *quæ moles ea*, *quidve prodigii esset*, quærentem audisse: *Vastitatem Italiæ esse. pergeret porro ire, nec ultra inquireret, sineretque fata in occulto esse.*

XXIII. Hoc visu lætus tripartito Iberum copias trajecit, præmissis, qui Gallorum animos, qua traducendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque transitus specularentur. nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ilergetes inde, Bargusiosque, & Ausetanos, & Lacetaniam, quæ subjecta Pyrenæis montibus est, subegit: oræque huic omni præfecit Hannonem, ut fauces, quæ Hispanias Gallis jungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad præ-

ſidium obtinendæ regionis data, & mille equites. Poſtquam per Pyrenæum ſaltum traduci exercitus eſt cœptus, rumorque per barbaros manavit certior de bello Romano; tria millia inde Carpetanorum peditum iter averterunt. conſtabat, non tam bello motos, quam longinquitate viæ inſuperabilique Alpium tranſitu. Hannibal, quia revocare aut vi retinere eos anceps erat, ne ceterorum etiam feroces animi irritarentur, ſupra ſeptem millia hominum domos remiſit, quos & ipſe gravari militia ſenſerat, Carpetanos quoque ab ſe dimiſſos ſimulans.

XXIV. Inde, ne mora atque otium animos ſollicitarent, cum reliquis copiis Pyrenæum tranſgreditur, & ad oppidum Illiberi caſtra locat. Galli quanquam Italiæ bellum inferri audiebant, tamen, quia vi ſubactos trans Pyrenæum Hiſpanos fama erat, præſidiaque valida impoſita, metu ſervitutis ad arma conſternati, Ruſcinonem aliquot populi conveniunt. quod ubi Hannibali nuntiatum eſt, moram magis, quam bellum, metuens, oratores ad regulos eorum miſit, *colloqui ſemet ipſum velle cum his; & vel illi propius Illiberi accederent, vel ſe Ruſcinonem proceſſurum, ut ex propinquo congreſſus facilior eſſet: nam & accepturum eos in caſtra ſua ſe lætum, nec cunctanter ſe ipſum ad eos venturum. Hoſpitem enim ſe Galliæ, non hoſtem, adveniſſe: nec ſtricturum ante gladium, ſi per Gallos liceat, quam in Italiam veniſſet.* Et per nuntios quidem hæc. Ut vero reguli Gallorum, caſtris ad Illiberim extemplo motis, haud gravate ad Pœnum venerunt;

capti donis, cum bona pace exercitum per fines ſuos præter Ruſcinonem oppidum tranſmiſerunt.

XXV. In Italiam interim nihil ultra, quam Iberum tranſiſſe Hannibalem, a Maſſilienſium legatis Romam perlatum erat: cum perinde, ac ſi Alpes jam tranſiſſet, Boji, ſollicitatis Inſubribus, defecerunt; nec tam ob veteres in populum Romanum iras, quam quod nuper circa Padum, Placentiam Cremonamque colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. Itaque, armis repente arreptis, in eum ipſum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agreſtis modo multitudo, ſed ipſi triumviri Romani, qui ad agrum venerant aſſignandum, diffiſi Placentiæ mœnibus, Mutinam confugerint, C. Lutatius, C. Servilius, T. Annius. Lutatii nomen haud dubium eſt. pro C. Servilio & T. Annio, Q. Acilium & C. Herennium habent quidam annales: alii P. Cornelium Aſinam & C. Papirium Maſonem. Id quoque dubium eſt, legati, ad expoſtulandum miſſi ad Bojos, violati ſint, an in triumviros agrum metantes impetus ſit factus. Mutinæ cum obſiderentur, & gens, ad oppugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, ſegnis intactis aſſideret muris, ſimulari cœptum de pace agi. evocatique ab Gallorum principibus legati ad colloquium, non contra jus modo gentium, ſed violata etiam, quæ data in id tempus erat, fide, comprehenduntur; negantibus Gallis, niſi obſides ſibi redderentur, eos dimiſſuros. Cum hæc de legatis nuntiata eſſent, & Mutina præſidiumque in peri-

culo esset, L. Manlius prætor, ira accensus, effusum agmen ad Mutinam ducit. Silvæ tunc circa viam erant, plerisque incultis. ibi, inexplorato profectus, in insidias præcipitatus, multaque cum cæde suorum ægre in apertos campos emersit. ibi castra communita; &, quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quanquam accisas res satis constabat. Iter deinde de integro cœptum, nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, apparuit hostis: ubi rursus silvæ intratæ, tum postremos adorti, cum magna trepidatione ac pavore omnium, octingentos milites occiderunt, sex signa ademere. Finis & Gallis territandi, & pavendi Romanis fuit, ut e saltu invio atque impedito evasere. inde, apertis locis facile tutantes agmen, Romani Tanetum, vicum propinquum Pado, contendere: ibi se munimento ad tempus commeatibusque fluminis & Brixianorum Gallorum auxilio, adversus crescentem in dies multitudinem hostium, tutabantur.

XXVI. Qui tumultus repens postquam est Romam perlatus, & Punicum insuper Gallico bello auctum Patres acceperunt; C. Atilium prætorem cum una legione Romana & quinque millibus sociorum, delectu novo a consule conscriptis, auxilium ferre Manlio jubent: qui sine ullo certamine (abscesserant enim metu hostes) Tanetum pervenit. Et P. Cornelius, in locum ejus, quæ missa cum prætore fuerat, transcripta legione nova, profectus ab urbe sexaginta longis navibus, præter oram Etruriæ Ligurumque, & inde Salyum montes, per-

venit Massiliam, & ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim divisus amnis in mare decurrit) castra locat: vixdum satis credens, Hannibalem superasse Pyrenæos montes. quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animadvertit; incertus, quonam ei loco occurreret, necdum satis refectis ab jactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Massiliensibus & auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia visendosque ex tuto hostes præmittit. Hannibal, ceteris metu aut pretio pacatis, jam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validæ. Colunt autem circa utramque ripam Rhodani: sed, diffisi citeriore agro arceri Pœnum posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum trajectis, ulteriorem ripam amnis armis obtinebant. Ceteros accolas fluminis Hannibal, & eorum ipsorum quos sedes tenuerant, simul perlicit donis ad naves undique contrahendas fabricandasque: simul & ipsi trajici exercitum, levarique quamprimum regionem suam tanta urgente hominum turba cupiebant. Itaque ingens coacta vis navium est lintriumque temere ad vicinalem usum paratarum: novasque alias primum Galli inchoantes cavabant ex singulis arboribus: deinde & ipsi milites, simul copia materiæ, simul facilitate operis inducti, alveos informes, (nihil, dummodo innare aquæ & capere onera possent, curantes) quibus se suaque transveherent, raptim faciebant.

XXVII. Jamque omnibus satis comparatis ad trajiciendum, terrebant ex adverso hostes, omnem

ripam equites virique obtinentes: quos ut averteret, Hannonem, Bomilcaris filium, vigilia prima noctis cum parte copiarum, maxime Hispanis, adverso flumine ire iter unius diei jubet; &, ubi primum possit, quam occultissime trajecto amni, circumducere agmen, ut, cum opus facto sit, adoriatur ab tergo hostem. Ad id dati duces Galli edocent, inde millia quinque & viginti ferme supra, parvæ insulæ circumfusum amnem, latiorem, ubi dividebatur, eoque minus alto alveo, transitum ostendere. ibi raptim cæsa materia, ratesque fabricatæ, in quibus equi virique & alia onera trajicerentur. Hispani sine ulla mole, in utres vestimentis conjectis, ipsi cetris suppositis incubantes, flumen tranavere. Et alius exercitus, ratibus junctis trajectus, castris prope flumen positis, nocturno itinere atque operis labore fessus, quiete unius diei reficitur, intento duce ad consilium opportune exsequendum. Postero die, profecti ex loco, prodito fumo significant, se transisse, & haud procul abesse. quod ubi accepit Hannibal, ne tempori deesset, dat signum ad trajiciendum. Jam paratas aptatasque habebat pedes lintres. equites fere propter equos nantes navium agmen, ad excipiendum adversi impetum fluminis parte superiore transmittens, tranquillitatem infra trajicientibus lintribus præbebat. Equorum pars magna nantes loris a puppibus trahebantur, præter eos, quos instructos frenatosque, ut extemplo egresso in ripam equiti usui essent, imposuerant in naves.

XXVIII. Galli occursant in ripam cum variis

ululatibus cantuque moris sui, quatientes scuta super capita, vibrantesque dextris tela: quanquam & ex adverso terrebat tanta vis navium cum ingenti sono fluminis & clamore vario nautarum & militum, qui nitebantur perrumpere impetum fluminis, & qui ex altera ripa trajicientes suos hortabantur. Jam satis paventes adverso tumultu terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis. mox & ipse aderat, ancepsque terror circumstabat, & e navibus tanta vi armatorum in terram evadente, & ab tergo improvisa premente acie. Galli, postquam, ultro vim facere conati, pellebantur, qua patere visum maxime iter, perrumpunt, trepidique in vicos passim suos diffugiunt. Hannibal, ceteris copiis per otium trajectis, spernens jam Gallicos tumultus, castra locat. Elephantorum trajiciendorum varia consilia fuisse credo: certe variata memoria actæ rei. quidam, congregatis ad ripam elephantis, tradunt, ferocissimum ex iis irritatum ab rectore suo, cum refugientem in aquam nantem sequeretur, traxisse gregem, ut quemque timentem altitudinem destituerat vadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Ceterum magis constat, ratibus trajectos: id ut tutius consilium ante rem foret, ita, acta re, ad fidem pronius est. Ratem unam, ducentos longam pedes, quinquaginta latam, a terra in amnem porrexerunt: quam, ne secunda aqua deferretur, pluribus validis retinaculis parte superiore ripæ religatam, pontis in modum humo injecta constraverunt; ut belluæ audacter velut per solum ingre-

derentur. altera ratis, æque lata, longa pedes centum, ad trajiciendum flumen apta, huic copulata eſt: & cum elephanti, per ſtabilem ratem, tanquam viam, prægredientibus feminis, acti, in minorem applicatam tranſgreſſi ſunt; extemplo reſolutis, quibus leviter annexa erat, vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur: ita primis expoſitis, alii deinde repetiti ac trajecti ſunt. Nihil ſane trepidabant, donec continenti velut ponte agerentur. primus erat pavor, cum, ſoluta ab ceteris rate, in altum raperentur. ibi, urgentes inter ſe, cedentibus extremis ab aqua, trepidationis aliquantum edebant; donec quietem ipſe timor circumſpectantibus aquam feciſſet. excidere etiam ſævientes quidam in flumen: ſed, pondere ipſo ſtabiles, dejectis rectoribus, quærendis pedetentim vadis, in terram evaſere.

XXIX. Dum elephanti trajiciuntur, interim Hannibal Numidas equites quingentos ad caſtra Romana miſerat ſpeculatum, ubi, & quantæ copiæ eſſent, & quid pararent. Huic alæ equitum miſſi, ut ante dictum eſt, ab oſtio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. prœlium atrocius, quam pro numero pugnantium, editur. Nam præter multa vulnera, cædes etiam prope par utrinque fuit: fugaque & pavor Numidarum Romanis, jam admodum feſſis, victoriam dedit. victores ad centum ſexaginta, nec omnes Romani, ſed pars Gallorum: victi amplius ducenti ceciderunt. Hoc principium ſimul omenque belli, ut ſummæ rerum proſperum eventum, ita haud ſane incruentam an-

cipitisque certaminis victoriam, Romanis portendit. Ut, re ita gesta, ad utrumque ducem sui redierunt, nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis cœptisque hostis & ipse conatus caperet: & Hannibalem incertum, utrum cœptum in Italiam intenderet iter, an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus confereret, avertit a præsenti certamine Bojorum legatorum regulique Magali adventus: qui se duces itinerum, socios periculi fore, affirmantes, integro bello, nusquam ante libatis viribus, Italiam aggrediendam censent. Multitudo timebat quidem hostem, nondum obliterata memoria superioris belli: sed magis iter immensum Alpesque, rem fama utique inexpertis horrendam, metuebat.

XXX. Itaque Hannibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire, atque Italiam petere, advocata concione, varie militum versat animos castigando adhortandoque: *Mirari se, quinam pectora semper impavida repens terror invaserit. per tot annos vincentes eos stipendia facere; neque ante Hispania excessisse, quam omnes gentesque & terræ eæ, quas duo diversa maria amplectantur, Carthaginiensium essent. Indignatos deinde, quod, quicunque Saguntum obsedissent, velut ob noxam, sibi dedi postularet populus Romanus, Iberum trajecisse ad delendum nomen Romanorum, liberandumque orbem terrarum. Tum nemini visum id longum, cum ab occasu solis ad exortus intenderent iter. Nunc, postquam multo majorem partem itineris emensam cernant, Pyrenæum saltum inter ferocissimas gentes superatum, Rhodanum, tantum am-*

nem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domita etiam ipsius fluminis vi, trajectum, in conspectu Alpes habeant, quarum alterum latus Italiæ sit; in ipsis portis hostium fatigatos subsistere, quid Alpes aliud esse credentes, quam montium altitudines? Fingerent altiores Pyrenæi jugis. nullas profecto terras cœlum contingere, nec inexsuperabiles humano generi esse. Alpes quidem habitari, coli, gignere atque alere animantes. pervias paucis esse, exercitibus invias? eos ipsos, quos cernant, legatos non pennis sublime elatos Alpes transgressos. ne majores quidem eorum indigenas; sed advenas Italiæ cultores, has ipsas Alpes ingentibus sæpe agminibus cum liberis ac conjugibus, migrantium modo, tuto transmisisse. Militi quidem armato, nihil secum præter instrumenta belli portanti, quid invium aut inexsuperabile esse? Saguntum ut caperetur, quid per octo menses periculi, quid laboris exhaustum esse? Romam, orbis terrarum caput, petentibus, quidquam adeo asperum atque arduum videri, quod inceptum moretur? Cepisse quondam Gallos ea, quæ adiri posse Pœnus desperet. proinde aut cederent animo atque virtute genti, per eos dies toties ab se victæ: aut itineris finem sperent campum interjacentem Tiberi ac mœnibus Romanis.

XXXI. His adhortationibus incitatos corpora curare, atque ad iter se parare jubet. Postero die, profectus adversa ripa Rhodani, mediterranea Galliæ petit: non quia rectior ad Alpes via esset, sed, quantum a mari recessisset, minus obvium fore Romanum credens: cum quo, priusquam in Italiam ventum foret, non erat in animo manus conserere. Quartis castris ad Insulam pervenit: ibi Arar Rho-

danusque amnes, diversis ex Alpibus decurrentes, agri aliquantum amplexi, confluunt in unum. Mediis campis Insulæ nomen inditum. Incolunt prope Allobroges, gens jam inde nulla Gallica gente opibus aut fama inferior: tum discors erat. Regni certamine ambigebant fratres. major, & qui prius imperitarat, Brancus nomine, minore ab fratre & cœtu juniorum, qui jure minus, vi plus poterant, pellebatur. Hujus seditionis peropportuna disceptatio cum ad Hannibalem rejecta esset, arbiter regni factus, quod ea senatus principumque sententia fuerat, imperium majori restituit. ob id meritum commeatu copiaque rerum omnium, maxime vestis, est adjutus, quam infames frigoribus Alpes præparari cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, cum jam Alpes peteret, non recta regione iter instituit; sed ad lævam in Tricastinos flexit; inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud usquam impedita via, priusquam ad Druentiam flumen pervenit. Is & ipse Alpinus amnis longe omnium Galliæ fluminum difficillimus transitu est. nam, cum aquæ vim vehat ingentem, non tamen navium patiens est: quia nullis coercitus ripis, pluribus simul, neque iisdem alveis fluens, nova semper vada novosque gurgites faciens, (& ob eadem pediti quoque incerta via est) ad hæc saxa glareosa volvens, nihil stabile nec tutum ingredienti præbet; & tum, forte imbribus auctus, ingentem transgredientibus tumultum fecit, cum super cetera trepidatione ipsi sua atque incertis clamoribus turbarentur.

XXXII. P. Cornelius conſul, triduo fere poſt, quam Hannibal ab ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad caſtra hoſtium venerat, nullam dimicandi moram facturus. ceterum, ubi deſerta munimenta, nec facile ſe tantum prægreſſos aſſecuturum videt; ad mare ac naves rediit, tutius faciliuſque ita deſcendenti ab Alpibus Hannibali occurſurus. Ne tamen nuda auxiliis Romanis Hiſpania eſſet, quam provinciam ſortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum adverſus Haſdrubalem miſit; non ad tuendos tantummodo veteres ſocios conciliandoſque novos, ſed etiam ad pellendum Hiſpania Haſdrubalem. ipſe cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo, qui circa Padum erat, exercitu Italiam defenſurus. Hannibal ab Druentia campeſtri maxime itinere cum bona pace ad Alpes incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum, quanquam fama prius (qua incerta in majus vero ferri ſolent) præcepta res erat, tamen ex propinquo viſa montium altitudo, niveſque cœlo prope immixtæ, tecta informia impoſita rupibus, pecora jumentaque torrida frigore, homines intonſi & inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu, cetera viſu, quam dictu, fœdiora, terrorem renovarunt. Erigentibus in primos agmen clivos apparuerunt imminentes tumulos inſidentes montani: qui, ſi valles occultiores inſediſſent, coorti in pugnam repente, ingentem fugam ſtragemque dediſſent. Hannibal conſiſtere ſigna jubet; Galliſque ad viſenda loca præmiſſis, poſtquam comperit, tranſitum ea non eſſe, caſtra inter

confragofa omnia præruptaque, quam extentiffima poteft valle, locat. Tum per eofdem Gallos, haud fane multum lingua moribufque abhorrentes, cum fe immifcuiffent colloquiis montanorum, edoctus interdiu tantum obfideri faltum, nocte in fua quemque dilabi tecta; luce prima fubiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu vim per anguftias facturus. Die deinde fimulando aliud, quam quod parabatur, confumto, cum eodem, quo confliterant, loco caftra communiffent, ubi primum degreffos tumulis montanos laxatafque fenfit cuftodias, pluribus ignibus, quam pro numero manentium, in fpeciem factis, impedimentifque cum equite relictis, & maxima parte peditum; ipfe cum expeditis, acerrimo quoque viro, raptim anguftias evadit: iifque ipfis tumulis, quos hoftes tenuerant, confedit.

XXXIII. Prima deinde luce caftra mota, & agmen reliquum incedere cœpit. Jam montani figno dato ex caftellis ad ftationem folitam conveniebant; cum repente confpiciunt alios, arce occupata fua, fuper caput imminentes, alios via tranfire hoftes. Utraque fimul objecta res oculis animifque immobiles parumper eos defixit. deinde ut trepidationem in anguftiis, fuoque ipfum tumultu mifceri agmen videre, equis maxime conflernatis, quidquid adjeciffent ipfi terroris, fatis ad perniciem fore rati, perverfis rupibus juxta invia ac devia affueti difcurrunt. Tum vero fimul ab hoftibus, fimul ab iniquitate locorum Pœni oppugnabantur; plufque inter ipfos, (fibi quoque tendente, ut pe-

riculo prius evaderet) quam cum hostibus, certaminis erat. Equi maxime infestum agmen faciebant, qui & clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussæque valles augebant, territi trepidabant, & icti forte aut vulnerati adeo consternabantur, ut stragem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent: multosque turba, cum præcipites deruptæque utrinque angustiæ essent, in immensum altitudinis dejecit; quosdam & armatos. sed ruinæ maximæ modo jumenta cum oneribus devolvebantur. Quæ quanquam fœda visu erant, stetit parumper tamen Hannibal, ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem augeret. deinde postquam interrumpi agmen vidit, periculumque esse, ne exutum impedimentis exercitum nequidquam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco; &, cum impetu ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum auxit. sed is tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fuga montanorum erant, sedatur: nec per otium modo, sed prope silentio, mox omnes traducti. Castellum inde, quod caput ejus regionis erat, viculosque circumjectos capit, & captivorum pecoribus per triduum exercitum aluit. & quia nec montanis primo perculsis, nec loco magnopere impediebantur, aliquantum eo triduo viæ confecit.

XXXIV. Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populum. ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude, deinde insidiis est prope circumventus. Magno natu principes castellorum oratores ad Pœnum veniunt: *alie-*

nis malis, *utili exemplo*, *doctos*, memorantes, *amicitiam malle*, *quam vim experiri Pœnorum. itaque obedienter imperata facturos: commeatum itinerisque duces*, *& ad fidem promissorum obsides acciperet.* Hannibal nec temere credendo, nec aspernando, ne repudiati aperte hostes fierent, benigne cum respondisset; obsidibus, quos dabant, acceptis, & commeatu, quem in viam ipsi detulerant, usus, nequaquam ut inter pacatos, composito agmine duces eorum sequitur. Primum agmen elephanti & equites erant: ipse post cum robore peditum, circumspectans sollicitusque omnia, incedebat. Ubi in angustiorem viam ex parte altera subjectam jugo insuper imminenti ventum est, undique ex insidiis barbari a fronte, ab tergo coorti, cominus eminus petunt: saxa ingentia in agmen devolvunt: maxima ab tergo vis hominum urgebat. in eos versa peditum acies haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema agminis fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi ac prope perniciem ventum est: nam, dum cunctatur Hannibal demittere agmen in angustias; quia non, ut ipse equitibus præsidio erat, ita peditibus quidquam ab tergo auxilii reliquerat; occursantes per obliqua montani, perrupto medio agmine, viam insedere: noxque una Hannibali sine equitibus atque impedimentis acta est.

XXXV. Postero die, jam segnius intercursantibus barbaris, junctæ copiæ, saltusque haud sine clade (majore tamen jumentorum, quam homi-

num, pernicie) ſuperatus. inde montani pauciores jam, & latrocinii magis quam belli more, concurſabant: modo in primum, modo in noviſſimum agmen, utcunque aut locus opportunitatem daret, aut progreſſi morative aliquam occaſionem feciſſent. Elephanti, ſicut præcipites per arctas vias magna mora agebantur, ita tutum ab hoſtibus, quacunque incederent, (quia inſuetis adeundi propius metus erat) agmen præbebant. Nono die in jugum Alpium perventum eſt, per invia pleraque & errores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides iis non eſſet, temere initæ valles a conjectantibus iter, faciebant. Biduum in jugo ſtativa habita: feſſiſque labore ac pugnando quies data militibus: jumentaque aliquot, quæ prolapſa in rupibus erant, ſequendo veſtigia agminis in caſtra pervenere. Feſſis tædio tot malorum nivis etiam caſus, occidente jam ſidere Vergiliarum, ingentem terrorem adjecit. Per omnia nive oppleta cum, ſignis prima luce motis, ſegniter agmen incederet, pigritiaque & deſperatio in omnium vultu emineret; prægreſſus ſigna Hannibal in promontorio quodam, unde longe ac late proſpectus erat, conſiſtere juſſis militibus Italiam oſtentat, ſubjectoſque Alpinis montibus Circumpadanos campos: *mœniaque eos tum tranſcendere non Italiæ modo, ſed etiam urbis Romanæ. cetera plana, proclivia fore: uno, aut ſummum altero prœlio arcem & caput Italiæ in manu ac poteſtate habituros.* Procedere inde agmen cœpit; jam nihil ne hoſtibus quidem, præter parva furta per occaſionem, tentantibus. Ceterum iter multo, quam in

ascensu fuerat, (ut pleraque Alpium ab Italia sicut breviora, ita arrectiora sunt) difficilius fuit. omnis enim ferme via præceps, angusta, lubrica erat: ut neque sustinere se a lapsu possent; nec, qui paululum titubassent, hærere afflicti vestigio suo; aliique super alios, & jumenta & homines, occiderent.

XXXVI. Ventum deinde ad multo angustiorem rupem, atque ita rectis saxis, ut ægre expeditus miles tentabundus, manibusque retinens virgulta ac stirpes circa eminentes, demittere sese posset. Natura locus jam ante præceps, recenti lapsu terræ, in pedum mille admodum altitudinem abruptus erat. Ibi cum, velut ad finem viæ, equites constitissent, miranti Hannibali, quæ res moraretur agmen, nuntiatur, rupem inviam esse. digressus deinde ipse ad locum visendum. haud dubia res visa, quin per invia circa nec trita antea, quamvis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea vero via insuperabilis fuit. nam cum super veterem nivem intactam nova modicæ altitudinis esset, molli nec præaltæ nivi facile pedes ingredientium insistebant. ut vero tot hominum jumentorumque incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem fluentemque tabem liquescentis nivis ingrediebantur. Tetra ibi luctatio erat, ut a lubrica glacie, non recipiente vestigium, & in prono citius pede se fallente, &, seu manibus in assurgendo, seu genu se adjuvissent, ipsis adminiculis prolapsis, iterum corruissent, nec stirpes circa radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant; ita in levi tantum glacie

tabidaque nive volutabantur. jumenta secabant; interdum etiam, tum infimam ingredientia nivem, & prolapsa jactandis gravius in continendo ungulis, penitus perfringebant: ut pleraque, velut pedica capta, hærerent in durata & alte concreta glacie.

XXXVII. Tandem, nequidquam jumentis atque hominibus fatigatis, castra in jugo posita, ægerrime ad id ipsum loco purgato. tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit. Inde ad rupem muniendam, per quam unam via esse poterat, milites ducti, cum cædendum esset saxum, arboribus circa immanibus dejectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt: eamque (cum & vis venti apta faciendo igni coorta esset) succendunt, ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque anfractibus modicis clivos, ut non jumenta solum, sed elephanti etiam, deduci possent. Quatriduum circa rupem consumtum, jumentis prope fame absumtis: nuda enim fere cacumina sunt, &, si quid est pabuli, obruunt nives. Inferiora valles & apricos quosdam colles habent, rivosque prope silvas, & jam humano cultu digniora loca. Ibi jumenta in pabulum missa, & quies muniendo fessis hominibus data triduo. inde ad planum descensum, etiam locis mollioribus & accolarum ingeniis.

XXXVIII. Hoc maxime modo in Italiam perventum est, quinto mense a Carthagine nova, (ut quidam auctores sunt) quinto decimo die Alpibus superatis. Quantæ copiæ transgresso in Italiam Hanni-

bali fuerint, nequaquam inter auctores constat. qui plurimum, centum millia peditum, viginti equitum fuisse scribunt; qui minimum, viginti millia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Hannibale scribit, maxime auctor me moveret, nisi confunderet numerum, Gallis Liguribusque additis: cum his octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam: (magis affluxisse verisimile est, & ita quidam auctores sunt) ex ipso autem audisse Hannibale, postquam Rhodanum transierit, triginta sex millia hominum, ingentemque numerum equorum & aliorum jumentorum amisisse in Taurinis, quæ Gallis proxima gens erat, in Italiam degresso. Id cum inter omnes constet, eo magis miror ambigi, quanam Alpes transierit: & vulgo credere, Penino, atque inde nomen & jugo Alpium inditum, transgressum. Cœlius per Cremonis jugum dicit transisse: qui ambo saltus eum non in Taurinos, sed per Salassos montanos ad Libuos Gallos deduxissent. Nec verisimile est, ea tum ad Galliam patuisse itinera; utique, quæ ad Peninum ferunt, obsepta gentibus semigermanis fuissent. neque, Hercule, montibus his (si quem forte id movet) ab transitu Pœnorum ullo Veragri, incolæ jugi ejus, norunt nomen inditum; sed ab eo, quem in summo sacratum vertice, Peninum montani appellant.

XXXIX. Peropportune ad principia rerum Taurinis, proximæ genti, adversus Insubres motum bellum erat. sed armare exercitum Hannibal, ut parti alteri auxilio esset, (in reficiendo maxime

ſentientem contracta ante mala) non poterat. otium etenim ex labore, copia ex inopia, cultus ex illuvie tabeque, ſqualida & prope efferata corpora varie movebant. Ea P. Cornelio conſuli cauſa fuit, cum Piſas navibus veniſſet, exercitu a Manlio Atilioque accepto tirone, & in novis ignominiis trepido, ad Padum feſtinandi; ut cum hoſte nondum refecto manum conſereret. ſed cum Placentiam conſul venit, jam ex ſtativis moverat Hannibal; Taurinorumque unam urbem, caput gentis ejus, quia volentis in amicitiam non veniebant, vi expugnarat: junxiſſetque ſibi, non metu ſolum, ſed etiam voluntate, Gallos accolas Padi; ni eos, circumſpectantes defectionis tempus, ſubito adventus conſulis oppreſſiſſet. Et Hannibal movit ex Taurinis, incertos, quæ pars ſequenda eſſet, Gallos præſentem ſe ſecuturos ratus. Jam prope in conſpectu erant exercitus, convenerantque duces, ſicuti inter ſe nondum ſatis noti, ita jam imbutus uterque quadam admiratione alterius. Nam Hannibalis & apud Romanos, jam ante Sagunti excidium, celeberrimum nomen erat: & Scipionem Hannibal eo ipſo, quod adverſus ſe dux potiſſimum lectus eſſet, præſtantem virum credebat. & auxerant inter ſe opinionem, Scipio, quod, relictus in Gallia, obvius fuerat in Italiam tranſgreſſo Hannibali; Hannibal, & conatu tam audaci trajiciendarum Alpium, & effectu. Occupavit tamen Scipio Padum trajicere, &, ad Ticinum amnem motis caſtris, prius, quam educeret in aciem, adhortandorum militum cauſa, talem orationem exorſus eſt:

XL. *Si eum exercitum, milites, educerem in aciem, quem in Gallia mecum habui, superſediſſem loqui apud vos. quid enim adhortari referret. aut eos equites, qui equitatum hoſtium ad Rhodanum flumen egregie viciſſent, aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipſum hoſtem ſecutus, confeſſionem cedentis ac detrectantis certamen pro victoria habui? Nunc, quia ille exercitus, Hiſpaniæ provinciæ ſcriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auſpiciis rem gerit, ubi eum gerere ſenatus populuſque Romanus voluit; ego, ut conſulem ducem adverſus Hannibalem ac Pœnos haberetis, ipſe me huic voluntario certamini obtuli: novo imperatori apud novos milites pauca verba facienda ſunt. Ne genus belli, neve hoſtem ignoretis; cum iis eſt vobis, milites, pugnandum, quos terra marique priore bello viciſtis: a quibus ſtipendium per viginti annos exegiſtis: a quibus capta belli præmia, Siciliam ac Sardiniam, habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis illiſque animus, qui victoribus & victis eſſe ſolet. Nec nunc illi, quia audent, ſed quia neceſſe eſt, pugnaturi ſunt: niſi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectavere, eos, duabus partibus peditum equitumque in tranſitu Alpium amiſſis, (cum plures pæne perierint, quam ſuperſunt) plus ſpei nactos eſſe. At enim pauci quidem ſunt, ſed vigentes animis corporibuſque, quorum robora ac vires vix ſuſtinere vis ulla poſſit. Effigies, immo umbræ hominum, fame, frigore, illuvie, ſqualore enecti, contuſi ac debilitati inter ſaxa rupeſque. ad hæc, præuſti artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quaſſata fractaque arma, claudi ac debiles equi. Cum hoc equite, cum hoc pedite pugna-*

turi estis: reliquias extremas hostium, non hostes, habebitis. Ac nihil magis vereor, quam ne, vos cum pugnaveritis, Alpes vicisse Hannibalem videantur. Sed ita forsitan decuit, cum fœderum ruptore duce ac populo Deos ipsos, sine ulla humana ope, committere ac profligare bellum: nos, qui secundum Deos violati sumus, commissum ac profligatum conficere.

XLI. *Non vereor, ne quis me hoc vestri adhortandi causa magnifice loqui existimet; ipsum aliter animo affectum esse. Licuit in Hispaniam, provinciam meam, quo jam profectus eram, cum exercitu ire meo: ubi & fratrem consilii participem ac periculi socium haberem, & Hasdrubalem potius, quam Hannibalem, hostem, & minorem haud dubie molem belli. tamen, cum præterveherer navibus Galliæ oram, ad famam hujus hostis in terram egressus, præmisso equitatu, ad Rhodanum movi castra. Equestri prœlio, qua parte copiarum conserendi manum fortuna data est, hostem fudi: peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia assequi terra non poteram, regressus ad naves, quanta maxima celeritate potui, tanto maris terrarumque circuitu, in radicibus Alpium obvius fui. Huic timendo hosti utrum, cum declinarem certamen, improvisus incidisse videor, an occurrere in vestigiis ejus? lacessere ac trahere ad decernendum? Experiri juvat, utrum alios repente Carthaginienses per viginti annos terra ediderit: an iidem sint, qui ad Ægates pugnaverunt insulas, & quos ab Eryce duodevicenis denariis æstimatos emisistis: & utrum Hannibal hic sit æmulus itinerum Herculis, ut ipse fert, an vectigalis stipendiariusque & servus populi Romani a patre*

relictus: quem nisi Saguntinum scelus agitaret, respiceret profecto, si non patriam victam, domum certe, patremque, & fœdera Hamilcaris scripta manu. qui, jussus a consule nostro, præsidium deduxit ab Eryce: qui graves impositas victis Carthaginiensibus leges fremens mœrensque accepit: qui decedere Sicilia, qui stipendium populo Romano dare pactus est. Itaque vos ego, milites, non eo solum animo, quo adversus alios hostes soletis, pugnare velim; sed cum indignatione quadam atque ira: velut si servos videatis vestros arma repente contra vos ferentes. Licuit ad Erycem clausos, ultimo supplicio humanorum, fame interficere: licuit victricem classem in Africam trajicere, atque intra paucos dies sine ullo certamine Carthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emisimus ex obsidione: pacem cum victis fecimus: tutelæ deinde nostræ duximus, cum Africo bello urgerentur. Pro his impertitis, furiosum juvenem sequentes, oppugnatum patriam nostram veniunt. Atque utinam pro decore tantum hoc vobis, & non pro salute, esset certamen. non de possessione Siciliæ ac Sardiniæ, de quibus quondam agebatur, sed pro Italia vobis est pugnandum: nec est alius ab tergo exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat; nec Alpes aliæ sunt, quas dum superant, comparari nova possint præsidia. hic est obstandum, milites, velut si ante Romana mœnia pugnemus. Unusquisque se non corpus suum, sed conjugem ac liberos parvos armis protegere putet: nec domesticas solum agitet curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus senatum populumque Romanum: qualis nostra vis virtusque fue-

rit, talem deinde fortunam illius urbis ac Romani imperii fore.

XLII. Hæc apud Romanos conſul. Hannibal, rebus prius, quam verbis, adhortandos milites ratus, circumdato ad ſpectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio ſtatuit; armiſque Gallicis ante eorum pedes projectis, interrogare interpretem juſſit, ecquis, ſi vinculis levaretur, armaque & equum victor acciperet, decertare ferro vellet? Cum ad unum omnes ferrum pugnamque poſcerent, & dejecta in id ſors eſſet, ſe quiſque eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret. Ut cujuſque ſors exciderat, alacer, inter gratulantes gaudio exſultans, cum ſui moris tripudiis arma raptim capiebat. ubi vero dimicarent, is habitus animorum non inter ejuſdem modo conditionis homines erat, ſed etiam inter ſpectantes vulgo, ut non vincentium magis, quam bene morientium, fortuna laudaretur.

XLIII. Dum ſic aliquot ſpectatis paribus affectos dimiſiſſet, concione inde advocata, ita apud eos locutus fertur: *Si, quem animum in alienæ ſortis exemplo paulo ante habuiſtis, eundem mox in æſtimanda fortuna veſtra habueritis, vicimus, milites. neque enim ſpectaculum modo illud, ſed quædam veluti imago veſtræ conditionis erat. Ac neſcio, an majora vincula majoreſque neceſſitates vobis, quam captivis veſtris, fortuna circumdederit. Dextra lævaque duo maria claudunt, nullam, ne ad effugium quidem, navem habentibus. circa Padus amnis, major Padus ac violentior Rhodano; ab tergo Alpes urgent, vix in-*

tegris vobis ac vigentibus transitæ. Hic vincendum aut moriendum, milites, est, ubi primum hosti occurristis. & eadem fortuna, quæ necessitatem pugnandi imposuit, præmia vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora homines ne ab Diis quidem immortalibus optare solent. Si Siciliam tantum ac Sardiniam, parentibus nostris ereptas, nostra virtute recuperaturi essemus, satis tamen ampla pretia essent. quidquid Romani tot triumphis partum congestumque possident, id omne vestrum cum ipsis dominis futurum est. In hanc tam opimam mercedem, agite, cum Diis bene juvantibus arma capite. Satis adhuc in vastis Lusitaniæ Celtiberiæque montibus, pecora consectando, nullum emolumentum tot laborum periculorumque vestrorum vidistis: tempus est jam, opulenta vos ac ditia stipendia facere, & magna operæ pretia mereri, tantum itineris per tot montes fluminaque & tot armatas gentes emensos. Hic vobis terminum laborum fortuna dedit: hic dignam mercedem emeritis stipendiis dabit. Nec, quam magni nominis bellum est, tam difficilem existimaritis victoriam fore. sæpe & contemtus hostis cruentum certamen edidit, & incliti populi regesque perlevi momento victi sunt. Nam, demto hoc uno fulgore nominis Romani, quid est, cur illi vobis comparandi sint? Ut viginti annorum militiam vestram cum illa virtute, cum illa fortuna taceam; ab Herculis columnis, ab oceano terminisque ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispaniæ & Galliæ populos vincentes huc pervenistis: pugnantibus cum exercitu tirone, hac ipsa æstate cæso, victo, circumsesso a Gallis, ignoto adhuc duci suo, ignorantique ducem. An me, in prætorio patris,

clarissimi imperatoris, prope natum, certe eductum, domitorem Hispaniæ Galliæque, victorem eundem non Alpinarum modo gentium, sed ipsarum, quod multo majus est, Alpium, cum semestri hoc conferam duce, desertore exercitus sui? Cui si quis, demtis signis, Pœnos Romanosque hodie ostendat, ignoraturum certum habeo, utrius exercitus sit consul. Non ego illud parvi æstimo, milites, quod nemo vestrum est, cujus non ante oculos ipse sæpe militare aliquod ediderim facinus; cui non idem ego, virtutis spectator ac testis, notata temporibus locisque referre sua possim decora. Cum laudatis a me millies donatisque, alumnus prius omnium vestrum, quam imperator, procedam acie adversus ignotos inter se ignorantesque.

XLIV. *Quocunque circumtuli oculos, plena omnia video animorum ac roboris; veteranum peditem, generosissimarum gentium equites frenatos & infrenatos, vos socios fidelissimos fortissimosque, vos Carthaginienses, cum ob patriam, tum ob iram justissimam, pugnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descendimus in Italiam, tanto audacius fortiusque pugnaturi, quanto major spes, major est animus inferentis vim, quam arcentis. Accendit præterea animos & stimulat dolor, injuria, indignitas. ad supplicium depoposcerunt me ducem primum, deinde vos omnes, qui Saguntum oppugnassetis: deditos ultimis cruciatibus affecturi fuerunt. Crudelissima ac superbissima gens sua omnia suique arbitrii facit. cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, se modum imponere æquum censet: circumscribit includitque nos terminis montium fluminumque, quos ne excedamus: neque eos, quos statuit, ter-*

minos observat. Ne transieris Iberum: ne quid rei tibi sit cum Saguntinis. Ad Iberum est Saguntum: nusquam te vestigio moveris. Parum est, quod veterrimas provincias meas Siciliam & Sardiniam adimis. etiam Hispanias? & inde cessero, in Africam transcendes. Transcendes autem, dico? duos consules hujus anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam miserunt. nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicarimus. Illis timidis & ignavis licet esse, qui respectum habent, quos suus ager, sua terra, per tuta ac pacata itinera fugientes, accipient: vobis necesse est fortibus viris esse, &, omnibus inter victoriam mortemve certa desperatione abruptis, aut vincere, aut, si fortuna dubitabit, in prælio potius, quam in fuga, mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus destinatumque in animo est, iterum dicam, vicistis: nullum momentum ad vincendum homini ab Diis immortalibus acrius datum est.

XLV. His adhortationibus cum utrinque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum jungunt, tutandique pontis causa castellum insuper imponunt. Pœnus, opere occupatis hostibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit. Gallis parci quam maxime jubet, principumque animos sollicitari ad defectionem. Ponte perfecto, traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia passuum a Victumviis consedit. Ibi Hannibal castra habebat: revocatoque propere Maharbale atque equitibus, cum instare certamen cerneret, nihil unquam fa-

tis dictum præmonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad concionem certa præmia pronuntiat, in quorum ſpem pugnarent. *Agrum ſeſe daturum eſſe in Italia, Africa, Hiſpania, ubi quiſque velit, immunem ipſi, qui accepiſſet, liberiſque: qui pecuniam, quam agrum, maluiſſet, ei ſe argento ſatisfacturum: qui ſociorum cives Carthaginienſes fieri vellent, poteſtatem facturum: qui domos redire mallent, daturum ſe operam, ne cujus ſuorum popularium mutatam ſecum fortunam eſſe vellent.* Servis quoque dominos proſecutis libertatem proponit, binaque pro his mancipia dominis ſe redditurum. Eaque ut rata ſcirent fore, agnum læva manu, dextera ſilicem retinens, ſi falleret, Jovem ceteroſque precatus Deos, ita ſe mactarent, quemadmodum ipſe agnum mactaſſet, ſecundum precationem caput pecudis ſaxo eliſit. Tum vero omnes, velut Diis auctoribus in ſpem ſuam quiſque acceptis, id moræ, quod nondum pugnarent, ad potienda ſperata rati, prœlium uno animo & voce una poſcunt.

XLVI. Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, ſuper cetera recentibus etiam territos prodigiis. nam & lupus intraverat caſtra, laniatiſque obviis ipſe intactus evaſerat; & examen apum in arbore prætorio imminente conſederat. Quibus procuratis, Scipio, cum equitatu jaculatoribuſque expeditis profectus ad caſtra hoſtium, exque propinquo copias, quantæ, & cujus generis eſſent, ſpeculandas, obvius fit Hannibali, & ipſi cum equitibus ad exploranda circa loca progreſſo. neutri alteros primo cernebant: denſior deinde inceſſu tot

hominum equorumque oriens pulvis signum propinquantium hostium fuit. Constitit utrumque agmen, & prœlio sese expediebant. Scipio jaculatores & Gallos equites in fronte locat; Romanos, sociorumque quod roboris fuit, in subsidiis. Hannibal frenatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vixdum clamore sublato, jaculatores fugerunt inter subsidia ad secundam aciem. inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps; dein, quia turbabant equos pedites intermixti, multis labentibus ex equis, aut desilientibus, ubi suos premi circumventos vidissent, jam magna ex parte ad pedes pugna ierat: donec Numidæ, qui in cornibus erant, circumvecti paululum, ab tergo se ostenderunt. Is pavor perculit Romanos, auxitque pavorem consulis vulnus, periculumque intercursu tum primum pubescentis filii propulsatum. Hic erit juvenis, penes quem perfecti hujusce belli laus est, Africanus ob egregiam victoriam de Hannibale Pœnisque appellatus. Fuga tamen effusa jaculatorum maxime fuit, quos primos Numidæ invaserunt. Alius confertus equitatus consulem in medium acceptum, non armis modo, sed etiam corporibus suis, protegens, in castra, nusquam trepide neque effuse cedendo, reduxit. Servati consulis decus Cœlius ad servum natione Ligurem delegat. malim equidem de filio verum esse, quod & plures tradidere auctores, & fama obtinuit.

XLVII. Hoc primum cum Hannibale prœlium fuit; quo facile apparuit, & equitatu meliorem Pœnum esse, & ob id campos patentes, quales sunt

inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaque proxima nocte, jussis militibus vasa silentio colligere, castra ab Ticino mota, festinatumque ad Padum est; ut ratibus, quibus junxerat flumen, nondum resolutis, sine tumultu atque insectatione hostis, copias trajiceret. Prius Placentiam pervenere, quam satis sciret Hannibal ab Ticino profectos: tamen ad sexcentos moratorum in citeriore ripa, segniter ratem solventes, cepit. transire non potuit pontem, ut extrema resoluta erant, tota rate in secundam aquam labente. Cœlius auctor est, Magonem cum equitatu & Hispanis peditibus flumen extemplo transnasse; ipsum Hannibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinendum impetum fluminis oppositis. Ea peritis amnis ejus vix fidem fecerint. nam neque equites, armis equisque salvis, tantam vim fluminis superasse verisimile est, ut jam Hispanos omnes inflati transvexerint utres: & multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerant, qua exercitus gravis impedimentis traduci posset. Potiores apud me auctores sunt, qui biduo vix locum rate jungendo flumini inventum tradunt; ea cum Magone equites Hispanorum expeditos præmissos. dum Hannibal, circa flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, trajicit gravius peditum agmen, interim Mago equitesque ab transitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hostes contendunt. Hannibal paucis post diebus sex millia a Placentia castra communivit, & postero die, in

conſpectu hoſtium acie directa, poteſtatem pugnæ fecit.

XLVIII. Inſequenti nocte cædes in caſtris Romanis, tumultu tamen quam re major, ab auxiliaribus Gallis facta eſt. ad duo millia peditum & ducenti equites, vigilibus ad portas trucidatis, ad Hannibalem transfugiunt: quos Pœnus benigne allocutus, & ſpe ingentium donorum accenſos, in civitates quemque ſuas, ad ſollicitandos popularium animos dimiſit. Scipio, cædem eam ſignum defectionis omnium Gallorum eſſe ratus, contactoſque eo ſcelere, velut injecta rabie, ad arma ituros; quanquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis inſequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium, in loca altiora colleſque impeditiores equiti caſtra movet. Minus, quam ad Ticinum, fefellit: miſſiſque Hannibal primum Numidis, deinde omni equitatu, turbaſſet utique noviſſimum agmen, ni aviditate prædæ in vacua Romana caſtra Numidæ devertiſſent. Ibi dum, perſcrutantes loca omnia caſtrorum, nullo ſatis digno moræ pretio tempus terunt, emiſſus hoſtis de manibus eſt: & cum jam tranſgreſſos Trebiam Romanos, metanteſque caſtra conſpexiſſent, paucos moratorum occiderunt, citra flumen interceptos. Scipio, nec vexationem vulneris in via jactanti ultra patiens, & collegam (jam enim & revocatum ex Sicilia audierat) ratus exſpectandum, locum, qui prope flumen tutiſſimus ſtativis eſt viſus, delectum communiit. Nec procul inde Hannibal cum conſediſſet, quantum victoria equeſtri elatus, tantum

anxius inopia, quæ per hoſtium agros euntem, nuſquam præparatis commeatibus, major in dies excipiebat, ad Claſtidium vicum, quo magnum frumenti numerum congeſſerant Romani, mittit. ibi cum vim pararent, ſpes facta proditionis: nec ſane magno pretio, nummis aureis quadringentis, Daſio Brudunſino præfecto præſidii corrupto, traditur Hannibali Claſtidium. id horreum fuit Pœnis ſedentibus ad Trebiam. In captivos ex tradito præſidio, ut fama clementiæ in principio rerum colligeretur, nihil ſævitum eſt.

XLIX. Cum ad Trebiam terreſtre conſtitiſſet bellum, interim circa Siciliam inſulaſque Italiæ imminentes, & a Sempronio conſule, & ante adventum ejus, terra marique res geſtæ. viginti quinqueremes cum mille armatis ad depopulandam oram Italiæ a Carthaginienſibus miſſæ, novem Liparas, octo inſulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum avertit æſtus. Ad eas conſpectas a Meſſana duodecim naves ab Hierone rege Syracuſanorum miſſæ, qui tum forte Meſſanæ erat, conſulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naves Meſſanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captivis, præter viginti naves, cujus ipſi claſſis eſſent, in Italiam miſſas, quinque & triginta alias quinqueremes Siciliam petere ad ſollicitandos veteres ſocios. Lilybæi occupandi præcipuam curam eſſe: credere eadem tempeſtate, qua ipſi disjecti forent, eam quoque claſſem ad Ægates inſulas dejectam. Hæc ſicut audita erant, rex M. Æmilio prætori, cujus Sicilia erat provincia, perſcribit, monetque,

Lilybæum firmo teneret præsidio. Extemplo & circa prætorem ad civitates missi legati tribunique, qui suos ad curam custodiæ intenderent; ante omnia Lilybæum teneri: ad apparatum belli, edicto proposito, ut socii navales decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent; ubi signum datum esset, ne quis moram conscendendi faceret; perque omnem oram qui erant, ex speculis prospicerent adventantem hostium classem. Simul itaque (quanquam de industria morati cursum navium erant Carthaginienses, ut ante lucem accederent Lilybæum) præsensum tamen est, quia & luna pernox erat, & sublatis armamentis veniebant; extemplo datum e speculis signum, & in oppido ad arma conclamatum est, & in naves conscensum: pars militum in muris portarumque in stationibus, pars in navibus erant. Et Carthaginienses, quia rem fore haud cum imparatis cernebant, usque ad lucem portu se abstinuerunt, demendis armamentis eo tempore aptandaque ad pugnam classe absumto. Ubi illuxit, recepere classem in altum, ut spatium pugnæ esset, exitumque liberum e portu naves hostium haberent. Nec Romani detrectavere pugnam, & memoria circa ea ipsa loca gestarum rerum freti, & militum multitudine ac virtute.

L. Ubi in altum evecti sunt, Romanus conserere pugnam, & ex propinquo vires conferre velle: contra eludere Pœnus, & arte, non vi, rem gerere, naviumque, quam virorum aut armorum, malle certamen facere. nam ut sociis navalibus affatim instructam classem, ita inopem milite habe-

bant: &, ſicubi conſerta navis eſſet, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animadverſum eſt, & Romanis multitudo ſua auxit animum, & paucitas illis minuit. Extemplo ſeptem naves Punicæ circumventæ; fugam ceteræ ceperunt. mille & ſeptingenti fuere in navibus capti, milites nautæque; in his tres nobiles Carthaginienſium. Claſſis Romana incolumis, una tantum perforata navi, ſed ea quoque ipſa reduce, in portum rediit. Secundum hanc pugnam, nondum gnaris ejus, qui Meſſanæ erant, Ti. Sempronius conſul Meſſanam venit. Ei fretum intranti rex Hiero claſſem ornatam obviam duxit: tranſgreſſuſque ex regia in prætoriam navem, gratulatus ſoſpitem cum exercitu & navibus adveniſſe, precatuſque proſperum ac felicem in Siciliam tranſitum; ſtatum deinde inſulæ & Carthaginienſium conata expoſuit: pollicituſque eſt, quo animo priore bello populum Romanum juvenis adjuviſſet, eo ſenem adjuturum. Frumentum veſtimentaque ſeſe legionibus conſulis ſociiſque navalibus gratis præbiturum. grande periculum Lilybæo maritimiſque civitatibus eſſe, & quibuſdam volentibus novas res fore. Ob hæc conſuli nihil cunctandum viſum, quin Lilybæum claſſe peteret: & rex regiaque claſſis una profecti. navigantes inde, pugnatum ad Lilybæum, fuſaſque & captas hoſtium naves, accepere.

LI. A Lilybæo conſul, Hierone cum claſſe regia dimiſſo, relictoque prætore ad tuendam Siciliæ oram, ipſe in inſulam Melitam, quæ a Carthaginienſibus tenebatur, trajecit. Advenienti Ha-

milcar, Gisgonis filius, præfectus præsidii, cum paulo minus duobus millibus militum, oppidumque cum insula traditur: inde post paucos dies reditum Lilybæum, captivique & a consule & a prætore, præter insignes nobilitate viros, sub corona venierunt. Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani (quia fama erat, stare ibi Punicam classem) trajecit. nec quisquam hostium circa eas insulas inventus. Jam forte transmiserant ad vastandam Italiæ oram: depopulatoque Vibonensi agro, urbem etiam terrebant. Repetenti Siciliam consuli exscensio hostium in agrum Vibonensem facta nuntiatur: literæque ab senatu de transitu in Italiam Hannibalis, &, ut primo quoque tempore collegæ ferret auxilium, missæ traduntur. Multis simul anxius curis, exercitum, extemplo in naves impositum, Ariminum supero mari misit: Sex. Pomponio legato cum viginti quinque longis navibus Vibonensem agrum maritimamque oram Italiæ tuendam attribuit: M. Æmilio prætori quinquaginta navium classem explevit: ipse compositis Siciliæ rebus, decem navibus oram Italiæ legens, Ariminum pervenit: inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen, collegæ conjungitur.

LII. Jam ambo consules, & quidquid Romanarum virium erat, Hannibali oppositum, aut illis copiis defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Tamen consul alter, equestri prœlio uno & vulnere suo minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eoque fe-

rocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri eſt, Galli tum incolebant; in duorum præpotentium populorum certamine, per ambiguum favorem, haud dubie gratiam victoris ſpectantes. Id Romani, ne quid modo moverent, æquo ſatis, Pœnus periniquo animo ferebat, ab Gallis accitum ſe veniſſe ad liberandos eos, dictitans. Ob eam iram, ſimul ut præda militem aleret, duo millia peditum & mille equites, Numidas pleroſque, mixtos quoſdam & Gallos, populari omnem deinceps agrum uſque ad Padi ripas juſſit. Egentes ope Galli, cum ad id dubios ſervaſſent animos, coacti ab auctoribus injuriæ ad vindices futuros declinant: legatiſque ad conſulem miſſis, auxilium Romanorum terræ, ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti, orant. Cornelio nec cauſa, nec tempus agendæ rei placebat: ſuſpectaque ei gens erat, cum ob infida multa facinora, tum, ut alia vetuſtate obſoleviſſent, ob recentem Bojorum perfidiam. Sempronius contra, continendis in fide ſociis maximum vinculum eſſe primos, qui eguiſſent ope, defenſos, cenſebat. Tum, collega cunctante, equitatum ſuum, mille peditum jaculatoribus ferme admixtis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. Ii, ſparſos & incompoſitos, ad hoc graves præda pleroſque, cum inopinatos invaſiſſent, ingentem terrorem cædemque ac fugam uſque ad caſtra ſtationeſque hoſtium fecere: unde multitudine effuſa pulſi, rurſus ſubſidio ſuorum prœlium reſtituere. Varia inde pugna ſequentes, quanquam ad extremum æquaſſent cer-

tamen, major tamen hoſtium Romanis fama victoriæ fuit.

LIII. Ceterum nemini omnium major juſtiorque, quam ipſi conſuli, videri; gaudio efferri, *qua parte copiarum alter conſul victus foret, ea ſe viciſſe. reſtitutos ac refectos militibus animos: nec quenquam eſſe, præter collegam, qui dilatam dimicationem vellet: cum, animo magis, quam corpore, ægrum, memoria vulneris aciem ac tela horrere. Sed non eſſe cum ægro ſeneſcendum. Quid enim ultra differri aut teri tempus? Quem tertium conſulem, quem alium exercitum exſpectari? Caſtra Carthaginienſium in Italia, ac prope in conſpectu urbis eſſe. non Siciliam ac Sardiniam victis ademtas, nec cis Iberum Hiſpaniam peti, ſed ſolo patrio terraque, in qua geniti forent, pelli Romanos. Quantum ingemiſcant*, inquit, *patres noſtri, circa mœnia Carthaginis bellare ſoliti, ſi videant nos, progeniem ſuam, duos conſules conſulareſque exercitus, in media Italia paventes intra caſtra? Pœnum, quod inter Alpes Apenninumque agri ſit, ſuæ ditionis feciſſe?* Hæc aſſidens ægro collegæ, hæc in prætorio prope concionabundus agere. Stimulabat & tempus propinquum comitiorum, ne in novos conſules bellum differretur, & occaſio in ſe unum vertendæ gloriæ, dum æger collega erat. Itaque, nequidquam diſſentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites jubet. Hannibal, cum, quid optimum foret hoſti, cerneret, vix ullam ſpem habebat, temere atque improvide quidquam conſules acturos. cum alterius ingenium, fama prius, deinde re cognitum, percitum ac ferox ſciret eſſe, fe-

rociuſque factum proſpero cum prædatoribus ſuis certamine crederet; adeſſe gerendæ rei fortunam haud diffidebat. cujus ne quod prætermitteret tempus, ſollicitus intentuſque erat, dum tiro hoſtium eſſet miles, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi vigerent: quorum ingentem multitudinem ſciebat ſegnius ſecuturam, quanto longius ab domo traherentur. Cum ob hæc taliaque ſperaret propinquum certamen, & facere, ſi ceſſaretur, cuperet; ſpeculatoreſque Galli, ad ea exploranda, quæ vellet, tutiores, quia in utriſque caſtris militabant, paratos pugnæ eſſe Romanos retuliſſent; locum inſidiis circumſpectare Pœnus cœpit.

LIV. Erat in medio rivus, præaltis utrinque clauſus ripis, & circa obſitus paluſtribus herbis, &, quibus inculta ferme veſtiuntur, virgultis vepribuſque. quem ubi ad equites quoque tegendos ſatis latebroſum locum circumvectus ipſe oculis perluſtravit: *Hic erit locus*, Magoni fratri ait, *quem teneas. Delige centenos viros ex omni pedite atque equite; cum quibus ad me vigilia prima venias. Nunc corpora curare tempus eſt.* Ita prætorium miſſum. mox cum delectis Mago aderat. *Robora virorum cerno*, inquit Hannibal. *ſed, ut & numero etiam, non animis modo, valeatis, ſingulis vobis novenos ex turmis manipuliſque veſtri ſimiles eligite: Mago locum monſtrabit, quem inſideatis. Hoſtem cæcum ad has belli artes habebitis.* Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimiſſis, Hannibal prima luce Numidas equites, tranſgreſſos Trebiam flumen, obequitare jubet

hostium portis, jaculandoque in stationes elicere ad pugnam hostem: injecto deinde certamine, cedendo sensim citra flumen pertrahere. Hæc mandata Numidis. ceteris ducibus peditum equitumque præceptum, ut prandere omnes juberent: armatos deinde, instratisque equis, signum exspectare. Sempronius, ad tumultum Numidarum primum omnem equitatum, ferox ea parte virium, deinde sex millia peditum, postremo omnes copias ad destinatum jam ante consilio, avidus certaminis, eduxit. Erat forte brumæ tempus & nivalis dies in locis Alpibus Apenninoque interjectis, propinquitate etiam fluminum ac paludum prægelidis. ad hoc raptim eductis hominibus atque equis, non capto ante cibo, non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris inerat: & quidquid auræ fluminis appropinquabant, afflabat acrior frigoris vis. Ut vero refugientes Numidas insequentes aquam ingressi sunt, (& erat pectoribus tenus aucta nocturno imbri) tum utique egressis rigere omnibus corpora, ut vix armorum tenendorum potentia essent, & simul lassitudine, procedente jam die, fame etiam deficere.

LV. Hannibalis interim miles, ignibus ante tentoria factis, oleoque per manipulos, ut mollirent artus, misso, & cibo per otium capto, ubi transgressos flumen hostes nuntiatum est, alacer animis corporibusque arma capit, atque in aciem procedit. Baliares locat ante signa, levem armaturam, octo ferme millia hominum; dein graviorem armis peditem, quod virium, quod roboris

erat. in cornibus circumfudit decem millia equitum: & ab cornibus in utramque partem divisos elephantos statuit. Consul effusos sequentes equites, cum ab resistentibus subito Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato, revocatos circumdedit peditibus. Duodeviginti millia Romani erant, sociûm nominis Latini viginti; auxilia præterea Cenomanorum. ea sola in fide manserat Gallica gens. his copiis concursum est. Prœlium a Baliaribus ortum est; quibus cum majore robore legiones obsisterent, deductæ propere in cornua leves armaturæ sunt. quæ res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgeretur: nam cum vix jam per se resisterent decem millibus equitum quatuor millia, & fessi plerisque integris, obruti sunt insuper velut nube jaculorum a Baliaribus conjecta. ad hoc elephanti, eminentes ab extremis cornibus, (equis maxime non visu modo, sed odore insolito territis) fugam late faciebant. Pedestris pugna par animis magis, quam viribus, erat; quas recentes Pœnus, paulo ante curatis corporibus, in prœlium attulerat: contra, jejuna fessaque corpora Romanis & rigentia gelu torpebant. restitissent tamen animis, si cum pedite solum foret pugnatum. Sed & Baliares, pulso equite, jaculabantur in latera, & elephanti jam in mediam peditum aciem sese tulerant: & Mago Numidæque, simul latebras eorum improvida præterlata acies est, exorti ab tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. Tamen in tot circumstantibus malis mansit aliquamdiu immota acies; maxime præter spem omnium

adverſus elephantos. eos velites, ad id ipſum locati, verutis conjectis & avertere, & inſecuti averſos ſub caudis, qua maxime molli cute vulnera accipiunt, fodiebant.

LVI. Trepidanteſque prope jam in ſuos conſternatos media acie in extremam, ad ſiniſtrum cornu, adverſus Gallos auxiliares agi juſſit Hannibal. Extemplo haud dubiam fecere fugam. additus quoque novus terror Romanis, ut fuſa auxilia ſua viderunt. Itaque, cum jam in orbem pugnarent, decem millia ferme hominum, cum alii evadere nequiſſent, media Afrorum acie, quæ Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti cæde hoſtium perrupere. &, cum neque in caſtra reditus eſſet flumine interclusis, neque præ imbri ſatis decernere poſſent, qua ſuis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factæ: &, qui flumen petiere, aut gurgitibus abſumti ſunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hoſtibus oppreſſi. qui paſſim per agros fuga ſparſi erant, veſtigia cedentis ſequentes agminis, Placentiam contendere: aliis timor hoſtium audaciam ingrediendi flumen fecit, tranſgreſſique in caſtra pervenerunt. Imber nive mixtus, & intoleranda vis frigoris, & homines multos, & jumenta, & elephantos prope omnes abſumſit. Finis inſequendi hoſtis Pœnis flumen Trebia fuit: & ita torpentes gelu in caſtra rediere, ut vix lætitiam victoriæ ſentirent. Itaque nocte inſequenti, cum præſidium caſtrorum, & quod reliquum ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam trajicerent,

aut nihil ſenſere, obſtrepente pluvia; aut, quia jam moveri præ laſſitudine nequibant ac vulneribus, ſentire ſeſe diſſimularunt: quietiſque Pœnis, tacito agmine ab Scipione conſule exercitus Placentiam eſt perductus: inde Pado trajectus Cremonam, ne duorum exercituum hibernis una colonia premeretur.

LVII. Romam tantus terror ex hac clade perlatus eſt, ut jam ad urbem crederent infeſtis ſignis hoſtem venturum; nec quidquam ſpei aut auxilii eſſe, quo portis mœnibuſque vim arcerent. *Uno conſule ad Ticinum victo, altero ex Sicilia revocato, duobus conſulibus, duobus conſularibus exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones eſſe, quæ arceſſantur?* Ita territis Sempronius conſul advenit, ingenti periculo per effuſos paſſim ad prædandum hoſtium equites (audacia magis, quam conſilio aut ſpe fallendi reſiſtendive, ſi non falleret) tranſgreſſus. Id quod unum maxime in præſentia deſiderabatur, comitiis conſularibus habitis, in hiberna rediit. Creati conſules Cn. Servilius & C. Flaminius. Ceterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus paſſim Numidis equitibus, &, qua his impeditiora erant, Celtiberis Luſitaniſque. Omnes igitur clauſi undique commeatus erant, niſi quos Pado naves ſubveherent. Emporium prope Placentiam fuit, & opere magno munitum, & valido firmatum præſidio. ejus caſtelli oppugnandi ſpe cum equitibus ac levi armatura profectus Hannibal, cum plurimum in celando incepto ad effectum ſpei habuiſſet, nocte adortus,

non fefellit vigiles. Tantus repente clamor eft fublatus, ut Placentiæ quoque audiretur. Itaque fub lucem cum equitatu conful aderat, juffis quadrato agmine legionibus fequi. Equeftre prœlium interim commiffum: in quo, quia faucius Hannibal pugna exceffit, pavore hoftibus injecto, defenfum egregie præfidium eft. Paucorum inde dierum quiete fumta, & vixdum fatis percurato vulnere, ad Victumvias ire pergit oppugnandas. Id emporium a Romanis Gallico bello fuerat munitum. inde locum frequentaverant accolæ mixti undique ex finitimis populis; & tum terror populationum eo plerofque ex agris compulerat. Hujus generis multitudo, fama impigre defenfi ad Placentiam præfidii accenfa, armis arreptis obviam Hannibali procedit. Magis agmina, quam acies, in via concurrunt; &, cum ex altera parte nihil, præter inconditam turbam, effet, in altera & dux militi, & duci fidens miles, ad triginta quinque millia hominum a paucis fufa. Poftero die, deditione facta, præfidium intra mœnia accepere: juffique arma tradere cum dicto paruiffent, fignum repente victoribus datur, ut tanquam vi captam urbem diriperent. neque ulla, quæ in tali re memorabilis fcribentibus videri folet, prætermiffa clades eft: adeo omnis libidinis, crudelitatifque, & inhumanæ fuperbiæ editum in miferos eft exemplum. Hæ fuere hibernæ expeditiones Hannibalis.

LVIII. Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data eft: & ad prima ac dubia figna veris profectus ex hiber-

nis, in Etruriam ducit, eam quoque gentem, ſicut Gallos Ligureſque, aut vi aut voluntate adjuncturus. Tranſeuntem Apenninum adeo atrox adorta tempeſtas eſt, ut Alpium fœditatem prope ſuperaverit. Vento mixtus imber cum ferretur in ipſa ora, primo, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes vortice intorti affligebantur, conſtitere: dein, cum jam ſpiritum includeret, nec reciprocare animam ſineret, averſi a vento parumper conſedere. Tum vero ingenti ſono cœlum ſtrepere, inter horrendos fragores micare ignes. capti auribus & oculis, metu omnes torpere. Tandem, effuſo imbre, cum eo magis accenſa vis venti eſſet, ipſo illo, quo deprehenſi erant, loco caſtra ponere neceſſarium viſum eſt. Id vero laboris velut de integro initium fuit. nam nec explicare quidquam, nec ſtatuere poterant; nec, quod ſtatutum eſſet, manebat, omnia perſcindente vento & rapiente. & mox aqua levata vento, cum ſuper gelida montium juga concreta eſſet, tantum nivoſæ grandinis dejecit, ut, omnibus omiſſis, procumberent homines, tegminibus ſuis magis obruti, quam tecti. tantaque vis frigoris inſecuta eſt, ut, ex illa miſerabili hominum jumentorumque ſtrage cum ſe quiſque attollere ac levare vellet, diu nequiret, quia, torpentibus rigore nervis, vix flectere artus poterant. deinde, ut tandem agitando ſeſe movere ac recepere animos, & raris locis ignis fieri eſt cœptus, ad alienam opem quiſque inops tendere. Biduum eo loco, velut obſeſſi, manſere. multi homines, multa jumenta, elephanti quoque ex

his, qui prœlio ad Trebiam facto ſuperfuerant, ſeptem abſumti.

LIX. Degreſſus Apennino retro ad Placentiam caſtra movit, & ad decem millia progreſſus conſedit. poſtero die duodecim millia peditum, quinque equitum adverſus hoſtem ducit. Nec Sempronius conſul (jam enim redierat ab Roma) detrectavit certamen: atque eo die tria millia paſſuum inter bina caſtra fuere. Poſtero die ingentibus animis, vario eventu, pugnatum eſt. primo concurſu adeo res Romana ſuperior fuit, ut non acie vincerent ſolum, ſed pulſos hoſtes in caſtra perſequerentur; mox caſtra quoque oppugnarent. Hannibal, paucis propugnatoribus in vallo portiſque poſitis, ceteros confertos in media caſtra recepit, intentoſque ſignum ad erumpendum ſpectare jubet. Jam nona ferme diei hora erat, cum Romanus, nequidquam fatigato milite, poſtquam nulla ſpes erat potiundi caſtris, ſignum receptui dedit. Quod ubi Hannibal accepit, laxatamque pugnam & receſſum a caſtris vidit, extemplo equitibus dextra lævaque emiſſis in hoſtem, ipſe cum peditum robore medius caſtris erupit. pugna raro ulla magis ſæva, & cum utriuſque partis pernicie clarior fuiſſet, ſi extendi eam dies in longum ſpatium ſiviſſet. Nox accenſum ingentibus animis prœlium diremit. itaque acrior concurſus fuit, quam cædes; &, ſicut æquata ferme pugna erat, ita clade pari diſceſſum eſt. ab neutra parte ſexcentis plus peditibus, & dimidium ejus equitum cecidit. Sed major Romanis, quam pro numero, jactura fuit: quia eque-

ſtris ordinis aliquot, & tribuni militum quinque, & præfecti ſociorum tres, ſunt interfecti. Secundum eam pugnam Hannibal in Ligures, Sempronius Lucam conceſſit. Venienti in Ligures Hannibali per inſidias intercepti duo quæſtores Romani, C. Fulvius & L. Lucretius, cum duobus tribunis militum, & quinque equeſtris ordinis ſenatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem ſocietatemque crederet, traduntur.

LX. Dum hæc in Italia geruntur, Cn. Cornelius Scipio, in Hiſpaniam cum claſſe & exercitu miſſus, cum, ab oſtio Rhodani profectus, Pyrenæoſque montes circumvectus, Emporiis appuliſſet claſſem, expoſito ibi exercitu, orſus a Lacetanis, omnem oram uſque ad Iberum flumen, partim renovandis ſocietatibus, partim novis inſtituendis, Romanæ ditionis fecit. Inde conciliata clementiæ fama, non ad maritimos modo populos, ſed in mediterraneis quoque ac montanis ad ferociores jam gentes valuit: nec pax modo apud eos, ſed ſocietas etiam armorum, parata eſt: validæque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conſcriptæ ſunt. Hannonis cis Iberum provincia erat: eum reliquerat Hannibal ad regionis ejus præſidium. itaque prius, quam alienarentur omnia, obviam eundum ratus, caſtris in conſpectu hoſtium poſitis, in aciem eduxit. nec Romano differendum certamen viſum: quippe qui ſciret, cum Hannone & Haſdrubale ſibi dimicandum eſſe; malletque adverſus ſingulos ſeparatim, quam adverſus duos ſimul, rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio

fuit. ſex millia hoſtium cæſa, duo capta cum præſidio caſtrorum. nam & caſtra expugnata ſunt, atque ipſe dux cum aliquot principibus capiuntur: & Sciſſis, propinquum caſtris oppidum, expugnatur. Ceterum præda oppidi parvi pretii rerum fuit; ſupellex barbarica, ac vilium mancipiorum. caſtra militem ditavere, non ejus modo exercitus, qui victus erat, ſed & ejus, qui cum Hannibale in Italia militabat, omnibus fere caris rebus (ne gravia impedimenta ferentibus eſſent) citra Pyrenæum relictis.

LXI. Priuſquam certa hujus cladis fama accideret, tranſgreſſus Iberum Haſdrubal cum octo millibus peditum, mille equitum, tanquam ad primum adventum Romanorum occurſurus, poſtquam perditas res ad Sciſſim amiſſaque caſtra accepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone claſſicos milites navaleſque ſocios, vagos palanteſque per agros (quod ferme fit, ut ſecundæ res negligentiam creent) equite paſſim dimiſſo, cum magna cæde, majore fuga ad naves compellit. nec diutius circa ea loca morari auſus, ne a Scipione opprimeretur, trans Iberum ſeſe recepit. Et Scipio, raptim ad famam novorum hoſtium agmine acto, cum in paucos præfectos navium animadvertiſſet, præſidio Tarracone modico relicto, Emporias cum claſſe rediit. Vixdum digreſſo eo, Haſdrubal aderat: &, Ilergetum populo, qui obſides Scipioni dederat, ad defectionem impulſo, cum eorum ipſorum juventute agros fidelium Romanis ſociorum vaſtat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis

Iberum rurſus cedit agro. Scipio, relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem cum infeſto exercitu invaſiſſet, cumpulſis omnibus Athanagiam, urbem (quæ caput ejus populi erat) circumſedit: intraque dies paucos, pluribus quam ante obſidibus imperatis, Ilergetes, pecunia etiam mulctatos, in jus ditionemque recepit. Inde in Auſetanos prope Iberum, ſocios & ipſos Pœnorum, procedit: atque, urbe eorum obſeſſa, Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte, haud procul jam urbe, cum intrare vellent, excepit inſidiis. Cæſa ad duodecim millia: exuti pæne omnes armis, domos paſſim palantes per agros diffugere: nec obſeſſos alia ulla res, quam iniqua oppugnantibus hiems, tutabatur. triginta dies obſidio fuit: per quos raro unquam nix minus quatuor pedes alta jacuit: adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea ſola, ignibus aliquoties conjectis ab hoſte, etiam tutamentum fuerit. Poſtremo cum Amuſitus princeps eorum ad Haſdrubalem profugiſſet, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum eſt.

LXII. Romæ aut circa urbem multa ea hieme prodigia facta: aut (quod evenire ſolet, motis ſemel in religionem animis) multa nuntiata, & temere credita ſunt: in quîs ingenuum infantem ſemeſtrem in foro olitorio triumphum clamaſſe: & foro boario bovem in tertiam contignationem ſua ſponte eſcendiſſe, atque inde tumultu habitatorum territum ſeſe dejeciſſe: & navium ſpeciem de cœlo affulſiſſe: & ædem Spei, quæ eſt in foro olitorio,

fulmine ictam: & Lanuvii hastam se commovisse: & corvum in ædem Junonis devolasse, atque in ipso pulvinario consedisse: & in agro Amiternino multis locis hominum specie procul candida veste visos, nec cum ullo congressos: & in Piceno lapidibus pluisse: & Cære sortes extenuatas: & in Gallia lupum vigili gladium e vagina raptum abstulisse. Ob cetera prodigia libros adire decemviri jussi. quod autem lapidibus pluisset in Piceno, novemdiale sacrum edictum, & subinde aliis procurandis prope tota civitas operata fuit. Jam primum omnium urbs lustrata est, hostiæque majores, quibus editum est, Diis cæsæ; & donum ex auri pondo quadraginta Lanuvium ad Junonis portatum est; & signum æneum matronæ Junoni in Aventino dedicaverunt; & lectisternium Cære, ubi sortes attenuatæ erant, imperatum; & supplicatio Fortunæ in Algido; Romæ quoque & lectisternium Juventati, & supplicatio ad ædem Herculis nominatim, deinde universo populo circa omnia pulvinaria, indicta; & Genio majores hostiæ cæsæ quinque; & C. Atilius Serranus prætor vota suscipere jussus, si in decem annos respublica eodem stetisset statu. Hæc procurata votaque ex libris Sibyllinis, magna ex parte levaverant religione animos.

LXIII. Consulum designatorum alter Flaminius, cui eæ legiones, quæ Placentiæ hibernabant, sorte evenerant, edictum & literas ad consulem misit, ut is exercitus Idibus Martiis Arimini adesset in castris. Huic in provincia consulatum inire consilium erat, memori veterum certaminum cum Patribus,

quæ tribunus plebis, & quæ postea consul, prius de consulatu, qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat; invisus etiam Patribus ob novam legem, quam Q. Claudius tribunus plebis adversus senatum, uno Patrum adjuvante C. Flaminio, tulerat; ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam navem, quæ plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vectandos. quæstus omnis Patribus indecorus visus. Res, per summam contentionem acta, invidiam apud nobilitatem suasori legis Flaminio, favorem apud plebem, alterumque inde consulatum, peperit. Ob hæc ratus auspiciis ementiendis, Latinarumque feriarum mora, & consularibus aliis impedimentis retenturos se in urbe, simulato itinere privatus clam in provinciam abiit. Ea res, ubi palam facta est, novam insuper iram infestis jam ante Patribus movit: *Non cum senatu modo, sed jam cum Diis immortalibus, C. Flaminium bellum gerere. consulem ante inauspicato factum revocantibus ex ipsa acie Diis atque hominibus non paruisse; & nunc conscientia spretorum & Capitolium & sollemnem votorum nuncupationem fugisse: ne die initi magistratus Jovis optimi maximi templum adiret: ne senatum, invisus ipse, & sibi uni invisum, videret consuleretque: ne Latinas indiceret, Jovique Latiari sollemne sacrum in monte faceret: ne, auspicato profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde cum lictoribus ad provinciam iret. lixæ modo sine insignibus, sine lictoribus, profectum clam, furtim, haud aliter quam si exsilii causa solum vertisset. ma-*

gis pro majeſtate videlicet imperii Arimini, quam Romæ, magiſtratum initurum, & in deverſorio hoſpitali, quam apud penates ſuos, prætextam ſumturum. Revocandum univerſi retrahendumque cenſuerunt; & cogendum omnibus prius præſentem in Deos hominesque fungi officiis, quam ad exercitum & in provinciam iret. In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius & M. Antiſtius profecti, nihilo magis eum moverunt, quam priori conſulatu literæ moverant ab ſenatu miſſæ. Paucos poſt dies magiſtratum iniit, immolantique ei vitulus jam ictus, e manibus ſacrificantium ſeſe cum proripuiſſet, multos circumſtantes cruore reſperſit. Fuga procul etiam major apud ignaros, quid trepidaretur, & concurſatio fuit. id a pleriſque in omen magni terroris acceptum. Legionibus inde duabus a Sempronio prioris anni conſule, duabus a C. Atilio prætore acceptis, in Etruriam per Apennini tramites exercitus duci eſt cœptus.

Livius, Titus
Historiarum libri qui supersunt omnes